ᨧᩮᩢ᩶ᩣᩉᩖ᩠ᩅᨦᨩ᩠ᨿᨦᩉ᩠ᨾᩲ᩵

เจ้าหลวงเชียงใหม่

งานสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี (พ.ศ.๑๘๓๙-๒๕๓๙)

คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่
จัดพิมพ์ หนังสือ **"เจ้าหลวงเชียงใหม่"** เป็นที่ระลึก
เนื่องในโอกาสสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี
๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙

ชื่อหนังสือ	:	เจ้าหลวงเชียงใหม่
ผู้ดำเนินงาน	:	คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่ ร่วมกับ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ที่ปรึกษาในสายสกุล	:	คณะเจ้านายบุตรหลานของพระญาสุลวฦาชัย (ทิพช้าง)
ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์	:	เจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี เจ้าสุคันธา (เม็งราย) ณ เชียงใหม่ เจ้าไชยสุริวงศ์ ณ เชียงใหม่ เจ้าบัวผัด ณ เชียงใหม่ ดร. พันเลิศ คุณหญิงเดือนฉาย บูรณศิลปิน คุณหญิง ม.ร.ว. บุตรี วีระไวทยะ
ฝ่ายอำนวยการ	:	เจ้าระวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล เจ้าทิพย์สมาตย์ ณ เชียงใหม่ คุณปวิตร คชเสนี คุณหญิงวิจันทรา บุนนาค เจ้าศรีรัตน์ ณ ลำปาง เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง คุณชนิดา ณ เชียงใหม่ เจ้าสมพงษ์ ณ เชียงใหม่ เจ้าเติมศักดิ์ ณ เชียงใหม่ เจ้าพิมผกา ณ เชียงใหม่ เจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน เจ้าพัฒน์พงศ์ ณ ลำพูน เจ้าธวัชวงศ์ ณ เชียงใหม่ ดร. ชาติชาย ณ เชียงใหม่
ฝ่ายประชาสัมพันธ์	:	เจ้ากอแก้ว ประกายกาวิล ณ เชียงใหม่ คุณพรรณเพ็ญ พูนวัตถุ เจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่

บรรณาธิการ : วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่

กองบรรณาธิการ : อุดม รุ่งเรืองศรี ฮันส์ เพนธ์
นรินทร์ ทองศิริ เบญจวรรณ ทองศิริ
สมโชติ อ๋องสกุล สรัสวดี อ๋องสกุล
ทิว วิชัยขัทคะ ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์
พิเชษฐ์ ตันตินามชัย สุรีย์ ณ เชียงใหม่

ฝ่ายวิชาการ : ม.ร.ว. รุจยา อาภากร นวลศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา
สุภาวดี วงษ์สุวรรณ์ จินตนา มัธยมบุรุษ
ยุพิน เข็มมุกด์ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
พรรณเพ็ญ เครือไทย วิลักษณ์ ศรีป่าซาง
ศรีเลา เกษพรหม รัตนา พรหมพิชัย
สายสวาท สุคันธวงศ์ พิมพ์พิมล ธงเธียร

ฝ่ายภาพ : อุดม รุ่งเรืองศรี สมโชติ อ๋องสกุล
บุญเสริม สาตราภัย วิชัย รังสิยากร
วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ สักก์ดนัย ณ เชียงใหม่

ภาพปก : นัฏจักร ณ เชียงใหม่
รูปเล่ม : สมโชติ อ๋องสกุล

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ในวาระที่เมืองเชียงใหม่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี
๑๒ เมษายน ๒๕๓๙
จำนวนเล่ม : ๔,๐๐๐ เล่ม
แหล่งพิมพ์ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
โทร. ๘๘๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๔๓๔-๑๓๘๕

ข้อมูลบัตรรายการ

เจ้าหลวงเชียงใหม่. -- กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙.
๒๗๐ หน้า.
๑. ราชสกุล. ๒. กษัตริย์และผู้ครองนคร. I. ชื่อเรื่อง
๙๒๙ : ๗๐๙๕๙๓
ISBN 974-8364-00-3

ภาพปกหน้า : เทวดาถือพระขรรค์ นั่งแท่นในวิมาน
ซึ่งเป็นตราพระราชทานให้พระเจ้ากาวิละ
ที่บันทึกในพระสุพรรณบัฏ

เจ้า - คำว่า เจ้า เป็นคำเรียกขานนำหน้านามตามประเพณีนิยมแบบล้านนา ใช้กับผู้สืบสกุลของเจ้าหลวง แต่ทั้งนี้ มีผู้สืบสกุลดังกล่าวจำนวนไม่น้อยซึ่งดำรงชีวิตตามแบบสังคมเมืองปัจจุบัน แม้จะมีความผูกพันกับสายสกุลอยู่อย่างมาก แต่ก็เลือกที่จะไม่ใช้คำเรียกขานตามแบบโบราณประเพณีเช่นนี้

คำนำ

ในวาระพิเศษที่นครเชียงใหม่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี ในวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๓๙ นี้ คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่ และเจ้านายฝ่ายเหนือสายอื่น เช่น ณ ลำปาง ณ ลำพูน ณ เชียงตุง ร่วมกับสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และนักวิชาการในเชียงใหม่ ได้ร่วมกันหารือถึงกิจกรรมที่น่าจะเป็นรูปธรรมที่แสดงออกถึงความกตัญญูผู้มีพระคุณอันยิ่งใหญ่ และความภาคภูมิใจในบรรพชนของแผ่นดิน โดยเฉพาะเรื่องของเจ้าหลวงเชียงใหม่ หรือเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยพระญาจ่าบ้าน (บุญมา) กับเจ้ากาวิละ ร่วมกันกอบกู้อิสรภาพจนถึงสิ้นสมัยของ พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ โดยเหตุนี้ จึงได้จัดตั้งคณะผู้จัดทำหนังสือ **"เจ้าหลวงเชียงใหม่"** ขึ้น เพื่อร่วมสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี และนำรายได้ในการจัดจำหน่ายเป็นทุนการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวกับเชียงใหม่ ได้แก่การให้ทุนอุดหนุนนักศึกษาปริญญาโทที่ทำวิทยานิพนธ์ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเชียงใหม่ โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ ตลอดจนสนับสนุนการเผยแพร่งานปริวรรตอักษรพื้นเมือง

คณะผู้จัดทำประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่า เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของเรื่องราวทั้งหมด ดังนั้น จึงใช้ข้อมูลจากตำนานเมืองเชียงใหม่ **"ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี"** เป็นข้อมูลพื้นฐาน ใช้ข้อมูลจากเอกสารท้องถิ่น เอกสารจากทางราชการ ตำรา และวิทยานิพนธ์ ตลอดจนข้อมูลที่ได้สืบทอดไว้ในตระกูล โดยมอบหมายให้ศาสตราจารย์ ดร. อุดม รุ่งเรืองศรี ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นผู้เรียบเรียง และขอให้ ดร. ฮันส์ เพนธ์ แห่งสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เขียนเรื่องพระโอวาทคำสอนของเจ้าฟ้าชายแก้วและพระเจ้ากาวิละ พร้อมเชิญนักวิชาการท่านอื่นเขียนเรื่องประกอบในภาคผนวก

หลังจากที่คณะผู้จัดทำได้ยกร่างหนังสือฉบับนี้ขึ้นมาแล้ว ก็ได้ทำสำเนาส่งไปยังคณะที่ปรึกษา ซึ่งมีทั้งนักวิชาการ เจ้านายอาวุโสที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ช่วยตรวจสอบเพิ่มเติมข้อมูลและแสดงความคิดเห็นโดยเสรี จากนั้นจึงนำเอาข้อคิดถ้อยคำต่าง ๆ ซึ่งมีที่มาและอ้างอิงได้เข้าปรับปรุงต้นฉบับอีกครั้งหนึ่ง พร้อมนั้นก็ได้จัดหาภาพประกอบโดยพยายามจะให้มีภาพให้มากเพื่อให้หนังสือ **"เจ้าหลวงเชียงใหม่"** ดูโปร่งและจูงใจให้อ่าน ภาพของเจ้าหลวงเชียงใหม่ บางภาพต้องวาดขึ้นใหม่ โดยการสอบถามบุคคลในสายเลือดของท่านดูลักษณะของโครงสร้างทางกายภาพ แล้ววาดขึ้นเพื่อให้ได้ภาพที่ใกล้เคียงกับความทรงจำ

ทั้งหมดนี้ คณะผู้จัดทำ โดยเฉพาะในส่วนของทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่ รู้สึกซาบซึ้ง กับไมตรีจิตที่ได้รับจากสังคมโดยรอบแม้บางท่านจะมีข้อวิจารณ์งานนี้ในเชิงบวก หรือลบก็ดี ก็ถือว่าท่านผู้รู้ได้ให้ความสนใจกับงานนี้เพียงพอแล้ว และมีความมั่นใจว่าข้อมูลที่นำมาเสนอในหนังสือเล่มนี้ หากจะมีข้อบกพร่องบ้างก็คงไม่มากนัก

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่
บรรณาธิการ

* คำ**พระญา**ซึ่งเขียนตามศิลาจารึกทั้งที่จารด้วยอักษรฝักขามและอักษรธรรมล้านนา (จารึกวัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๐๗๙) เป็นภาษามอญในยุคกลาง จะใช้เรียกตำแหน่งกษัตริย์หรือหัวหน้าของชุมชนที่เป็นอิสระตามบริบททางวัฒนธรรมล้านนา รวมถึงชาวล้านนาที่ได้รับแต่งตั้งโดยฝ่ายธนบุรี-รัตนโกสินทร์แต่ทำงานในบริบทวัฒนธรรมล้านนา ส่วนคำว่า **พระยา** จะใช้ในแง่ของขุนนางในราชสำนักกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์และตำแหน่งตามระบบอย่างเจ้าเมืองแต่ละเมือง แม้จะทำงานในล้านนามากเพียงใดก็ยังคงใช้ **พระยา** ตามสังกัดเดิม และคำว่า**พระญา**นี้ เมื่อถึงสมัยประมาณรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา มีความหมายเท่ากับ**พ่อแคว่น**คือนายแขวงหรือกำนันและผู้ใหญ่บ้านเท่านั้น

** การใช้ศัพท์ท้องถิ่น โดยเฉพาะชื่อบุคคลและสถานที่ในหนังสือนี้อิงอยู่กับ**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ซึ่งคณะกรรมการของศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ปริวรรตและตรวจสอบตามหลักการปริวรรตหรือการถอดตัวอักษรจากอักษรธรรมล้านนามาเป็นอักษรไทยกลาง และการออกเสียงคำเหล่านั้น ให้ออกเสียงตามมาตรฐานการออกเสียงแบบเชียงใหม่

สารบาญ

ยามลงพระเสด็จเต้า โดยบาท
ลงรวดลูผาลาด จึ่งยั้ง
เจ้าหลวงและปวงญาติ วงศ์สะพรั่ง
ต่างประดิษฐ์โภชน์ตั้ง เครื่องไท้ราชา

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ลิลิตพายัพ
(โรงพิมพ์ คุรุสภา ๒๕๑๖ หน้า ๘๙)

ความนำ

แม้จะมีผู้รู้ผู้ใฝ่ใจทางด้านประวัติศาสตร์หลายท่านกล่าวว่าคนไทยมิได้อพยพมาจากไหน คนเผ่าไทอยู่ที่แผ่นดินนี้มานานแล้วแต่กระนั้นก็ตาม ยังมีผู้รู้ผู้ใฝ่ใจด้านประวัติศาสตร์อีกเช่นกันที่กล่าวว่าคนไทยอพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน และก็ยังมีแนวคิดอื่นอีกหลายประเด็นอยู่

ทั้งนี้เอกสารโบราณล้านนาคือ**ตำนานสุวรรณโคมคำ**และ **ตำนานสิงหนวัติ** ต่างก็ระบุไว้สอดคล้องกันว่ามีการอพยพของกลุ่มคนจากทางเหนือลงมาทางใต้ ณ บริเวณใกล้แม่น้ำโขง อันเคยเป็นเมืองสุวรรณโคมคำครั้งก่อนพุทธกาล (ฝั่งประเทศลาว) โดยเฉพาะ**ตำนานสิงหนวัติ**ได้ย้ำว่าเจ้าสิงหนวัติได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำโขงให้ชื่อเมืองว่า**นาคพันธุสิงหนวัติ** เมื่อมหาศักราช ๑๗ ปี คือโบราณศักราชหรือปฐมศักราชได้ ๑๗ ปี ตรงกับ พ.ศ.๔๓๐[๑] และเมือง**นาคพันธุสิงหนวัตินครหรือเมืองโยนกนครหลวง**นี้ล่มถล่มเป็นหนองน้ำเพราะเหตุจากประชาชนกินปลาไหลเผือกยักษ์ (บางตำนานว่าปลาตะเพียนเผือกยักษ์) เมื่อ พ.ศ.๑๕๕๘ กลุ่มชนที่เหลือ (เวียงเป๊กสา-ปรึกษา) ก็ได้มีผู้รักษาการณ์ในฐานะขุนแต่งเมืองหรือผู้ที่ได้รับเลือกให้ปกครองบ้านเมืองเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๑๖๓๘ อนึ่ง ในสมัยที่พระเจ้าอนุรุธธัมมิกราชแห่งกรุงพุกามได้ตั้งจุลศักราชขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๑๘๑ คราวนั้นได้ปรากฏหัวหน้ากลุ่มชนชื่อลวจังกราชขึ้นที่ดอยตุงหลังจากนั้น ลวจังกราชจึงได้สร้างเมืองหิรัญนครเงินยาง (ซึ่งต่อมากลายเป็นเมืองเชียงแสน) ต่อมาได้สร้างเมืองฝางและเชียงรายขึ้นด้วย[๒] และลูกหลานของกษัตริย์ในราชวงศ์นี้ก็ได้สร้างเมืองพะเยาขึ้นในเวลาต่อมา

กษัตริย์องค์ที่ ๒๔ ของราชวงศ์ลวจังกราชคือพระญามังรายได้ครองราชสมบัติที่เมืองหิรัญนครเงินยางเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๒ จากนั้นพระองค์ก็ได้นำทัพออกปราบปรามเมืองต่าง ๆ โดยรอบ เมื่อพระญามังรายทราบถึงกิตติศัพท์ความรุ่งเรืองของเมืองหริภุญชัยแล้ว จึงทรงให้อำมาตย์คนสนิทไปคิดใช้อุบายทำลายความสามัคคีของชาวเมือง ซึ่งพระองค์ก็ได้เมืองหริภุญชัยไว้ในอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔[๓]

ในช่วงที่ประวัติศาสตร์ของชนเผ่าไทยวนยังเลือนรางอยู่นั้น ก็ได้ปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานของคนเผ่ามอญแล้วในที่ราบระหว่างดอยสุเทพและดอยขุนตาน นั่นคือการที่พระนางจามเทวีได้อพยพผู้คนจากอาณาจักรละโว้ขึ้นมาครองอาณาจักรหริภุญชัยเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๖[๔] และขยายอำนาจไปสร้างเขลางคนครขึ้นอีกเมื่อ พ.ศ. ๑๒๒๔ และทั้งสองเมืองนี้ก็ได้รุ่งเรืองขึ้นมาโดยลำดับ ต่อมาในสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ธรรมิกราช (กษัตริย์องค์ที่ ๓๒) นั้น ก็สามารถรบชนะกองทัพเมืองละโว้ได้ และพระเจ้าอาทิตย์ธรรมิกราชนี้ได้ทรงสร้างเจดีย์หลวงลำพูน (เจดีย์หริภุญชัย) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๖[๕] กษัตริย์ในราชวงศ์นี้นับตั้งแต่พระนางจามเทวีจนถึงพระญายี่บาซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายนั้น นับรวมทั้งสิ้น ๔๙ พระองค์ รวมอายุของเมืองหริภุญชัยที่เป็นเอกราชได้ ๖๑๘ ปี จึงเสียแก่พระญามังรายเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕[๖]

๑

๒

๑ จิตรกรรมจากจินตนาการเรื่องลวจังกราชไต่บันไดลงจากสวรรค์บริเวณดอยตุง (ภาพจิตรกรรมที่พระตำหนักดอยตุง)

๒ อนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ลำพูน

เมื่อพระญามังรายได้เมืองหริภุญชัยแล้ว ก็ทรงสร้างเวียงกุมกามขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗[๗] แล้วก็ได้ยกไปตีรามัญประเทศและตีพุกาม ซึ่งก็ได้ผู้คนและช่างฝีมือมาไว้ในเวียงกุมกามเป็นอันมาก[๘] ต่อมาพระญามังรายได้เชิญพระญาร่วงและพระญางำเมืองผู้ทรงเป็นพระสหายมาปรึกษาเพื่อที่จะสร้างเมืองขึ้นใหม่ ในที่สุดก็เริ่มสร้างเมือง**นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่** เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ (เดือน ๖ เหนือ) ปีวอก จุลศักราช ๖๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๑๘๓๙ เวลาประมาณ ๐๔.๓๐ น.[๙]

พระญามังรายประทับอยู่ในเชียงใหม่ตลอดพระชนม์ชีพ ส่วนเมืองอื่น ๆ นั้น ก็โปรดให้โอรสและขุนนางไปปกครอง และในช่วงเวลานี้อาจเรียกได้ว่าเมืองเชียงใหม่เจริญอย่างยิ่งเพราะมีความเข้มแข็งทางการทหาร มีอาณาเขตกว้างขวางและมีประชากรมาก นอกจากนั้นก็ยังมีความสัมพันธ์เป็นอันดีกับอาณาจักรสุโขทัย พะเยา และพุกามอีกด้วย

๓

๓ พระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ พญามังราย พญางำเมือง และพญาร่วง สร้างเสร็จ พ.ศ. ๒๕๒๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จฯ เปิดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖

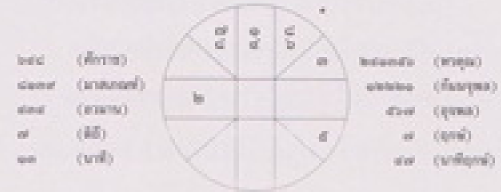

แผนผัง ๑ ผังเวียงกุมกาม
แสดงแนว ถนน วัด
แสดงสถานที่สำคัญภายในเวียงกุมกาม
สรัสวดี อ๋องสกุล เขียนผังเมื่อ ๒๕๓๒
โดยแปลจากภาพถ่ายทางอากาศที่ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ (มาตราส่วน ๑:๗๕๐๐)
ประกอบการสันนิษฐาน
(ที่มา : สรัสวดี อ๋องสกุล เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง ๒๕๓๗ หน้า ๔๒)

เมื่อพระญามังรายสวรรคตใน พ.ศ.๑๘๖๐ แล้ว กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ (ซึ่งต่อมาเรียกว่าราชวงศ์มังราย) ก็ได้ปกครองเมืองเชียงใหม่โดยลำดับมาดังนี้ คือ

๑. พระญามังราย (ครองเมืองเงินยาง พ.ศ.๑๘๐๒-)
พ.ศ.๑๘๓๙ - ๑๘๖๐
๒. พระญาชัยสงคราม พ.ศ.๑๘๖๐ - ๑๘๖๐
๓. พระญาแสนพู (ครั้งที่ ๑) พ.ศ.๑๘๖๑ - ๑๘๖๒
๔. เจ้าขุนเครือ พ.ศ.๑๘๖๒ - ๑๘๖๓
๕. พ่อท้าวน้ำถ้วม พ.ศ.๑๘๖๕ - ๑๘๖๗
๖. พระญาแสนพู (ครั้งที่ ๒) พ.ศ.๑๘๖๗ - ๑๘๗๐
๗. พระญาคำฟู พ.ศ.๑๘๗๑ - ๑๘๘๑
๘. พระญาผายู พ.ศ.๑๘๘๘ - ๑๙๑๐
๙. พระญากือนา (ตื้อนา) พ.ศ.๑๙๑๐ - ๑๙๓๑
๑๐. พระญาแสนเมืองมา พ.ศ.๑๙๓๑ - ๑๙๔๓
๑๑. พระญาสามฝั่งแกน พ.ศ.๑๙๔๔ - ๑๙๘๕
๑๒. พระญาติโลกราช พ.ศ.๑๙๘๕ - ๒๐๓๐
๑๓. พระญายอดเชียงราย พ.ศ.๒๐๓๐ - ๒๐๓๘
๑๔. พระเมืองแก้วหรือพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช
พ.ศ.๒๐๓๘ - ๒๐๖๘
๑๕. พระญาเกศเชษฐราช(พระเมืองเกษเกล้า) (ครั้งที่ ๑)
พ.ศ.๒๐๖๘ - ๒๐๘๑
๑๖. ท้าวซาย หรือ เจ้าซายคำ พ.ศ.๒๐๘๑ - ๒๐๘๖
๑๗. พระญาเกศเชษฐราช(พระเมืองเกษเกล้า) (ครั้งที่ ๒)
พ.ศ.๒๐๘๖ - ๒๐๘๘
๑๘. พระนางจิรประภา พ.ศ.๒๐๘๘ - ๒๐๘๙
๑๙. พระญาอุปโย (พระไชยเชษฐาธิราช-ล้านช้าง)
พ.ศ.๒๐๘๙ - ๒๐๙๐
๒๐. ท้าวแม่กุ (พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์) พ.ศ.๒๐๙๔ - ๒๑๐๗
๒๑. พระนางวิสุทธเทวี (วิสุทธิเทวี) พ.ศ.๒๑๐๗ - ๒๑๒๑[๑๐]

ศิลาจารึก หลักที่ ๗๖
วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่
จ.ศ.๙๔๓ (พ.ศ.๒๑๒๔)

๔

๔ ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น เชียงใหม่

๕ พระพุทธรูปหิน ปางมารวิชัย
มีพระนามว่า "พระเสตังคมณี"
ฐานเป็นไม้จันทน์ หุ้มด้วยแผ่นทองคำ
สูง ๓๔ ซม. *(ฮันส์ เพนธ์)*

เชื่อกันว่า พญามังรายอัญเชิญมาจากหริภุญชัย มาประดิษฐาน ณ วัดเชียงมั่น เมื่อครั้งสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๑๘๓๙ ใต้ฐานมีจารึกว่า พระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสรสร้างฐานเป็นไม้จันทน์ หุ้มแผ่นทองคำอุทิศ

๕

ใต้ฐานพระเสตังคมณี มีจารึกอักษรธรรมล้านนาที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสร โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ ๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๑๖ มีคำแปลดังนี้

จ.ศ. ๑๒๓๕ ปีก่าเร้า เดือน ๔ เพ็ญ (ตามวิธีนับแบบ) มอญวัน ๖ (วันศุกร์) (ตามวิธีนับแบบ) ไทยวันกัดเม็ด มหาศรัทธา พระองค์เป็นเจ้าเหง้าภูมินทามหาอิสราธิบดีเจ้านครเชียงใหม่นี้ ผู้เป็นต้นคิด และอัคคะราชเทวี (พระนามว่า) แม่เจ้าทิพเกสร เป็นประธานสร้างฐานของพระพุทธรูป (มีพระนามว่า) "เสตังคมณี" ร่วมกับราชบุตรราชบุตรีเจ้าราชภาคิไนย เจ้าอุบลวัณณา และราชบุตรราชบุตรีทุก ๆ องค์ (ฐานพระพุทธรูป) ทำด้วยแก่นไม้จันทน์ หุ้มด้วยแผ่นทองคำ (หนัก) ๓๐๓ บาท ๓ ชึก

เจ้าราชภาคิไนยและเจ้าอุบลวัณณา ยังให้ทองคำเพิ่มอีก ๑๐๐ บาท รวมเป็น ๔๐๓ บาท ๓ ชึก หุ้มสัปทนเหนือพระเศียรพระพุทธรูป

ได้สร้าง (ฐานและสัปทน) เพื่อค้ำชูศาสนา ณ วัดเชียงมั่น ตราบ ๕,๐๐๐ วัสสา

นิพฺพานปจฺจโยโหตุ

(ฮันส์ เพนธ์ อ่าน)

๖

๖ **พระพุทธรูปหิน ปางปราบช้างนาลาคิริ อยู่บนแท่นไม้ซึ่งมีซุ้ม พระพุทธรูปองค์นี้มีพระนามว่า "พระสิลา"** และตาม Lohuizen ๑๙๖๑ สร้างที่ประเทศอินเดียภาคเหนือ (บิการ) ในสมัยพาลา สูง ๕๘ ซม. อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ? *(ฮันส์ เพนธ์)*

เชื่อกันว่า พญามังรายอัญเชิญมาจากหริภุญชัย มาประดิษฐาน ณ วัดเชียงมั่น พร้อมกับพระเสตังคมณี เมื่อครั้งสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๑๘๓๙

หลังซุ้มพระพุทธรูปหิน วัดเชียงมั่น มีจารึกอักษรธรรมล้านนาซึ่งมีคำแปลดังนี้

จ.ศ. ๑๑๕๒ ปีจอ ตาม (วิธีนับแบบ) กัมโพช ในฤดูหนาว เดือนมาฆ กฤษณะปักษ์ ๑๓.....เราคนไทยเรียกว่า ปีกดเส็ด เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ วัน ๕ (วันพฤหัสบดี) (ตามวิธีนับแบบ) ไทยวันกาบสีฤกษ์ ที่ ๒๓ สมเด็จเสฏฐาบรมภูมินทาธิราชเจ้า องค์ที่ทรงมีพระนามว่ามังราวิเชียรประการเจ้า เป็นหัวหน้าอัคคะราชชายานางพญาหลวง มเหสีเวสิยาเรือนหลวงทุก ๆ คน ราชภาติกะองค์ประเสริฐทั้ง ๒ องค์ ราชโอรส เวยยาวัจจกร ทุก ๆ คน ราช..... และผู้ที่มีชาติตระกูลที่เป็นที่รู้จักกันดีทุกทุกคน(?) มีความปีติยินดี ในองค์พุทธรูปเจ้าอันประเสริฐ และเกิดมีมโนศรัทธา จึงร่วมกันปฏิสังขรณ์พุทธรูปเจ้า ด้วยสร้างบัลลังก์ ติดทาทองคำแดงมีแสงงดงาม เพื่อให้เป็นที่สำหรับเทวดาและคนได้ไหว้บูชา

ด้วยกุศลกรรมที่ได้ยกย่องพุทธรูปเจ้า ขอจงให้เป็นเครื่องนำ ผู้ข้าทั้งหลายทุก ๆ คนไปสู่สุขทั้ง ๓ ชั้น มีนิพพานเป็นชั้นสูงสุด เทอญ

ในเมื่อ (เราทั้งหลาย) ยังไม่ถึงนิพพานและเกิดในภพอันใด ขอจงให้เกิดในตระกูลประเสริฐ (แห่ง) ท้าวพระยา ปราบชมพูทวีป ทวีปทั้ง ๔ และทวีปเล็กน้อยทั้ง ๒๐๐๐ ที่อยู่รอบ และขอจงให้มีบิดามารดาพ่อแม่ บริวารยศ และทรัพย์สมบัติอันล้ำค่า (ขอให้เป็นไป) ตามความประสงค์ทุกอย่างนี้ทุกชาติไป เทอญ

ขอ (ส่วนหนึ่งของ) ผลบุญนี้ให้ไปถึง ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ และครูบาชวน ปู่ชื่อ (พญา) สุลวภาชัย ย่าชื่อนางพิมพา ตาชื่อน้อยวัณณรส ยายชื่อนางกอน ภรรยาชื่อนางยอดเรือน นางสิง นางสุธัมมะลูก ๒ คน (และให้ไปถึง) ญาติฝ่ายตระกูลพ่อและแม่ มี อาคำพา อาพ่อเรือน นางสัง นางคำ นางกม ลุงอ้าย ลุงเติอขวันมอย น้อยเตน และภรรยาและลูกที่เสียชีวิตไปแล้ว

(ฮันส์ เพนธ์ อ่าน)

๗ ประติมากรรมรูปเทวดา
เจดีย์วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่

๗

๘

ในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ ได้มีกษัตริย์หลายพระองค์ที่มีพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ที่เห็นได้ชัดในช่วงเริ่มแรกคือพระญากือนา พระองค์ได้ส่งราชทูตไปอาราธนาพระสุมนเถระมาจากสุโขทัยเพื่อสืบศาสนาในเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒[๑๑] เรียกพุทธศาสนาสมัยนี้ว่ารามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์เก่า ซึ่งก็ได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก โดยเฉพาะในรัชสมัยพระญาติโลกราชที่มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก และได้ทรงทำนุบำรุงการศึกษาของพระสงฆ์อย่างจริงจัง จนสามารถดำเนินการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดเจ็ดยอดเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ซึ่งถือว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลก (ครั้งแรกในประเทศไทย) และในรัชกาลนี้ก็ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดพระแก้วดอนเต้ามาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงด้วย[๑๒] ส่วนทางด้านการทหารนั้น พระองค์ได้ยกกองทัพไปรบถึงเมืองพิษณุโลก ยึดได้เมืองแพร่และเมืองน่าน และแผ่แสนยานุภาพไปตลอดทั่วเขตล้านนา

๘ มณฑปพระแก่นจันทร์แดง
วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ มีลักษณะแบบ
มณฑปปราสาทหรือกู่ที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูป

๙ พระเจดีย์หลวง หลังบูรณะ ๒๕๓๓-
๒๕๓๗ เคยประดิษฐานพระแก้วมรกต

๙

กษัตริย์เชียงใหม่ที่สำคัญอีกพระองค์หนึ่งในยุคที่ถัดจากพระญาติโลกราช คือพระเมืองแก้ว ในยุคนี้เป็นยุคที่วรรณกรรมล้านนารุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง พระสงฆ์ซึ่งทรงความรู้ก็ได้รจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่อง เช่น **ชินกาลมาลีปกรณ์** ของพระรัตนปัญญาเถระ **มังคลัตถทีปนีและเวสสันตรทีปนี** ของพระสิริมังคลาจารย์เป็นต้น[๑๓]

เมื่อสิ้นสมัยพระเมืองแก้ว เชียงใหม่ก็เริ่มเสื่อมลง อำนาจในการปกครองบ้านเมืองตกอยู่ในมือของขุนนางซึ่งสามารถตั้งหรือถอดถอนกษัตริย์ได้ โดยเฉพาะยุคของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์มังรายนั้น บ้านเมืองระส่ำระสายอย่างหนักและพระเจ้าเมกุฏิฯ ไม่สามารถแก้ไขได้ ดังนั้น เมื่อพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่ายกมาตีเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ นั้น ทรงใช้เวลาเพียง ๓ วันก็สามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้[๑๔]

เมื่อพม่ายึดเชียงใหม่ได้แล้ว ก็มิได้เข้ามาปกครองโดยตรง แต่ได้แต่งตั้งให้พระเจ้าเมกุฏิฯ เป็นกษัตริย์ปกครองเชียงใหม่ต่อมาในฐานะเจ้าประเทศราช ซึ่งต้องส่งส่วยและต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นราชบรรณาการ และต้องเข้าเฝ้ากษัตริย์พม่าตามที่พม่ากำหนด เมื่อพม่าปลดพระเจ้าเมกุฏิฯ ออกจากราชบัลลังก์ใน พ.ศ. ๒๑๐๗ แล้ว ก็ได้นำตัวพระเจ้าเมกุฏิฯ ไปพำนักในเมืองหงสาวดีจนตลอดพระชนมชีพ และได้แต่งตั้งพระนางวิสุทธเทวีเป็นนางพระญาปกครองบ้านเมืองแทน จนกระทั่งพระนางวิสุทธเทวีสวรรคตแล้ว พม่าจึงแต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการของพม่ามาปกครองเมืองเชียงใหม่

ในช่วงเวลาที่พม่ายึดครองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗ เป็นเวลาถึง ๒๑๖ ปี นั้น พม่าได้แต่งตั้งผู้ครองเมืองเชียงใหม่ถึง ๑๓ คน และในบางเวลาชาวเชียงใหม่สามารถ "ฟื้นม่าน" หรือยึดอำนาจจากพม่าได้ ก็จะตั้งตัวเป็นผู้นำดังจะเห็นได้ในช่วง พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๓๐๖ เป็นต้น ซึ่งในช่วงเวลาที่พม่าปกครองเชียงใหม่ดังกล่าวนั้น ก็ได้มีผู้ครองเมืองเชียงใหม่รวม ๑๗ ท่าน ดังปรากฏในหนังสือ**ประวัติศาสตร์ล้านนา** ของสรัสวดี อ๋องสกุล หน้า ๔๔ ระบุไว้ดังนี้

ลำดับที่	ผู้ครองเมืองเชียงใหม่	หลักฐาน/ศักราชที่ครองเมือง		
		พงศาวดารโยนก	ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (ฉบับสำนักนายก)	โคลงมังทรารบเชียงใหม่
๑	สาวถีนรตรามังซอศรี หรือ มังนรธาช่อ	พ.ศ. ๒๑๒๒-๒๑๕๐	พ.ศ. ๒๑๒๑-๒๑๕๐	พ.ศ. ๒๑๒๑-๒๑๕๐
๒	พระช้อย	(มังชวยเทา?) พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๑๕๒	(สโทกอย?) พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๑๕๑	พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๑๕๑
๓	พระชัยทิพ(มองกอยต่อ)	พ.ศ. ๒๑๕๒-๒๑๕๔	พ.ศ. ๒๑๕๑-๒๑๕๖	พ.ศ. ๒๑๕๑-๒๑๕๖
๔	พระช้อย (ครั้งที่ ๒)	พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๕๗	พ.ศ. ๒๑๕๖-๒๑๕๘	พ.ศ. ๒๑๕๖-๒๑๕๗
๕	เจ้าเมืองน่าน	พ.ศ. ๒๑๕๗-๒๑๗๔	พ.ศ. ๒๑๕๘-๒๑๗๔	
๖	พระญาหลวงทิพเนตร	พ.ศ. ๒๑๗๔-๒๑๙๓	พ.ศ. ๒๑๗๔-๒๑๙๘	
๗	พระแสนเมือง	พ.ศ. ๒๑๙๓-๒๒๐๖	พ.ศ. ๒๑๙๘-๒๒๐๒	
๘	เจ้าเมืองแพร่	พ.ศ. ๒๒๐๖-๒๒๑๕	พ.ศ. ๒๒๐๒-๒๒๑๕	
๙	อุปราชอึ้งแซะ(กรุงอังวะ)	พ.ศ. ๒๒๑๕-๒๒๒๘	พ.ศ. ๒๒๑๕-๒๒๑๘	
๑๐	บุตรเจ้าเจกุตรา (เจพูตราย)	พ.ศ. ๒๒๒๗-*	พ.ศ. ๒๒๑๘-*	
๑๑	มังแรนะร่า	พ.ศ. ๒๒๕๐-๒๒๗๐	พ.ศ. ๒๒๕๐-๒๒๗๐	
๑๒	เทพสิงห์	พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๒๗๐	พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๒๗๐	
๑๓	เจ้าองค์คำ	พ.ศ. ๒๒๗๐-๒๓๐๒	พ.ศ. ๒๒๗๐-*	
๑๔	เจ้าจัน	พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๔	*-๒๓๐๔	
๑๕	เจ้าขี้หูด (อดีตภิกษุวัดดวงดี)	พ.ศ. ๒๓๐๔-๒๓๐๖	พ.ศ. ๒๓๐๔-๒๓๐๖	
๑๖	โป่อภัยคามินี (โป่อะเกียะคามุนี)	พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๒	พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๑	
๑๗	โป่มะยุง่วน		พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๑๗	

ที่มา : สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก ๒๕๒๙ หน้า ๔๔

ในช่วงที่พม่าครอบครองเมืองเชียงใหม่และล้านนานี้ พม่าพยายามปกครองหัวเมืองล้านนาต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดเพื่อป้องกันการกบฏ และยังควบคุมนโยบายที่สำคัญ ๆ ทั้งทางด้านการเมืองและการเศรษฐกิจโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในการปกครอง กษัตริย์พม่าทรงอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนเจ้าเมืองต่าง ๆ แต่เห็นได้ว่าผู้ที่ได้มาครองเมืองเชียงใหม่มักทรงความสำคัญมากกว่าผู้ไปครองเมืองอื่น ๆ ส่วนขุนนางระดับกลางและระดับล่างยังคงเป็นชาวล้านนาอีกทั้งยังอนุโลมใช้จารีตประเพณีที่เคยเป็นมาแต่ก่อนและใช้กฎหมาย**มังรายศาสตร์**เป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง ที่พม่าให้ความสำคัญมากคือการควบคุมผู้คนให้อยู่ในระบบที่พม่าสามารถติดตาม ตรวจสอบและเรียกใช้การได้เสมอเท่านั้น

นอกจากนี้ พม่ายังส่งเสริมให้เกิดความแตกแยกในระหว่างหัวเมืองทั้งปวงโดยให้เมืองเชียงแสนมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยไม่ขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ และให้แต่ละเมืองมีอำนาจปกครองในเมืองของตน ซึ่งแม้จะขึ้นกับเชียงใหม่ก็เป็นไปโดยทางการเท่านั้น แต่ที่จริงแล้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มีอำนาจบังคับบัญชาเมืองอื่น ๆ ดังนั้น เมืองต่าง ๆ จึงไม่อาจรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของล้านนาที่ทำให้แต่ละเมืองแยกออกจากกันอีกด้วย จึงทำให้ความคิดที่จะรวมตัวกันเข้าเพื่อต่อต้านอำนาจของพม่าสำเร็จลงได้ยาก

ในช่วงเวลาที่พม่าปกครองบ้านเมืองอยู่ ชาวล้านนาก็ได้พยายามรวบรวมกันเข้าเพื่อ "ฟื้นม่าน" หรือปลดแอกจากพม่าหลายครั้ง ซึ่งก็ได้รับความสำเร็จเป็นครั้งคราว เช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๐ เทพสิงห์ชาวเชียงใหม่ยึดเมืองเชียงใหม่ไว้ได้เดือนหนึ่ง แล้วเจ้าองค์นกซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์กษัตริย์ล้านช้างที่หนีภัยการเมืองมาบวชที่เชียงใหม่ก็ยึดอำนาจจากเทพสิงห์ และตั้งตนเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ชื่อพระเจ้าองค์คำ แต่เมื่อถึง พ.ศ. ๒๓๐๖ กษัตริย์พม่าในราชวงศ์อลองพญาก็มายึดหัวเมืองล้านนาไทยได้อีกทุกเมือง ยกเว้นเมืองลำปาง[๙]

ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๗๒ นั้น มีเจ้าอาวาสวัดนายางในนครลำปางได้ซ่องสุมผู้คนและเลือกนายพรานผู้หนึ่งชื่อ **ทิพช้าง** (**ทิพย์ช้าง ทิพย์จักรหรือทิพ-จักก์**) เป็นนายกอง ยกพลไปขับไล่กองกำลังพม่าจากลำพูนซึ่งตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงออกไปได้ ครั้งนั้น หนานทิพช้างได้รับการอภิเษกเป็นพระญาสุลวฦๅชัยสงคราม และได้ครองเมืองลำปาง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕ [๑๐]

ต่อมา พม่ายึดลำปางได้และตั้งให้เจ้าชายแก้วบุตรของพระญาสุลวฦๅชัยเป็นเจ้าฟ้าชายแก้วครองเขลางคนครเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ และต่อมา พม่าซึ่งรักษาเมืองต่าง ๆ ในล้านนาก็ได้เพิ่มการกดขี่ข่มเหงราษฎรให้เดือดร้อนไปทุกตำบล ประชาชนจึงอพยพหนีภัย บ้างก็ซ่องสุมเป็นกองโจรปล้นฆ่ากัน

๑๐ ภายในวิหารวัดปงยางคก จ. ลำปาง

๑๑ ฉัตรหลวงที่วัดพระธาตุลำปางหลวง

๑๑

๑๐

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพมาตีพม่าที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ นั้น พระญาจ่าบ้านแห่งเชียงใหม่ชักชวนเจ้ากาวิละผู้เป็นบุตรของเจ้าฟ้าชายแก้วแห่งลำปางให้เป็นพันธมิตร ต่อมาพระญาจ่าบ้านได้ลงไปติดต่อขอทัพจากกรุงธนบุรีขึ้นมาสนับสนุนกองกำลังชาวพื้นเมืองเพื่อตีเชียงใหม่ ซึ่งก็ตีได้เมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงแต่งตั้งให้พระญาจ่าบ้านเป็นพระญาวิเชียรปราการเจ้านครเชียงใหม่คนแรกหลังจากที่ได้ขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาแล้ว[๑๗] พร้อมทั้งทรงตั้งเจ้ากาวิละเป็นพระญากาวิละครองนครลำปาง โดยขึ้นกับกรุงธนบุรี

ถึงจะพ่ายแพ้ต่อกองทัพไทยไปแล้วพม่ายังไม่ละความพยายาม ได้ยกทัพมาตีเชียงใหม่อีกหลายครั้งจนเชียงใหม่หมดเสบียง พลเมืองก็กระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ จนเชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้างพระญากาวิละผู้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดให้เป็นพระญาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่สืบจากพระญาจ่าบ้านต้องพักพลอยู่ที่เวียงป่าซางนานถึงยี่สิบกว่าปี และต้องไปกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อมาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ เมื่อเห็นว่าพอมีกำลังพลที่จะดูแลเชียงใหม่ได้แล้ว พระญากาวิละจึงยาตราพลเข้ามาตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ และได้ฟื้นฟูเชียงใหม่จากสภาพของเมืองร้างให้กลายเป็นศูนย์กลางของล้านนาได้ในเวลาต่อมา

เจ้าฟ้าชายแก้วผู้ที่พม่าแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองลำปาง มีบุตรชาย ๗ คน (และธิดา ๓ คน) ซึ่งได้เป็นต้นของราชสกุลของเจ้านายที่ปกครองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน และลำปาง ที่นิยมเรียกกันว่า*วงศ์เจ้าเจ็ดตน* (โดยอนุโลม หมายรวมถึงบุตรหลานของบุคคลที่สืบมาจากพระญาสุลวฦๅชัยสงครามด้วย) ซึ่งเริ่มจากพระญากาวิละผู้ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากกษัตริย์แห่งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ให้ครองเมืองเชียงใหม่ และได้มีการสืบต่อกันมา ดังนี้

๑. พระเจ้ากาวิละ พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๓๕๘

๒. พระญาธัมมลังกา พ.ศ. ๒๓๕๙ - ๒๓๖๔
(อนุชาของพระเจ้ากาวิละ)

๓. พระญาคำฝั้น พ.ศ. ๒๓๖๔ - ๒๓๖๗
(อนุชาของพระญาธัมมลังกา)

๔. พระญาพุทธวงส์ พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๘๙
(บุตรของนายพ่อเรือน ซึ่งเป็นน้องของเจ้าฟ้าชายแก้ว)

๕. พระเจ้ามโหตรประเทศ (พระญามหาวงศ์)
พ.ศ. ๒๓๙๐ - ๒๓๙๖
(ราชบุตรของพระญาธัมมลังกา)

๖. พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ - ๒๔๑๓
(ราชบุตรของพระเจ้ากาวิละ)

๗. พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พ.ศ. ๒๔๑๓ - ๒๔๔๐
(บุตรของเจ้าคำตงซึ่งเป็นราชบุตรของพระญาคำฝั้น)

๘. เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๒
(ราชบุตรพระเจ้าอินทวิชยานนท์)

๙. พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ พ.ศ. ๒๔๕๒ - ๓ มิถุนายน ๒๔๘๒
(ราชบุตรพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย)[๑๔]

๑๒

๑๒ ดวงเมืองเวียงป่าซาง ลำพูน

เชิงอรรถ

๑ **ประชุมพงศาวดารที่ ๖๑** (ตำนานสิงหนวัติกุมาร หน้า ๕๓-๙๓) **ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้น** ของมานิต วัลลิโภดม สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๖

๒ มีหลักฐานกล่าวว่า พระญามังรายเป็นผู้สร้างเมืองเชียงราย และเมืองฝาง เช่นกัน

๓ เก็บความจาก **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี พระนคร ๒๕๑๔ น. ๒-๒๐, พระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารโยนก** พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๑๕ น.๑๓๑-๑๔๙,๑๕๖-๑๖๒,๒๒๒-๒๕๘ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๑** (ตำนานสิงหนวัติกุมาร) น.๕๓-๙๓) **ตำนานสิงหนวัติกุมารฉบับสอบค้น**ของมานิต วัลลิโภดม สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๖

๔ **พงศาวดารโยนก** น. ๒๕๘,๕๑๗

๕ **พงศาวดารโยนก** น.๒๒๐

๖ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก ๒๕๒๙ น.๒๐

๗ เรื่องเดิมหน้า ๒๐ และ สรัสวดี อ๋องสกุล **เวียงกุมกาม** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง ๒๕๓๗

๘ **พงศาวดารโยนก** น.๒๕๙-๒๖๔

๙ ใช้ตามความในศิลาจารึกวัดเชียงมั่น แต่**พงศาวดารโยนก** น.๑๗๑ ว่าวันพฤหัสบดี เพ็ญเดือน ๘ (เดือน ๖ เหนือ) ปีวอก อัฐศก จุลศักราช ๖๕๘ (พ.ศ.๑๘๓๙) และใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ว่า สกราช ๖๕๘ ตัว ปีรวายสัน เดือนแปดเพงเมงวันพรหัส ฤกษ์ ๑๖ ตัว ยามแตรจักใกล้รุ่ง

๑๐ ใน**พงศาวดารโยนก** กล่าวว่ามีกษัตริย์ ๒๐ องค์ โดยไม่นับเจ้าขุนเครือ ส่วนสรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๙ น.๒๕ ให้รายพระนามไว้ ๑๘ องค์ โดยไม่นับเจ้าขุนเครือ พ่อท้าวน้ำถ้วม และแสนภู (ครั้งที่ ๒)

๑๑ ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ) **ลานนาไทยคดี** ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ เชียงใหม่ ๒๕๒๑ น. ๒๑

๑๒ เรื่องเดิม น. ๒๑

๑๓ เรื่องเดิม น. ๒๑

๑๔ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับสำนักนายกรัฐมนตรีฯ น. ๔๙ - ๕๙

๑๕ วาสนา ใจเที่ยง และคณะ "อิทธิพลของพม่าที่มีต่อวัฒนธรรมในลานนาไทย **นิทรรศการลานนาไทย** วิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่ ๘ - ๑๒ ธันวาคม ๒๕๒๔ น. ๒ - ๓

๑๖ **พงศาวดารโยนก** น. ๔๒๙ เรียก "เจ้าพระยาสุละวะฦาไชยสงคราม"

๑๗ เนื่องจากพระญาจ่าบ้านซึ่งพระเจ้าตากสินแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์แรกมีโทษและเสียชีวิตในคุกกรุงธนบุรีและไม่ปรากฏว่ามีการพระราชทานอภัยโทษ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องถือว่าพระเจ้ากาวิละเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ลำดับที่หนึ่ง

๑๓

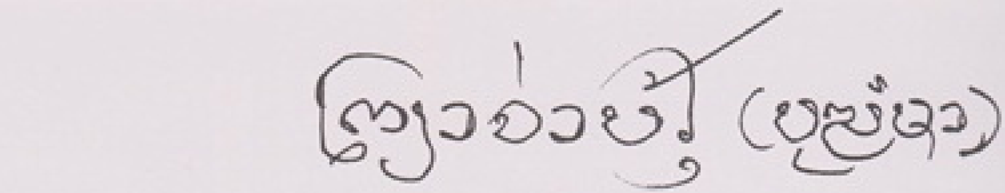

๑๔

๑๘ เมื่อเจ้าทิพเกสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้ซึ่งเป็นผู้ช่วยสำคัญในการปกครองถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ.๒๔๒๖ แล้ว รัฐบาลกลางจึงเข้าควบคุมการปกครองเชียงใหม่โดยตรงตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ ประจวบกับที่ขณะนั้นทางรัฐบาลกลางกำลังปฏิรูปการปกครองทั่วประเทศ โดยยกเลิกหัวเมืองประเทศราช แล้วตั้ง "มณฑลเทศาภิบาล" ขึ้นแทน ซึ่งผู้ปกครองมณฑลเทศาภิบาลคือข้าหลวงจากส่วนกลาง ส่วนหัวเมืองประเทศราชทั้งปวงก็ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นมณฑลเทศาภิบาลทั้งหมด เจ้าผู้ครองนครและเจ้านายในราชวงศ์ได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลกลาง ดังนั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่นับตั้งแต่พระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์จึงสิ้นสุดฐานะความเป็นเจ้าประเทศราช ซึ่งแม้จะยกย่องว่าเป็น "เจ้าหลวง" ก็ตาม แต่ก็คงเป็นประมุขของบ้านเมืองตามประเพณีโดยไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง (ปรับปรุงจาก สรัสวดี ประยูรเสถียร "กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๗๖" **วารสารสังคมศาสตร์** มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ เมษายน - กันยายน ๒๕๒๔ น. ๒๗

๑๓ พระอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละและอนุชา ที่วัดอินทขีล อ. ป่าซาง จ. ลำพูน

๑๔ วัดอินทขีล อ. ป่าซาง จ. ลำพูน

พระญาจ่าบ้าน (บุญมา)

เจ้าหลวงเชียงใหม่ในยุคฟื้นม่าน

(พ.ศ. ๒๓๑๗ - พ.ศ. ๒๓๒๒)

พระญาจ่าบ้าน (บุญมา) นับเป็นเจ้าหลวงแห่งนครเชียงใหม่องค์แรก หลังจากที่ได้ขับไล่พม่าพ้นไปจากล้านนา[๑] และเป็นผู้ที่ตัดสินใจนำชาวล้านนาเข้าร่วมกับกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งในยุคสมัยของพระญาจ่าบ้าน เป็นยุคแห่งความเดือดร้อนและผันผวน เป็นยุคที่จำต้องพึ่งกำลังหนุนจากแหล่งอำนาจอื่นเพื่อทำให้เมืองฟื้นคืนขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จากหลักฐานที่มีอยู่นั้นมิได้ระบุถึงความเป็นมาของพระญาจ่าบ้านไว้ชัดเจน คงทราบแต่เพียงว่าเป็นขุนนางชาวพื้นเมืองที่ทำการอยู่กับพม่าเท่านั้น

หลังจากที่พม่าได้เมืองเชียงใหม่เมื่อจุลศักราช ๙๒๐ (พ.ศ. ๒๑๐๑) วันเสาร์ เดือนเจ็ดเหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ[๒] และเข้าครอบครองล้านนาได้โดยลำดับมานั้น ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่าชาวล้านนาย่อมไม่พอใจที่พม่ามาเป็นใหญ่เช่นนั้น ความคิดที่จะ "ฟื้นม่าน" หรือขับไล่พม่าไปนั้นย่อมจะระอุอยู่ในใจเสมอ ดังจะเห็นได้ว่าในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗ มีผู้พยายามจะ "ฟื้นม่าน" นับสิบครั้ง โดยเฉพาะในจุลศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๒๒๗๐) เทพสิงห์ซึ่งเป็นขุนนางจากเมืองยวมคุมพลเข้าตีเมืองเชียงใหม่และฆ่ามังแรนะร่าซึ่งครองเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ แต่ก็ถูกเจ้าองค์นกเชื้อพระวงศ์จากล้านช้างที่พวก "ลูกม่านลูกเมง" หรือลูกหลานชาวพม่าและชาวมอญยกให้เป็นหัวหน้า นำกำลังเข้าสู้รบจนเทพสิงห์ต้องเตลิดหนีไป แล้วเจ้าองค์นกก็ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่โดยปรากฏชื่อว่า "เจ้าองค์คำ" ส่วนกองทัพพม่าที่แม้จะหมดไปจากเชียงใหม่แล้วก็ยังตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสนและกองกำลังพม่ากลุ่มนั้นก็ได้รวบรวมเมืองแพร่ น่าน พะเยา ลำปาง เมืองฝาง เมืองสาด เชียงของ และเมืองเชริง (อำเภอเทิงในปัจจุบัน) ให้ขึ้นกับเมืองเชียงแสนโดยแยกออกจากเมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้เพื่อมิให้เชียงใหม่มีกำลังเข้มแข็งและเพื่อสร้างความแตกแยกในหัวเมืองล้านนา

ทั้งปวง เมื่อเจ้าองค์คำสวรรคตในปีจุลศักราช ๑๑๒๑ (พ.ศ. ๒๓๐๒) แล้ว เจ้าจันซึ่งเป็นโอรสของเจ้าองค์คำก็ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน และในปีจุลศักราช ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๔) เจ้าปัดซึ่งเป็นน้องของเจ้าจันก็ก่อการกบฏและขับไล่เจ้าจันไปได้ แล้วเจ้าปัดได้ไปนิมนต์เจ้าขี้หูดซึ่งบวชอยู่ที่วัดดวงดีให้ลาสิกขาบทไปเป็นกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่ แต่พอถึงจุลศักราช ๑๑๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๕) เดือนสี่เหนือ พม่าก็ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ได้อีก และกวาดต้อนเอาเจ้าจันกับไพร่พลทั้งหมดไปอังวะ และโป่อพยคามะนี (อภัยคามินี) ก็ได้เป็นผู้ครองเมืองเชียงใหม่

ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ก็ได้เกิดเหตุการณ์เดือดร้อนสับสนและภัยสงครามเกิดขึ้นในเมืองเชียงใหม่และล้านนาเป็นระยะ ๆ อยู่ไม่ขาด จนกระทั่งถึงจุลศักราช ๑๑๒๗ (พ.ศ. ๒๓๐๘) พระเมืองชัยแห่งลำพูนเป็นขบถต่อโป่อพยคามะนีหรืออพยคามินีในเมืองเชียงใหม่ และในเวลาเดียวกันก็ได้เกิดศึกในล้านนาทางฟากตะวันตกของน้ำแม่คง (แม่น้ำสาละวิน) โดยทั่วไป โป่อพยคามะนีแตกหนีกลับไปเมืองอังวะ และได้พาเอาเจ้าฟ้าชายแก้วแห่งเมืองลำปางไปอังวะด้วย ครั้งนั้นกษัตริย์อังวะได้แต่งตั้งอะแซหวุ่นกี้ให้คุมไพร่พลถึงหนึ่งแสนคนมาปราบจลาจลในเขตล้านนาทั้งปวง โดยให้โป่อพยคามะนีและเจ้าฟ้าชายแก้วเข้ากองทัพกลับมาด้วย เพื่อจะใช้เชียงใหม่และลำปางเป็นฐานที่มั่นรวบรวมเสบียงอาหารในการจะไปตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป โป่อพยคามะนีและเจ้าฟ้าชายแก้วได้กลับมาปกครองเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งโดยอำนาจของอะแซหวุ่นกี้ แต่แม้กระนั้นก็ยังคงมีความเดือดร้อนระส่ำระสายทั่วไปในล้านนา

ต่อมา ในจุลศักราช ๑๑๓๑ (พ.ศ. ๒๓๑๒) โป่เจียกอพยคามะนีเสียชีวิต กษัตริย์อังวะจึงทรงตั้งโป่มะยุง่วนหรือที่เรียกว่า*โป่หัวขาว*[๓] มาครองเมืองเชียงใหม่แทน และในช่วงเวลาดังกล่าว โป่เจียกแม่ทัพหลวง (เนเมียวสีหบดี-หรือโป่สุพลา) ยกกองทัพไปตีได้กรุงศรีอยุธยา และนำเอา*พระเจ้าดอกเดื่อ*กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาไปอังวะหลังจากนั้น โป่เจียกก็ยกมาปราบเมืองต่าง ๆ ในเขตล้านนา แล้วยกไปตีล้านช้างผ้าขาวพันนา (เมืองล้านช้าง) และในช่วงที่โป่เจียกไม่อยู่ในเมืองเชียงใหม่นั้น โป่มะยุง่วนได้ใช้อำนาจข่มเหงผู้คนและลิดรอนอำนาจของขุนนางชาวเชียงใหม่ จนทำให้พระญาจ่าบ้าน (บุญมา) เกิดขัดแย้งกับโป่มะยุง่วนอย่างรุนแรง ดังนั้น ในเดือนยี่เหนือ แรม ๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๑๔) พระญาจ่าบ้านได้ต่อสู้กับโป่มะยุง่วนที่กลางเวียงเชียงใหม่ แต่โป่มะยุง่วนหนีทันและไปหลบซ่อนอยู่ในคุ้ม น้องชายของพระญาจ่าบ้าน (บุญมา) คือนายหม่องถูกปืนและเสียชีวิตในที่รบ พระญาจ่าบ้านจึงยกพลเลยไปถึงเมืองลำปาง ในครั้งนั้นได้พบกับเจ้ากาวิละและได้สัญญากันอย่างแน่นแฟ้นที่จะร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดต่อไป จากนั้น พระญาจ่าบ้านจึงตามไปบอกพฤติกรรมที่โป่มะยุง่วนสร้างความเดือดร้อนแก่เมืองเชียงใหม่ให้โป่ชุกขบปะสิงหะพะเท (เนเมียวสีหบดี หรือโป่สุพลา) ที่ล้านช้างได้รู้ แล้วพระญาจ่าบ้านก็คืนมาเมืองเชียงใหม่ และได้ตั้งมั่นอยู่ที่ประตูท่าแพ (วัดบุพพาราม)

๑๕

๑๖

๑๕ หอไตรวัดดวงดี ถ่ายก่อนบูรณะ

๑๖ อุโบสถวัดดวงดี เชียงใหม่

๑๗

๑๗ ประตูท่าแพ เดิมเรียกประตูเชียงเรือก เพราะอยู่ใกล้หมู่บ้านเชียงเรือก ในอดีตชื่อของประตูท่าแพเป็นชื่อของประตูเมืองชั้นนอกซึ่งตั้งอยู่แนวกำแพงดินบริเวณวัดแสนฝาง สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์เรียกประตูท่าแพว่า ประตูท่าแพชั้นนอก และเรียกประตูเชียงเรือกว่า ประตูท่าแพชั้นใน ประตูนี้บูรณะล่าสุด พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๒๙

(คณะกรรมการจัดทำประวัติโบราณสถาน เทศบาลนครเชียงใหม่ ๒๕๓๐)

ในปีจุลศักราช ๑๑๓๓ (พ.ศ.๒๓๑๔) พระเจ้าตากสินยกทัพขึ้นมาถึงเมืองเชียงใหม่เมื่อวันจันทร์ เดือนห้าเหนือ ขึ้น ๓ ค่ำ เข้าประชิดเมืองทางประตูหล่ายแคง (ประตูระแกงในปัจจุบัน) *กองทัพพม่าได้ป้องกันเมืองเป็นสามารถ กองทัพไทยล้อมเมืองได้ ๙ วันก็ยกทัพกลับไป* [๔]

ขณะที่โป่ชุกสิงหะพะเท (เนเมียวสีหบดี) และโป่มะยุง่วนเตรียมทัพที่จะไปตีกองทัพไทย นั้นพระญาจ่าบ้านได้ให้คนลอบถือหนังสือไปบอกข่าวแก่เจ้ากาวิละที่ลำปางว่า ตนจะ "ฟื้นม่าน" หรือเป็นขบถต่อพม่า เจ้ากาวิละได้เข้าเป็นพวกด้วย และบอกว่าจะคิดการณ์อยู่ทางลำปาง เพียงแต่ให้พระญาจ่าบ้านลงไปนำกองทัพจากกรุงธนบุรีขึ้นมาเท่านั้น พระญาจ่าบ้านจึงไปอาสากับโป่เจียกหรือแม่ทัพใหญ่คือโป่สุพลาเพื่อพาคนไปแผ้วถางเส้นทางน้ำให้ทัพเรือเดินทางได้สะดวก โป่เจียกก็เกณฑ์ชาวพม่าและไทใหญ่ ๗๐ คนและชาวไทยวนอีก ๕๐ คนให้ไปทำการดังกล่าว และเมื่อลงเรือไปถึงเมืองหอด (ปัจจุบันเป็นอำเภอฮอด) แล้ว ตกดึก พระญาจ่าบ้านก็พาพวกเข้าโจมตีชาวพม่าและไทใหญ่เหล่านั้นจนแตกกระจัดกระจาย แล้วก็รีบเดินทางไปขอกองทัพจากกรุงธนบุรี *ที่เมืองกำแพงเพชร*[๕] เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบแล้วก็ทรงจัดกองทัพ ให้เจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพขึ้นมาอย่างรวดเร็ว *ใช้เวลาเพียง ๒๑ วันก็ถึงเมืองเถิน*[๖] จากนั้นจึงแบ่งกำลัง ๕,๐๐๐ คน ให้พระยาสุระเป็นหัวหน้าและพระญาจ่าบ้านเป็นผู้นำทางขึ้นมาทางเมืองลี้ถึงท่าวังตาล ก่อนทัพหลวง โป่มะยุง่วนยกพลออกมาตีกองทัพของพระยาสุระจนทัพของพระยาสุระแตกพ่ายกลับคืนไป

ฝ่ายทัพหน้าของเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกขึ้นมาทางลำปาง เจ้ากาวิละและน้องทั้งหกแต่งอุบายให้เจ้าคำสมเป็นแม่ทัพคุมชาวพม่าและไทใหญ่แสร้งไปรบกับทัพหลวงแล้วถอยคืน พอให้พม่าไว้วางใจ ส่วนเจ้ากาวิละก็เป็นขบถต่อพม่า แล้วให้เจ้าดวงทิพถือหนังสือไปต้อนรับทัพหลวงจากธนบุรีและขอเข้าอยู่ในร่มโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย จากนั้นเจ้ากาวิละก็นำทัพเข้าตีเชียงใหม่ โดยเจ้าพระยาสุรสีห์เข้าตีทางประตูท่าแพและเจ้าพระยาจักรีเข้าตีทางทิศตะวันตก ฝ่ายกองทัพที่พระญาจ่าบ้านนำทางขึ้นมานั้น เมื่อทราบว่ากองทัพหลวงยกตามขึ้นมาแล้วก็คุมกันติด เมื่อโป่มะยุง่วนยกเข้าตีอีกครั้งหนึ่งก็ถูกต่อต้านจนต้องแตกกลับคืนเข้าเมืองเชียงใหม่ เจ้ากาวิละซึ่งวิตกถึงบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้วที่พม่าจับขังไว้ในเชียงใหม่นั้นก็ยกติดตามพม่าไป โป่มะยุง่วนที่กำลังตกใจก็แตกหนีออกทางประตูช้างเผือกเพราะด้านนั้นพระยาสวรรคโลกยังตั้งค่ายไม่เสร็จ

กองทัพของพระเจ้าตากสินได้เมืองเชียงใหม่ในปีจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ.๒๓๑๗) วันเพ็ญเดือนห้าเหนือซึ่งตรงกับวันอาทิตย์ พระเจ้าตากสินได้เมืองแล้วก็ทรงสถาปนาพระญาจ่าบ้าน (บุญมา) เป็น*พระยาเชียงใหม่* [๗] ตั้งนายน้อยก้อนแก้วผู้หลานขึ้นเป็นอุปราช ตั้งเช็กคายแดงเป็นพระยาลำพูน ตั้งนายน้อยตอนต้อผู้น้องเป็นอุปราช ตั้งนายน้อยโพธิดอนทองเป็นพระยาสุรวงส์

ฝ่ายโป่หัวขาว (โป่มะยุง่วน) เมื่อแตกหนีไปจากเชียงใหม่แล้ว ๒ เดือนกับ ๔ วัน ก็คุมไพร่พลจำนวน ๘๐,๐๐๐ คนมาล้อมเมืองเชียงใหม่เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ เหนือ แรม ๔ ค่ำ จ.ศ.๑๑๓๗ (พ.ศ.๒๓๑๘) ครั้งนั้น พระญาจ่าบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่มีชายฉกรรจ์ ๑,๙๐๐ คนรักษาเมืองอยู่ พระญาจ่าบ้านจึงให้คน

๑๘

๑๘ ประตูช้างเผือก เดิมเรียกว่าประตูหัวเวียง เพราะถือว่า หัวของตัวเมืองเชียงใหม่อยู่ด้านนี้ ภายหลังเมื่อสร้างอนุสาวรีย์ช้างเผือกในสมัยพญาแสนเมืองมาจึงเรียกประตูช้างเผือก ประตูนี้บูรณะครั้งล่าสุด พ.ศ.๒๕๐๙-๒๕๑๒

๑๙

๑๙ แจ่งศรีภูมิ เดิมเรียกว่า สะหลีภูมิ หมายถึงศรีของเมือง ในอดีตใกล้แจ่งนี้มีต้นนิโครธ (ไทร) ซึ่งถือเป็นสิริมงคล เป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งเมืองเชียงใหม่ในสมัยพญามังราย

(คณะกรรมการจัดทำประวัติโบราณสถาน เทศบาลนครเชียงใหม่ ๒๕๓๐)

เล็ดลอดไปขอความช่วยเหลือจากเจ้ากาวิละและจากพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้ากาวิละก็พาผู้คนที่เกณฑ์ได้ ๑,๐๐๐ คนมาช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ ครั้งนั้น เกิดกันดารอาหารเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับที่ครั้งหนึ่งทหารพม่า ๗ นายปีนบุกเข้ามาทางแจ่งชัยสรี-ภูมิ (ชัยศรีภูมิ) และติดอยู่ในวงล้อม ชาวเมืองจึงรุมกันฆ่าแล้วกินเนื้อจนหมด พม่าล้อมเชียงใหม่ได้ ๘ เดือน ครั้นถึงแรม ๔ ค่ำเดือนยี่เหนือ กองกำลังจำนวน ๓๐,๐๐๐ คนจากกรุงธนบุรีก็ขึ้นมาถึงเชียงใหม่และขับไล่พม่าหนีไปได้

ครั้งนั้น เกิดความอดอยากขึ้นโดยทั่วไป ประชาชนชาวเชียงใหม่จึงอพยพหนีไปอยู่ในที่ต่าง ๆ พระญาจ่าบ้านและเจ้าอุปราชจึงพาครอบครัวไปอาศัยอยู่ที่ลำปางได้ไม่นานนัก ก็ยกไปตั้งอยู่ที่ท่าวังพร้าวแล้วยกเข้าตั้งในเชียงใหม่อีก แต่สภาพในเมืองเชียงใหม่ที่ถูกทิ้งร้างนั้นเต็มไปด้วยพุ่มไม้และเครือเถา เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าใหญ่น้อยทั้งหลาย พระญาจ่าบ้านมีไพร่พลน้อยเกินกว่าที่จะดูแลเมืองเชียงใหม่ได้ จึงทิ้งเมืองแล้วอพยพไปอยู่ที่ท่าวังพร้าวอีกครั้งหนึ่ง

ในจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) นั้น พระญาจ่าบ้านยกพลหมายจะไปตีพม่าที่เมืองเชียงแสน แต่แม่ทัพพม่าชื่อแลทอโป่หรือแลทอคะแบหวุ่นยกทัพมาถึงเชียงใหม่ แล้วไล่ติดตามตีกองกำลังของพระญาจ่าบ้าน พระญาจ่าบ้านจึงหนีไปถึงเมืองระแหง (ตาก) แลทอคะแบหวุ่นก็ยกทัพไปเมืองลำปาง เจ้าทั้ง ๗ องค์พี่น้อง ไม่อาจต้านทัพพม่าได้ จึงพาครอบครัวหนีจากลำปางไปตั้งอยู่ที่สวรรคโลก เมื่อพม่ายกทัพกลับไปแล้ว พระญาจ่าบ้านจึงให้อุปราชก้อนแก้วขึ้นไปสะสมเสบียงที่ท่าวังพร้าวก่อน เมื่อพระญาจ่าบ้านยกตามไปในภายหลัง อุปราชก้อนแก้วไม่ยอมแบ่งเสบียงให้ พระญาจ่าบ้านขัดใจจึงฆ่าอุปราชก้อนแก้วเสีย ในจุลศักราช ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙) เจ้านายทั้ง ๗ พระองค์และเจ้าฟ้าชายแก้วก็ยกจากสวรรคโลกเข้ามาตั้งอยู่ในนครลำปางดังเดิม

๒๐

๒๐ ลวดลายที่ส่วนปลายของตุงกระด้าง
วัดพระธาตุลำปางหลวง

ต่อมาในปีจุลศักราช ๑๑๔๐ (พ.ศ.๒๓๒๑) พระญาจ่าบ้านย้ายไปตั้งอยู่ที่ลำพูนได้ปีหนึ่ง แล้วจึงล่องไป"*เมืองใต้*"[๘] และปีต่อมาก็กลับคืนมาอยู่ที่ลำพูนอีก และยกไปตั้งอยู่ที่เวียงสะแคงที่ปากแม่น้ำลี้ในที่สุด

ในปีถัดมา ได้มีท้องตราจากกรุงธนบุรีเรียกให้หาพระญาจ่าบ้านและพระญากาวิละไปเข้าเฝ้า และในครั้งนั้น พระเจ้าตากสินมีพระบรมราชโองการให้ลงโทษพระญาจ่าบ้านซึ่งฆ่าเจ้าอุปราชก้อนแก้วผู้เป็นหลาน และลงโทษพระญากาวิละที่ทำร้ายข้าหลวงและขัดท้องตราโดยให้เฆี่ยนหลังคนละ ๑๐๐ ที ตัดขอบหูพระญากาวิละเสียทั้งสองข้างแล้วให้ขังไว้ ฝ่ายพระญากาวิละร้องขออาสาราชการตีเมืองเชียงแสนแก้โทษ จึงทรงโปรดให้ถอดจากคุกและคงอยู่ในฐานันดรศักดิ์แล้วกลับขึ้นมาทำราชการดังเดิม แต่พระญาจ่าบ้านนั้นล้มป่วยลงและเสียชีวิตที่กรุงธนบุรี [๙]

ในช่วงที่มังแรนะร่าครองเมืองเชียงใหม่และได้มีเทพสิงห์กับเจ้าองค์คำเป็นขบถเพื่อชิงเมืองคืนจากพม่านั้น ได้เกิดความเดือดร้อนรบพุ่งกันทั่วไปในล้านนาไทย ในระหว่างนั้น เจ้าอาวาสวัดนายางได้แสดงตัวว่าเป็น *ตนบุญ* หรือผู้วิเศษ ซึ่งก็ได้มีผู้คนไปสมทบเป็นจำนวนมาก เจ้าอาวาสวัดสามขาและเจ้าอาวาสวัดบ้านฟ่อนก็ลาสิกขาบทออกมาเป็นเสนาของตนบุญ และในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่มีเจ้าเมืองนครลำปาง คงมีแต่พ่อเมืองเพียงสี่นายเท่านั้นที่รั้งเมืองอยู่ แต่ก็ไม่มีผู้ใดที่มีอำนาจเด็ดขาด

เมื่อมีข่าวเลื่องลือไปถึงเมืองลำพูนว่ามีตนบุญปรากฏที่บ้านนายาง เจ้าเมืองซึ่งกษัตริย์พม่าแต่งตั้งจึงให้ท้าวมหายศหลวงคุมทัพจากลำพูนไปปราบ เมื่อ "ตนบุญนายาง" พ่ายแพ้แล้ว ท้าวมหายศหลวงจึงไปตั้งมั่นอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงแล้วได้เรียกเก็บทรัพย์สินจากประชาชน ผู้ที่ขัดขวางก็จะถูกทำร้าย

๒๑

๒๑ ลายปูนปั้น
วัดปงยางคก ลำปาง

ครั้งนั้นเจ้า*อาววาสวัดชุมพู*[๑๐] ได้เสนอให้นายพรานชื่อทิพช้างหรือทิพย์จักร ชาวบ้านพงยางครก (หรือที่ทั่วไปเขียนว่าปงยางคก) เป็นหัวหน้าในการสู้รบกับท้าวมหายศหลวงจากเมืองลำพูน ทิพช้างได้ยกกำลังไปล้อมวัดพระธาตุลำปางหลวง แล้วนำผู้มีความสามารถจำนวนสามนายคลานมุดไปตามท่อระบายน้ำเข้าไปในเขตกำแพงวัดและใช้ปืนยิงท้าวมหายศหลวงจนล้มหงายลง และพากันเข้าโจมตีกองกำลังจากลำพูนจนแตกหนีกลับไป ส่วนพวกที่ล้อมวัดอยู่นั้นก็ได้ฆ่าชาวลำพูนเสียเป็นจำนวนมาก ขุนนางและชาวลำปางจึงได้อภิเษกให้หนานทิพช้างเป็นเจ้าเมืองลำปางใน พ.ศ.๒๒๗๕ เฉลิมนามว่า*พระญาสุลวฦๅชัย* หรือพระญาสุลวฦๅชัยมีเทวีชื่อ*นางพิมพา* และตั้งคุ้มอยู่ที่เวียงคอกงัว พระญาสุลวฦๅชัยปกครองลำปางในฐานะเมืองอิสระเช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ พระญาสุลวฦๅชัยกับนางพิมพา (บางตำราว่าพิมมลาหรือพิมลา) มีบุตรดังนี้ คือ

๑. นายอ้าย	๒. นายเติอขวันมอย*
๓. นายชายแก้ว	๔. นางสัง*
๕. นางคำ	๖. นายคำพา
๗. นายพ่อเรือน	๘. นางกม

พระญาสุลวฦๅชัย (ทิพช้างหรือทิพย์จักร) เห็นว่าการครองเมืองของตนนั้นมาจากการที่ขุนนางและประชาชนยกย่องขึ้นเท่านั้น แต่ยังไม่ได้รับการยอมรับจากกษัตริย์พม่า พระญาสุลวฦๅชัยจึงจัดเครื่องราชบรรณาการไปถวายและทูลเรื่องต่อกษัตริย์พม่า ซึ่งกษัตริย์พม่าก็โปรดให้แต่งตั้งเป็นผู้ปกครองเมืองลำปาง และพระราชทานนามให้ด้วยว่า *พระญาไชยสงคราม*

เมื่อพระญาไชยสงครามถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ.๒๓๐๒ แล้ว ขุนนางและชาวเมืองก็ได้ "*ปลงบ้านเวนเมืองหื้อเจ้าชายแก้วสืบแทน*" แต่ยังมีกลุ่มบุคคลที่มีท้าวลิ้นก่านเป็นหัวหน้าไม่พอใจ จึงได้ปองร้ายเจ้าชายแก้วและนายพ่อเรือน จนบุคคลทั้งสองต้องหนีไปพึ่งเจ้าเมืองแพร่ ซึ่งต่อมาก็ได้ขอกำลังจากเจ้าเมืองแพร่มาปราบท้าวลิ้นก่านและได้รบกันที่ลำปาง นายพ่อเรือนถูกปืนสิ้นชีวิต เจ้าชายแก้วจึงถอยกลับไปเมืองแพร่ดังเดิม

---

* เพิ่มจากที่ระบุในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ โดยใช้ข้อมูลจากจารึกฐานพระพุทธรูปหิน วัดเชียงมั่น เชียงใหม่

ในระหว่างนั้นได้เกิดความเดือดร้อนทั่วไปในล้านนา โป่อพยคามะนี โป่-คามะนี หรืออภัยคามินีเข้ายึดครองเมืองเชียงใหม่โดยมีพระญาจ่าบ้านบุญมาให้ความช่วยเหลือ เมื่อตั้งมั่นที่เชียงใหม่แล้ว โป่คามะนีก็แต่งทัพออกไปตีบ้านน้อยเมืองใหญ่ให้เข้าในอำนาจพม่า โป่หลังดำ (โป่สุพลา) ก็ได้รับมอบหมายให้ยกไปปราบเมืองลำปางและเมืองแพร่ ซึ่งทั้งสองเมืองก็ยอมอ่อนน้อม เจ้าชายแก้วจึงมีโอกาสแจ้งเรื่องราวของตนให้โป่หลังดำได้ทราบ ซึ่งเมื่อโป่หลังดำได้นำเจ้าชายแก้วไปเจรจากับท้าวลิ้นก่านและพวกแล้ว ท้าวลิ้นก่านไม่ยอมความด้วย โป่หลังดำจึงนำเจ้าชายแก้วไปอังวะ ซึ่งกษัตริย์พม่าก็ได้แต่งตั้งเจ้าชายแก้วให้เป็น*เจ้าฟ้าสิงหราช-ธานี เจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว* และให้ท้าวลิ้นก่านกับพวกเป็นขุนนาง

ต่อมาไม่นานนักท้าวลิ้นก่านและพวกพยายามชิงอำนาจจากเจ้าชายแก้วและได้เกิดการวิวาทกันขึ้น และ*โป่เจียก* (คือโป่สุพลา หรือ เนเมียวสีหบดี) กับนายทัพพม่าให้ทั้งสองดำน้ำพิสูจน์ ท้าวลิ้นก่านเป็นฝ่ายแพ้จึงถูกประหารชีวิต และหลังจากนั้นไม่นานนัก โป่เจียกก็เกณฑ์ไพร่พลเป็นกองทัพได้ ๔ ทัพแล้วยกลงไปตีกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายเมืองลำปางก็ให้เจ้าคำสมคุมพลไปกับโป่เจียก และเจ้าฟ้าชายแก้วก็ได้ไปทำราชการอยู่กับโป่อพยคามะนีที่เชียงใหม่ เมื่อพระเมืองชัยและนายอ้ายเมืองลำพูนขับไล่โป่อพยคามะนีแตกไปนั้น เจ้าฟ้าชายแก้วก็ตามไปเมืองอังวะด้วย ส่วนเจ้ากาวิละนั้นก็พยายามรักษาเมืองลำปางไว้

เจ้าฟ้าชายแก้วมีบุตรชาย ๗ ท่าน และบุตรหญิง ๓ ท่าน อันเกิดกับนางจันทาเทวี ดังนี้

๑. เจ้ากาวิละ	(เกิด พ.ศ. ๒๒๘๕)	ได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่
๒. เจ้าคำสม	(เกิด พ.ศ. ๒๒๘๗)	ได้เป็นพระยานครลำปาง
๓. เจ้าธัมมลังกา	(เกิด พ.ศ. ๒๒๘๙)	ได้เป็นพระยาเชียงใหม่ช้างเผือก
๔. เจ้าดวงทิพ	(เกิด พ.ศ. ๒๒๙๑)	ได้เป็นพระยานครลำปาง
๕. เจ้า (หญิง) สรีอโนชา	(เกิด พ.ศ. ๒๒๙๓)	ได้เป็นเจ้าครอก (พระอัครชายาเธอ) ในกรมพระราชวังบวรมหาสุร-สิงหนาท
๖. นางสรีวัณณา	(เกิด พ.ศ. ๒๒๙๕)	เสียชีวิตตั้งแต่เล็ก
๗. เจ้าหมูหล้า	(เกิด พ.ศ. ๒๒๙๗)	ได้เป็นอุปราชนครลำปาง
๘. เจ้าคำฝั้น	(เกิด พ.ศ. ๒๒๙๙)	ได้เป็นพระยาเชียงใหม่
๙. นางสรีบุญทัน	(เกิด พ.ศ. ๒๓๐๑)	เสียชีวิตตั้งแต่เล็ก
๑๐. เจ้าบุญมา	(เกิด พ.ศ. ๒๓๐๓)	ได้เป็นพระยานครลำพูน

เชิงอรรถ

๑ ในช่วงตั้งแต่สมัย "ฟื้นม่าน" จนถึงตอนต้นสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์นั้น ใช้ข้อมูลหลักจาก**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี และใช้พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) **พงศาวดารโยนก** คลังวิทยา ๒๕๑๖ กับ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก ๒๕๒๙ เป็นเอกสารประกอบ ร่วมกับเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒ ในช่วงที่ใช้**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**เป็นเอกสารหลักนี้ได้ใช้วิธีการบอกศักราชแบบล้านนา คือระบุจุลศักราชโดยมีวงเล็บปีพุทธศักราชไว้ด้วย ส่วนชื่อเดือนก็เป็นชื่อเดือนแบบล้านนา และมีคำว่า "เหนือ" กำกับไว้ ทั้งนี้การนับเดือนแบบล้านนาหรือแบบเหนือจะนับเร็วกว่าแบบภาคกลาง ๒ เดือน เช่น เดือนยี่เหนือ จะตรงกับเดือนสิบสองของภาคกลาง

๓ บางตำนานว่า "โป่หัวหงอก" และบางท่านอธิบายว่าเพราะใช้ผ้าขาวโพกศีรษะเสมอ

๔ เติมตามความใน**พงศาวดารโยนก** น. ๔๓๙ ใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ขาดความนี้

๕ ใช้ความจาก**พงศาวดารโยนก** ใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** เป็น "อโยธิยา"

๖ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** น. ๕๐ ว่า ใช้เวลาเดินทัพเพียง ๑๕ วัน

๗ ใน**พงศาวดารโยนก** น. ๔๔๓ ว่า ตั้งพระญาจ่าบ้านเป็น พระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่

๘ ใน **พงศาวดารโยนก** น.๔๔๘ ว่า "กรุงเทพฯ"

๙ เนื่องจากพระญาจ่าบ้านซึ่งพระเจ้าตากสินแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์แรกมีโทษและเสียชีวิตในคุกกรุงธนบุรี และไม่ปรากฏว่ามีการพระราชทานอภัยโทษ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องถือว่าพระเจ้ากาวิละเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ลำดับที่หนึ่ง

๑๐ พูนพล อาสนจินดา ใน **ประวัติ ตระกูล ณ เชียงใหม่** น. ๒ ว่า "เจ้าอธิการวัดพระแก้ว"

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม
ต้นเค้าของสายสกุล "เจ้าเจ็ดตน"

๒๒

อนุสาวรีย์พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม (เจ้าหนานติ๊บจ๊าง)

ตั้งอยู่ ณ ข่วงเจ้าหนานติ๊บจ๊าง ตำบลพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เสด็จทรงประกอบพิธีเททอง วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๗ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งวีรกรรมและเทิดเกียรติคุณเจ้าพระญาสุลวฦๅชัยสงคราม ที่ได้กอบกู้อิสรภาพ สถาปนาความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่เขลางค์นครลำปางและหัวเมืองล้านนา

ต้นเค้าของสายสกุล "เจ้าเจ็ดตน"
*ซึ่งเป็นที่มาของสายสกุล "ณ เชียงใหม่"**

พระญาสุลวฦาชัยสงคราม + นางพิมพา**

- นายอ้าย
- นายเติอขวันมอย
- เจ้าฟ้าชายแก้ว
  - พระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑
    - พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖
  - เจ้าคำสม
  - เจ้าหลวงธัมมลังกา เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒
    - พระเจ้ามโหตรประเทศ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕
  - เจ้าดวงทิพ
  - พระอัครชายาเธอ เจ้าศรีอโนชา
  - นางสรีวัณณา
  - เจ้าหมูหล้า
  - เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓
    - เจ้ามหาพรหมคำคง
      - พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗
        - เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘
        - พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙
  - นางสรีบุญทัน
  - เจ้าบุญมา
- นางสัง
- นางคำ
- นายคำพา
- นายพ่อเรือน
  - เจ้าหลวงพุทธวงส์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๔
- นางกม

* รวมถึงเจ้าหลวงลำปาง และเจ้าหลวงลำพูนด้วย
(ประมวลข้อมูลจัดเสนอเป็นผังโดยบรรณาธิการ)

** จารึกหลังซุ้มพระพุทธรูปหิน วัดเชียงมั่น (ดูหน้า ๗)
ซึ่งระบุว่า "นางพิมพา" ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า "นางพิมลา"

ไหว้สานบบาทเจ้า จอมคำ
จอมเจื่องล้านนานำ สูขน้อม
เมืองพิงค์มิ่งเมืองธรรม บูญถิ่น เวียงเอ่
บูญบาทเจ้าหล่อล้อม โปรดหล้าลือเมือง
วงศ์เจืองใจใส่สร้าง เวียงงาม
สักก์สิทธิ์ชูโมงยาม ยอดแล้ว
ณ นพบุรีนาม เมืองเอก งามเอ่
เชียงใหม่แม่นเมืองแก้ว ม่วนแม้นเมืองบน
ชูชนนบบาทเจ้า จอมธรรม
จุ่งสถิตคู่เมืองคำ เขตฟ้า
เกษมสูขแสนฌนำ ฤๅหน่าย องค์เอ่
สร้างเสกเชียงใหม่หม้า เอกล้านนาไทย

ไหว้สาคำนบครพอยำบาทเจ้า
ม่อนน้อยนายวิลักษณ์ ศรีป่าซาง แต้มคำถวาย

เจ้าหลวงเชียงใหม่

(พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๔๘๒)

พระเจ้ากาวิละ

เจ้าหลวงธัมมลังกา

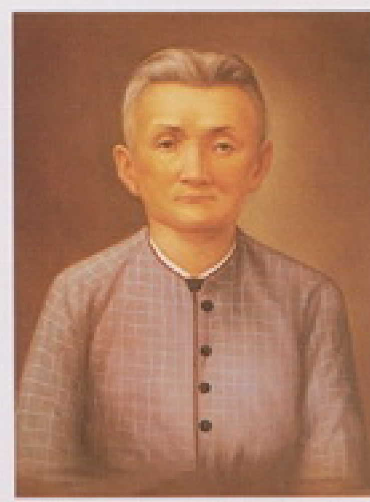
เจ้าหลวงเศรษฐีคำฝั้น

เจ้าหลวงพุทธวงศ์

พระเจ้ามโหตรประเทศ

พระเจ้ากาวิโลรส

พระเจ้าอินทวิชยานนท์

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ

พระโอวาท เจ้าฟ้าชายแก้ว และ พระเจ้ากาวิละ

ฮันส์ เพนธ์

พระโอวาทคำสอนของเจ้าฟ้าชายแก้ว พ.ศ. ๒๓๓๑ / A.D. 1789

เดือน ๔ เชียงใหม่ ตกในราวเดือนธันวาคม - มกราคม เป็นเดือนที่ทำการเก็บเกี่ยวข้าวให้เสร็จ ตามประเพณีโบราณในวันเพ็ญเดือน ๔ ชาวบ้านพร้อมกันนำข้าวใหม่มาทำบุญถวายแด่พระภิกษุที่วัด และหลังจากนั้นไม่นานจึงนำข้าวใหม่ไป "ทาน" แก่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เป็นประเพณีที่เรียกกันว่า "ทานข้าวใหม่"

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่มีว่า เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๓๑ เจ้าฟ้าชายแก้วทรงมีพระโอวาทแก่พระโอรสพระธิดา แต่ไม่ปรากฏว่าเนื่องในโอกาสใด จึงสันนิษฐานว่า พระโอรสและพระธิดาของพระองค์ ได้ทำตามประเพณีนั้น คือ ทรงนำข้าวใหม่ไปถวายแก่พระบิดาที่ นครลำปาง ("เมืองละคอร/นะคอร") และในโอกาสนั้นเจ้าฟ้าชายแก้วทรงมีโอวาทแก่พระโอรสพระธิดา เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๓๑ (A.D. 1789) ตามที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ผูกที่ ๗ ดังต่อไปนี้[๑]

"อยู่มาเถิงศักราช ๑๑๕๐ ตัว ปีเปิกสัน เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ วันศุกร์[๒] เจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว ตนเป็นพระราชบิดา ร่ำเพิงเถิงลูกเต้าทั้งมวล กลัวจักบ่รักบ่แปงกันไปภายหน้า[๓] จึงมีพระราชโอวาทคำสอนไว้ฉันนี้"

๑. CMA.HPms: 7.6V1-7.7V2; CMA.N: 220-221; CMA.T: 102-103; CMA.B: 30-31 คำอ่านปัจจุบันของพระโอวาทข้างบนนี้ เขียนขึ้นตามต้นฉบับใบลาน CMA.HPms โดยใช้หลักเกณฑ์ดังนี้

๑ สะกดคำตามที่เขียนภาษากลาง ปัจจุบัน

๒ คำพื้นเมืองที่มีความหมายและการสะกด / ออกเสียงใกล้เคียงกับภาษากลางจะสะกดแบบภาษากลาง (ธัมม> ธรรม, คัน / กัน > ครั้น)

๓ คำที่เป็นคำพื้นเมืองโดยเฉพาะ จะสะกดตามออกเสียงพื้นเมือง (หื้อ, จอง "เตียง")

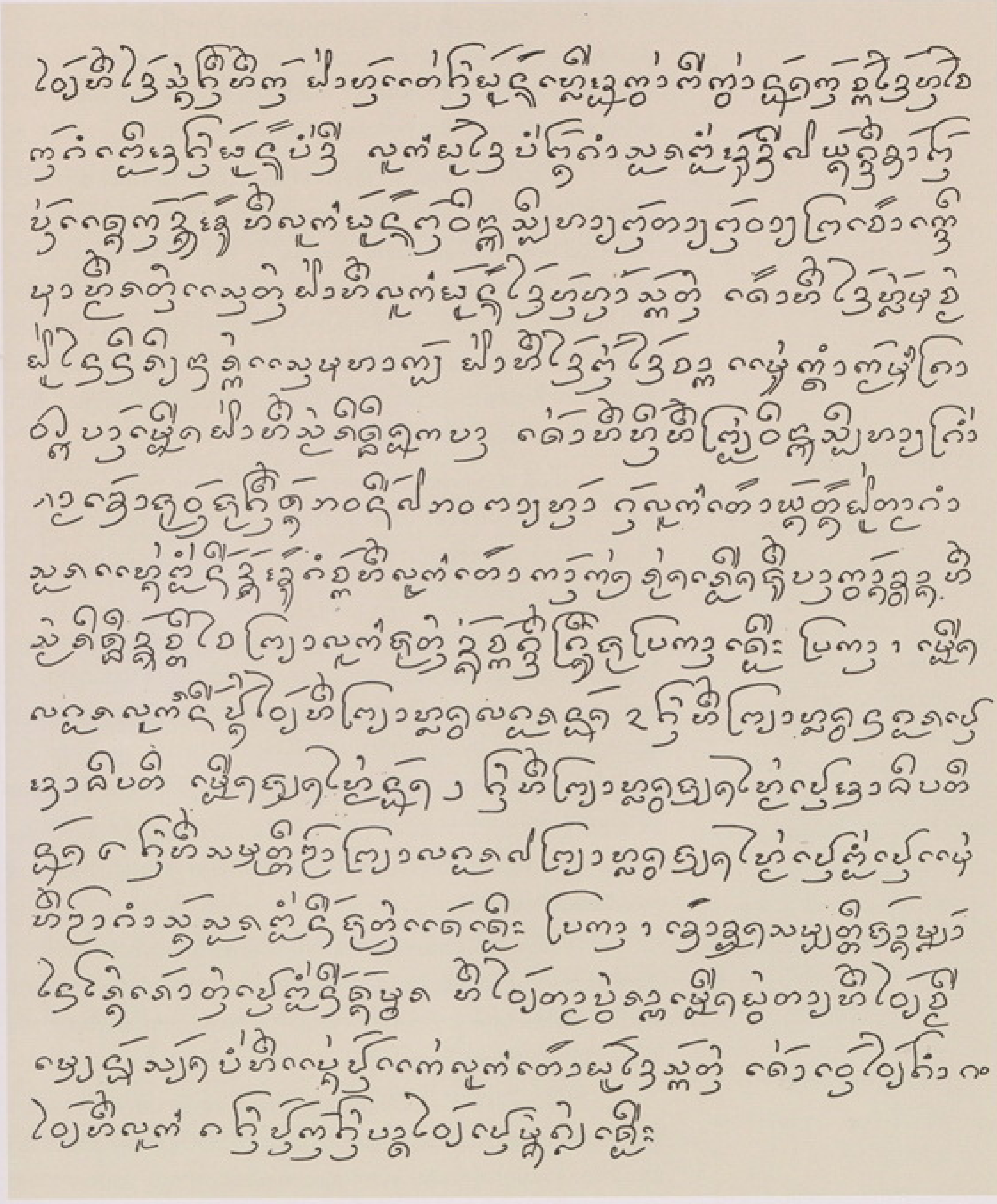
๒. เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๐ ตรงกับวันอาทิตย์ ไม่ใช่วันศุกร์ ส่วน CMA.B มีขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๓๑ (A.D. 1789)

๓. แปง = รัก

ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า ลูกเต้า ทั้งเมืองละคอร เมืองเชียงใหม่ ชุตน หื้อเอากันฟังคำสอนพ่อ ด้วยดี อย่าได้ฟังคำท้าวพระยา เสนาอามาตย์ แกล้วหาญ ไพร่ไทยทั้งหลาย ฝูงมายุยงสนส่อ อันจักหื้อได้มีคำวิวาทผิดเถียงกัน เท่าว่าคำอันดีนั้นก็หื้อเอา[๔] ประการ ๑ อย่าได้ฆ่าฟันบั่นแทงกัน หื้อรักกับด้วยกัน ลูก ๘ คนจักคิดเยื่องใดหื้อพร่ำดั่งใจลูกเดียวกัน[๕] หื้อมีคำฉันทะกับด้วยกัน อย่าหันผู้อื่นเหลือกว่าพี่กว่าน้องราชสมบัติเข้าของเงินคำทั้งมวลอย่าหื้อว่าเป็นของมึงของกู หื้อพร่ำเป็นดั่งถุงเป็งถุงเดียว[๖] ลูก ๘ คนผู้ใดได้เถิงฐานันดรสุข ก็หื้อได้หอบอุ้มตุ้มพากับด้วยกันอย่าหื้อได้ทอดละกับด้วยกัน[๗] พี่ท่าวหื้อน้องปลก[๘] พี่ตกหื้อน้องเอา หื้อได้เอาคำสอนเราตนเป็นพ่อแท้ ครั้นบ่ฟังคำพ่อดันดีก็จักพากันวินาศฉิบหาย เป็นดั่งเมืองลำพูนเชียงใหม่ เชียงตุง เมืองยอง เมืองน่าน อันล่วงแล้วนั้นแล ในเมืองทั้งหลายฝูงนั้นพี่น้องบ่รักกัน บ่มีคำฉันทะอันเดียวกัน บ่ฟังคำพ่อแม่อันดีเท่ารู้ลู่ชิงเอาราชสมบัติบ้านเมืองกัน กวนควีฆ่าฟันบั่นแทงกัน ภายลูนลวดพากันวินาศฉิบหาย บ่เป็นบ้านบ่เป็นเมืองไปได้ ก็มีฉันนั้นในกาลเมื่อก่อน เหตุนั้นหื้อลูกทั้งหลาย ได้พิจารณาเอาความอาบัติเหตุเมืองทั้งหลายฝูงนั้นมาเข้าใจชุตนแท้กรียาอันว่าฟังคำสนส่อนั้น หงส์ตัวเดียวมี ๗ หัว ก็ยังรู้แตกรุ้มล้างเสียกัน ลูกเต้ามีบุญได้เสวยสมบัติอยู่ต่างเมืองกัน ก็หื้อถือว่าเมืองเดียวกัน คนบ่ดีลักหนีจากพี่มาหาน้อง หนีจากน้องไปหาพี่อย่าหื้อเอาไว้ หื้อส่งคืนหื้อกัน อย่าหันแต่คนผู้นั้นเหลือกว่าพี่กว่าน้อง จักได้หันใจกันก็เพื่อคนผู้นั้น บ่ดีลูกผู้ใดบ่ฟังคำสอนพ่ออันดี และยังคิดฆ่าฟันบั่นแทงกันดั่งอั้น หื้อลูกผู้นั้นพลันวินาศฉิบหาย พลันตาย พลันวาย พระเจ้าเกิดมาหมื่นตนแสนตนอย่าหื้อลูกผู้นั้นได้หันหน้าสักตน เท่าหื้อได้ล่มจมอยู่ในนิริยะนรกแสนมหากัลป์ อย่าหื้อได้พ้นได้จาก แม้นกระทำกรรมฆราวาสบ้านเมือง อย่าหื้อสมฤทธิงอกบาน[๙] เท่าหื้อหิ้นหื้อพร่อยวินาศฉิบหายคร่ำราม เขาชุวันชุคืน[๑๐] ทั้งภวะนี้และภวะหน้า ครั้นลูกเต้ายังตั้งอยู่ตามคำสอนแห่งพ่อนี้ดั่งอั้น ก็จักหื้อลูกเต้าก้านกุ้งรุ่งเรือง ชื่นบาน กว้างขวาง หื้อสมฤทธิดั่งจิตใจพญาลูกชุตน ดั่งจักคิดคะนึงชุประการ เต๊อะ ประการ ๑ เมืองละคอรลูกนี้ปลงไว้หื้อพญาหลวงละคอร น้อง ๓ คน หื้อพญาหลวงนะคอรเป็นอธิบดี เมืองเชียงใหม่ น้อง ๒ คน หื้อพญาหลวงเชียงใหม่เป็นอธิบดี น้อง ๖ คนหื้อสมมุติเอาพญาละคอร และพญาหลวงเชียงใหม่เป็นพ่อเป็นแม่ หื้อเอาคำ สั่งสอนพ่อนี้ชุตนแท้เต๊อะ ประการ ๑ เข้าของสมบัติ ช้างม้าในโรงเราตนเป็นพ่อนี้ทั้งมวล หื้อไว้ตามโบราณเมือง ผัวตายหื้อไว้จิ่มเมียนับเสี้ยง[๑๑] บ่หื้อแบ่งปันแก่ลูกเต้าผู้ใดสักตน เท่าเว้นไว้คำ ๘๐ ไว้หื้อลูก ๘ คนปันกันคนบาท ไว้เป็นมงคล เต๊อะ

๔. เท่าว่า = แต่ว่า, ถ้าว่า
๕. เยื่องใด = สิ่งใด
พร่ำ = รวม
๖. ถุงเป็ง = ถุงเก็บลูกชั่งน้ำหนัก, ถุงเก็บเงิน
๗. ทอดละ = ละทิ้ง
๘. ท่าว = ล้ม
๙. สมฤทธิ = สำเร็จ
๑๐. พร่อย = ร่อยหลอ
คร่ำราม = เบียดเบียน
๑๑. ให้เมียทั้งหมด

[illegible]

พระโอวาทคำสอนของพระเจ้ากาวิละ
พ.ศ. ๒๓๔๙/A.D. 1806

เดือนยี่ คือ เดือน ๒ เชียงใหม่ ตกในราวเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน เป็นช่วงหนึ่งที่ชาวบ้านมีเวลาว่าง เพราะรอการสุกของข้าวในทุ่งนา วันออกพรรษาก็ผ่านไปแล้วตั้งแต่วันเพ็ญเดือนอ้าย คือเดือน ๑ ในช่วงนี้จึงดีสำหรับการบูรณะวัดวาอาราม หรือสร้างและกระทำพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูป ถวายไว้แต่วัด โดยทั่วไปในช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่ทุกคนมีความสนุกและเพลิดเพลินใจเพราะผ่านพ้นหน้าฝนไปแล้ว พื้นดินเริ่มจะแห้ง ท้องฟ้าก็โปร่งใส อากาศก็เย็นสบาย วันที่มีการนิยมทำบุญกันมากที่สุดคือวันเพ็ญเดือนยี่ คนเมืองเรียก "ประเพณีเดือนยี่เป็ง" มีการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกกันเกือบทุกวัด

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๙ ก็เช่นเดียวกัน พระเจ้ากาวิละ ซึ่งขณะนั้นทรงมีอายุ ๖๔ ปี พร้อมทั้งพระกนิษฐา และพระญาติวงศ์ เสด็จไปที่วัดพระธาตุลำปางหลวง เพื่อยกช่อฟ้าและฉลองพระวิหาร ในครั้งนี้มีมโหรสพ และการจุดบอกไฟหลายชนิด เป็นการสมโภชเป็นที่สนุกสนานยิ่งนัก

ในงานนี้มีเรื่องเป็นกรณีพิเศษ คือหลังจากที่ถวายเครื่องอัฐบริขารและไทยทานแต่พระสงฆ์เสร็จพิธีแล้ว และก่อนที่จะมีงานรื่นเริง พระเจ้ากาวิละได้มีพระโอวาทแก่พระญาติวงศ์ มีใจความว่าพระองค์กับน้องได้กบฏต่อพม่าแล้วจึงได้เข้ารวมกับกรุงเทพฯ โดยอยู่ใต้ร่มพระราชโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้า-อยู่หัว จึงทำให้บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย ประชาชนอยู่ดีกินดีมีสุข ผิดกับตอนที่ขึ้นกับพม่า ดังนั้นให้ทุกคนจงซื่อสัตย์ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดไป

โอวาทนี้ไม่ใช่เป็นโอวาทแบบนักรบ แต่เป็นโอวาทของผู้ครองเมือง ผู้ทรงมองอนาคตอันไกล[๑๒]

การทำบุญที่วัดพระธาตุลำปางหลวง และพระโอวาทของพระเจ้ากาวิละ เมื่อวันอังคารที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๙ (A.D. 1806) บันทึกไว้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูกที่ ๘ ดังต่อไปนี้ (ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตว่า วันเพ็ญเดือนยี่นี้ไม่ได้กล่าวถึงเทศกาลลอยกระทง)[๑๓]

"เดือนยี่ออก ๕ ค่ำ มีสมเด็จเสฏฐาบรมบพิตรกษัตราธิราชเจ้า องค์เป็นพระราชเชษฐาเป็นเค้า[๑๔] เจ้าพระราชมหาอุปราชานราธิบดีศรีสุวรรณฝ่ายหน้าหอคำและเจ้าฟ้าหลวงเมืองหริภุญไชย เจ้าศรีบุญมาหอหน้าเมืองลำพูน ขัตติยะราชวงศาท้าวพระยา เสนาอามาตย์ ราชมนตรีทั้งหลาย หมายมีจตุรงคเสนา ๔ จำพวกเป็นประธาน และคณะสังฆเจ้ามีพระมหาราชครูเจ้า เป็นเค้า ได้นำเอายังเครื่องมหาทานทั้งหลายหมายมีมหาอัฐบริขาร และ สุวรรณมัญจาจองคำ[๑๕] อาสนาพระ (พุทธ) เจ้างาช้างตุงกระด้าง[๑๖] ช่อฟ้า ๖ ตัว หีดหลวง[๑๗] ตุงพระบฏ[๑๘] มุจรินคำ[๑๙] และเครื่องท้าว

๑๒. เพนธ์ ๒๕๒๗ ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทย : ๓๕-๓๖ สรัสวดี ๒๕๒๙ ประวัติศาสตร์ล้านนา : ๔๙-๕๔; Penth 1994 Brief History of Lān Nā : 28-30. รายละเอียดพระกรณียกิจของพระเจ้ากาวิละดูจาก Penth 1992, 1993 King Kawila.

๑๓. CMA.HPms: 8.1R5-8.3V4; CMA.n:– (มีเพียง ๗ ผูก); CMA. T:120-122; CMA.B:-- (มีเพียง ๗ ผูก) คำอ่านปัจจุบันของพระโอวาทข้างบนนี้เขียนขึ้นตามต้นฉบับใบลาน CMA.HPms

๑๔. เค้า / เก๊า = หัวหน้า, ประธาน

๑๕. จอง = เตียง (เฉพาะที่นี้หมายถึงเตียงพระพุทธรูป ที่ใช้ในการทำพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูป)

๑๖. ตุงไม้แกะสลัก (ตุง = ธง) สำหรับติดตั้งในหรือหน้าวิหาร

๑๗. หีบขนาดใหญ่ (เช่นสำหรับเก็บพระธรรม)

๑๘. พระพุทธรูป วาดเขียนลงบนผ้าเพื่อแขวนไว้บูชา

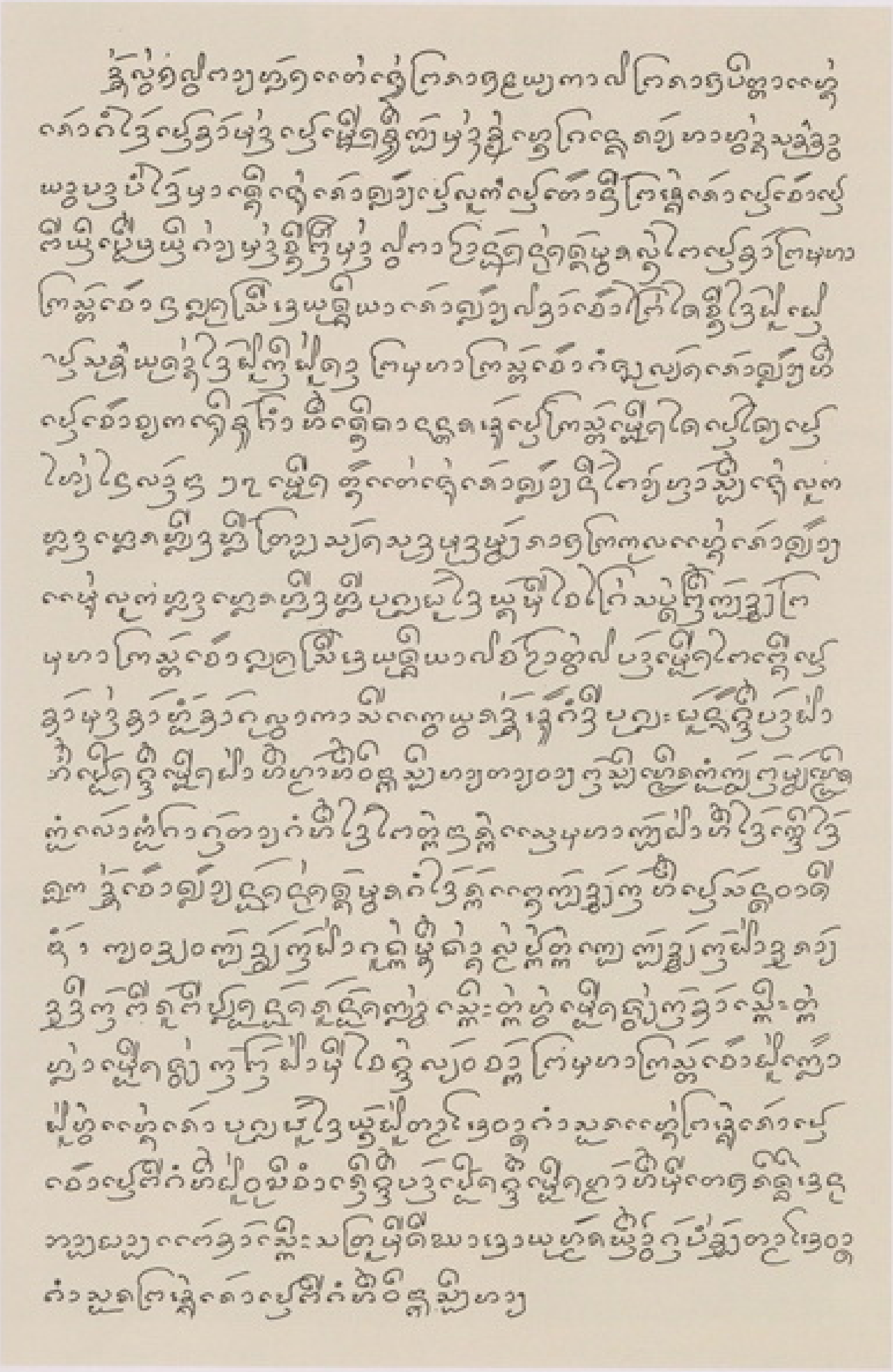
๑๙. โครงสำหรับ "กางมุ้ง" (?) บนเตียงพระพุทธรูป

๕ ประการ[๒๐] เป็งฉัตร พัดก๊าว จามร ละแอ บังวัน ไม้เท้า ไม้วา สัตตะสัตต่า สัตตยุคลา ช่อช้าง โคมไฟ ช่อน้อยตุงไชย หยาดยายไยก่อนหน้า[๒๑] ยกออกจากพระนครเชียงใหม่ไปด้วยลำดับคราวทาง ๕ วัน ไปรอดไปเถิงกุกกุตันตเสทพรหมเขลางคละคอรไชยสุขวดี แล้วอยู่เถิงเดือนยี่เป็ง วันอังคาร ก็ได้อบรมเบิกบายฉลองต่างช่อฟ้าพระวิหาร และหื้อทานแก่ภิกขุสังฆะ มีพระมหาชินธาตุเจ้าวัดหลวงลำปางที่นั้นเป็นประธาน เป็นมหาสมัยกาลปางใหญ่ เล่นม่วน เจาะบอกไปดอก[๒๒] ไฟดาว ไปเทียน ไฟขึ้น เป๋นอันสนุกสุขสันต์หาประมาณบ่ได้ หั้นแล

๒๐. เครื่องท้าว ๕ ประการ ในล้านนามี ๗ อย่าง

๒๑. หยาดยายไย = เรียงเป็นแถว นำขบวน

๒๒. จุดดอกไม้ไฟ

๒๓

๒๓ พระรูปหล่อพระเจ้ากาวิละ

๒๓. ม่าน = พม่า

๒๔. ยิน = ที่สุด, เต็มที่

๒๕. ฟื้น = กบฏ

๒๖. ในสมัยนั้น ทางล้านนาเรียก ธนบุรี, กรุงเทพฯ ว่า "อยุธยา"

๒๗. ยุต้าง = สะดวก, มีโอกาส

๒๘. เปลือง = มากขึ้น, เพิ่ม, แพร่หลาย
หม้า = เจริญ, รุ่งเรือง

๒๙. แพ้ = ชนะ

๓๐. เม็ง = มอญ

ครั้นแล้วแก่มหากุศลการกระทำบุญหื้อทานแล้ว สมเด็จเสฏฐบรม-บพิตรกษัตราธิราชเจ้าองค์เป็นพระวรราชเชษฐา ชุมนุมมายังเจ้าพระวรราชกนิษฐาทั้ง ๖ พระองค์ มีเจ้าตนเป็นอิสราธิบดีในเมืองละคอร เป็นเค้า สมเด็จพระเป็นเจ้าจิ่งมีราชธรรมคำสอนว่า

(คำอ่าน)

ดังล่วงแล้วภายหลังแต่เช่นพระราชไอยกา และพระราชบิดาแห่งเรา ก็ได้เป็นข้าม่าน[๒๓]เป็นเมืองขึ้นกับม่าน ข่มเห่งคะเนงร้าย หาหว่างสุขขาวยาวบานบ่ได้ มาเถิงเช่นเราทั้งหลายเป็นลูกเป็นเต้านี้ พระองค์เราเป็นเจ้าเป็นพี่ ยินเบื่อยินก้ายม่าน[๒๔] จิ่งฟื้นม่าน[๒๕] แล้วพาเอาน้องนุ่งทั้งมวลลงไปเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้า ณ กรุงศรีอยุธยา[๒๖] เราทั้งหลายและข้าเจ้าไพร่ไทยจิ่งได้อยู่เย็นเป็นสุขยุต้างได้อยู่กินอยู่ทาน[๒๗] พระมหากษัตริย์เจ้าก็ชุบเลี้ยงเราทั้งหลายหื้อเป็นเจ้าเจียกเงินขันคำหื้อเถิงฐานันดรอันเป็นกษัตริย์เมืองไท เป็นไทยเป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ เมือง ตั้งแต่เช่นเราทั้งหลายนี้ไปภายหน้าสืบเช่นลูกหลานเหลนหลีดหลี้ ตราบเสี้ยงสุดมุดม้วยราชตระกูลแห่งเราทั้งหลาย แม่นลูกหลานเหลนหลีดหลี้บุคคลผู้ใดยังมีใจใคร่สบถฟื้นกับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีอยุธยาและจักเอาตัวและบ้านเมืองไปพึ่งเป็นข้าม่านข้าฮ่อ ข้ากูลวากาสี แกวญวน ดั่งอั้นก็ดี บุคคลผู้นั้นคิดบ้านอย่าหื้อเปลือง คิดเมืองอย่าหื้อหม้า[๒๘] หื้อวินาศฉิบหายตายวาย พลันฉิบเหมือนกอกล้วย พลันม้วยเหมือนกอเลากอคา ครั้นตายก็หื้อได้ไปตกนรกแสนมหากัลป์ อย่าหื้อได้เกิดได้งอก ดั่งเจ้าทั้งหลายน้องนุ่งทั้งมวลก็ได้รักแปงกับด้วยกัน หื้อเป็นฉันทะวาทีน้ำหนึ่งเกลียวเดียวกับด้วยกัน อย่ากูถกมึงถ่าง ล้มปลกตกเก็บกับด้วยกัน อย่าดูร้ายดูดีกัน พี่รู้พี่ปองน้องรู้น้องกล่าว ศึกตกหัวเมืองช่วยกันฆ่า ศึกตาหล้าเมืองช่วยกันฟัน อย่ามีใจคดเลี้ยวจากพระมหากษัตริย์เจ้าอยู่เกล้าอยู่หัวแห่งเรา บุคคลผู้ใดยังอยู่ตามโอวาทคำสอนแห่งพระองค์เราเป็นเจ้าเป็นพี่ ก็หื้ออยู่วุฒิเจริญ คิดบ้านเปลืองคิดเมืองหม้าหื้อมีเตชะฤทธิอานุภาพปราบแพ้ข้าศึกศัตรู[๒๙] มีทีฆาอายุหมั้นยืนยาว ครั้นบ่ขับตามโอวาทคำสอนพระองค์เราเป็นพี่ ก็หื้อวินาศฉิบหาย

สมเด็จพระเป็นเจ้าอันเป็นพระวรราชเชษฐาหื้อยัง โอวาทอาชญาธรรมคำสอนแก่พระวรราชกนิษฐาทั้ง ๖ พระองค์ และขัติยะลูกหลาน เสนาอามาตย์ทั้ง ๓ เมือง ต่อหน้าพระมหาชินธาตุเจ้าลำปางในศักราช ๑๑๖๘ ตัว ปีรวายยี เดือนยี่เป็งเม็ง (เรียก) วันอังคาร[๓๐] วันนั้นแล"

พระโอวาทของเจ้าฟ้าชายแก้ว เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๑ และของพระเจ้ากาวิละ เมื่อ พ.ศ.๒๓๔๙ ศรีเลา เกษพรหม คัดลอกจากต้นฉบับใบลาน "ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่" CMA. HPMS ของ ดร. ฮันส์ เพนธ์

บรรณานุกรม
พระโอวาทเจ้าฟ้าชายแก้วและพระเจ้ากาวิละ

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (CMA)

- CMA.B: บาลี พุทธรักษา (บรรณาธิการ) **ตำนานสิบห้าราชวงศ์** เล่มที่ ๑ (ผูก ๑-๒) เล่มที่ ๒ (ผูก ๓-๔) เล่มที่ ๓ (ผูกที่ ๖-๗ ชยันต์ วรรธนะภูติ บรรณาธิการ) สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๒๔,๒๕๒๕,๒๕๓๒
- CMA.Hpms: ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๘ ผูก ในความครอบครองของฮันส์ เพนธ์
- CMA.N: Camille Notton: Annales du Siam (3), Chronique de Xieng Mai. Paris,1932
- CMA.T: ทน ตนมั่น **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** กรุงเทพฯ สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๑๔

เพนธ์, ฮันส์ **ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทย** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๗ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๒)

Penth,Hans: King Kawila of Chiang Mai, 1742-1816. In: **มณฑลทหารบกที่ ๓๓ อนุสรณ์อนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละครบรอบ ๒๐ ปี/ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕** ค่ายกาวิละ เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๕: ๔๑-๕๑

________King Kawila of Chiang Mai. Attempt at a Biography. In: **จุลสารคลังข้อมูล จารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**/ Bulletin of the Archive of Lan Na Inscriptions, Social Research Institute, Chiang Mai, University, 5, 2536/ 1993, 109-132

________**A Brief History of Lan Na.** Chiang Mai, Silkworm Books, 1994.

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๙

โตงอั๊วตาวอิญ

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑

เจ้ากาวิละ-พระญากาวิละ-พระยากาวิละ-พระเจ้ากาวิละ

พระบรมราชานราธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทสุรศักดิสมญา มหาขัติยราชชาติราชาไชยสวรรค์ เจ้าขัณฑเสมาพระนครเชียงใหม่ ราชธานี ศรีสวัสดีทีฆายุสมอุดม [๑]

(พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๕๘)

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

น้อยวัณณรส + นางกอน

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

พระเจ้ากาวิละ
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑

เจ้ากาวิละ หรือ พระญากาวิละ หรือ พระเจ้ากาวิละ เป็นบุตรคนแรกในจำนวน ๑๐ คน ของเจ้าฟ้าชายแก้วซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าเมืองลำปาง กับนางจันทาเทวี สมภพเมื่อ จ.ศ. ๑๑๐๔ (พ.ศ. ๒๒๘๕) เมื่อบวชอยู่นั้น อาจารย์ให้ชื่อว่า "เจ้าขนานกาวิละ"

ในครั้งนั้น พระเจ้าตากสินย้ายเมืองหลวงจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งที่กรุงธนบุรี โป่เจียกหรือแม่ทัพใหญ่ของพม่าผู้ชื่อโป่สุพลา ซึ่งมีตำแหน่งเป็นเนเมียวสีหบดีที่เพิ่งกลับจากการศึกที่ลาวกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่ ก็เตรียมเรือจำนวนหนึ่งเพื่อจะยกพลไปตีกรุงธนบุรี พระญาจ่าบ้านได้ให้คนถือหนังสือลอบไปบอกข่าวแก่

พระเจ้ากาวิละ
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๒๔-๒๓๕๘)

๒๔

๒๔ จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดเชียงมั่น

เจ้ากาวิละที่ลำปางว่าตนจะ "ฟื้นม่าน" หรือเป็นขบถต่อพม่า เจ้ากาวิละได้เข้าร่วมเป็นพวกด้วยและบอกว่าจะคิดการณ์อยู่ทางลำปางและทางเชียงใหม่ เพียงแต่ให้พระญาจ่าบ้านลงไปนำกองทัพของกรุงธนบุรีขึ้นมาเท่านั้น พระญาจ่าบ้านจึงไปอาสากับโป่เจียกหรือโป่สุพลาดังกล่าวเพื่อพาคนไปชำระเส้นทางตามลำน้ำแม่ปิงเพื่อให้ทัพที่จะยกไปตีอยุธยานั้นเดินทางด้วยเรือได้สะดวก โป่เจียกก็เกณฑ์ชาวพม่าและไทใหญ่ ๗๐ คนและชาวไทยวนอีก ๕๐ คน ให้พระญาจ่าบ้านไปทำการ และครั้นลงเรือไปถึงเมืองหอด (ปัจจุบันเป็นอำเภอฮอด) แล้ว เมื่อถึงเวลาดึก พระญาจ่าบ้านก็พาพวกเข้าทำร้ายชาวพม่าและไทใหญ่เหล่านั้นจนแตกกระจัดกระจายไปแล้วก็รีบไปขอกองทัพของกรุงธนบุรีซึ่งขณะนั้นพักอยู่ที่กำแพงเพชร เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบแล้ว จึงทรงจัดกองทัพโดยพระเจ้าตากสินเองคุมทัพหลวงและเจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ คุมทัพหน้ายกทัพขึ้นมาอย่างรวดเร็ว *ใช้เวลาเพียง ๒๑ วันก็ถึงเมืองเถิน* [๒]

ขณะที่ทัพหน้าของเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ยกพลขึ้นมาทางเมืองลำปางนั้น เจ้ากาวิละและน้องชายทั้งหกก็หารือกันว่า หากเข้ากับทางกรุงธนบุรี พระบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้วก็ยังคงอยู่กับพม่าที่เชียงใหม่ แต่หากจะอยู่กับฝ่ายพม่าต่อไปก็จะทนต่อไปไม่ได้อีกแล้ว เจ้าพี่น้องทั้งเจ็ดก็ตัดใจว่าให้ถือเอาบุญของพ่อและลูกเป็นเครื่องกำหนด จากนั้นจึงให้เจ้าคำสมเป็นแม่ทัพคุมไพร่พลชาวพม่า ไทใหญ่และไทยวนไปต้านทานกองทัพกรุงธนบุรี โดยให้เหลือไพร่พลพม่าและไทใหญ่ในเมืองลำปางแต่น้อย เจ้าคำสมก็เข้ารบกับกองทัพกรุงธนบุรีแล้วถอยคืนพอให้พม่าไว้ใจ ฝ่ายเจ้ากาวิละก็ "ฟื้นม่าน" คือเข้าโจมตีเซ็กคายสิริจอสูและฆ่าพม่ากับไทใหญ่ที่ยังอยู่ในเมืองลำปางตายไปหลายคน ไพร่พลชาวพม่าและไทใหญ่ก็พากันหนีไปบอกพรรคพวกที่อยู่ในกองทัพของเจ้าคำสมว่าเจ้ากาวิละเป็นขบถ เจ้าคำสมก็ว่าเจ้ากาวิละไม่น่าจะตั้งใจ "ฟื้นม่าน" เพราะเจ้ากาวิละบางครั้งก็เกิดคลุ้มคลั่งทำลายสิ่งของและทำร้ายผู้คน และหากเจ้ากาวิละ "ฟื้นม่าน" จริงแล้ว พวกน้องทั้งหมดก็ไม่เข้าสมทบด้วย พวกพม่าก็ฟังแต่เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง พอตกกลางคืนพวกพม่าทั้งสามพันนายในกองทัพก็พากันหนีกลับไปเชียงใหม่ และบอกพฤติกรรมของเจ้ากาวิละแก่โป่มะยุง่วนซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น โป่มะยุง่วนที่ชาวเมืองเรียกว่าโป่หัวขาวจึงนำเอาเจ้าฟ้าชายแก้วไปขังในคุกไว้ก่อน เพราะหากจะประหารแล้วก็เกรงว่าจะเสียใจภายหลัง

๒๕

๒๕ ภาพวาดในอนุสรณ์สถานพระเจ้ากาวิละ หน้าค่ายกาวิละ จ. เชียงใหม่

เมื่อเจ้าคำสมยกทัพกลับคืนสู่นครลำปางแล้ว ก็เกรงว่าบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้วจะถูกพม่าทำร้ายจึงได้จัดเครื่องบรรณาการและมีหนังสือไปถึงโป่มะยุง่วนที่เชียงใหม่ว่า ที่เจ้ากาวิละทำร้ายเช็กคายสิริจอสูและทหารพม่าไปนั้นเป็นเพราะความคลุ้มคลั่งโดยที่พวกพี่น้องอีก ๖ คนไม่มีผู้ใดรู้เห็นด้วย และขออย่าทำร้ายบิดาของพวกตน โป่มะยุง่วนได้รับหนังสือแล้วก็งดรอไว้ไม่ฆ่าเจ้าฟ้าชายแก้วเพียงแต่ให้ขังไว้ต่อไป

ฝ่ายเจ้ากาวิละเมื่อเห็นว่าพม่าทางเชียงใหม่มิได้ดำเนินเรื่องประการใดกับตนแล้ว จึงได้ให้เจ้าดวงทิพผู้น้องนำบรรณาการและหนังสือไปต้อนรับกองทัพจากธนบุรี และขอเข้าพึ่งร่มโพธิสมภารของพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ก็ได้ยกทัพมาถึงลำปาง ซึ่งเจ้ากาวิละก็ได้นำเอาเสบียงอาหารไปต้อนรับกองทัพแล้วจึงนำทัพกรุงธนบุรีขึ้นมาเชียงใหม่ โป่มะยุง่วนเกณฑ์คนออกต้านทานกองทัพของเจ้ากาวิละและกรุงธนบุรีแต่ก็พ่ายแพ้ เจ้ากาวิละจึงยกพลไล่ติดตามทหารพม่าที่แตกทัพไปยังเมืองเชียงใหม่ โป่มะยุง่วนเห็นเหตุการณ์โกลาหลเช่นนั้นจึงพาพวกหนีจากเชียงใหม่โดยออกไปทางประตูช้างเผือก เมื่อเจ้ากาวิละเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว จึงไปเชิญเจ้าฟ้าชายแก้วจากคุกไปสู่ทัพหลวง วันที่เข้ายึดเมืองเชียงใหม่จากพม่าได้นั้น ตรงกับวันอาทิตย์ขึ้นสิบห้าค่ำ เดือนห้าเหนือ จ.ศ. ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗)

เมื่อยึดเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว พระเจ้าตากสินทรงตั้งพระญาจ่าบ้านเป็นพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยมีเจ้าน้อยก้อนแก้วผู้หลานเป็นอุปราชา ตั้งเช็กคายแดงเป็นเจ้าเมืองลำพูน ตั้งเจ้าน้อยตอนต้อผู้น้องเป็นอุปราชาเมืองลำพูน แล้วจึงยกทัพกลับไปทางลำปางและแวะพักนมัสการพระธาตุลำปางหลวงระยะหนึ่ง

ฝ่ายเจ้ากาวิละเมื่อนำบิดาออกจากคุกเชียงใหม่กลับไปยังลำปางแล้วก็พาน้องทั้ง ๖ เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งพระเจ้าตากสินก็ทรงตั้งเจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมืองลำปาง โดยมีเจ้าธัมมลังกาผู้น้องลำดับที่ ๓ เป็นอุปราชา จากนั้นพระเจ้าตากสินก็ยกทัพกลับไปทางเมืองเถินแล้วเดินทางกลับโดยทางเรือ

ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ เมื่อพบ*นางสรีอโนชา* [๓] ผู้น้องของเจ้ากาวิละแล้วก็มีความพึงพอใจ จึงได้ให้ขุนนางมาขอ ซึ่งเจ้าพี่น้องทั้งเจ็ดองค์โดยมีเจ้าฟ้าชายแก้วเป็นประธาน ก็ได้ยกนางสรีอโนชาให้แก่เจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ตามที่ขอนั้น หลังจากนั้น เจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ก็ยกทัพกลับไปทางเมืองสวรรคโลก

ในจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ สั่งให้ข้าหลวงยกพลจำนวน ๓๐๐ คนมาจาก*เวียงจัน* [๔] เพื่อมาตรวจตราหัวเมืองฝ่ายเหนือ ข้าหลวงดังกล่าวได้ประพฤติมิชอบดังที่**พงศาวดารโยนก** ให้รายละเอียดตรงกับ**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ว่า

"...ข้าหลวงไทยหมู่นั้นเที่ยวทำโจรกรรมแย่งชิงสิ่งของราษฎรและฉุดคร่าบุตรภรรยาราษฎร ชาวบ้านไปทำอนาจารต่างๆ ราษฎรได้รับความเดือดร้อน พากันร้องทุกข์ต่อพระยากาวิละ เจ้าเมืองนครลำปาง พระยากาวิละขัดใจก็ยกพวกไปไล่แทงข้าหลวงไทยหมู่นั้นที่ตำบลวังเพิง ล้มตายเป็นอันมาก..."[๕]

ส่วนพวกที่เหลือนั้นก็รีบไปกราบทูลพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีท้องตราเรียกเจ้ากาวิละให้เข้าเฝ้าถึงสองครั้งสามครั้ง ซึ่งเจ้ากาวิละก็มิได้ลงไปเข้าเฝ้า แต่ยกไปตีเอาผู้คนจากเมืองลอเมืองเชิงและนำไปถวายพระเจ้ากรุงธนบุรีพร้อมกับพระญาจ่าบ้านจากเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้เฆี่ยนพระญาจ่าบ้านและเจ้ากาวิละคนละ ๑๐๐ ครั้งเพราะพระญาจ่าบ้านฆ่าเจ้าอุปราชที่เป็นหลานของตน และเฆี่ยนเจ้ากาวิละเพราะฆ่าข้าหลวงไทย และยังทรงให้ปาดขอบหูทั้งสองข้างเจ้ากาวิละด้วย เพราะมีท้องตราเรียกแล้วก็ยังไม่ไปเข้าเฝ้า เมื่อเฆี่ยนแล้วก็ทรงให้จำคุกไว้ ภายหลังเจ้ากาวิละจึงทูลขอไปตีเชียงแสนเพื่อแก้โทษของตนซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดให้คืนอยู่ในฐานันดรศักดิ์เดิมและขึ้นมาทำราชการ แต่มิได้ให้พระญาจ่าบ้านกลับคืนมาด้วย ต่อมาไม่นานนักพระญาจ่าบ้านก็ล้มป่วยและเสียชีวิตในคุกกรุงธนบุรี

๒๖

๒๖ พระบรมราชานุสาวรีย์ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

เจ้ากาวิละเมื่อขึ้นมาถึงลำปางแล้วก็คุมกองกำลัง ๓๐๐ คนขึ้นไปรบเชียงแสน ทั้งๆที่อยู่ในภาวะกันดารอาหาร ซึ่งกล่าวว่าพลรบแต่ละนายได้ข้าวเป็นเสบียงคนละ ๓ ทะนานเท่านั้น ต้องกินข้าวต้มผสมกับมะค่าและหัวมันเป็นอาหาร ครั้งนั้นได้ชาวเชียงแสนกับชาวจีนและชาวไทลื้อลงมายังเมืองลำปาง เมื่อพักไพร่พลได้ระยะหนึ่งแล้วก็ล่องลงไปเพื่อเข้าเฝ้า แต่ในจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) นั้นมีการผลัดแผ่นดิน คือเจ้าพระยาจักรีได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี และมีเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อเจ้ากาวิละนำข้าวของและเชลยไปถวายเช่นนั้น พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงถือเป็นความชอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แต่งตั้งเจ้ากาวิละ ซึ่งขณะนั้นอายุ ๔๐ ปีเป็น*พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว*[๖] ครองเมืองเชียงใหม่

เจ้าธัมมลังกาผู้น้องลำดับที่ ๓ อายุ ๓๖ ปีเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่

เจ้าคำสมผู้น้องลำดับที่ ๒ ขึ้นเป็นพระยานครลำปาง

เจ้าดวงทิพผู้น้องลำดับที่ ๔ เป็นอุปราชาเมืองลำปาง

เจ้าหมูหล้าผู้น้องลำดับที่ ๕ เป็นเจ้าราชวงศ์เมืองลำปาง

เจ้าคำฝั้นน้องลำดับที่ ๖ เป็นพระญาบุรีรัตน์หัวเมืองแก้ว เมืองเชียงใหม่ พร้อมทั้งพระราชทาน*เครื่องยศตามอย่างเจ้าประเทศราช*[๗] ทุกประการ "เจ้ากาวิละ" และน้องทั้งหลายพักอยู่ในกรุงเทพฯ ระยะหนึ่ง เมื่อสบฤกษ์ดีแล้วก็ถวายบังคมลากลับ

๒๗ เสาอินทขีล เวียงป่าซาง ลำพูน

เมื่อเจ้ากาวิละได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่แล้วก็รวบรวมเจ้านายข้าราชการและชายฉกรรจ์จำนวน ๓๐๐ คน ยกจากลำปางเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) วันเพ็ญเดือน ๑๒ เหนือ ตรงกับวันอังคาร เดินทางโดยทางบกมาถึงเวียงสะแคงที่ปากแม่น้ำลี้ พักอยู่ที่นั้นได้เดือนหนึ่งและรวบรวมผู้คนได้ ๗๐๐ คน แล้วก็ยกเข้าไปสร้างเวียงป่าซาง[๔] (ในเขตอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน) ในเดือนสิบสองเหนือ แรม ๘ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันศุกร์ เวียงป่าซางนี้ตั้งอยู่สองฟากของน้ำแม่ทรา (คือแม่น้ำทาในปัจจุบัน) เรียกฝั่งหนึ่งว่าป่าซางหลวงและอีกฝั่งหนึ่งว่าป่าซางน้อย

"เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"-การรวบรวมพลเมือง

ในช่วงเวลานั้นแผ่นดินล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ร่วงโรยอย่างยิ่ง บ้านเรือนและไร่นาถูกทิ้งร้าง หมู่บ้านกลายเป็นป่า เมืองกลายเป็นดง จะไปทางใต้ก็กลัวเสือ ไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองขาดเสถียรภาพเพราะไม่มีเจ้านายเป็นหลักแก่แผ่นดิน คงมีแต่ท้าวขุนเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ดูแลท้องถิ่นของตนโดยเหตุนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงให้พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วไปฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นยุคที่ต่อมาเรียกกันว่า "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" คือไปชักชวนหรือตีบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ เพื่อนำเอาประชากรมาสะสมรอไว้ในเวียงป่าซางรวมกันหลายครั้ง เช่น ในปี จ.ศ. ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๒๖) ได้ผู้คนจากบ้านตองโผะ ได้ฟ้าน้อยหมดเมืองธรางและบริวาร ได้คนจากเมืองทูและบ้านแม่ปะเป็นต้นในจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) ได้เมืองปั่น เมืองตองคาย เป็นต้น ใน จ.ศ. ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒) ก็ได้ชาวบ้านสะต๋อย บ้านวังลุ วังกวาด มารวมไว้อีกด้วย

แม้จะเข้าตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่แล้วก็ตาม กิจกรรมการรวบรวมพลเมืองก็ยังดำเนินต่อไปดังในจุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ. ๒๓๔๑) ก็ได้ประชากรจากเมืองปุ เมืองสาด เมืองแจด ท่าอ้อ เมืองกึง และเมืองกุน มารวมอยู่ในเมืองเชียงใหม่ และในปีรุ่งขึ้นก็ได้ให้กองทัพไปตีเอาประชากรจากบ้านงัวลาย สะต๋อย ส้อยไร ท่าช้าง บ้านนาและทุ่งอ้อ มาไว้ในเมืองเชียงใหม่อีกเช่นกัน โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวว่า พระญากาวิละได้ขยายอำนาจครอบคลุมไปถึงเมือง เชียงตุง เชียงรุ่ง เมืองต่าง ๆ ในแคว้นสิบสองพันนาและหัวเมืองบนฝั่งแม่น้ำสาละวิน โดยเฉพาะที่เคยเป็น "เขตต์น้ำหนังดินล้านนามาแต่ก่อน" นับรวม ๕๗ หัวเมือง (ซึ่งรายชื่อหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ยังไม่เป็นที่ยุติ)

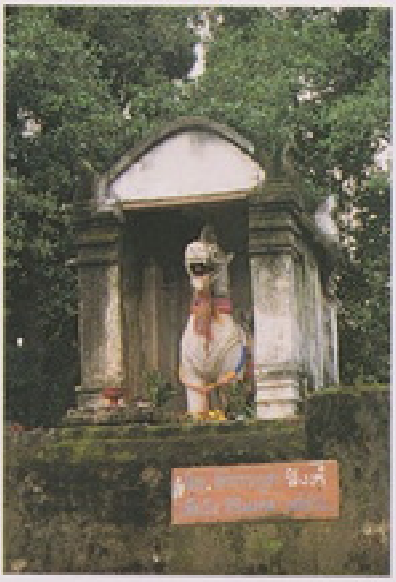
๒๘

๒๘ กำแพงเมืองลำพูน

ยกเข้าตั้งในเมืองเชียงใหม่และลำพูน

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔)พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วก็ได้พาน้องพร้อมกับญาติวงศ์ เสนาอามาตย์และไพร่พลไปตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ แต่ก็อยู่ได้เพียงเดือนเดียวก็ถอยกลับไปตั้งอยู่ที่เวียงป่าซางเหมือนเดิม เพราะกำลังคนที่มีอยู่นั้นน้อยเกินกว่าที่จะดูแลเมืองใหญ่ที่รกร้างมานานได้

ต่อเมื่ออยู่สะสมกำลังในเวียงป่าซางนานถึง ๑๔ ปี ๔ เดือน ๒๖ วันแล้ว คือมาถึงจุลศักราช ๑๑๕๘ (พ.ศ.๒๓๓๙) เดือนหกเหนือ ขึ้น ๘ ค่ำ ตรงกับวันอาทิตย์ ก็ยกไพร่พลออกจากเวียงป่าซางเดินทางเป็นเวลา ๕ วันเข้าสู่เมืองเชียงใหม่ โดยไปพักอยู่ที่วัดบุพพารามตามประเพณีโบราณ ครั้นถึงวันขึ้น ๑๒ ค่ำซึ่งตรงกับวันพฤหัสบดี "ยามตูดเช้า" คือช่วงเป่าเขาสัตว์เพื่อบอกเวลาประมาณ ๖.๐๐ ถึง ๗.๓๐ นาฬิกาก็เริ่มออกเดินไปทางทิศใต้อ้อมไปทางทิศตะวันตกของเมือง แล้วไปไหว้พระที่วัดเชียงยืนซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมือง ครั้นยามใกล้จะเที่ยงวันก็ยกพลเข้าเมืองผ่านประตูช้างเผือก โดยจัดให้ "ลวะจูงหมาพาแชกนำเข้าก่อน" คือให้คนเผ่าลวะมีตะกร้าห้อยอยู่ด้านหลังจูงสุนัขนำขบวนเข้าเมือง และไปพักนอนที่เชียงขวางหน้าวัดเชียงมั่นได้คืนหนึ่ง เช้าวันรุ่งขึ้นพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วก็อาบน้ำแต่งตัวและบริโภคอาหารแล้ว เมื่อถึง "ยามกลองงาย" คือเวลาที่ตีกลองบอกเวลาประมาณ ๗.๓๐-๙.๐๐ น. ซึ่งเป็น "ยามอุทธังราชา" แล้ว ก็เข้าสู่ชัยภูมิอันเป็นที่ตั้งของพระมหากษัตริย์ในครั้งก่อน

๓๐

๓๑

๒๙

๒๙ วิหารวัดเชียงยืน "เดชเมือง" ของเมืองเชียงใหม่

๓๐-๓๑ มิคคินทสีหราชสีห์ ที่ช่วงสิงห์ เชียงใหม่

ขณะนั้นเมืองเชียงใหม่มีสภาพเป็นเมืองร้างนานถึง ๒๐ ปี มีต้นไม้และเถาวัลย์ขึ้นคลุมซากสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ทั่วไป เมืองเชียงใหม่ที่รุ่งเรืองมาก่อนได้กลายเป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าน้อยใหญ่ ซึ่งพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วได้ให้ไพร่พลถางป่าและเก็บกวาดในส่วนที่อยู่อาศัย ให้พออยู่ได้เสียก่อน จากนั้นจึงได้แผ้วถางทำความสะอาดจากที่อยู่ของคนในจุดต่าง ๆ ให้ประสานกันจนพอเห็นเค้าเมืองขึ้นมาได้ เริ่มการปฏิสังขรณ์กำแพงเมืองและวัดวาอารามต่าง ๆ ขึ้นโดยลำดับ

๓๒

๓๓

๓๒ เจดีย์วัดเชียงมั่น

๓๓ เจดีย์วัดสะดือเมือง

ไพร่พลของพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วซึ่งประกอบด้วยคนจากลำปาง และคนจากเมืองต่าง ๆ ที่ได้ไปชักให้มาอยู่ด้วยกันนั้น ก็ได้ให้ความร่วมมือกันอย่างดีและได้ประสานน้ำใจกันทำงานหนักจนเมืองที่ร้างไปแล้วกลับฟื้นคืนเป็นเมืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และการทุ่มเทในช่วงนั้นย่อมหล่อหลอมจิตใจของคนซึ่งมาจากแหล่งต่าง ๆ ให้กลายเป็นพลเมืองของเชียงใหม่โดยสมบูรณ์ ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นของผูกที่ ๘ ของ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ว่า

> "..ตั้งแต่สกราช ๑๑๓๘ ปีรวายสันมาเถิงสกราช ๑๑๕๘ ปีรวายสี พระเปนเจ้า ๓ พระองค์พี่น้องเข้ามาตั้งแล้วจิ่งจักเปนบ้านเมืองมาเล่าแล พระเปนเจ้าทัง ๓ พระองค์พร้อมกัน ก่อส้างแปลงทาดท้าว ปราการ กำแพง เมกเวียงทัง ๔ ด้าน แจ่งเวียงทัง ๔ ปะตู ๕ ใบ แล้วปฏิสังขรณะเลิกยกยอส้างแปลงวัดวาสาสนา ริบรอมนิมันตนายังพระพุทธรูปเจ้านอกเวียง วัดห่าง วัดรั้ง วันตกวันออกขอกใต้หนเหนือทังมวลมีพุทธรูปเจ้าแค่งตมเปนประธาน เอาเข้ามาสถิตสำราญไว้ยังในวัดในเวียงทังมวลหื้อเปนที่ไหว้สาสักการปูชาแก่ตนแลเทวดาสมณพราหมณ์ทังหลาย บ่ขาดสายซู่วัน นั้นแล
>
> ตทา ในกาละนั้น โส นครํ เมืองรัตนติงสาพระนคอรเชียงใหม่ประกอบไพด้วยปราการ กำแพง หอหิ้ง หอเลอ ป้อม หัวหมู ปะตูเวียง อาจแลคือกว้างเลิกบัวระพ่ำเพงเตมไพด้วยน้ำ ดาสสะเตมไพด้วยดอกพ้าน จังกอร ดอกบัวขาวบัวแดงต่าง ๆ มีวัดวาสาสนาก้านกุ่งรุ่งเรือง สุคติคมนะกระเสม เตมไพด้วยท้าวพระญาเสนาอามาจจ์ข้าเจ้าไพร่ไทผู้คนชนบทบ้านน้อยบ้าน ใหย่ทังหลายมากนักประกอบไพด้วยเข้าเหล้าชิ้นปลาอาหารพล้าว ตาล หมาก พลู ส้มสุกลูกหวาน เข้าหนาปลาถูกสนุกสุขสานต์กินทานเหล้นมโหสรพพอยลาม ซ้อย ซอ สิ่บทกันโลง ดีดสี ตีเป่า ขับฟ้อนต่าง ๆ เสียงพิพาทย์ ค้อง กลอง ขลุ่ย แน แตรเหิน แคน ค้อย ติ่ง ธะล้อ สีซอ เพียะ พิณ ปัณเทาะว์ หอยสังข์ เปนอันนี่นันเนือง อุกขะหลุกซู่ค่ำเช้า บ่หม่นหมอง เส้าในสาสนา..."

จากสภาพที่เมืองเชียงใหม่เจริญจากเมืองร้างเป็นเมืองที่รุ่งเรืองด้วยวัดวาอารามและคับคั่งด้วยประชากรดังกล่าวแล้ว ในจุลศักราช ๑๑๖๒ (พ.ศ. ๒๓๔๓) **"พระเป็นเจ้าทั้งสามพระองค์พี่น้อง"** คือพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว เจ้าอุปราชา และเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว พร้อมกับเสนาข้าราชบริพารร่วมกันให้ชื่อเมืองเชียงใหม่ว่า**เมืองรัตนติงสาอภินวปุรี** และในปีเดียวกันนี้ เดือนเจ็ดเหนือขึ้น ๑๑ ค่ำ วันเสาร์. ก็ได้โปรดให้ก่อรูปช้างเผือกสองเชือกไว้ทางทิศเหนือของเมือง เชือกที่หันหน้าไปทางเหนือมีชื่อว่า**ปราบจักกวาฬ** เชือกที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตกชื่อ**ปราบเมืองมารเมืองยักข์** ย้ายเสาอินทขีลจากที่ตั้งเดิมคือวัดสะดือเมืองไปไว้ที่

๓๔

๓๔ อนุสาวรีย์ช้างเผือก

๓๕ พญาปราบเมืองมารเมืองยักษ์

๓๖ พญาปราบจักรวาล

๓๕

๓๖

๓๗ หออินทขีลในบริเวณวัดเจดีย์หลวง

๓๘-๓๙ กุมภัณฑ์ ที่หออินทขีล วัดเจดีย์หลวง

๓๗

๓๘

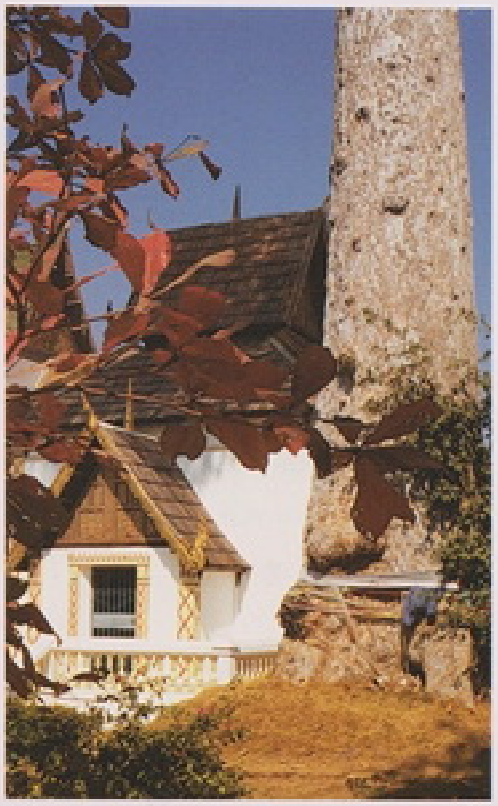
๓๙

บริเวณวัดเจดีย์หลวงแล้วก่อรูปกุมภัณฑ์ ๒ ตนไว้หน้าวัดโชติการามหรือวัดเจดีย์หลวง และให้ก่อรูปสุเทวฤาษีไว้ทางด้านตะวันตกของหออินทขีลอีกด้วย และอีกสองปีต่อมาในเดือนสี่เหนือขึ้น ๑๓ ค่ำได้ก่อรูป**มิคคินทสีหราชสีห์** ๒ ตัวไว้ที่ข่วงสิงห์ทางทิศเหนือของเมืองเพื่อเป็น "ชัยมังคละแก่รัฏฐปัชชานราฏฐ์บ้านเมืองทังมวล"

ในจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ในครั้งที่นำเอาเจ้านายในหัวเมืองต่างๆ เข้าเฝ้า ณ กรุงเทพมหานครนั้น มีพระบรมราชโองการให้เจ้ารัตนะวังหลังและเจ้าสรีบุญมาไปตั้งเมืองหริภุญชัย ซึ่ง "สมเด็จเสฏฐปรมบพิตราองค์เปนพระวรราชเชฏฐาธิราชะเจ้าองค์เปนพี่เค้า" และครูบามหาเถรในเมือง "รัตนติงสาอภินวปุรี พระนครเชียงใหม่" จำนวน ๑๐๘ รูป ก็ได้นำเอาเจ้ารัตนราชวังหลังซึ่งมีบริวาร ๕๐๐ คน เจ้าสรีบุญมาเมืองลคร (ลำปาง) มีบริวาร ๕๐๐ คนกับพระญาเมืองมหิยังครัฏฐปุรี (เมืองยอง) ทั้ง ๔ คนพร้อมทั้งท้าวพระญาไพร่ไททั้งหลายไปช่วยกันแผ้วถางเมืองหริภุญชัยซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองร้าง แล้วนิมนต์พระสงฆ์เข้าสวดพุทธมนตร์ มีการฉลองเป็นเวลาสามวัน จากนั้นจึงยกเข้าในเมืองลำพูน ตั้งเจ้ารัตนะวังหลัง (คือเจ้าคำฝั้น) ให้เป็นเจ้าเมืองลำพูนและตั้งเจ้าสรีบุญมาซึ่งเป็นน้องสุดท้องเป็นอุปราชเมืองลำพูน

๔๐

๔๑

๔๐ เสาอินทขีล ในบริเวณวัดเจดีย์หลวง

๔๑ หออินทขีลและต้นยาง

การปกครอง

เมือง "รัตนติงสาอภินวปุรี" ของพระญากาวิละนี้แทบจะเรียกได้ว่าเป็นเมืองที่สร้างขึ้นใหม่บนซากเมืองเชียงใหม่เดิม ประชากรของเมืองก็กล่าวได้ว่าเป็นพลเมืองที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เกือบทั้งหมด ได้มีการจัดคณะผู้ทรงอำนาจในบ้านเมืองไว้ดังนี้ คือ

- "เจ้าหอคำ"
- "เจ้าหอหน้า" หรืออุปราช
- "เจ้าเมืองแก้ว-เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว" หรือ "เจ้าบุรีรัตน์"
- "เจ้าขันทั้ง ๕" อันประกอบด้วย เจ้าเมือง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และ เจ้าบุรีรัตน์ อันเป็นคณะของเจ้านายระดับสูงที่ทรงอำนาจ
- "ปฐมอัคคมหาเสนาทั้งสี่" คือพระญาแสนหลวง พระญาสามล้าน พระญาจ่าบ้าน พระญาเด็กชาย เทียบได้ว่าละม้ายกับ เวียง วัง คลัง นา
- "เค้าสนามหลวง" หรือคณะขุนนางจำนวน ๓๒ "กระเชิง" ที่ทำหน้าที่ทั้งฝ่ายบริหารและตุลาการ

๔๒ วิหารวัดพันเตา เดิมเป็นหอคำสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ ซึ่งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ให้สร้างเป็นวิหารวัดพันเตา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘

๔๒

๔๓

นอกจากนั้น พระญากาวิละได้จัดให้เหล่า "เจ้านายพี่น้องและลูกหลาน" ในสกุล "เจ้าเจ็ดตน" ให้มีบทบาทในการบังคับบัญชางานด้านต่างๆ ตามความเหมาะสม เช่นในครั้งที่พม่ายกทัพมาตั้งอยู่ที่เมืองต่วนและเมืองอื่นๆ ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ นั้น พระญากาวิละเป็นแม่ทัพ โดยมีเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว เจ้าพุทธวงส์ เจ้าจันทราชา เจ้าคำมูนและเจ้าน้อยกาวิละ คุมพลจำนวน ๑๐๐๐ คนยกไปขับไล่พม่าได้สำเร็จ

ทั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าเมืองเชียงใหม่ในยุคของพระญากาวิละนั้น ใช้หลักกฎหมายอย่างไรในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งหากจะสันนิษฐานแล้ว กฎหมายที่เป็นหลักก็น่าจะเป็น**มังรายศาสตร์**ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีพื้นฐานจากการบังคับบัญชาทหารกับการบริหารงานแผ่นดิน และกิจกรรมทางเกษตร โดยอิงอยู่กับหลักการที่ผู้ละเมิดจะต้องให้ทรัพย์สินเป็นการชดเชยให้แก่ผู้เสียหาย แต่จากข้อมูลที่ปรากฏใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ตอนหนึ่งที่กล่าวว่า ในปี พ.ศ.๒๓๓๑ เจ้าฟ้าชายแก้วมีโอวาทสอนลูกของตน โดยเน้นให้ลูกมีความสามัคคีกัน และช่วยเหลือกัน น้องทุกคนให้ถือเอาพระญาหลวงเชียงใหม่เป็นหัวหน้า ซึ่งหลักการของคำสอนนี้ พระญากาวิละก็ได้กล่าวย้ำแก่น้องทั้งหลายอีกครั้งหนึ่ง ในคราวที่ไปบำเพ็ญกุศลครั้งใหญ่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงเมื่อ พ.ศ.๒๓๔๙ (ดู พระโอวาทเจ้าฟ้าชายแก้วและพระเจ้ากาวิละ)

๔๓ ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิม เคยเป็นที่ตั้งหอคำสมัยพระเจ้ากาวิโลรส

การเศรษฐกิจ

ในยุคของการสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งนี้ ระบบเศรษฐกิจที่เหมาะสมของสังคมเกษตรเช่นในยุคของพระญากาวิละนี้ก็น่าจะเป็นระบบการผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคโดยการพึ่งตัวเองเป็นหลัก การที่รวบรวมผู้คนจากเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะในหัวเมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจของพม่ามาปรองดองกันเป็นประชากรในเชียงใหม่นั้น คนดังกล่าวย่อมจะเป็นแรงงานที่ช่วยฟื้นฟูเมืองร้างสร้างเมืองสร้างบ้านขึ้นมาใหม่ ในขณะเดียวกัน การไปตีบ้านเล็กเมืองน้อยทั้งหลายนั้นนอกจากจะได้กำลังคนแล้ว ย่อมจะได้ทรัพย์สินซึ่งกลายเป็นทุนในการสร้างวัดและสิ่งสาธารณูปโภคทั้งหลายมารับใช้สังคมเมือง

ประกอบกับการที่เชียงใหม่ไม่อาจติดต่อกับสังคมอื่นได้สะดวก โดยทางบกนั้น เส้นทางที่ไปมาหาสู่กันนั้นจะต้องลัดป่าข้ามภูเขาบนเส้นทางที่คดเคี้ยวและรกร้าง โดยเฉพาะเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อกับกรุงเทพฯ นั้นต้องใช้เรือหางแมงป่องผ่านแก่งต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า ๔๐ แก่ง โดยสภาพเช่นนี้ เชียงใหม่จึงได้เริ่มฟื้นตัวขึ้นอย่างช้า ๆ *และกว่าจะเริ่มค้าขายโคกระบือกับพม่าได้ก็เข้าสู่สมัยพระญาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๘๙)เข้าไปแล้ว*[๕]

กลางเมืองเชียงใหม่มี "กาด" หรือตลาดขนาดใหญ่ อยู่ที่บริเวณหน้าวัดลีเชียงพระหรือวัดพระสิงห์ในปัจจุบันไปจนถึงบริเวณต้นโพธิ์กลางเวียง ตลาดนี้มีมาตั้งแต่ครั้งพระญามังรายครองเมืองเชียงใหม่แล้ว ในยุคของพระญากาวิละก็ปรากฏการใช้แหล่งเดิมนี้เป็นตลาดเช่นกัน และยังพบว่าแหล่งการค้าได้ขยายตัวไปที่ประตูท่าแพหรือบริเวณถนนท่าแพปัจจุบันอีกด้วย ในระยะแรก ๆ นั้นการค้าขายคงยังไม่กว้างขวาง ชาวบ้านอาจมีตลาดนัดเป็นครั้งคราว ชาวบ้านก็จะนำเอาสินค้าที่จัดหาได้ในท้องถิ่นมาแลกเปลี่ยนกัน นาน ๆ จึงจะมีสินค้าจากต่างถิ่นหรือต่างเมืองเข้ามาบ้างซึ่งสินค้าจากต่างถิ่นดังกล่าวอาจเป็นเมี่ยงยาสูบ เกลือ ปลาแห้ง และเครื่องเหล็ก เป็นต้น สินค้าจากต่างถิ่นจะเข้ามาได้โดยการค้าวัวต่าง ซึ่งปีหนึ่งจะทำได้ในช่วงที่ปลอดฝนเท่านั้น ส่วนการค้าทางเรือ แม้จะมีระบุในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ว่ามีการค้าทางเรือระหว่างเชียงใหม่และอยุธยาแล้วก็ตาม แต่ในช่วงแผ่นดินของพระเจ้ากาวิละนี้อาจจะยังไม่เห็น "เรือแม่ปะ" หรือ "เรือหางแมงป่อง" บรรทุกสินค้าขึ้นล่องตามลำน้ำแม่ปิงบ่อยนัก เพราะบ้านเมืองยังไม่บริบูรณ์เต็มที่ แต่กระนั้น เส้นทางเรือจากเชียงใหม่ไปกรุงเทพแม้จะลำบากและยาวไกลก็ตาม แต่ก็เป็นเส้นทางที่สามารถรองรับทั้งราชการสงคราม ทางการค้า และทางพระราชไมตรีได้เป็นอย่างดี

แผนที่ ๑ แสดงเส้นทางการค้าทางบก
Zimmé คือเชียงใหม่

๔๔

๔๔ การค้าทางน้ำโดยเรือหางแมงป่อง

การศาสนา

พระญากาวิละมีความใส่ใจในการพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ดังเห็นได้จากครั้งที่ยังสะสมผู้คนอยู่ที่เวียงป่าซางนั้น ในจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) ก็ได้นำเอาเจ้านายและลูกหลานไปตั้งฉัตรใหญ่ที่มุมทั้งสี่ของพระเจดีย์หริภุญชัย รวมทั้งยกฉัตรประดับยอดพระเจดีย์ และทำลำเวียง คือรั้วเหล็กและทองเหลืองรายรอบองค์เจดีย์นั้นอีกด้วย ในปีจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒) เจ้ากาวิละและเจ้าอุปราชกับเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วได้สร้างฉัตรและยกขึ้นประดับยอดพระธาตุดอยสุเทพและมีการฉลองครั้งใหญ่อีกด้วย

เมื่อพระญากาวิละได้เฉลิมยศเป็นพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว และได้ยกไพร่พลจากเวียงป่าซางเข้าตั้งในเมืองเชียงใหม่ในจุลศักราช ๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) แล้วนั้น พระญากาวิละก็ได้ปฏิสังขรณ์เมืองร้างทั้งเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งการปฏิสังขรณ์ดังกล่าว นอกเหนือจากการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ แล้ว ก็ย่อมต้องมีการซ่อมแซมวัดโดยทั่วไป ซึ่งแม้จะไม่มีการระบุไว้ชัดเจนว่าได้ซ่อมแซมจำนวนเท่าใด แต่เท่าที่บันทึกไว้กล่าวว่าในจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘) “เจ้ากาวิละ” ได้สร้างวิหารหลวงซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของวัดดอยสุเทพ และยังได้ยกฉัตรของพระเจดีย์อีกด้วย ในศักราชเดียวกันนี้ ก็ได้บูรณะอุโบสถวัดเชียงมั่นอีกเช่นกัน

๔๕

๔๕ ฉัตรประจำมุมพระธาตุดอยสุเทพ

นอกจากการทำนุบำรุงฝ่ายวัตถุแล้ว พระญากาวิละยังมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงสงฆ์ควบคู่กันไปเช่นกัน ดังที่มีบันทึกว่าในจุลศักราช ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๙) เดือนเจ็ดเหนือแรม ๑๐ ค่ำ วันอาทิตย์โปรดให้ทำพิธีสังฆาภิเษกสวาธุเจ้าปัญญาวชิระมหาป่า ขึ้นเป็นสมเด็จเสฏฐอัคควรราชครุ เป็นสังฆนายก และอีก ๑๔ วันต่อมา ก็โปรดให้ยกสวาธุเจ้าวัดนันทา (ปัจจุบันคือวัดนันทาราม) และสวาธุเจ้าวัดสรีเกิด (ปัจจุบันคือวัดศรีเกิด) เป็นสมเด็จสังฆราชา พร้อมกับยกสวาธุเจ้าคัมภีระวัดพันเท่า (ปัจจุบันคือวัดพันเตา) ขึ้นเป็นสวามีสังฆราชา โดยทำพิธีที่วัดพระสิงหาราม และอีก ๒๕ วันถัดนั้น ก็โปรดให้สร้างวิหารหลวงของวัดดอยสุเทพด้านตะวันออก และสร้างอุโบสถหลวงวัดพระสิงห์

ในจุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ. ๒๓๔๐) พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว เจ้าอุปราชและเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วได้พร้อมกันสร้างวิหารพระเจ้าละโว้ที่เมืองลำพูน จุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนห้าเหนือ ตรงกับวันพฤหัสบดี โปรดให้มีการเฉลิมฉลองวัดอินทขีลที่สร้างขึ้นที่เวียงป่าซาง

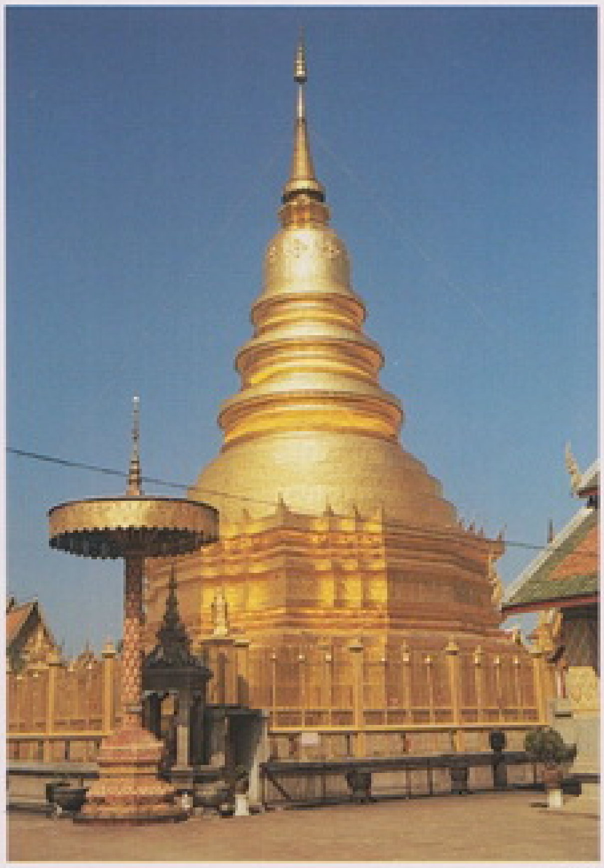
๔๖ อุโบสถวัดเชียงมั่น สถานที่ตั้งศิลาจารึก

๔๗ อุโบสถวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

๔๘ พระบรมธาตุวัดพระธาตุหริภุญชัย
จ. ลำพูน

๔๖

๔๘

๔๗

๔๙

๔๙ ศิลาจารึกที่วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

จุลศักราช ๑๑๖๙ (พ.ศ.๒๓๕๐) พระเจ้า*เชียงใหม่* พร้อมด้วยเจ้าอุปราช เจ้าฟ้าหลวงเมืองหริภุญชัย เจ้าสรีบุญมาหอหน้าเมืองลำพูน พร้อมด้วยพระญาติเสนาข้าราชการและพระสงฆ์ นำเอาเครื่องไทยทานเป็นอันมากเดินทางเป็นเวลา ๕ วันเพื่อนำไปถวายที่วัดพระ-ธาตุลำปางหลวง ซึ่งระบุว่าสิ่งของที่นำไปถวายไว้ในพระศาสนาครั้งนั้นประกอบด้วย "... มหาอัฏฐปริกขาร และสุวัณณมัญชาชองคำอาสนาพระเจ้า งาช้าง ทุงคะด้าง ช่อฟ้าหกตัว หีดหลวง ทุงพระบฏ มุจจะลินคำแลเครื่องท้าว ๕ ประการเพิงฉัตต์ พัดค้าว จาวมอร ละแอ บังวัน ไม้เท้าไม้วา ฉัตต์ สัตตาสัตตยุคลา ช่อช้าง โคมไฟ ช่อน้อยทุงชัย ..."

นอกจากที่กล่าวนี้แล้ว ยังปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึกด้วยอักษรฝักขามที่วัดพระธาตุจอมทองระบุว่าพระญากาวิละและพระญาบุรีรัตน์ไปบำเพ็ญกุศลที่นั่น โดยเฉพาะพุทธอาสน์ซึ่งพระญาบุรีรัตน์สร้างถวายนั้น ก็ยังปรากฏอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน (แต่มีผู้เข้าใจว่า "เมืองแก้ว" หมายถึง "พระเมืองแก้ว")

การศึกษา

แม้ว่าจะไม่มีการกล่าวถึงเรื่องทางด้านการศึกษาในยุคของเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่หนึ่ง คือพระญากาวิละไว้อย่างเป็นระบบก็ตาม แต่จากหลักฐานด้านวัตถุธรรมที่สืบเนื่องมานั้นก็พอจะมองเห็นได้ว่าแม้เชียงใหม่ในยุคนี้จะร้อนรุ่มด้วยไฟสงคราม ท่ามกลางความขัดสนของคนโดยทั่วไป แต่การที่สามารถดำรงเมืองให้สืบเนื่องมาได้นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีการศึกษาอยู่สองแบบ คือ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาในระบบ

การศึกษานอกระบบในที่นี้หมายถึงการฝึกอบรมกุลบุตรกุลธิดาให้สามารถดำรงชีวิตได้ อันจะประกอบด้วย การอบรมถึงวิธีทำการเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านคือทำนาทำไร่ทำสวน การเลี้ยงและจับสัตว์ การประดิษฐ์เครื่องใช้ไม้สอย อาหารและการบ้านการเรือน การทอผ้า ตลอดจนการศิลปหัตถกรรมและการช่างพื้นบ้านทั่วไป ทั้งนี้ การศึกษาดังกล่าวจะอาศัยระบบการถ่ายทอดภายในครัวเรือน คือพ่อสอนลูก พี่สอนน้อง ญาติสอนญาติ และการบอกความรู้และเคล็ดต่าง ๆ ภายในสังคมนั้น ๆ การศึกษาแบบนี้สามารถสืบทอดวิธีการในสังคมจากชั่วอายุหนึ่งสู่ชั่วอายุหนึ่งได้ การศึกษานอกระบบแบบนี้จึงจัดได้ว่าเป็นการศึกษาเพื่อดำรงชีวิตและการสืบสานประเพณีปฏิบัติในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

๕๐

๕๐ การศึกษาในวัด

การศึกษาอีกแบบหนึ่งคือการศึกษาในระบบประเพณีนิยมโดยผ่านวัดหรือพระพุทธศาสนา แม้จะไม่มีหลักฐานระบุวิธีการหรือขั้นตอนในการศึกษาระบบนี้ไว้ก็ตาม แต่จากที่มีหลักฐานกล่าวไว้ว่าได้มีพิธีสถาปนาพระสงฆ์ให้มีสมณศักดิ์สูงขึ้นหลายครั้งนั้น ย่อมเป็นการบอกโดยนัยว่าพระสงฆ์ในเชียงใหม่ดังกล่าวย่อมมีความรู้ความสามารถและทรงคุณอันประเสริฐและเป็นที่พึ่งของประชาชนได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นการสร้างกำลังใจให้แก่ภิกษุสามเณรในอันที่จะบากบั่นศึกษาเล่าเรียนได้เป็นอย่างดี

และเนื่องจากแหล่งในการศึกษาของกุลบุตรทั้งหลายก็คือวัด เมื่อถึงเวลาอายุประมาณ ๗-๘ ปี ชาวบ้านนิยมนำเอาบุตรหลานของตนไปเป็น ขะโยม หรือเด็กวัดเพื่อเตรียมตัวบวช และเมื่อถึงวาระอายุอันควรก็จะจัดการบวชตามประเพณี ในช่วงเวลาที่เด็กเป็นขะโยมอยู่นั้น เด็กจะต้องเรียนหนังสือซึ่งเป็นตัวอักษรธรรมล้านนาควบคู่ไปกับการรับใช้พระหรือสามเณรที่อายุมากกว่าตน ยิ่งเมื่อเด็กได้บวชแล้วก็ยิ่งจะมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนให้สูงขึ้นโดยลำดับ แม้การศึกษานั้นจะเป็นไปเพื่อเตรียมตัวที่จะบวช หรือเพื่อศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนาก็ตาม แต่วิธีการในการอบรมสั่งสอนของพระนั้นย่อมจะช่วยให้ผู้บวชมีความซื่อสัตย์ อดทน และขยันหมั่นเพียร หรืออาจกล่าวได้ว่าระบบการศึกษาแบบโบราณประเพณีจากวัดนั้น นอกจากจะช่วยให้ผู้บวชสามารถอ่านออกเขียนได้แล้ว ยังจะช่วยอบรมในด้านจริยธรรมเป็นอย่างดีการศึกษาอบรมดังกล่าวย่อมเป็นระบบการศึกษาตามประเพณีทางพุทธศาสนา ซึ่งจะมีผลอย่างมากในการผลิตบุคลากรที่ผูกพันกับศาสนามาอยู่ในสังคมเกษตรแบบพึ่งตัวเอง เพราะการศึกษาดังกล่าวนี้จะสอนให้คนรู้จักสมถะ อดทน ขยัน และมีจิตใจโน้มเอียงเข้าสู่พระศาสนาอยู่เสมอ ซึ่งบุคลากรดังกล่าวนี้จะปรากฏในลักษณะของคนที่มีความรู้ มักน้อย ไม่ก้าวร้าว รู้จักให้เกียรติและให้ความร่วมมือกับผู้อื่น และมีจรรยามารยาทอันงาม

การศึกษาในระบบวัดนี้ยังสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลที่มีความสามารถและมีโอกาสสูงได้ปรับสถานภาพจากความเป็นประชากรในสังคมให้กลายมาเป็นทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นได้ กล่าวคือ บางคนอาจเป็น "ปู่อาจารย์" หรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธีในกิจกรรมเชิงพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งทางด้านโหราศาสตร์และเวทมนตร์คาถา บางคนอาจเป็นแพทย์แผนโบราณ บางคนอาจเป็นผู้คัดลอกหนังสือหรือใบลานซึ่งอาจกลายเป็นกวีได้ และบางคนเป็นนายช่างชำนาญการตามสาขาวิชาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

การสงครามกับพม่า

จุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ.๒๓๒๗) ในวันเพ็ญเดือนสี่เหนือ ตรงกับวันอาทิตย์ มีนายทัพพม่าชื่อ*พะคานแมงคี*[๑๐]ได้ยกพลมาล้อมเมืองลำปาง พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วยกทัพจากเวียงป่าซางไปช่วยรบกับพม่าและให้แสนสุลวะนำใบบอกลงไปขอกองทัพจากกรุงเทพฯ ซึ่งกองทัพพม่าก็ถูกตีแตกไปเมื่อวันเดือนหกเหนือ แรม ๖ ค่ำ เมื่อเสร็จศึกลำปางแล้ว พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วไปตีเมืองชวาดได้ ก็นำเอาพระญาชวาดไปเข้าเฝ้าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พร้อมนั้นได้ทูลขอพระญามลา พระญาตาก ชาวเมืองเชียงเงิน ชาวเมืองระแหง และชาวเถินให้กลับไปอยู่ถิ่นเดิมของตนและให้ขึ้นกับเมืองเชียงใหม่

ในจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ.๒๓๒๙) พระยามังราวชิรปราการกำแพง-แก้วให้เจ้ามหาอุปราชผู้เป็นน้องไปชวนชาวเชียงตุงเป็นขบถต่อพม่า และให้เสนาอีกหลายท่านไปชักชวนเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือให้ลุกขึ้นเป็นขบถต่อพม่า ซึ่งในปีต่อมาพม่าก็ยกทัพไปล้อมทั้งเมืองลำปางและเวียงป่าซาง ซึ่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ก็ได้ขึ้นมาช่วยขับไล่พม่าตามคำร้องขอได้สำเร็จ

ในจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) รบกับกองทัพของหย่านแดวงสิริโป่ ซึ่งยกมาตั้งอยู่ที่เมืองด่วน หัวยอด และเมืองจายซึ่งทัพพม่าก็แตกกลับไป ในจุล-ศักราช ๑๑๕๔ (พ.ศ.๒๓๓๕) ได้รบกับกองทัพของสุระกะยอแดงโป่ที่เมืองฝางถึงหนึ่งเดือนกับ ๔ วัน ก็ไม่ชนะจึงยกกลับ ในปีรุ่งขึ้นก็ยกไปตีเมืองเชียงแสนซึ่งตกอยู่ในอำนาจของพม่าและได้เข้าล้อมเมืองไว้ถึงสองเดือนก็ไม่อาจเอาชนะได้จึงยกทัพกลับมา ในปีจุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ.๒๓๔๐) กองทัพของอิงเซะโป่และชิดชิงโป่ซึ่งมีจำนวน ๙ หมื่น ๙ พันคนจากอังวะมาล้อมเชียงใหม่ พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วและเจ้านายลูกหลานได้ต่อสู้กับพม่าเป็นสามารถและให้แสนสิริอักษรนำใบบอกไปขอกองทัพจากกรุงเทพฯ ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ยกทัพขึ้นมาช่วยจนพม่าแตกกลับไป หลังจากที่ล้อมเมืองเชียงใหม่ถึง ๒ เดือนกับ ๒๘ วัน

ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับชาวพม่านั้นกล่าวว่า มีชาวพม่าผู้หนึ่งชื่อซะแข่งหม่องภุง หนีจากอังวะไปอยู่ที่เมืองเงี้ยวและอ้างว่าเป็นลูกของพระเจ้าช้างเผือกของพม่า ได้พาคน ๗๐ คนลงไปกรุงเทพฯ ว่าจะขอกองทัพไปชิงเมืองจากพระเจ้าปะดุง (ปะดุง) แต่พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่พระราชทานให้ และในจุลศักราช ๑๑๕๑ หรือ ๑๑๕๒ (พ.ศ.๒๓๓๒ หรือ ๒๓๓๓) ครั้งที่พระยามังราวชิรปราการกำแพง-แก้วนำนายน้อยสุภาเป็นต้นลงไปกราบบังคมทูลพระกรุณาขอให้ทรงตั้งเป็นพระญาตากระแหง ก็ทรงโปรดให้นำสะแข่งหม่องภุงขึ้นมาทำราชการด้วย ซึ่งสะแข่งหม่องภุงผู้นี้ก็ได้ชักชวนผู้คนและทำตนกระด้างกระเดื่องในเวียงป่าซาง ซึ่งในที่สุดพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วและน้องก็ได้จับตัวสะแข่งหม่องภุงลงไปถวายคืน ซึ่งก็โปรดให้ประหารเสีย

๕๑

ครั้งหนึ่งมีชาวยูนนานคนหนึ่งชื่อราชาจอมหงส์ มีบุตรชายสามคน พี่ชายคนโตชื่อขุนฟูตาเลาแย้ ลูกคนกลางชื่อแสงชุงตาเลาแย้ และบุตรคนเล็กชื่อชุงฟูตาเลาแย้ ในครั้งที่กองทัพของอิ้งแซะโป่แตกจากเมืองเชียงใหม่ก็ได้เกณฑ์คนจากเชียงแสนเป็นต้นไปตีได้จึงจับตัวไปอยู่ที่พม่าได้สามปี ราชาจอมหงส์อาสาว่าจะเกลี้ยกล่อมเจ้าเชียงใหม่ให้ขึ้นกับพม่าได้ กษัตริย์พม่าจึงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าประเทศ-ราชไปตั้งอยู่ที่เมืองสาด ปรากฏนามว่าเจ้ามหาสุวัณณหังสจักกวัตติราชะ ตั้งตนเป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ หัวเมือง ราชาจอมหงส์ให้คนถือหนังสือมาขอเจรจาความเมืองกับพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว ซึ่งพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วขัดเคืองใจจึงให้เจ้าอุปราชและเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วยกทัพไปตี ได้ราชาจอมหงส์และบุตรชายคนกลาง พร้อมกับส่วยหลิ่งมณีที่กษัตริย์พม่าใช้ให้ไปเจรจาไมตรีกับเมืองแกว (ญวน) และไปติดค้างอยู่ที่เมืองเชียงตุงมาด้วยพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วได้นำตัวล่องเรือลงไปกรุงเทพฯ เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ.๒๓๔๕) เดือนสิบเอ็ดเหนือ แรม ๒ ค่ำ วันอาทิตย์ โดยใช้เวลาเดินทาง ๒๐ วัน ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเห็นว่าพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วมีความชอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯให้ตั้งให้เป็น*พระเจ้าเชียงใหม่*

ด้วยเหตุที่เชียงใหม่เคยเป็นประเทศราชของพม่าเป็นเวลานานกว่าสองร้อยปี ดังนั้น แม้จะขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาไทยได้ก็ตาม แต่อำนาจของพม่าก็มิได้หมดไปอย่างสิ้นเชิง เมื่อพระญากาวิละตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาได้ และบรรดาบ้านเล็กเมืองน้อยทั้งหลายที่เคยขึ้นกับพม่ามาก่อนก็เข้าไปรวมอยู่กับเชียงใหม่โดย

๕๑ ภาพที่ฐานอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ (พระเจ้ากาวิละ ประทับยืนบนเชิงเทิน อำนวยการรบต่อสู้พม่า)

ที่ทางกรุงเทพฯ คอยสนับสนุน เพื่อเป็นการป้องกันพระราชอาณาจักรไทยทางฝ่ายเหนือทำให้มีผลกระเทือนต่อพม่าเป็นอันมาก พม่าจึงพยายามที่จะหาทางครอบครองเชียงใหม่อีก ทั้งนี้พบว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ พม่าเคยส่งเรื่องไปบอกว่า พระญากาวิละเคยให้ทูตคุมเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าปะดุง แต่พระเจ้าปะดุงไม่รับเพราะกำลังเจรจาเพื่อเป็นไมตรีกับไทยอยู่ เรื่องนี้เมื่อทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้สอบสวนดูแล้วไม่เป็นความจริงแต่ประการใด นอกจากนี้พม่ายังพยายามเกลี้ยกล่อมให้พระญากาวิละกลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าอีกด้วย จากเหตุดังกล่าวนี้ ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องคอยติดตามเรื่องราวเกี่ยวกับพม่าอย่างใกล้ชิด[๑๑] และต้อง "เอาใจ" เชียงใหม่อีกมากเช่นกัน

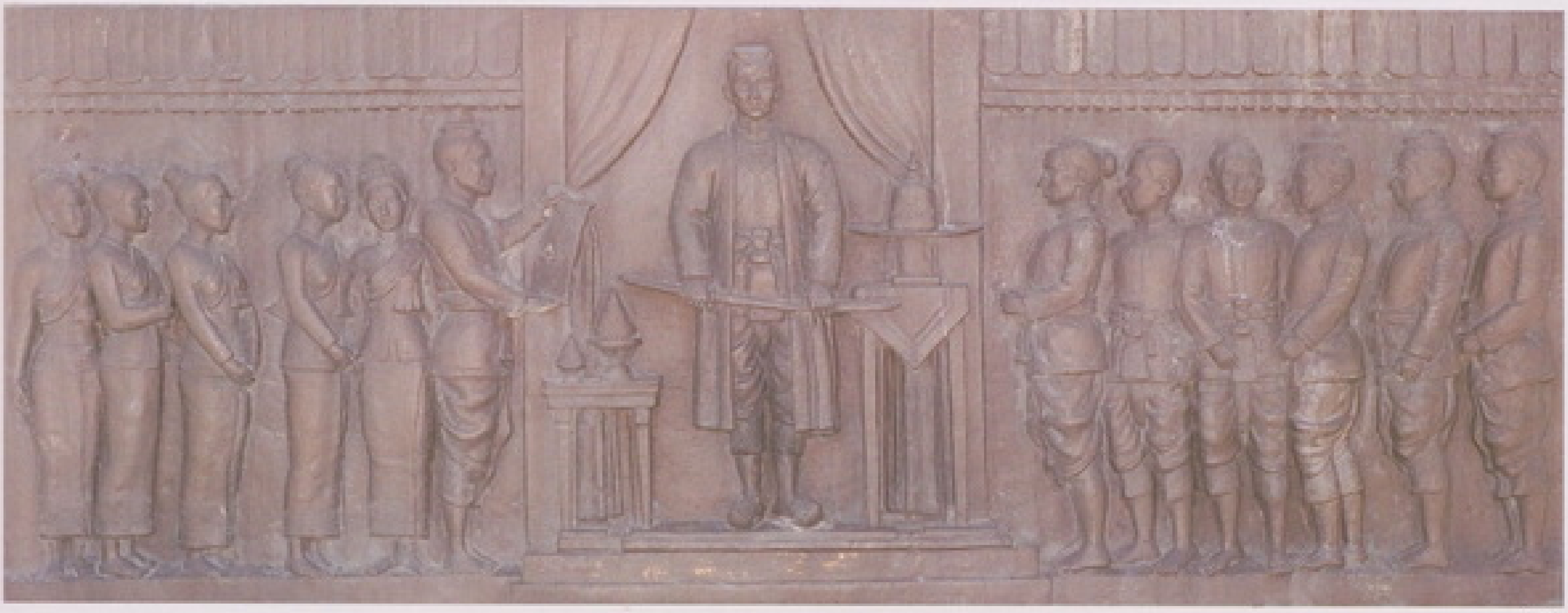
ความสัมพันธ์กับกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากที่ "เจ้ากาวิละ" ได้รับความสนับสนุนจากกรุงธนบุรีในการขับไล่พม่าออกจากล้านนาแล้ว เมืองเชียงใหม่กับอาณาจักรธนบุรี-รัตนโกสินทร์ก็ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ซึ่งนอกเหนือจากการที่นางสรีอโนชาไปเป็นบาทบริจาริกาของเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ แล้ว "เจ้ากาวิละ" ยังได้ล่องไปกรุงเทพฯ อีกหลายครั้ง ซึ่งครั้งแรกในปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) นั้นมีเหตุเนื่องจาก "เจ้ากาวิละ" ทำร้ายพวกข้าหลวงจากกรุงธนบุรีที่ข่มเหงราษฎร พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องมีท้องตรารับสั่งให้ไปเฝ้าหลายครั้งกว่าที่ "เจ้ากาวิละ" จะลงเรือไปเฝ้า ครั้งนั้น "เจ้ากาวิละ" ถูกลงโทษปาดที่ขอบหูเพราะขัดขืนท้องตราที่เรียกให้เข้าเฝ้า ซึ่ง "เจ้ากาวิละ"ได้ทูลขอทำราชการแก้โทษโดยการไปเมืองเชียงแสนเป็นต้นแล้วนำครอบครัวทั้งหลายไปไว้ที่ลำปาง เมื่อไปกราบทูลข้อราชการแล้ว พระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ตั้ง "เจ้ากาวิละ" เป็น พระญา*มังราวชิรปราการกำแพงแก้ว*และโปรดฯ ให้ครองเมืองเชียงใหม่ในจุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) ครั้งที่พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วยังสะสมผู้คนอยู่ที่เวียงป่าซางนั้น ก็ได้นำพระญาแห่งเมืองชวาดไปเข้าเฝ้าและทูลขอชาวเมืองเถิน ระแหง บ้านตากและเชียงเงินซึ่งหนีพม่าไปอยู่ที่บ้านป้อมกรุงเก่านั้นให้กลับมาอยู่ที่เมืองเดิมและขึ้นกับเมืองเชียงใหม่

จุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ. ๒๓๔๑) แสนสรีซึ่งเป็นเจ้าเมืองปุได้เป็นขบถต่อพม่าแล้วอพยพครอบครัวมาอยู่กับเมืองเชียงใหม่ พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วจึงได้นำเอาแสนสรีลงไปเข้าเฝ้า ซึ่งก็มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้แสนสรีเป็น พระญา*สรีปุ่วุตติสุนทร* และอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่

ครั้งที่พระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วโปรดให้เจ้าอุปราชและเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วไปจับตัวราชาจอมหงส์ได้แล้ว พระยามังราวชิรปราการกำแพง-

แก้วนำราชาจอมหงส์กับบุตรและส่วยหลิ่งมณีล่องเรือลงไปกรุงเทพฯ เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) เดือนสิบเอ็ดเหนือ แรม ๒ ค่ำ วันอาทิตย์ โดยใช้เวลาเดินทาง ๒๐ วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเห็นว่าพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วมีความชอบเป็นอันมาก ดังนั้นในเดือนอ้ายเหนือ ขึ้น ๔ ค่ำ ตรงกับวันพฤหัสบดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่หนึ่งจึงโปรดฯ ให้เลื่อนพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วเป็น *พระบรมราชานราธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทสุรศักดิสมญามหาขัติยราชชาติราชาไชยสวรรย์ เจ้าขัณฑเสมาพระนครเชียงใหม่ราชธานี ศรีสวัสดีทีฆายุสมอุดม* เป็น "พระเจ้าเชียงใหม่" ซึ่งเป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ หัวเมือง และขึ้นกับกรุงเทพฯ ในฐานะเจ้าประเทศราช

๕๒

เมื่อเจ้ากาวิละได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้ว อีกเจ็ดวันต่อมาก็เดินทางโดยกองเรือจากกรุงเทพฯ กินเวลา ๑ เดือนกับ ๑๕ วัน จึงถึงท่าน้ำวัดเกตุเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้น พระญาอุปราชและเจ้าบุรีรัตน์หรือเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วซึ่งอยู่รักษาเมืองก็ให้ตีกลองร้องป่าวประชาชนให้ประดับเส้นทางเสด็จตั้งแต่ท่าน้ำวัดเกตุจนถึงคุ้มที่ประทับ และในวันรุ่งขึ้นพระญาอุปราชกับพระญาบุรีรัตน์เป็นประธานจึงนำพานข้าวตอกดอกไม้ทองดอกไม้เงินเทียนทองเทียนเงิน ไปเชิญเสด็จพระเจ้าเชียงใหม่เข้าสู่เวียงหลวง และต่อมาในเดือนสี่เหนือ ขึ้นสามค่ำวันอาทิตย์ พระญามหาอุปราช พระญาบุรีรัตน์และขัตติยวงศาเสนามาตย์ทั้งปวงก็ได้พร้อมกันอภิเษกเจ้าหลวงเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ตามแบบประเพณีล้านนาโดยการสรงน้ำราชมุรธาภิเษกแก่ "พระญากาวิละ" ซึ่งนั่งอยู่เหนือกองแก้ว

๕๒ ภาพที่ฐานอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ (พิธีสถาปนาพระเจ้ากาวิละ เป็นพระเจ้าเชียงใหม่)

หลังจากการอภิเษกได้เพียงสามเดือน พระเจ้าเชียงใหม่ก็จัดกำลังพลสามพันคนยกไปเมืองเชียงแสนและล้อมเมืองไว้นาน ๒ เดือนกับ ๘ วัน เมื่อตีเอาเมืองไม่ได้จึงยกทัพกลับ และในปีรุ่งขึ้นพระญาพยากพาไพร่พลมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระเจ้าเชียงใหม่จึงโปรดให้เจ้าอุปราชธัมมลังกาเป็นผู้พาไปถวายตัวที่กรุงเทพฯ

ในจุลศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ.๒๓๔๗) พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้พระญาอุปราชยกทัพไปตีเอาเมืองเชียงแสนซึ่งอยู่ในอาณัติของพม่าได้ ส่วนเจ้ามหาขนานผู้เป็นน้องลำดับที่ ๔ ก็ได้ไปเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเชียงตุงได้ในปีเดียวกันนั้น เจ้ามหาอุปราชได้นำเอานาขวาเจ้าเมืองเชียงแสนกับบุตรชายและเจ้าหอคำเมืองเชียงตุงลงไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ซึ่งตัวนาขวาก็ล้มป่วยและเสียชีวิตที่กรุงเทพฯ

ปีจุลศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ.๒๓๔๗) พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้เจ้าบุรีรัตน์ยกกองกำลังหนึ่งพันไปตระเวนด่านทางฝ่ายเหนือถึงเมืองเชียงตุงและเมืองข้างเคียง จากนั้นก็ยกไปเมืองยองหรือมหิยังคบุรีเมื่อกลับคืนมาเชียงใหม่แล้วก็ได้นำ "ท้าวพระญาหัวเมืองนอก" ทั้งปวงล่องไปกรุงเทพฯ ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้เลื่อนพระญาอุปราชเป็นเจ้ามหาอุปราชเชียงใหม่ ให้พระญาบุรีรัตน์เมืองเชียงใหม่กับเจ้าสรีบุญมาเมืองลำปางเป็นเจ้าเมืองและอุปราชเมืองลำพูน

ในปีจุลศักราช ๑๑๗๑ (พ.ศ.๒๓๕๒) ซึ่งเป็นปีที่พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสิ้นพระชนม์และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์นั้น พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้เจ้าจันทราชาและพวกยกไปตี*เมืองคะเตงตี*[๑๒] อีกกองหนึ่งให้*เจ้าคำลือเป็นแม่ทัพไปตีเมืองช็อกคี*[๑๓] กองทัพที่ไปตีเมืองคะเตงตินั้นไม่ได้ชัยชนะ เพราะเจ้าจันทราชาถูกปืนบาดเจ็บ แต่ทัพที่ไปตีเมืองช็อกคีนั้นได้คนและข้าวของกลับมาเป็นอันมาก แล้วพระเจ้าเชียงใหม่ก็โปรดให้เจ้าคำมูนยกกำลังไปตีเมืองต่าง ๆ มีเมืองเชียงคำเป็นต้น ซึ่งก็ได้คนและข้าวของมารวมไว้ในเชียงใหม่ได้เป็นอันมากเช่นกัน

พระเจ้าเชียงใหม่กาวิละเดินทางไปกรุงเทพฯ เป็นครั้งสุดท้ายเมื่อจุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ.๒๓๕๘) เพื่อนำเอาครอบครัวของชาวมอญไปถวาย ครั้งนั้นใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**บันทึกกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ด้วย เช่น พระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เรือรบหลวงและเรือขุนนางรวม ๑๑ ลำนำพระเจ้าเชียงใหม่ไปเที่ยวทะเล มีการยิงปืนใหญ่ถวายลำละ ๒ นัด ในคราวที่พระเจ้าเชียงใหม่ประชวร พระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้หมอหลวงไปรักษาและให้จัดพิธีทำขวัญเมื่อคลายประชวรลง และเมื่อกลับเมืองเชียงใหม่นั้น พระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้จัดสิ่งของต่าง ๆ พระราชทานจน "เพียบ" ลำเรือ ซึ่งเมื่อกลับมาถึงเชียงใหม่ได้ ๒ เดือนกับ ๓ วัน พระเจ้าเชียงใหม่ก็ประชวร และถึงแก่พิราลัยในจุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ.๒๓๕๘) เดือนสี่เหนือ แรม ๔ ค่ำ วันพุธ ยามแตรบอกเวลาเข้าสู่เที่ยงคืน

เจ้ากาวิละ พระเจ้าเชียงใหม่ประสูติเมื่อจุลศักราช ๑๑๐๔ (พ.ศ: ๒๒๘๕) เมื่ออายุ ๔๐ ปีได้ยกไพร่พลไปตั้งที่เวียงป่าซางได้ ๑๔ ปีแล้ว จึงยกเข้าเชียงใหม่ครองเชียงใหม่ได้นาน ๒๐ ปีก็*ถึงแก่พิราลัยเมื่อจุลศักราช ๑๑๗๗*[๑๔] (พ.ศ. ๒๓๕๘) รวมระยะการปกครองแผ่นดินทั้งสิ้น ๓๒ ปี สิริรวมพระชนม์ชันษาได้ ๗๔ ปี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าตลอดช่วงชนมายุของพระเจ้ากาวิละนั้น เป็นช่วงแห่งการทำงานหนักท่ามกลางไฟสงครามจนเกือบไม่มีเวลาได้หยุดหย่อนแทบจะตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์

พระเจ้ากาวิละมีนางเทวีชื่อ "โนชา" นางยอดเรือน* นางสิง* และนางสุธัมมะ* มีทายาทชาย ๔ ท่านและ หญิง ๑ ท่าน ดังนี้

๑. เจ้าน้อยสุริยฆาฏ ได้เป็นเจ้าราชบุตรเชียงใหม่

๒. เจ้าหนานสุริยวงศ์ ได้เป็นเจ้าบุรีรัตน์ เป็นอุปราช และท้ายสุดเป็น "พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์" เจ้าหลวงเชียงใหม่ลำดับที่ ๖

๓. เจ้าหนานมหาวงศ์ เสกสมรสกับเจ้าบุญนำ ธิดาของเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น

๔. เจ้านางคำใส

๕. เจ้าหนานไชยเสนา เสกสมรสกับเจ้านางสมธา ธิดาของเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น [๑๕]

---

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุเพียงชื่อเดียวคือ "โนชา" จารึกซุ้มพระพุทธรูปหินวัดเชียงมั่นระบุ ๓ ชื่อ โดยไม่มี "โนชา"

เชิงอรรถ

๑ **พงศาวดารโยนก** น.๔๖๖ ว่า "พระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์องค์อินทรศักดิ์สมญา มหาขัตติยราชชาติราไชยสวรรย์ เจ้าขัณฑสีมาพระนครเชียงใหม่ราชธานี" ส่วนในเรื่อง **ตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่๑** คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๔ ว่า "พรบ่รมราชาธิบดี ศริสุริยวงษองคอัค-อินทรสุระศักดิสมยามหาขัติยราชชาติราไชยสว้รค่ เจ้าขันท่เสมา พรณ่คอรเชยิงไหมราธานิศริส่วัดิธิม้ายุส่ม" ส่วนในร่างตราถึงเมืองเชียงใหม่ นำส่งพระสุพรรณบัตร ว่า "พระบ่รมราชาธิบดิศริสุริยวํงษ์ อ่งค่อินท่รสุระศักดิส่มยา ม่หาขัติยราชชาติราไชยส่วัรค เจ้าขันทเสมาพระณ่คอรเชยิงไหมราชธานีศรีสิ้ดธิมายุส่ม"

๒ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** น.๕๐ ว่า "๑๗ วัน"

๓ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ว่า ใน จ.ศ.๑๑๔๓ (พ.ศ.๒๓๒๔) พระยาสิงห์และพระยาสรรค์เป็นขบถต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น นางสรีอโนชาหรือ "เจ้าครอกสรีอโนชา" ได้มีจดหมายเรียกชาวปากเพรียว (ชาวไทยวนในสระบุรี) ๓๐๐ คนไปช่วยจับพระยาสิงห์และพระยาสรรค์แล้วฆ่าทิ้ง เมื่อ "หงายเมือง" แล้ว จึงให้เชิญเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ครองแผ่นดินต่อไป (ดูรายละเอียดเพิ่มที่ภาคผนวก)

๔ ทั่วไปนิยมเขียน "เวียงจันทร์" หรือ "เวียงจันทน์" แต่คำ "จัน" เป็นภาษาเก่า แปลว่า ดี งาม หรือ วิเศษ

๕ **พงศาวดารโยนก** น.๔๔๙ ส่วน "วังเพิง" ใช้ตาม**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ซึ่งใน**พงศาวดารโยนก** ใช้ "วังเกิง"

๖ ความบางช่วงใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** เรียกว่า "มังราวชิรปราการ" ใน**พงศาวดารโยนก** น.๔๕๐ เรียกว่า "พระยาวิชิรปราการ เจ้าเมืองนครเชียงใหม่"

๗ เครื่องเกียรติยศของเจ้าประเทศราชคือ ๑. มาลายอดและเกี้ยวทองคำ ขอบขลิบทอง
๒. แสงดาบ ด้ามและฝักทองคำสลักและมีกาบต้นด้าม ปลายด้ามทองคำลงยา
๓. เสื้อทรงประพาส บัวคอและบั้งทองคำ ๔. พานหมากทองคำมีเครื่องพร้อม
๕. กระโถนทองคำ ๖. กาน้ำพานรองทองคำ
๗. คนโทน้ำทองคำ ๘. หีบบุหรี่ทองคำสลัก มีถาดทองคำรอง

(จาก **ตำนานพระบรมธาตุดอยสุเทพ** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ณ เมรุวัดสวนดอก ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒)

๘ ใน**พงศาวดารโยนก** น.๔๕๒ เรียกว่า "เมืองป่าช้าง"

๙ จินตนา มัธยมบุรุษ **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่** (เอกสารประกอบการสอน) ๒๕๓๒ น.๗๗

๑๐ **พงศาวดารโยนก** น.๔๕๓ เรียกว่า "ปะคานแมงกี่"

๑๑ เก็บความจาก วิไล สุทธิศิริกุล "เชียงใหม่ก่อน "เทศาภิบาล" พ.ศ. ๒๓๘๙-๒๔๔๒ : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๘ น. ๓๒-๓๓

๑๒ ใน**พงศาวดารโยนก** น. ๔๗๙ ว่า "บ้านกะเต"

๑๓ ใน**พงศาวดารโยนก** น. ๔๗๙ ว่า "นายคำลือ...ยกไปตีเมืองสอก"

๑๔ **พงศาวดารโยนก** ว่า พระเจ้าเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัยเมื่อจุลศักราช ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

๑๕ พูนพล อาสนจินดา, **ตระกูล ณ เชียงใหม่** ในหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่) น. ๔-๕

๕๓ แจ่งหัวลินด้านนอก

๕๔ แจ่งหัวลินด้านใน

๕๓-๕๔ แจ่งหัวลิน

หัวลินหมายถึงจุดเริ่มต้นของการรับน้ำด้วยการผ่านรางน้ำ (ลิน) ในอดีตมุมกำแพงเมืองด้านนี้เป็นที่รับน้ำจากห้วยแก้ว เพื่อนำเข้าไปใช้ในตัวเมือง

(คณะกรรมการจัดทำประวัติโบราณสถาน เทศบาลนครเชียงใหม่ ๒๕๓๐)

ᨵᩢ᩠ᨾᩃᩢ᩠ᨦᨠᩣ

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒

พระญาธัมมลังกา-พระยาธรรมลังกา

(พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๖๔)

พระญาสุลวฦาชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงธัมมลังกา
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒

พระญาธัมมลังกา เป็นบุตรชายคนที่ ๓ ของเจ้าฟ้าชายแก้วและนางจันทา สมภพเมื่อจุลศักราช ๑๑๐๘ (พ.ศ. ๒๒๘๙) เป็นผู้ช่วยราชการที่เข้มแข็งในสมัยพระญากาวิละ มีบทบาททั้งคู่กับพระญากาวิละและการปฏิบัติราชการแทนพระองค์ โดยเฉพาะในการยกกำลังไปรวบรวมผู้คนมาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ท่านได้รับแต่งตั้งจากพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็นอุปราชเมืองลำปางในจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) และในครั้งที่พระญากาวิละได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้เป็นพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้วเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อจุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๔) นั้น "เจ้าธัมมลังกา" หรือ "พระญาธัมมลังกา" ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็น**อุปราชาเมืองเชียงใหม่** [๑]

พระญาธัมมลังกา
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๕๙-๒๓๖๔)

๕๕ ภาพวาดในอนุสรณ์สถานพระเจ้ากาวิละ หน้าค่ายกาวิละ จ.เชียงใหม่

๕๕

และเมื่อกลับจากสิบสองพันนาถึงเชียงใหม่เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ.๒๓๔๘) พระญาอุปราชผู้เป็นแม่ทัพในครั้งนั้นก็ได้พาพระญาบุรีรัตน์ เจ้าหอคำเมืองเชียงตุงและ "ท้าวพระญาหัวเมืองนอกทั้งปวง" คือพระญาเมืองยอง พระญาเมืองวะ พระญาเมืองเชียงขางและพระญานาฝากเมืองยาง ล่องเรือลงไปเฝ้า "สมเด็จพระเอกราชะมหากระสัตรเจ้าตนบุญใหญ่ตนเปนเจ้าช้างเผือก ช้างนิล ช้างโก้ง ช้างลาย" คือช้างพลายสีประหลาดต่างๆ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัล "พานพระสรีคือขันคำเครื่องในครบ ๗ สิ่งแลคนโทคือน้ำต้นคำคะโณนคืออ้องน้ำหมากคำ พระแสงหอกดาบคือว่าดาบฝักคำ หอกคอคำ แก่พระเปนเจ้ามหาอุปราชาแถมใหม่เปนถ้วนสองที" และพระราชทานเลื่อนยศเป็น **เจ้ามหาอุปราชเชียงใหม่** และพระราชทานของรางวัลแก่เจ้านายท้าวพระญาทุกท่าน

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ (เจ้ากาวิละ) ถึงแก่พิราลัยแล้วในจุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ.๒๓๕๘) นั้นเจ้าธัมมลังกา หรือเจ้าน้อยธัมมลังกาหรือน้อยธัมม์ ผู้เป็นน้องลำดับที่ ๒ ของเจ้ากาวิละซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้ามหาอุปราชเมืองเชียงใหม่อยู่นั้นได้รักษาราชการในเมืองเชียงใหม่สืบต่อมา

ต่อมาเมื่อถึงเดือน ๙ เหนือ ขึ้น ๑๒ ค่ำ วันศุกร์ บรรดาเจ้านายลูกหลานท้าวพระญา เสนาอามาตย์ในเชียงใหม่ทั้งมวลก็ได้น้อมบ้านเวนเมืองให้เจ้ามหาอุปราชเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เฉลิมนามว่า *เสตหัตถิสุวัณณปทุมราชาเจ้าช้างเผือก* [๒] และเชิญเจ้าคำฝั้นเจ้าเมืองลำพูน ซึ่งเป็นน้องคนที่ ๖ มาเป็นอุปราชา (ให้เจ้าอุปราชสรีบุญมาผู้น้องลำดับที่ ๗ เป็นเจ้าเมืองลำพูนแทน)

ในจุลศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) หมอหน่อแก้วไปคล้องได้ช้างเผือกเอก ๑ เชือก จึงนำเข้ามาฝึกหัดในเชียงใหม่ในเดือนเก้าเหนือ ขึ้นสิบค่ำ ครั้นถึงเดือน ๑๑ เหนือแรม ๖ ค่ำวันพุธ พระเจ้าช้างเผือกให้เจ้าพุทธวงศ์และเจ้าสุวัณณะคำมูน คุมช้างเผือกล่องลงไปถวายพระเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพมหานคร และถัดมาในเดือนยี่เหนือ พระเจ้าช้างเผือกก็ยกกองเรือ ๕๐ ลำล่องไปสมทบกับกลุ่มที่ยกล่วงหน้าไปก่อนแล้วนำช้างเผือกเข้าถวาย ครั้งนั้น*พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์และสิ่งของมีค่าต่าง ๆ เป็นอันมาก* [๓]

ก่อนเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่

พระญาธัมมลังกาได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาเชียงใหม่หรือ *เจ้าหลวงเชียงใหม่* เมื่อดำรงอายุได้ ๗๐ ปีแล้ว ดังนั้นผลงานที่ปรากฏในยุคสมัยของท่านแม้จะมีไม่มากนัก แต่ท่านก็ได้ทุ่มเทพลังชีวิตทั้งมวลในการร่วมงานกับพระญากาวิละอย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่เมื่อพระญากาวิละร่วมมือกับพระญาจ่าบ้านและพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อต่อสู้กับพม่า ในการปลดปล่อยล้านนาให้พ้นจากอำนาจของพม่าเมื่อจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) ซึ่งผลจากการต่อสู้ในครั้งนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งพระญาจ่าบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งเจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมืองนครลำปางและตั้งเจ้าธัมมลังกาเป็นอุปราชนครลำปาง ในครั้งที่พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งพระญากาวิละเป็นพระยามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว โดยครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะของเจ้าประเทศราชเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๔) นั้น เจ้าธัมมลังกาก็ได้รับมอบหมายให้ร่วมงานกับพระญากาวิละ โดยได้เป็นพระญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ด้วย

เมื่อพระญากาวิละกลับจากกรุงเทพฯมาถึงลำปางเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ก็ได้รวบรวมผู้คนได้สามร้อยคนยกจากเมืองลำปางไปตั้งอยู่ที่เวียงป่าซางเพื่อรวบรวมกำลังพลก่อนที่จะยกเข้าไปตั้งในเมืองเชียงใหม่นั้น เจ้าธัมมลังกามีบทบาทสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว ดังจะเห็นว่าในจุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) ครั้งที่ปะคานแมงกี่ยกทัพพม่าถึงสี่หมื่นเศษไปล้อมเมืองลำปางนั้น เจ้ากาวิละมอบให้เจ้าฟ้าชายแก้วกับเจ้าธัมมลังการักษาเวียงป่าซาง และต่อมาเจ้ากาวิละได้ให้เจ้าธัมมลังกายกไปตีเมืองชวาดและเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เคียงเพื่อรวบรวมเอาผู้คนไปอยู่ที่เวียงป่าซาง แต่เนื่องจากเจ้าเมืองชวาดถูกเกณฑ์ให้เข้ากับกองทัพพม่ามาตีลำปาง ดังนั้นเมื่อเจ้าธัมมลังกาไปตีเมืองชวาดได้แล้วก็เป็นเหตุให้เจ้าเมืองชวาดมาสามิภักดิ์ต่อเจ้ากาวิละและมาอยู่ที่เวียงป่าซางด้วย และในปีจุลศักราช ๑๑๔๖นี้เจ้ากาวิละก็ได้มอบหมายให้เจ้าธัมมลังกาไปเกลี้ยกล่อมนาขวาเมืองเชียงแสนให้เลิกฝักใฝ่พม่าได้สำเร็จอีกเช่นกัน

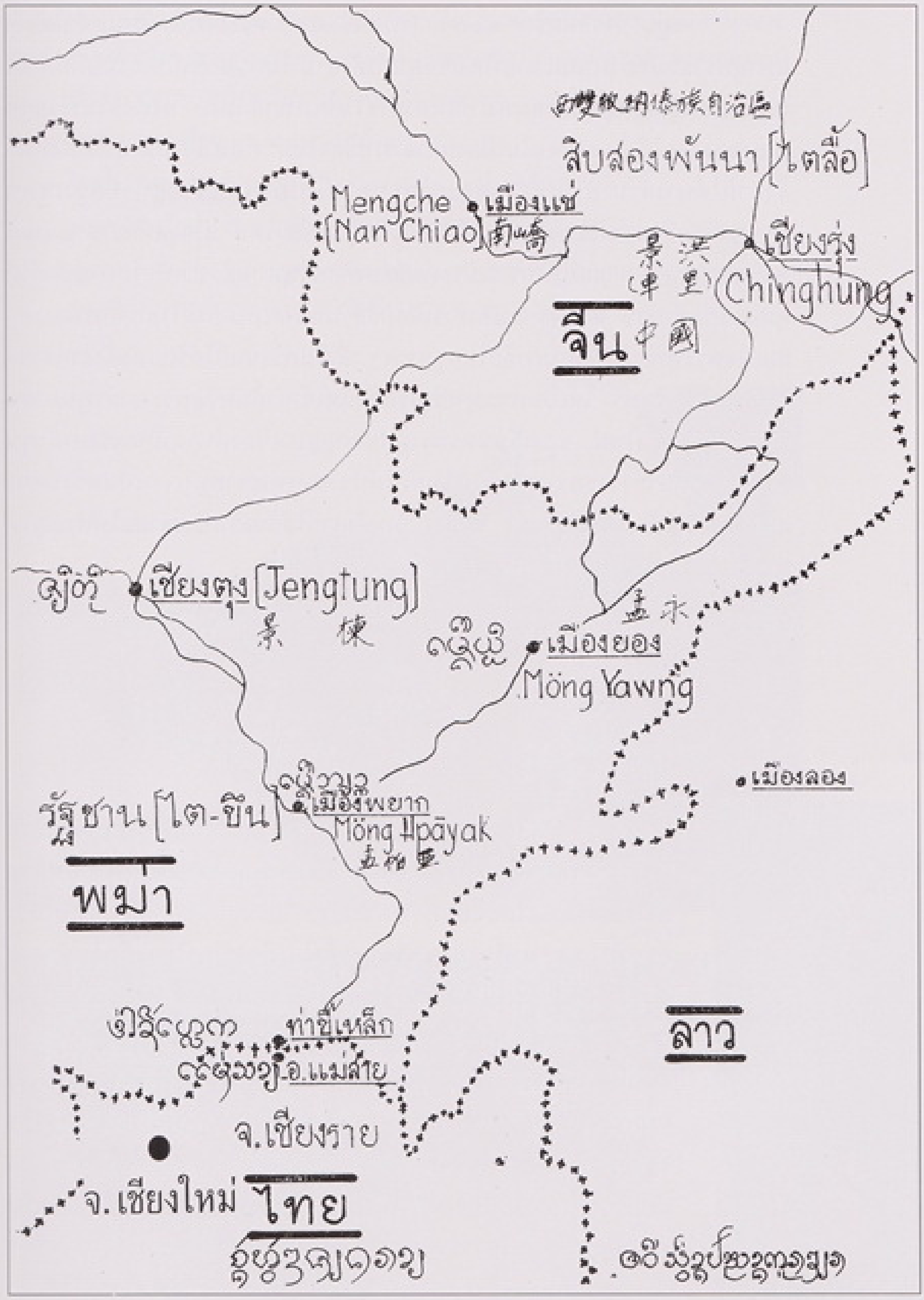
ในจุลศักราช ๑๑๔๙ (พ.ศ. ๒๓๓๐) คือครั้งที่อะแซหวุ่นกี้ยกทัพใหญ่มาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้น เจ้าธัมมลังกาได้เป็นกำลังสำคัญในการต้านทานพม่า และช่วยเจ้ากาวิละในการป้องกันเวียงป่าซางเพื่อรอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ซึ่งเมื่อกองทัพไทยยกมาถึงก็ได้เข้าตีทัพพม่าจนแตกกลับไป

จุลศักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) พระญาอุปราชธัมมลังกาและพระยาบุรีรัตน์ยกพลไปตีทัพพม่าซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองต่วน ครั้งนั้นทัพของของหย่านแดวงสิริโป้ซึ่งมีกำลังสามพันคนก็แตกกระจัดกระจายไป

จุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ในคราวที่กษัตริย์พม่าได้แต่งตั้งให้จีนฮ่อคนหนึ่งที่เรียกชื่อว่าราชาจอมหงส์ให้มีฐานะเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่และเป็นประเทศราชของพม่า โดยตั้งมาอยู่ที่เมืองสาดนั้นเมื่อเจ้ากาวิละทราบความแล้วจึงให้พระญาอุปราชคุมพลห้าร้อยคนยกพลไปจับตัวราชาจอมหงส์ที่เมืองสาดในครั้งนั้นนอกจากจะจับราชาจอมหงส์ได้แล้ว ก็ยังจับส่วยหลิ่งมณีที่กษัตริย์พม่าให้ไปเจรจากับเมืองญวนซึ่งไปตกค้างอยู่ที่เมืองเชียงตุงได้อีกด้วย และเมื่อเจ้ากาวิละคุมเชลยกลุ่มดังกล่าวลงไปกรุงเทพฯ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ก็ได้สถาปนาเจ้ากาวิละขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในฐานะเจ้าประเทศราช

ในจุลศักราช ๑๑๖๕ (พ.ศ. ๒๓๔๖) พระญาอุปราชธัมมลังกาได้นำตัวเจ้าเมืองพยากพร้อมทั้งไพร่พลที่ยกเข้ามาสามิภักดิ์ต่อเชียงใหม่ไปเฝ้าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ที่กรุงเทพมหานคร เมื่อกลับมาถึงเชียงใหม่ได้ ๒ เดือนกับ ๒๙ วัน ก็ได้ยกพลจำนวน ๑,๕๐๐ คน ขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนซึ่งอยู่ในการปกครองของพม่า กองทัพของพระญาอุปราชธัมมลังกาเข้าเมืองเชียงแสน และได้ตัวนาขวาซึ่งเป็นเจ้าเมืองลงมายังเมืองเชียงใหม่ และต่อมาก็ได้นำตัวลงไปกรุงเทพฯ ในปีจุลศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗) พระญาอุปราชธัมมลังกาได้มุ่งยกทัพไปตีเมืองยองซึ่งครั้งนั้นก็ตีเมืองยองได้แล้วจึงยกไปตีเมืองใกล้เคียง ตลอดถึงเมืองสิบสองพันนาเชียงรุ่งไว้ในอำนาจของเชียงใหม่ ดังที่เคยเป็นอยู่แล้วในยุคก่อน เมื่อนำเจ้าเมืองเหล่านั้นไปพักอยู่ในเชียงใหม่ได้สองเดือนกว่าแล้วก็พาลงไปเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ครั้งนั้น พระญาอุปราชธัมมลังกาได้รับเลื่อนเป็นเจ้ามหาอุปราชเชียงใหม่

ในจุลศักราช ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) พระญากาวิละพระเจ้าเชียงใหม่มอบหมายให้เจ้ามหาอุปราชธัมมลังกาไปตรวจด่านทางเมืองยวม (อำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน) ถึงฝั่งน้ำแม่คง (แม่น้ำสาละวิน) ครั้งนั้นท่านได้ทำพิธีสัตย์ปฏิญาณเป็นมิตรไมตรีกับเจ้าเมืองยางแดง*ที่ตำบลท่าสะยา โดยล้มกระบือตัวหนึ่งเอาเลือดกระบือผสมกับสุราเป็นสัจจบาน แล้วผ่าเขากระบือออกเป็นสองซีกให้เมืองเชียงใหม่และเมืองยางแดงรักษาไว้* และว่า *"ตราบใดน้ำแม่คงบ่หายเขาควายบ่ซื่อถ้ำช้างเผือกบ่ยุบ เมืองเชียงใหม่กับเมืองยางแดงคงเป็นไมตรีกันอยู่ตราบนั้น"* [๙]

แผนที่ ๒
แสดงที่ตั้งเมืองยอง

ที่มา : ทวี สว่างปัญญางกูร ตำนานเมืองยอง ๒๕๒๗ หน้า ๒

อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) พระเจ้าเชียงใหม่มอบให้เจ้ามหาอุปราชธัมมลังกาและนายทัพมีชื่อคุมกำลังสามพันคนยกขึ้นไปสมทบกับกำลังในหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าล้อมพม่าที่เมืองยาง แต่เอาชนะไม่ได้ จึงถอยไปพักอยู่ที่เมืองยองและได้นำเอาผู้คนในเมืองยองลงมาเชียงใหม่ ต่อมาเจ้ามหาอุปราชธัมมลังกาก็ได้พาเจ้านายในเมืองยองและลูกหลานไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ พระญาธัมมลังกาได้รับการอภิเษกให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) ตามแบบโบราณประเพณีของเชียงใหม่ หลังจากนั้นไม่นานนักก็ได้คุมกองเรือจำนวน ๕๐ ลำ นำเอาช้างเผือกชื่อ *เสตัคคนาเคนท์* ไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในกรุงเทพฯ ซึ่งในครั้งนั้นก็ได้รับแต่งตั้งจากราชสำนักรัตนโกสินทร์ ให้เป็นพระญาเชียงใหม่ ให้เจ้าคำฝั้นหรือพระญาลำพูนคำฝั้นเป็นอุปราชเชียงใหม่ และเลื่อนพระยาอุปราชบุญมาเมืองลำพูนเป็นพระยาลำพูน ซึ่งบรรดาเสนาข้าราชการแห่งเชียงใหม่ก็ได้ประกอบพิธีราชาภิเษกเป็นครั้งที่สอง และนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระญาธัมมลังกาก็ได้ชักชวนประชาชนให้ทำบุญให้ทานฟังธรรมจำศีลและสร้างพุทธศาสนสถานเป็นอันมาก

การศาสนา

๕๖ วัดอินทขีล กลางเมืองเชียงใหม่

๕๖

ในด้านกิจการฝ่ายพระพุทธศาสนาในทั้งก่อนและสมัยที่พระญากาวิละเป็นพระเจ้าเชียงใหม่นั้นพระญาธัมมลังกาได้มีบทบาททั้งโดยตรงและโดยอ้อมคู่กับพระญากาวิละตลอดมา ดังจะเห็นได้ว่าก่อนที่จะยกจากเวียงป่าซางเข้ามาตั้งในเมืองเชียงใหม่เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙) นั้น พระญากาวิละและน้อง พร้อมกับขุนนางไพร่ฟ้าได้ร่วมกันสร้างวิหารในวัดอินทขีลที่เวียงป่าซางและวิหารวัดอินทขีล กลางเมืองเชียงใหม่ เมื่อจุลศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗) โดยเฉพาะเจ้าอุปราชได้สร้างพระพุทธรูปไว้องค์หนึ่ง และได้มีการฉลองวิหารและอารามดังกล่าวในอีกสิบปีต่อมา ในครั้ง "มหาทานปางใหญ่" คือการบำเพ็ญกุศลครั้งยิ่งใหญ่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงซึ่งเห็นว่าเหมือนกับเป็นการรวมญาติทั้งในเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๙) นั้น พระญาธัมมลังกาก็ได้ตามเสด็จพระญากาวิละไปพร้อมกับประยูรญาติและไพร่พลเพื่อไปนมัสการพระธาตุลำปางหลวงดังกล่าว พร้อมทั้งบำเพ็ญกุศลเช่น สร้างรั้วเหล็กรอบพระเจดีย์ซึ่งกว้าง ๑๒ วา สูง ๒๒ วา ๓ ศอก เป็นต้น

๕๗

๕๗ กู่ลายวัดพระสิงห์ หลังวิหารลายคำ

ในปีจุลศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) พระญาธัมมลังกาเห็นว่า*กู่ลายวัดพระสิงห์* คือเจดีย์ซึ่งมีลายประดับอันงามซึ่งสร้างมาแต่สมัยพระเมืองแก้วที่ตั้งอยู่ในวัดพระสิงห์ได้ทรุดโทรมลง จึงให้มีการซ่อมแซมและในการขุดแต่งพระเจดีย์ดังกล่าวและได้พบของมีค่าเป็นอันมาก ซึ่งก็ให้บรรจุไว้ในที่เดิมแล้วปฏิสังขรณ์พระเจดีย์นั้นต่อจนเสร็จแล้วจึงมีงานฉลองเป็นการใหญ่

๕๘

๕๘ พระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร
อ. จอมทอง จ. เชียงใหม่
ภาพโดย เจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่

ในศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) พระญาธัมมลังกาให้สร้างวิหารจตุรมุขของวัดพระธาตุศรีจอมทองขึ้นใหม่โดยทำพิธียกเสาเมื่อเดือนหกเหนือ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ตรงกับวันพฤหัสบดี พร้อมกันนั้นก็ได้สร้างมณฑปของเสาอินทขีลหรือเสาหลักเมืองเชียงใหม่ ที่บริเวณวัดเจดีย์หลวง และยังได้เริ่มก่อสถูปในที่ท่ามกลางอุโบสถภิกขุนีในวัดพระสิงห์ในวันและเวลาเดียวกันด้วย จุลศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑) เดือนแปดเหนือ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระญาธัมมลังกาก็ให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์องค์ใหม่ที่สร้างในวัดพระสิงห์นั้น และอีก ๕ วันต่อมา ก็ได้จัดงานทำบุญฉลองพระวิหารในวัดป่าแดงเชิงดอยสุเทพ

จุลศักราช ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒) เดือนหกเหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระญาเชียงใหม่ก็ให้มีการฉลองวัดอุโมงค์ วัดดวงดี วัดสะเพา และวัดพันเท่า ในงานนี้มีการฉลองกันอย่างเอิกเกริก และในปีนี้เดือนแปดเหนือของปีนี้ พระญาธัมมลังกาพระยาเชียงใหม่ก็ได้ยกเสาวิหารวัดป้านพิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน และวัดบุพพาราม และในจุลศักราชเดียวกันนี้ เดือนสิบเหนือ ขึ้น ๑ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่และบริวารไปปิดทองเสาวิหารและก่อกำแพงวัดพระธาตุศรีจอมทองด้วย

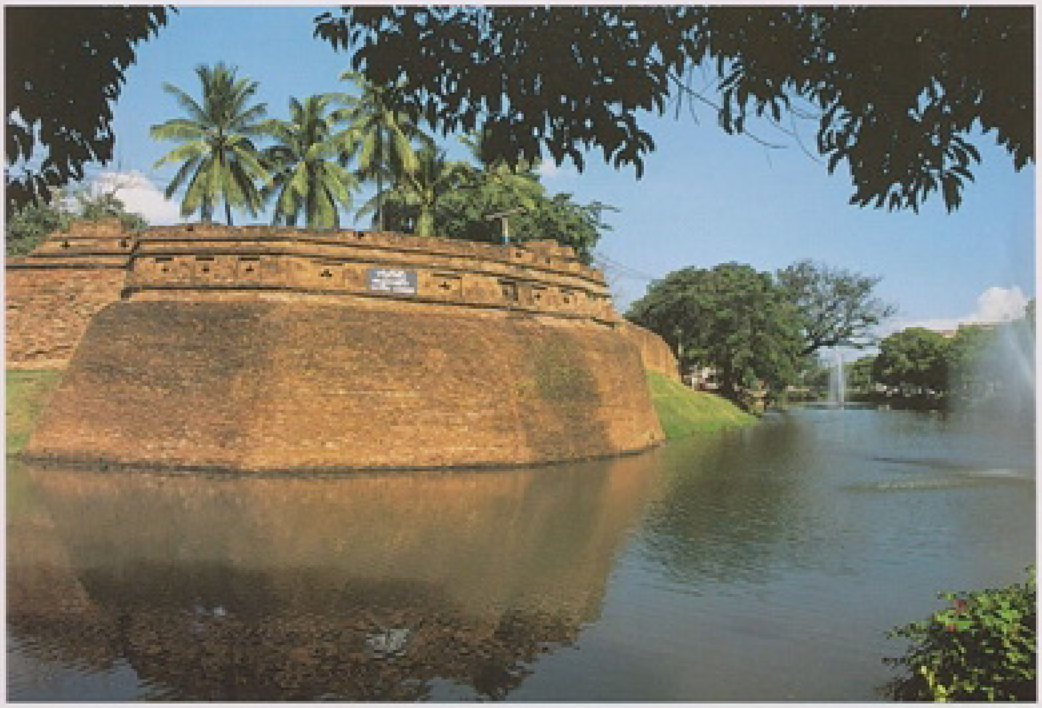
จุลศักราช ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓) พระญาธัมมลังกาและบริวารไปนมัสการพระบาทสี่รอย (ในเขตอำเภอแม่ริม เชียงใหม่) แล้วได้สร้างวิหารคร่อมรอยพระพุทธบาทนั้น ในเดือนหกเหนือแรม ๘ ค่ำ พระญาธัมมลังกาก็ได้ไปไหว้พระบาทเจ้าข่วงเพา (วัดพระบาทข่วงเปา อ. แม่แตง เชียงใหม่) และในปีเดียวกันนี้ในวันเพ็ญเดือนสิบสองเหนือได้สร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในวัดพระสิงห์

ในจุลศักราช ๑๑๘๔ (พ.ศ.๒๓๖๕) ทำบุญฉลองพระอุโบสถวัดเจดีย์-หลวง ในปีเดียวกัน เจ้าหลวงธัมมลังกาก็ได้ผนวชที่วัดเชียงมั่น

จุลศักราช ๑๑๘๕ (พ.ศ.๒๓๖๖) เจ้าหลวงได้ให้อาราธนาพระพุทธรูปจากวัดร้างต่างๆ ที่อยู่นอกเวียงเข้ามาไว้ในกำแพงเมือง เช่น พระเจ้าแค่งคม มาประดิษฐานที่วัดศรีเกิด และได้เดินทางไปสักการะและสมโภชพระชินธาตุวัดพระ-ธาตุลำปางหลวงอีกด้วย

ขุดเหมือง

เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ.๒๓๖๐) เดือน ๖ เหนือแรม ๙ ค่ำ พระญาธัมมลังกาก็ให้เสนาข้าราชการและประชาชนขุดเหมือง ๓ สาย โดยเริ่มที่จุดรับน้ำจากแจ่งหัวลินไปทางแจ่งสรีภูมิแล้ววนไปทางแจ่งคะท้ำ (แจ่งขะต๊ำ) สายที่สองไปตามถนนหลวงหน้าวัดดับภัยและวัดพระสิงห์ลงไป สายที่สามเลียบตามเชิงเทินทิศตะวันตกไปทางใต้ ผ่านด้านเหนือของ "หอคำ" หรือวังหลวง เลี้ยวลงสระด้านหน้าของที่ประชุมสำหรับเมือง ผ่ากลางเมืองไปถึงประตูเชียงยืน แล้วเลี้ยวออกท่อที่แจ่งคะท้ำหน้าวัดชายมูน (วัดทรายมูลพม่า) โดยให้ก่ออิฐทั้งสองข้างของลำเหมืองทุกสาย ประชาชนในตัวเมืองได้อาศัยน้ำในลำเหมืองนี้ในการอุปโภค เช่น การซักล้าง และการรดน้ำพืชผักในสวน นอกจากนั้นยังเป็นการเพิ่มปริมาณน้ำในบ่อน้ำของชาวเมืองได้ดีเช่นกัน

๔๙

๔๙ แจ่งขะต๊ำ

ขะต๊ำ หรือ คะท้ำ คือเครื่องดักสัตว์ชนิดหนึ่ง ชาวบ้านใช้ขะต๊ำจับปลา มุมกำแพงนี้จึงเรียก แจ่งขะต๊ำ

(คณะกรรมการจัดทำประวัติโบราณสถาน เทศบาลนครเชียงใหม่ ๒๕๓๐)

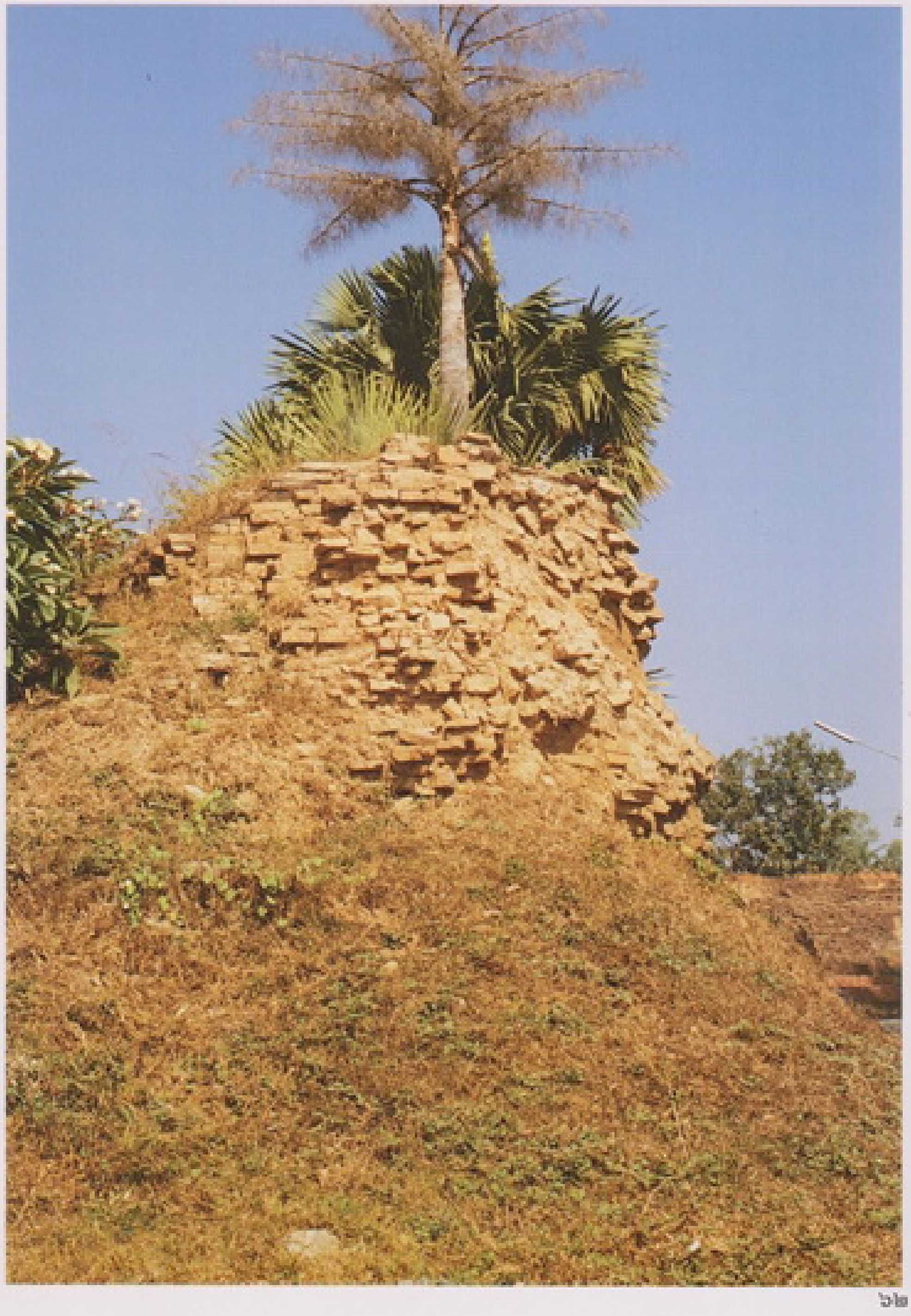

๖๐

๖๑

๖๐-๖๑-๖๒ กำแพงเมืองเชียงใหม่

๖๒

บูรณะกำแพงเมือง

จากการที่พระญามังรายโปรดให้สร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ ขุดคูรอบเมืองกว้างประมาณ ๒๐ วา แล้วใช้มูลดินจากการขุดคูถมเป็นแนวกำแพง ซึ่งสูง ๘ ศอก กว้าง ๖ ศอก ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๖ ในสมัยพระเมืองแก้วได้มีการปรับแนวกำแพงเมืองให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม และใช้อิฐก่อสองข้างแนวกำแพงนั้นโดยตลอด และต่อมาในสมัยพระเจ้ากาวิละที่ยกเข้าเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ นั้นก็ได้โปรดให้ซ่อมกำแพงเมือง ประตูเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ ให้แข็งแรง เพื่อป้องกันภัยจากศึกพม่าแต่เมื่อกาลผ่านไป กำแพงเมืองนี้ก็ได้ "โปดพัง" หรือทลายลงเป็นบางส่วน ซึ่งต้องดำเนินการซ่อมแซมให้มั่นคงและงดงาม

ในยุคของพระญาธัมมลังกานี้ได้มีการซ่อมแซมคูและกำแพงเมืองดังที่กล่าวไว้ว่า ในจุลศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑) เดือนสี่เหนือแรม ๔ ค่ำ วันพฤหัสบดี เริ่มการขุดลอกคูเมืองตั้งแต่แจ่งกู่เรือง (แจ่งกู่เฮือง) ไปจนถึงประตูไหยา (ประตูหายยา) มีความยาวรวม ๖๐๖ วา ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓) เดือนหกเหนือขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดีให้เริ่มก่อกำแพงเมือง โดยเริ่มในยามใกล้จะถึงเวลารุ่งอรุณ ให้ยิงปืนใหญ่สามนัด ฝ่ายสงฆ์มีครูบาสมเด็จวัดผ้าขาว ครูบาเจ้าจันทรังสีวัดพระสิงห์ ครูบาเจ้าเกสรปัญโญวัดพันธนุดงดี (ปัจจุบันคือวัดดวงดี) เป็นประธาน และมีพระสงฆ์ อีก ๑๙ รูปสวดมนตร์ต่าง ๆ โปรยน้ำและทราย จากนั้นจึงเริ่มก่อกำแพงโดยเริ่มจากด้านแจ่งสรีภูมิแล้วเวียนไปทางซ้าย

ลุถึงจุลศักราช ๑๑๘๓ (พ.ศ. ๒๓๖๔) เดือนแปดเหนือ ขึ้น ๑๔ ค่ำ วันอังคาร พระญาธัมมลังกาไม่สบายถึงกับอาเจียน ครั้นถึงวันรุ่งขึ้น ในเวลายามตีกลองบอกเวลาอาหารเช้า พระญาธัมมลังกาก็ถึงแก่อสัญกรรมหลังจากที่ราชสำนักกรุงเทพฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยาเชียงใหม่เมื่อมีอายุ ๗๐ ปี ครองเมืองในฐานะของเจ้าประเทศราชได้ *๗ ปี ถึงแก่อสัญกรรมเมื่ออายุได้ ๗๗ ปี*[๕] นางเทวีของพระญาธัมมลังกาชื่อแม่เจ้าจันฟองมีบุตรธิดารวม ๑๗ ท่าน เป็นชาย ๖ ท่าน และเป็นหญิง ๑๑ ท่าน คือ

๑. เจ้าหญิงสรีพิมพา (ศรีปิมปา)

๒. เจ้าหนานมหาวงส์ (เป็นพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๕)

๓. เจ้าน้อยคำแสน (เป็นเจ้าเมืองเชียงราย)

๔. เจ้าน้อยหน่อคำ (เป็นเจ้าราชวงศ์ แล้วเป็นอุปราช ภรรยาชื่อบุนนาค)

๕. เจ้าน้อยพรหมา (อยู่บ้านเมืองลาว)

๖. เจ้าหนานอินทา (อินตา)

๗. เจ้าน้อยมหาพรหม (ไปอยู่เมืองลวงเหนือ)

๘. เจ้าฟ้าสุธัมมา (สุธรรมา) (ในตระกูล **ณ เชียงใหม่** ว่า "เจ้าหญิงสุธรรมา")

๙. เจ้าหญิงทุมมา (ในตระกูล **ณ เชียงใหม่** ว่า "เจ้าหญิงปทุมมา")

๑๐. เจ้าหญิงคำทิพ

๑๑. เจ้าหญิงบัวคำ

๑๒. เจ้าหญิงองค์ทิพ

๑๓. เจ้าหญิงกาบแก้ว

๑๔. เจ้าหญิงปุญปั๋น

๑๕. เจ้าหญิงเกียงคำ (เกี๋ยงคำ)

๑๖. เจ้าหญิงแก้วยวงคำ (เป็นภรรยาของเจ้าเมืองเชียงราย-หนานสุยะ)

๑๗. เจ้าหญิงจันท์เพง (จันทร์เป็ง) [๖]

เชิงอรรถ

๑ **พงศาวดารโยนก** ว่า พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่

๒ ใน **พงศาวดารโยนก** น. ๔๘๑ กล่าวว่า "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศพระยาอุปราชน้อยธรรมขึ้นเป็นพระยาเชียงใหม่ ให้พระยาลำพูนคำฟั่นเป็นพระยาอุปราชเชียงใหม่ เลื่อนพระยาอุปราชบุญมาเมืองลำพูนเป็นพระยาลำพูน" และในหน้า ๓๘๒ กล่าวว่า "ด้วยเหตุที่พระยาเชียงใหม่น้อยธรรมได้ช้างเผือกลงมาถวาย คนทั้งหลายจึงพากันเรียกพระยาเชียงใหม่ตนนี้ว่า พระยาเชียงใหม่ช้างเผือก." ซึ่งในหนังสือนี้จะเรียกว่า **พระญาธัมมลังกา**

ทั้งนี้ ใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ให้รายละเอียดว่าการที่มีคำ "สุวัณณปทุมราชา" เป็นคำเฉลิมนามด้วยนั้น เป็นเพราะในปีจุลศักราช ๑๑๗๙ นั้นมีกล้วยต้นหนึ่งขึ้นอยู่ริมน้ำปิง ทางทิศอีสานของเมือง กล้วยนั้นมีดอกซึ่งลักษณะเหมือนดอกบัวมีขนาด "สองคืบอ้อม" หรือ วัดโดยรอบได้สองคืบ สีเหลืองเหมือนทองคำ ซึ่ง"พระเจ้าช้างเผือก" โปรดให้นำไปปลูกในลานคุ้ม หลังจากนั้น ผู้เรียบเรียง**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** จึงให้คำเฉลิมพระนามดังกล่าว เรียกเป็น "องค์พระเปนเจ้ามหาเสตหัตถิสุวัณณปทุมาเจ้าช้างเผือกดอกบัวคำ" แต่ก็มีหลายครั้งที่เรียกโดยพระนามว่า "พระเปนเจ้าช้างเผือก" หรือ "องค์พระเปนเจ้าช้างเผือก"

๓ ศักราชในการจับช้างเผือกและถวายช้างเผือกนี้หลักฐานใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**และ**พงศาวดารโยนก**ไม่ตรงกัน คือใน**พงศาวดารโยนก**ว่าจับช้างได้เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๕ และทูลเกล้าถวายเมื่อจุลศักราช ๑๑๗๗ ส่วนใน**ตำนานพื้นเมือง**ฯไม่ระบุศักราชในการถวาย เพียงแต่ระบุว่านำช้างเผือกไปเมื่อ ".เถิงเดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ เมงวัน ๔ ไทกัดได้." ซึ่งเห็นว่า "กัดได้" นั้นเป็นวิธีการระบุลำดับที่ของวันในการนับเวลาแบบ "หนไท" ตรงกับ ๑๑๗๑ ทั้งนี้อาจเป็นปี "ดับได้" เพราะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๗๗ และบันทึกไว้ว่านำช้างเผือกเข้าเมืองเชียงใหม่เมื่อ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ

๔ เพิ่มตาม**พงศาวดารโยนก** น. ๔๗๙

๕ ใน**พงศาวดารโยนก**หน้า ๔๘๒ ว่า ".. ลุศักราช ๑๑๘๓ ตรีศก พระยาเชียงใหม่ช้างเผือกป่วยถึงแก่อสัญกรรม ครองเมืองได้ ๘ ปี อายุได้ ๗๖ ปี พระยาอุปราชคำฟั่นผู้น้องรักษาราชการเมืองแทน.."

๖ ใช้ตามม้วนบัญชี "รายชื่อเจ้านายในสกุล ณ เชียงใหม่" ซึ่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจัดทำ และเจ้าไชยวรเชษฐ์เป็นผู้เขียน ไม่ปรากฏศักราชที่ดำเนินการ แต่ใน **ตระกูล ณ เชียงใหม่** ของ ศ. พ.อ. พูนพล ขาดลำดับที่ ๗ คือไม่มีรายชื่อ เจ้าน้อยมหาพรหม

ᨧᩮᩢ᩶ᩣᨣᩴᩣᨺᩢ᩠᩶ᨶ

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓

พระญาคำฝั้น - พระยาคำฟั่น
เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น - เจ้าหลวงเศรษฐีคำฟั่น
เจ้ามหาสุภัทรราชะ

(พ.ศ.๒๓๖๖ - ๒๓๖๘)[๑]

พระญาสุลวฦาชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓

พระญาคำฝั้นหรือเจ้าคำฝั้น ที่ตาม**พงศาวดารโยนก**เรียกว่า พระยาคำฟั่นหรือเจ้าคำฟั่น เป็นบุตรลำดับที่ ๘ และเป็นบุตรชายลำดับที่ ๖ ของเจ้าฟ้าชายแก้วกับนางจันทา สมภพเมื่อจุลศักราช ๑๑๑๘ (พ.ศ. ๒๒๙๙) เป็นผู้ช่วยราชการที่เข้มแข็งทั้งในสมัยพระญากาวิละและพระญาธัมมลังกา แม้ว่าท่านจะไม่ได้รับการเอ่ยนามทั้งในครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาแต่งตั้งเจ้ากาวิละให้เป็นเจ้าเมืองลำปางและในครั้งที่เจ้ากาวิละได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ก็ตาม แต่ในคราวที่เจ้ากาวิละยกไพร่พลจำนวน ๓๐๐ คนจากเมืองลำปางไปตั้งอยู่ที่เวียงสะแคงบริเวณสบแม่ลี้นั้น ก็ได้กล่าวว่า “เจ้า ๓ องค์พี่น้อง” คือเจ้ากาวิละที่ได้รับพระราชทานนามว่าพระยามังราวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าธัมมลังกาซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่ และเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วเป็นประธานในการเคลื่อนย้ายผู้คนในคราวนั้น ซึ่งเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วนี้คือเจ้า

พระญาคำฝั้น
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๖๖-๒๓๖๘)

คำฝั้น ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าหลวงองค์ที่ ๓ ของเชียงใหม่หลังยุคพม่าปกครองซึ่งมักเรียกกันว่า "เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น" หรือ "เจ้าหลวงเศรษฐีคำฟั่น"

เจ้าคำฝั้นมีบทบาทร่วมกับเจ้ากาวิละและเจ้าธัมมลังกาในฐานะผู้มีอายุน้อยที่สุดในกลุ่ม "เจ้า ๓ องค์พี่น้อง" ซึ่งได้มีการกล่าวถึงในฐานะของกลุ่มบุคคลซึ่งมีอำนาจสูงสุดในเมืองเชียงใหม่ตลอดช่วงที่พระญากาวิละมีบทบาทอยู่นั้น

พระญาคำฝั้นมีบทบาทชัดเจนในการต่อสู้กับกองกำลังของพม่าที่ยกเข้ามารบกวนหัวเมืองต่างๆ นอกเหนือจากการรวบรวมผู้คนจากหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเคยเป็นลูกเมืองอังวะมาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ดังที่ปรากฏหลักฐานทั้งใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** และ**พงศาวดารโยนก**แล้ว เช่น

จุลศักราช ๑๑๔๙ (พ.ศ.๒๓๓๐) พระญากาวิละแต่งให้เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว หรือเจ้าคำฝั้นเป็นแม่ทัพพร้อมกับทัพหัวเมืองเช่น กำแพงเพชร และสวรรคโลกยกพลไปต้านทานพม่าที่แม่ส้อย และตามตีไปถึงเมืองหอด (อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่) แต่ก็ถูกกองทัพใหญ่ของพม่าตีโต้จนต้องถอยร่นมาตั้งรับอยู่ในเวียงป่าซาง

ในจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) พระญากาวิละพร้อมด้วยเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว และเจ้านายท่านอื่นๆ ยกกำลังหนึ่งพันคนไปรบกับแม่ทัพพม่าชื่อหย่านแควงสิริโป่ซึ่งมีกำลังสามพันคนที่มาตั้งอยู่บริเวณเมืองต่วน ครั้งนั้นกองทัพพม่าได้แตกหนีไป

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ.๒๓๔๘) เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วเป็นแม่ทัพยกพลไปเชียงตุง และได้ปราบขึ้นไปถึงเมืองยางเพื่อขับไล่พม่าซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองงาและปางซางได้สำเร็จ

โดยเฉพาะในจุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ.๒๓๔๕) เจ้ามหาอุปราชและเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วยกพลจำนวน ๕,๐๐๐ คนไปตีเมืองสาด แล้วจับราชาจอมหงส์และบุตรชายคนกลางได้ พร้อมกับส่วยหลิ่งมณีซึ่งเป็นทูตของพม่าซึ่งไปติดต่อกับเมืองญวนที่ติดค้างอยู่ในเมืองเชียงตุง ซึ่งพระญากาวิละได้นำตัวบุคคลทั้งสามนั้นไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ครั้งนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งพระญากาวิละ ซึ่งขณะนั้นดำรงยศเป็นพระยามังราวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็น "พระเจ้าเชียงใหม่"

๖๓

๖๓ กำแพงเมืองลำพูน

ถึงจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ.๒๓๔๘) เจ้าอุปราช และเจ้ารัตนะหัวเมือง-แก้ว กับเจ้าหอคำเชียงตุงได้นำบรรดาท้าวพญาหัวเมืองทั้งหลายลงไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งในครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้ารัตนะวังหลัง หรือเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว คือเจ้าคำฝั้นและเจ้าสรีบุญมาซึ่งเป็นน้องคนเล็กในกลุ่มเจ้าทั้งเจ็ดพระองค์ยกเข้าไปตั้งเมืองลำพูน เพื่อพลิกฟื้นเมืองลำพูนซึ่งร้างอยู่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

การศาสนา

นอกจากการมีบทบาทด้านราชการสงครามดังกล่าวมาแล้ว เจ้าคำฝั้นยังมีบทบาทในกิจกรรมสังคมตามวาระอันควร โดยเฉพาะกิจกรรมด้านศาสนาเท่าที่บันทึกไว้ใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** อาจจะกล่าวได้โดยสรุป เช่น ในจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) เจ้าทั้ง ๓ พระองค์พี่น้องพร้อมทั้งประยูรญาติได้ยกฉัตรยอดประดับยอดพระเจดีย์ ทำรั้วเหล็กและทองเหลืองรอบพระเจดีย์หริภุญชัยและได้ตั้งฉัตรหลวงขึ้นประจำทั้งสี่มุมของ "ลำเวียง" หรือรั้วเหล็ก-ทองเหลืองดังกล่าวนั้น และกิจกรรมการยกฉัตรประดับพระเจดีย์นี้พบได้ว่า ในจุลศักราช ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๓๑) พระเป็นเจ้าทั้งสามพระองค์พี่น้องได้ยกฉัตรประดับยอดเจดีย์บนดอยสุเทพ และในครั้งนั้นมีการเฉลิมฉลองและอบรมสมโภชพระเจดีย์เป็นงานใหญ่ และในปีจุลศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗) เจ้าคำฝั้น ได้สร้างโกศทองคำเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเจ้าจอมทอง

๖๔

๖๕

๖๖

๖๔ ฉัตรหลวงมุมรั้วเหล็ก ในวัดพระธาตุหริภุญชัย จ. ลำพูน

๖๕ มณฑปในพระวิหาร วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

๖๖ พระบรมสารีริกธาตุบรรจุในโกศแก้ว มีฝาทองคำครอบ องค์พระบรม-สารีริกธาตุนี้บรรจุในผอบทองคำอีกชั้นหนึ่ง

ครองเมืองเชียงใหม่

หลังจากที่เจ้าคำฝั้นได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองลำพูนเมื่อจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘) เจ้าคำฝั้นก็ได้ทุ่มเทความสามารถเพื่อบูรณะวัดวาศาสนสถานและสิ่งปรักหักพังต่างๆ ขึ้นมาใหม่ จนถึงจุลศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) ในคราวที่พระญาธัมมลังกาได้รับพระราชทานแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในกรุงเทพฯ ให้เป็นพระญาเชียงใหม่นั้น ก็ทรงแต่งตั้งให้พระญาลำพูนคำฝั้นเป็นอุปราชเชียงใหม่ และเลื่อนพระญาอุปราชบุญมาเมืองลำพูนเป็นพระญาลำพูน

เมื่อพระญาธัมมลังกาหรือพระยาเชียงใหม่ช้างเผือกถึงแก่อสัญกรรมเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๓ (พ.ศ. ๒๓๖๔) แล้ว เจ้าคำฝั้นซึ่งเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่และรักษาราชการเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็มอบหมายให้เจ้ามหาวงส์ผู้บุตรของพระญาธัมมลังกาถือหนังสือไปกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงเรื่องที่พระยาเชียงใหม่ช้างเผือกถึงแก่อสัญกรรมนั้น หลังจากนั้นเจ้านายลูกหลานท้าวพระญาเสนาอามาตย์มีเจ้าพุทธวงส์เป็นประธานก็พร้อมกันยกเจ้าอุปราชคำฝั้นขึ้นเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ มีชื่อว่า "เจ้ามหาสุภัทรราชะ" โดยที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานเครื่องยศให้แก่เจ้าพุทธวงส์และตั้งให้เป็นอุปราช โดยให้ข้าหลวงคุมเครื่องยศนั้นมาที่เจ้าเมืองลำปางเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕) เดือนหกเหนือ ขึ้นสามค่ำ ต่อมาในปี ๑๑๘๕ เจ้าคำฝั้นได้ลงไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งก็ทรง*เลื่อนเจ้าคำฝั้น ขึ้นเป็นพระยาเชียงใหม่* [๒]

พระญาคำฝั้นปกครองเมืองเชียงใหม่เพียง ๒ ปี (ตามแบบทางการกรุงเทพฯ) แต่ได้รับการอภิเษกให้ครองเมืองตามประเพณีท้องถิ่นรวมเป็น ๓ ปี ในสมัยดังกล่าวนี้ เกิดความเดือดร้อนกันขึ้นโดยทั่วไป ดังที่กล่าวใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ว่า "...อุณหาการเกิดมีขร้ำเขรือก บ้านเมืองเปนกรียุค เหตุว่าเจ้าทั้งสองพระองค์ คือว่าพระเปนเจ้ามหาสุภัทระและเจ้าราชวงส์สุวัณณะ คำมูนบ่ทัดบ่แม่นกัน จักเกิดวิวาทยุทธกัมม์กับด้วยกัน.." แปลว่าได้เกิดเดือดร้อนเป็นกลียุคเพราะเจ้าหลวงคำฝั้นและเจ้าสุวัณณะคำมูนไม่ลงรอยกัน ขุนนางทั้งหลายเห็นว่าจะเกิดเรื่องที่ไม่ดีขึ้นจึงให้ไปเชิญเจ้าดวงทิพซึ่งเป็นเจ้าหลวงเมืองลำปางและเชิญเจ้าบุญมาซึ่งเป็นเจ้าหลวงเมืองลำพูนมาห้ามการวิวาท ดังนั้น ในจุลศักราช ๑๑๘๕ (พ.ศ. ๒๓๖๖) เดือนแปดเหนือ แรม ๔ ค่ำวันอาทิตย์ เจ้าหลวงเมืองลำปางและเจ้าหลวงเมืองลำพูนเป็นประธานก็นำพระญาคำฝั้นไปบวชที่วัดเชียงมั่นแล้วให้ไปอยู่ที่วัดสวนดอกเชียงใหม่ ซึ่งเมื่อเมืองเชียงใหม่ขาดเจ้าหลวงเช่นนั้น บรรดาขุนนางทั้งหลายมีเจ้าอุปราชพุทธวงส์และเจ้าสุวัณณะคำมูนเป็นประธาน ก็คิดที่จะหาผู้มีบุญมาครองเชียงใหม่ ซึ่งใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**บรรยายในตอนนี้อย่าง

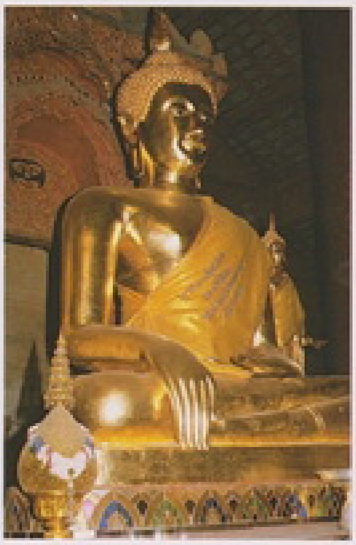
ละเอียดถึงการใช้วิธีการปล่อยรถม้าเสี่ยงทายหาผู้มีบุญดังที่มีปรากฏกล่าวถึงในวรรณคดี ดังนี้

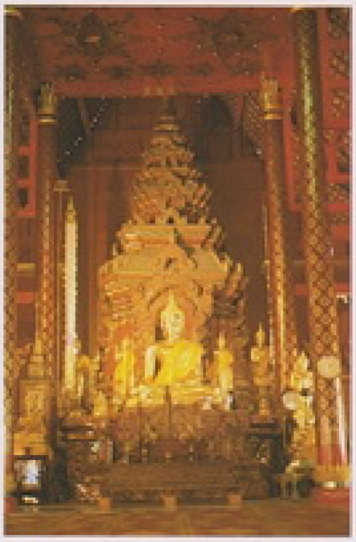
> "... เมื่อนั้น เจ้ามหาอุปราชาเปนเค้าแลเจ้านายท้าวพระญาทังมวลกลับคืนมาสู่เวียงแล้ว ก็พร้อมกันห้างปุสสรถเหล้มเปนมังคละแล้วไหว้วานเทวดาอินท์พรหมอารักษ์เสื้อบ้านเชนเมืองทังมวล แล้วอธิฏฐานว่าปุสสรถ จุ่งไปหาเจ้าตนมีบุญมาเสวยราชสัมปัตติบ้านเมืองแห่งเราทังหลายเทอะ ว่าอั้น แล้วก็ปล่อยไป นักปราชญ์โปราณปุโรหิตาจารย์แลเสนาอามาจจ์ทังมวล ก็หื้อตีตุริยนตรีสงเสพไปตามหลัง ปุสสรถเหล้มประเสิฐก็ปทักขิณะเชิ่งเวียงหลวงสามรอบ แล้วก็เข้าไปสู่ปุปผาการอารามเวียงสวนดอก แล้วปุสสรถก็ปทักขิณะเชิ่งเจ้าตนมีบุญสามรอบแล้วก็อยู่ หั้นแล ..."

๖๗

๖๗ ภายในวิหารหลวงวัดสวนดอก เชียงใหม่

ซึ่งกล่าวโดยสรุปว่า เจ้ามหาอุปราชซึ่งเป็นประธานแก่เจ้านายและเสนาอามาตย์ทั้งหลาย ได้จัดเตรียมราชรถและทูลขอเทวดาพระอินทร์พระพรหมและเทวดาอารักษ์เสื้อเมืองและอดีตวีรบุรุษผู้เป็นหลักแก่เมืองให้ช่วยเหลือ แล้วอธิษฐานให้ราชรถเสี่ยงทายจงไปนำเอาผู้มีบุญมาเสวยเมือง เสร็จแล้วจึงปล่อยรถม้านั้นไป โดยมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเสนาอามาตย์ตามหลังราชรถนั้นพร้อมกับประโคมดนตรีตามไป ราชรถเสี่ยงทายก็กระทำปทักษิณรอบเวียงหลวงสามรอบแล้วจึงมุ่งตรงไปที่วัดสวนดอกแล้วกระทำปทักษิณรอบเจ้าคำฝั้นที่บวชอยู่นั้นสามรอบ แล้วจึงสงบนิ่งอยู่ ซึ่งจากที่ประจักษ์เช่นนั้นทำให้เห็นว่าผู้มีบุญที่ควรจะครองเมืองเชียงใหม่ได้นั้นก็คือภิกษุเจ้าคำฝั้น บรรดาท้าวพระญาอามาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมกันขอให้ภิกษุเจ้าคำฝั้นลาสิกขาบทไปเป็นเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ต่อไป

๖๘

๖๙

๗๐

๖๘-๖๙-๗๐ วัดเชียงมั่น เชียงใหม่

ในวันศุกร์เดือนเก้าเหนือแรมหนึ่งค่ำ จุลศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ.๒๓๖๗) มีใบบอกจากกรุงเทพฯ มาถึงเมืองเชียงใหม่แจ้งว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตแล้ว และกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ขึ้นครองราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้น เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นจึงให้มีการทำบุญครั้งใหญ่เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งสวรรคตไปนั้น และในเดือนอ้ายเหนือ ขึ้น ๑๓ ค่ำในศักราชต่อมา เจ้าอุปราชพุทธวงส์ได้พาเอาเจ้านายและขุนนางเชียงใหม่ส่วนหนึ่ง ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-อยู่หัวที่กรุงเทพฯ และเมื่อเจ้าอุปราชล่องไปกรุงเทพฯ ได้ไม่นานนัก เจ้าหลวงคำฝั้นเริ่มอาการป่วย ซึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ให้หมอขึ้นมาช่วยรักษา อาการก็มิได้หายขาด จนถึงวันอาทิตย์ เดือนห้าเหนือแรม ๑๑ ค่ำ ในเวลาบ่าย เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นก็ถึงแก่อนิจกรรมในจุลศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ.๒๓๖๗) [๓] *เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์นี้มีชายา ๑๙ องค์ มีบุตรและธิดารวม ๓๙ องค์* [๔]

ในช่วง ๒ ปีที่เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นเป็น "เจ้าหลวง" เชียงใหม่ หรือที่เรียกตามแบบกรุงเทพฯ ว่า "พระยาเชียงใหม่" นั้น นับว่าเป็นระยะเวลาที่สั้นมาก ประกอบกับการที่มีการวิวาทกับเจ้าราชวงศ์คำมูนหรือสุวัณณะคำมูน และการที่ท่านได้เป็น "เจ้าหลวง" ครองเชียงใหม่เมื่อเจริญอายุได้ ๖๙ ปีในสภาพร่างกายที่ไม่ค่อยจะแข็งแรง ทำให้หาโอกาสมีผลงานที่เด่นชัดไม่ได้ในช่วงเวลาที่มีอำนาจอยู่นั้น แต่หากจะดูถึงผลงานในระยะที่ดำรงตำแหน่งเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นก็ได้ทำงานหนักเพื่อดำรงแผ่นดินแล้วอย่างไม่น้อยหน้าเจ้าหลวงองค์อื่น ๆ ของเชียงใหม่แต่อย่างใด

เมื่อเจ้าหลวงคำฝั้นถึงแก่อสัญกรรมนั้น เจ้าเมืองลำปางและเจ้าเมืองลำพูนก็ได้มาสร้างเมรุพระศพของเจ้าหลวงคำฝั้นและได้เก็บเอาสมบัติของเจ้าหลวงคำฝั้นไปเป็นอันมาก เจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นราชบุตรของเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นต้านทานไม่ได้จึงพาเอาน้องคือเจ้าธัมมกิตติสุริยเมฆินท์หนีไปพึ่งพระบรม-โพธิสมภารที่กรุงเทพฯ ส่วนที่คุ้มหลวงนั้น เมื่อเจ้านายลูกหลานสร้างวิหารที่วัดเชียงมั่นนั้น เจ้าราชวงศ์ก็ได้รื้อเอาหอขวางของเจ้าหลวงคำฝั้นไปสร้างวิหารหลังนั้นด้วย ต่อมาในปี จ.ศ.๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๘) เดือนห้าเหนือขึ้น ๓ ค่ำ เจ้าราชวงศ์และพระญาแสนหลวงซึ่งเป็นปฐมอัคคมหาเสนาบดีล่องไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ-เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ เมื่อกลับขึ้นมาแล้ว เจ้าราชวงศ์ก็ล้มป่วยและสิ้นชีวิตลง

เจ้าหลวงคำฝั้นครองเมืองเชียงใหม่เพียง ๒ ปี โดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๓๖๖ ในขณะที่มีอายุ ๖๗ ปี และพิราลัยเมื่ออายุ ๖๙ ปี มีแม่เจ้าตาเวย เป็นราชเทวี เจ้าคำแพง (คำแปง) เป็นเทวี และมีหม่อมอีก ๑๔ นาง มีทายาทชาย ๒๐ ท่าน หญิง ๒๔ ท่าน ดังนี้

๑. เจ้าหนานไชยเสนา

๒. เจ้าหนานมหายศ

๓. เจ้าพิมพิสาร (เป็นอุปราชเชียงใหม่-ทวดของเจ้าราชภาคินัย)

๔. เจ้าไชยลังกา (เป็นเจ้าไชยลังกาพิศาลคุณฯ ครองนครลำพูน)

๕. เจ้าหนานธัมมลังกา (เป็นเจ้าเมืองเชียงราย ได้กับนางคำมูล)

๖. เจ้าหญิงบัวคำ

๗. เจ้าหญิงเกียงคำ (เกี๋ยงคำ)

๘. เจ้าหญิงคำค่าย (ลำดับที่ ๑-๘ มารดาชื่อคำแปง)

๙. เจ้ามหาพรหมคำคง (เป็นเจ้าราชวงศ์เชียงใหม่ ปู่ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี)

๑๐. เจ้าหญิงบุญนำ (ได้กับเจ้าหนานมหาวงศ์ โอรสเจ้ากาวิละ)

๑๑. เจ้าหญิงคำเกี้ยว (ได้กับอุปสาร-ลำพูน)

๑๒. เจ้าหญิงเขียวค้อม (เขียวก๊อม) (ได้กับเจ้าเมืองตาก)

๑๓. เจ้าหญิงฟองสมุทร (ได้กับเจ้าหนานไชยวงศ์ บุตรเจ้าพรหมเชียงตุง)

๑๔. เจ้าหญิงเพาพิมาน (ลำดับที่ ๙-๑๔ มารดาชื่อเจ้าตาเวย)

๑๕. เจ้าหญิงคำเมา

๑๖. เจ้าหญิงลังกา (ได้กับหนานมหาวงศ์)

๑๗. เจ้าหญิงคำพวน(คำปวน) (ได้กับหนานญาณะ)

๑๘. เจ้าหนานมหาวงศ์ (ได้กับนางคำพัน (คำปั๋น) ลำปาง)

๑๙. เจ้าหญิงบัวตรา (บัวถา) (ลำดับที่ ๑๕-๑๘ มารดาชื่อเจ้าคำซั่ง)

๒๐. เจ้าหญิงกัณหา (ได้กับหนานอินต๊ะ)

๒๑. เจ้าหญิงมณีวัณณ์ (มณีวรรณ) มารดาชื่อเจ้าแก้วพา (ได้กับนายตุ่นใจ)

๒๒. เจ้าธัมมเสนา (ได้กับสุคันธา)

๒๓. เจ้าพูเกียง (ปู่เกี๋ยง) มารดาชื่อคำหล้า (เป็นเจ้าบุรีรัตน์เชียงรายภรรยาชื่อเจ้าบัวคำ)

๒๔. เจ้าธัมมปัญโญ มารดาชื่อคำเอ้ย (เป็นอุปราชเชียงใหม่ ภรรยาชื่ออุส่าห์)

๒๕. เจ้าธัมมปัญญา มารดาชื่อขาว (ได้กับนางโนชา)

๒๖. เจ้าธัมมกิติมารดาชื่อคำเอ้ย ได้กับพิมพา

๒๗. เจ้าพรหมจักร

๒๘. เจ้าหนานคำวัง (ได้กับนางยอดคำ)

๒๙. เจ้าน้อยจักรคำ (ได้กับปทุมมาพลับพลา ธิดาเจ้าเมืองเชียงรายธัมมลังกา)

๓๐. เจ้าน้อยมโนรส (ได้กับคำทิพ บุตรีเจ้าราชวงศ์-มหาพรหมคำคง)

๓๑. เจ้าหนานสุยะ มารดาชื่อเจ้าอุ่นเรือน

๓๒. เจ้าคำตื้อ มารดาชื่อเจ้าเรือน

๓๓. เจ้าหญิงกันธิมา

๓๔. เจ้าหญิงกัลยา

๓๕. เจ้าหญิงมุกดา มารดาชื่อเจ้าคำไฝ

๓๖. เจ้าหญิงสนธา มารดาชื่อเจ้าคำตุ้ย (ได้กับหนานไชยเสนา โอรสเจ้ากาวิละ)

๓๗. เจ้าหญิงบัวบุศร์ มารดาชื่อเจ้าคำตุ้ย

๓๘. เจ้าหนานกาวิละ

๓๙. เจ้าบัวศรี

๔๐. เจ้าหญิงพิมมา มารดาชื่อเจ้าใจคำ

๔๑. เจ้าหญิงคำนาง มารดาชื่อคำเอ้ย

๔๒. เจ้าหญิงเบญจาย (เบ็ญจ๋าย) (ได้กับน้อยเตชะ)

๔๓. เจ้าหญิงบัวไข (ได้กับนายคำหยก)

๔๔. เจ้าหญิงกัณณิกา (กรรณิกา) [๕]

เชิงอรรถ

๑ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** มิได้บอกวันเดือนปีที่เจ้าเสฏฐีคำฝั้นได้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่จากที่บอกว่าพระญาธัมมลังกาถึงแก่อนิจกรรมเมื่อเดือน ๘ เหนือขึ้น ๑๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๘๓ และปลงศพเมื่อเดือนยี่เหนือขึ้น ๓ ค่ำแล้วจึงบอกว่า "เจ้านายลูกหลานท้าวพระยาเสนาอามาจจ์ได้น้อมบ้านเวนเมืองให้เจ้าอุปราช (คำฝั้น)" และว่า จุลศักราช ๑๑๘๕ (พ.ศ. ๒๓๖๖) เดือน ๗ (เหนือ) ขึ้น ๓ ค่ำ พระญาคำฝั้นล่องลงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาเชียงใหม่

๒ ใน**พงศาวดารโยนก**ระบุต่อไปว่า ทรงตั้งนายพุทธวงศ์บุตรนายพ่อเรือนเป็นพระยาอุปราชเชียงใหม่ ตั้งนายคำมูลบุตรนายพ่อเรือนเป็นพระยาราชวงศ์ ตั้งนายน้อยกาวิละบุตรนายพ่อเรือนเป็นพระยาเมืองแก้ว

๓ ใน **พงศาวดารโยนก** ว่า "ศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก พระยาเชียงใหม่คำฟั่นป่วย ถึงแก่อนิจกรรม ครองเมืองได้ ๒ ปี ชนมายุได้ ๗๑ ปี" ซึ่งใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ระบุปีดังกล่าวว่า "สกราช ๑๑๘๖ ตัว ปลีกาบสัน" ซึ่ง ปีกาบสันดังกล่าวจะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๘๖ ถ้าปี จ.ศ. ๑๑๘๗ แล้วจะตรงกับปี "ดับเร้า"

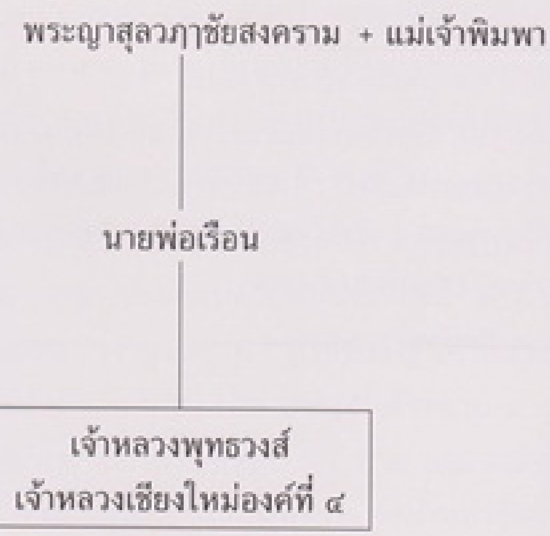
๔ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** น. ๔๔ ซึ่งใน**พงศาวดารโยนก** น. ๔๓๒ ให้รายชื่อและจำนวนบุตรชายหญิงว่า "ท่านมีบุตร ๑๘ คนและธิดา ๒๒ คน รวมบุตรธิดาทั้งสิ้น ๔๐ คน" แต่ใน **ตระกูล ณ เชียงใหม่** ของ ศาสตราจารย์ พ.อ. พูนพล อาสนจินดา ว่า "มีโอรส ๒๐ ธิดา ๒๔" (รวมทั้งสิ้น ๔๔ คน)

๕ **ตระกูล ณ เชียงใหม่** น. ๒๒-๒๔

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๔

พระญาพุทธวงส์ - พระยาพุทธวงศ์ - เจ้าหลวงพุทธวงส์ - เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น - เจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงศ์ - พระยากากวรรณาทิปะราชวชิรปราการ

(พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๓๘๙)

พระญาพุทธวงส์หรือตามที่**พงศาวดารโยนก**เรียก "พระยาพุทธวงศ์" นี้ ในส่วนของชาวเมืองเชียงใหม่เรียกพระองค์ว่า**เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น** ซึ่งอาจเป็นการเรียกเพราะได้ครองเมืองนานถึง ๒๐ ปีและในสมัยของพระองค์ไม่มีภัยสงครามเพราะเป็นช่วงที่พม่าติดพันกับการสงครามกับอังกฤษ

พระญาพุทธวงส์เป็นบุตรลำดับที่ ๑ ของนายพ่อเรือนซึ่งเป็นน้องของเจ้าฟ้าชายแก้ว[๑] เพียงแต่มิได้มีหลักฐานกล่าวถึงปีที่สมภพ พระญาพุทธวงส์มีบทบาทในฐานะของพระญาติและเป็นบุคคลสำคัญในการรวบรวมผู้คนมาเป็นประชากรของเมืองเชียงใหม่ในสมัยของพระญากาวิละ ครั้งแรกที่มีการกล่าวถึงท่านก็คือในคราวที่พระญากาวิละยกพลจำนวน ๓๐๐ คนออกจากนครลำปางเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ซึ่งระบุว่าในกลุ่มพระญาติหรือบุคคลสำคัญนั้นมีชื่อ "เจ้าพุทธวงส์" ด้วยผู้หนึ่ง

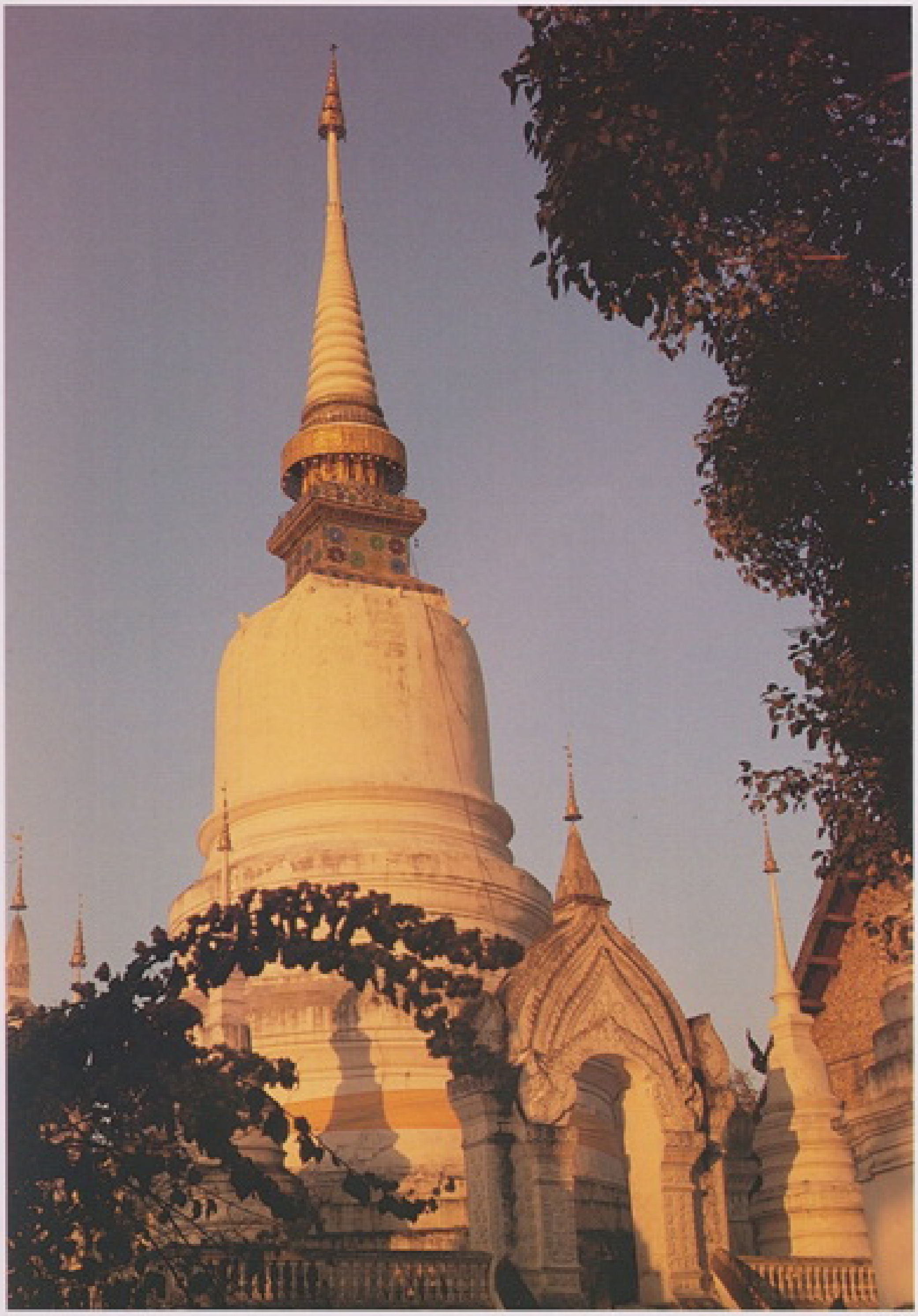

พระญาพุทธวงศ์
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๔ (พ.ศ.๒๓๖๘-๒๓๘๙)

ในจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) คราวศึกพม่าที่มีหย่านแควงสิริโป้คุมกำลัง ๓,๐๐๐ คนจากอังวะมาตั้งอยู่ที่เมืองต่วน หัวยอด เมืองจาย และแม่แชนนั้น พระญากาวิละเป็นแม่ทัพใหญ่ มีเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว (เจ้าหลวงคำฝั้น) เจ้าพุทธวงส์ เจ้าจันทราชา เจ้าคำมูนและเจ้าน้อยกาวิละยกทัพไปขับไล่ได้สำเร็จ ในจุลศักราช ๑๑๖๓ (พ.ศ.๒๓๔๔) พระญากาวิละให้เจ้าพุทธวงส์ยกพลไปโจมตีพม่าที่ท่าผาปูนซึ่งกล่าวว่า ครั้งนั้นได้สินาด (ปืนยาว) ๓๐๐ กระบอกกับข้าวของเงินทองเป็นอันมากกลับสู่เมืองเชียงใหม่ และในจุลศักราช ๑๑๖๗ (พ.ศ.๒๓๔๘) ครั้งที่พระญากาวิละโปรดให้เจ้ามหาอุปราชไปโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อรวบรวมผู้คนมาอยู่ในเชียงใหม่นั้น เจ้าพุทธวงส์ซึ่งเพิ่งจะลาสิกขาบทก็ติดตามบิดาไปในกองทัพเพื่อปราบหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วย และในจุลศักราช ๑๑๖๙ (พ.ศ.๒๓๕๐) ครั้งที่แม่ทัพพม่าชื่อโป่หนานอยกทัพจำนวนหนึ่งหมื่นคนไปเมืองเชียงรุ่งอีกนั้น นอกจากที่พระเจ้ากาวิละจะยกทัพจำนวน ๗,๐๐๐ คนขึ้นไปเองแล้ว ก็ยังโปรดให้เจ้านายคนสำคัญคนอื่นยกขึ้นไปด้วย และครั้งนั้นก็มีเจ้าพุทธวงส์ไปราชการทัพในฐานะนายทัพด้วยผู้หนึ่งซึ่งได้มีการประจัญหน้ากับโป่หนานอและ "รบกันเปนมหาปางอันใหญ่" อีกด้วย และในจุลศักราช ๑๑๗๐ (พ.ศ.๒๓๕๑) แม่ทัพพม่าชื่อโป่นะขาม-หม่องชะมีกำลังหนึ่งหมื่นสองพันคนยกมาตีเมืองหลวยและเมืองยาง ครั้งนั้นพระ-เจ้ากาวิละโปรดให้เจ้าพุทธวงส์เป็นแม่ทัพคุมพล ๕๐๐ คนสมทบกับกองทัพจากเมืองลำพูนและหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมเป็นกำลัง ๔,๓๐๐ คนไปตีโป่นะขามหม่องชะแต่ไม่ชนะ จึงถอยมาอยู่ในกาลพรรษาที่เมืองยอง ปีต่อมาจึงให้เกณฑ์ทัพขึ้นไปช่วยล้อมพม่าไว้ถึง ๘ เดือนแต่ก็ไม่ชนะ จึงกวาดเอาผู้คนเมืองยองลงมาเสีย

ในจุลศักราช ๑๑๖๘ (พ.ศ.๒๓๔๙) ครั้งที่เจ้ามหาอุปราชและเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วนำเอา "...ท้าวพระยาหน้าบ้านหัวเมืองทังมวล มีพระญายองเปนเค้า..." ลงไปเฝ้าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นพระเจ้าอยู่หัวเห็นว่าเจ้านายในเมืองเชียงใหม่มีความชอบ จึงได้พระราชทานรางวัลต่าง ๆ เป็นอันมากซึ่งครั้งนั้น เจ้าพุทธวงส์ก็ได้รับพระราชทานพานเงินและคนโทเงินด้วย

ในสมัยของพระญาธัมมลังกาหรือพระเจ้าช้างเผือกนั้น ในจุลศักราช ๑๑๗๙ ที่หมอหน่อแก้วคล้องช้างเผือกได้และก็โปรดให้ฝึกจนเชื่องดีแล้ว จึงให้เจ้าพุทธวงส์และเจ้าสุวัณณะคำมูนคุมลงไปเป็นการล่วงหน้า แล้วพระญาธัมมลังกาจึงตามลงไปเพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายช้างเผือกนั้นแด่พระบาทสมเด็จพระ-พุทธเลิศหล้านภาลัย และในสมัยที่ ".. เจ้านายลูกหลานท้าวพระยาเสนาอามาจจ์ทังมวลมีเจ้าพุทธวงส์เปนเค้าเปนประธาน ก็พร้อมกันน้อมบ้านเวนเมืองหื้อเจ้ามหาอุปราชาได้เสวยราชสัมปัตติ.." คือบุคคลสำคัญในเมืองเชียงใหม่ได้ยกพระญาคำฝั้นขึ้นเป็นเจ้าหลวงแห่งเมืองเชียงใหม่เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๓ นั้น ต่อมาในปีรุ่งขึ้นพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ก็พระราชทานเครื่องยศในตำแหน่งอุปราชเมืองเชียงใหม่แก่เจ้าพุทธวงส์

๗๑

๗๑ พระบรมธาตุเจดีย์ วัดสวนดอก

ในครั้งที่เจ้ามหาสุภัทระหรือพระญาคำฝั้นกับเจ้าสุวัณณะคำมูนวิวาทกัน และเจ้าดวงทิพซึ่งเป็นเจ้าเมืองลำปางพร้อมกับพระประยูรญาตินำเอาเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นไปบวชแล้วนั้น ใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**กล่าวว่า เจ้ามหาอุปราชพุทธวงส์และเจ้าสุวัณณะคำมูนหารือกับเหล่าขุนนางเชียงใหม่ว่าควรจะไปปรึกษาเจ้าเมืองลำปางเพื่อเชิญผู้มีบุญมาครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งครั้งนั้นเจ้าดวงทิพเจ้านครลำปางก็แนะให้ปล่อยราชรถเสี่ยงทาย และราชรถนั้นก็ไปเกยเอาเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นที่บวชอยู่ที่วัดสวนดอกเพื่อให้เชิญไปเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งก็นับได้ว่าเจ้าพุทธวงส์มีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์ในครั้งนั้น และในจุลศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ. ๒๓๖๗) คราวที่มีท้องตราจากกรุงเทพฯ มาบอกว่าพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์

แล้วนั้นเจ้ามหาอุปราชพุทธวงส์หอหน้าก็เป็นผู้แทนพระองค์ของเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้นล่องไปเฝ้าพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกษัตริย์องค์ใหม่ที่กรุงเทพฯ และเมื่อเจ้าหลวงคำฝั้นถึงแก่อนิจกรรม เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๘) เดือนห้าเหนือ แรม ๑๑ ค่ำแล้วนั้น ต่อมาในปีเดียวกัน เดือนเก้าเหนือ ขึ้นสิบห้าค่ำ วันพุธ บรรดาขัตติยวงสาท้าวพระญาเสนาอามาตย์ ก็น้อมบ้านเวนเมืองให้เจ้าพุทธวงส์ "เป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่รัฏฐปัชชานราฏฐ์บ้านเมืองทั้งมวล อยู่สถิตสำราญคุ้มวังเก่าแห่งท่านที่วันตกวัดสรีเกิดหน้าวัดพระสิงหารามได้ ๓ ปีก่อน (ที่จะย้ายคุ้ม)..."

ในพ**งศาวดารโยนก** กล่าวว่า "... ศักราช ๑๑๘๘ ปีจอ อัฐศก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระยาอุปราชพุทธวงศ์เมืองเชียงใหม่เป็น พระยากากวัณณาทิประราชวชิรปราการ ครองเมืองนครเชียงใหม่ ตั้งนายขนานมหาวงศ์บุตรพระยาเชียงใหม่น้อยธรรม เป็นพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ ตั้งนายน้อยมหาพรหม บุตรพระยาเชียงใหม่คำฟั่น เป็นพระยาราชวงศ์ (คือบิดาพระเจ้าอินทรวิไชยานนท์) เมืองเชียงใหม่..." ๒

ซึ่งความส่วนนี้ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ได้กล่าวว่า "... เถิงสกราช ๑๑๘๘ ตัวปีรวายเส็ด เจ้ามหาวงส์แลเจ้ามหาพรหมก็ได้ล่องไปเฝ้าสมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร พระเจ้าอยู่หัวชุบเลี้ยง ตั้งเจ้าเมืองละพูนขึ้นเปนพระเจ้าละพูน ตั้งเจ้ามหาวงส์ขึ้นเปนเจ้าอุปราชา ตั้งเจ้ามหา-พรหมขึ้นเปนราชวงส์ แล..."

ในจุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ.๒๓๖๙) เดือนแปดเหนือ แรม ๑๒ ค่ำ พระญาพุทธวงส์เจ้านครเชียงใหม่ไปตั้งฉัตรประจำมุมทั้งสี่ของพระเจดีย์ดอยสุเทพ

จุลศักราช ๑๑๘๙ (พ.ศ. ๒๓๗๐) เดือนเจ็ดเหนือขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้ามหาอุปราชและเจ้านายทั้งหลายร่วมกับพระสงฆ์ ๑๐๘ รูป เชิญพระญาพุทธวงส์ขึ้นสถิตที่*หอเดื่อหอชัย*รดน้ำมุทธาภิเษกเป็นจำนวน ๑๖ กระออม จากนั้นจึงนำขึ้นสู่หอเทียมที่สร้างขึ้นใหม่ (พระญาพุทธวงส์ไม่ประสงค์จะอยู่ในหอคำราชวังหลวง จึงได้สร้างหอคำขึ้นใหม่ด้านใต้หอคำหลังเดิมนั้น)๓

ในครั้งที่เจ้าอนุเวียงจันคิดขบถต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีท้องตราพระราชสีห์ให้มาเกณฑ์กองทัพหัวเมืองไปในราชการสงคราม ขณะนั้นเจ้ามหาวังสะมหาอุปราชา (คือเจ้ามหาวงส์) กลับมาจากกรุงเทพฯ ได้เพียง ๑๕ วันก็จัดรี้พลจำนวน ๕,๐๐๐ คนยกออกจากเวียงเชียงใหม่ทางประตูเชียงเรือกและท่าแพ ในวันเนา ซึ่งในวันรุ่งขึ้นเป็นวันเถลิงศกศักราชใหม่ ๑๑๘๙ (พ.ศ. ๒๓๗๐) กองทัพของเจ้ามหาวังสะจากเชียงใหม่ก็เข้าบรรจบกับกองทัพจากกรุงเทพฯ เข้าตีเวียงจันและจับตัวเจ้าอนุไปขังไว้ที่กรุงเทพ

จุลศักราช ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) พระญาพุทธวงส์ให้เจ้าแก้วเมืองมา เจ้าขนานสุริยะ และเจ้าอุ่นเรือนยกพลจำนวน ๒๐๐ คนไปตีเมืองเลนและได้พวกข่ากุ้ยเป็นเชลยเป็นจำนวนมาก

จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) พระญาพุทธวงส์เจ้าเมืองเชียงใหม่ทราบว่าเจ้าฟ้าเงี้ยวจากเมืองนายแต่งคนเข้ามาตั้งอยู่ในเขตเมืองสาดและเมืองต่วนซึ่งเป็นดินแดนของเชียงใหม่จึงให้เจ้าอุปราชพระญาราชวงส์ พระญาเมืองแก้ว เจ้าขนานชัยลังกา เจ้าแก้วเมืองมา เจ้าน้อยขัตติยะ เจ้าพรหม เจ้าพูเกียง (ปูเกี๋ยง) และพระญาสุริยวงส์เมืองยองคุมกำลังจากเชียงใหม่ ๓,๓๐๐ คน ไปสมทบกับทัพจากลำพูนอีก ๙๐๐ คนไปตีต้อนชาวเงี้ยวเหล่านั้นลงมา แล้วได้ปักหมายเขตแดนด้วยเสาไม้รักไว้ตามแนวดอยเขาแง่ม ตามแนวหลักศิลามาแต่โบราณ ครั้นปีรุ่งขึ้นจึงมีใบบอกไปกราบทูลพระกรุณาทรงทราบถึงคนและข้าวของที่ยึดได้จากการสงคราม ซึ่งในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาพระราชทานครัวเชลยกับสัตว์และปืนไว้สำหรับเมืองเชียงใหม่

๗๒

จุลศักราช ๑๒๐๕ (พ.ศ.๒๓๘๖) เดือนเจ็ดเหนือขึ้น ๙ ค่ำ ชาวพม่าชื่อสะแคงโยกับบ่าว ๒๑ คนพร้อมกับช้าง ๒ เชือก ม้า ๑ ม้า ปืน ๑๕ กระบอกเข้าพบพระยาราชวงส์ที่ไปตรวจด่านเมืองยวมเพื่อขอสวามิภักดิ์ต่อเชียงใหม่ เมื่อพระญาราชวงส์นำเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว พระญาพุทธวงส์เจ้าหลวงเชียงใหม่จึงให้คุมตัวล่องไปกรุงเทพฯ

๗๒ ฉัตรประจำมุม พระธาตุดอยสุเทพ

ครั้นเดือนหกเหนือ แรม ๑๑ ค่ำ พระญานครลำปางน้อยอินท์ กับพระญาอุปราชมหาวงส์เมืองเชียงใหม่ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขอให้ตั้งเมืองเชียงรายขึ้นกับเมืองเชียงใหม่และขอตั้งเมืองงาวเมืองพะเยาเป็นเมืองขึ้นนครลำปาง จึงโปรดให้ตั้งเจ้าธัมมลังกาน้องของเจ้าพิมพิสารเป็นพระญารัตนเขตเจ้าเมืองเชียงราย ตั้งเจ้าอุ่นเรือนบุตรพระญาแสนเมืองหลวงเป็นพระญาอุปราชเมืองเชียงราย ตั้งเจ้าคำแสนน้องเจ้าอุ่นเรือนเป็นพระญาราชวงส์เชียงราย ให้แบ่งคนจากเชียงใหม่ไปตั้งเมืองเชียงรายและแบ่งคนจากลำปางไปตั้งเมืองพะเยาและเมืองงาว

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๙) พระญาพุทธวงส์เจ้าหลวงเชียงใหม่ป่วยถึงแก่อสัญกรรมหลังจากครองเมืองได้ ๒๒ ปี ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยารักษมณเฑียรซึ่งเป็นพระยาอิศรานุภาพ กับหลวงพิทักษ์สุเทพเป็นข้าหลวงขึ้นไปช่วยจัดการศพของเจ้าหลวงพุทธวงส์ด้วย

การปกครอง

นับตั้งแต่ปีที่พระญากาวิละยกพลจากเวียงป่าซางเข้าตั้งในเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.๒๓๓๙ จนถึงสิ้นสมัยของเจ้าหลวงพุทธวงส์นั้น นับว่าเป็นระยะเวลาที่ยาวนานถึง ๕๐ ปี แล้ว ดังนั้นสิ่งที่ดำเนินอยู่ในเชียงใหม่ในระยะแรกกับในตอนท้ายนี้จึงน่าจะแตกต่างกันไปบางประการ

ในแง่การปกครองแล้ว เชียงใหม่ในระยะห้าสิบปีนี้ยังคงอยู่ในระบบการปกครองแบบโบราณประเพณี กล่าวคือ ยังอิงอาศัยระบบการปกครองที่เริ่มต้นแต่ครั้งพระญากาวิละ ซึ่งก็จะยังไม่ผิดรูปไปจากการปกครองในช่วงก่อนหน้านั้น

ในแง่ฝ่ายบริหารระดับสูงแล้ว ในหนังสือ**ประวัติศาสตร์ล้านนา** ของสรัสวดี อ๋องสกุล ระบุว่า เมืองเชียงใหม่และเมืองต่าง ๆ ในล้านนาจะมีคณะบุคคลที่เรียกว่า**เจ้าขันทังห้า**หรือเจ้าผู้มีพานประกอบยศทั้งห้าท่านอันประกอบด้วยเจ้าเมือง เจ้าอุปราช (เจ้าหอหน้า) เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วหรือเจ้าบุรีรัตน์ ซึ่งตามหลักแล้วเจ้าทั้งห้านี้จะได้รับการแต่งตั้งหรือถอดถอนโดยราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้านายชั้นสูงในแต่ละเมืองจะเสนอชื่อผู้ที่สมควรได้รับตำแหน่งเพื่อที่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้ง

นอกจาก**เจ้าขันทังห้า**แล้ว ในแต่ละเมืองยังมี **เค้าสนามหลวง** ซึ่งเป็นคณะกรรมการจำนวน ๓๒ นาย ประกอบด้วยขุนนาง เช่น พระญาแสนหลวง พระญาจ่าบ้าน พระญาสามล้าน "เจ้าขุนสนาม" หรือพระญาเค้าสนามจำนวน ๓๒ คน มีอำนาจลดหลั่นกันตามลำดับ โดยแบ่งเป็น พระญาเค้าสนาม ๒ นาย พระญาสนามชั้นที่หนึ่ง ๑๐ นาย พระญาสนามชั้นที่สอง ๑๐ นาย และพระญาสนามชั้นที่สามอีก ๑๐ นายด้วยกัน ทั้งนี้ คณะ**เค้าสนามหลวง** จะทำหน้าที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและการบริหารบ้านเมือง และการตัดสินคดีความ

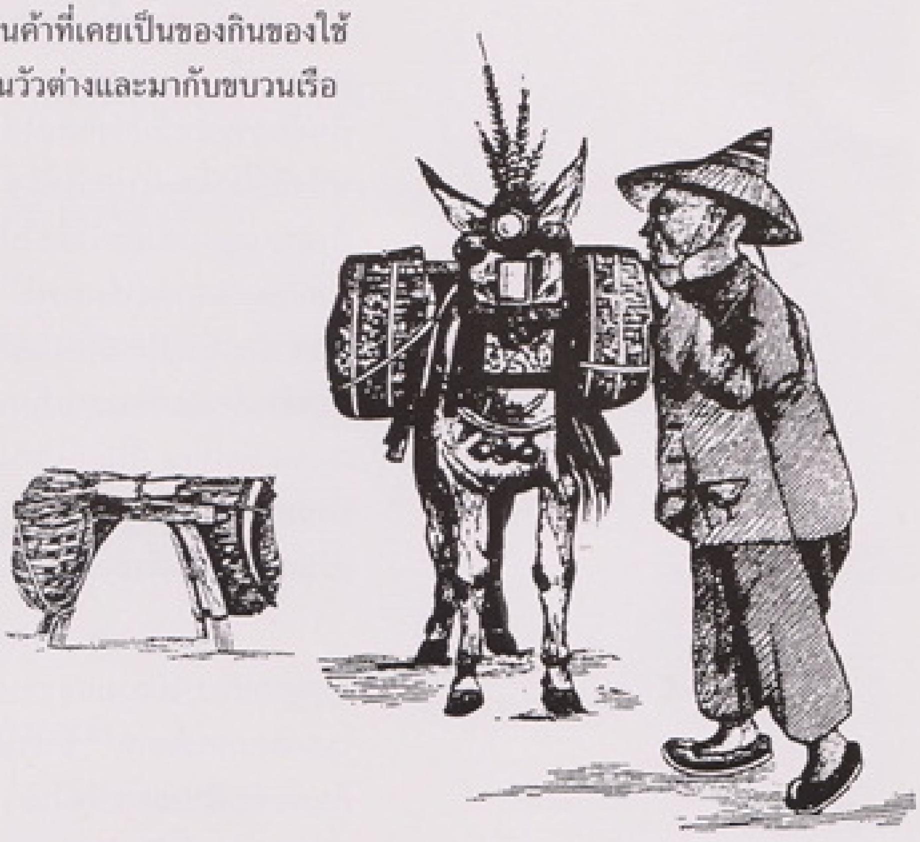
ส่วนการปกครองระดับท้องถิ่นก็ได้มีการแบ่งเขตออกเป็น**แคว่น**หรือตำบลและ**บ้าน**คือหมู่บ้านโดยมี**พ่อแคว่น**ปกครองในแต่ละ**แคว่น**หรือตำบล ส่วน**แก่บ้าน**จะดูแลทุกข์สุขของประชากรในหมู่บ้านของตน

การปกครองในส่วนหัวเมืองนั้นจะมีการแบ่งเป็นกลุ่มหัวเมืองภายใน หัวเมืองด่านชั้นนอก กับหัวเมืองชายแดน โดยที่หัวเมืองภายในอย่างเมืองเชียงดาว เมืองพร้าว หรือจอมทองนั้น เจ้าหลวงจะแต่งตั้งผู้ที่ไว้วางใจไปปกครองโดยขึ้นตรงต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่ ผู้ปกครองหัวเมืองด่านชั้นนอกนั้นจะอยู่ในการกำกับของเจ้าหลวง ในขณะที่เจ้าเมืองในหัวเมืองชายแดนจะปกครองตามธรรมเนียมเดิมของตน

การเศรษฐกิจ

เมืองรัตนติงสาอภินวปุรี หรือเมืองเชียงใหม่ที่พระเจ้ากาวิละสร้างขึ้นใหม่จากเมืองร้างเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๙ ตอนแรกนั้น เป็นเมืองที่ประชากรต้องต่อสู้กับสภาพแวดล้อมเพื่อเอาชีวิตรอด และต้องประจญกับพม่าที่ยังอยากได้เชียงใหม่คืนไว้ในอำนาจดังเดิมอีกด้วย ต่อมาเมื่อได้ส่งทัพไปกวาดต้อนเอาประชากรซึ่งอยู่ในบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ มารวมไว้ในเมืองเชียงใหม่แล้ว กำลังการผลิตของประชากรก็มากขึ้น แหล่งเพาะปลูกก็กว้างขวางขึ้น ข้าวของเครื่องใช้เริ่มจะละเมียดละไมขึ้น ข้าวปลาอาหารที่เคยผลิตหรือจัดหาเพื่อความอยู่รอดนั้นก็เริ่มจะมีมากขึ้นจนเหลือเฟือในบางครั้ง ซึ่งตลาดก็เริ่มมีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า จากตลาดนัดก็เป็น กาตลาด หรือกาดลี คือตลาดที่มีสินค้านานาชนิด โดยเฉพาะตลาดกลางเมืองเชียงใหม่บริเวณหน้าวัดพระสิงห์เริ่มจะไม่พอเพียงแล้ว ศูนย์กลางการค้าขายก็เริ่มขยับไปที่ถนนท่าแพตามลำดับ สินค้าที่เคยเป็นของกินของใช้ที่ผลิตเองในชุมชนก็เริ่มจะแทรกด้วยสินค้าที่มากับขบวนวัวต่างและมากับขบวนเรือ

พ่อค้าวัวต่างซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองก็มักจะค้าขายของซึ่งซื้อจากเมืองหนึ่งไปขายอีกเมืองหนึ่งวนเวียนกันไปจนกว่าจะกลับคืนมาอยู่บ้านเรือนในฤดูฝน ซึ่งขบวนวัวต่างของพ่อค้าไทใหญ่นั้นมักจะมีจำนวนถึง ๑๐๐ ตัว ซึ่งบรรทุกสินค้าเช่น ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง เมี่ยง หนังสัตว์ พริกแห้ง ฝ้าย มาขายก่อนที่จะเดินทางต่อไปถึงมะละแหม่ง ส่วนขบวนของพ่อค้าฮ่อนั้นจะมาเชียงใหม่ปีละครั้งและมักจะนำ ขี้ผึ้ง ผ้าไหม ขนสัตว์ เครื่องใช้ทองเหลือง ชะมดเช็ด และฝิ่น มาขาย ส่วนในขากลับก็จะนำสินค้าพื้นถิ่นในเชียงใหม่บรรทุกบนหลังวัวต่างเดินทางกลับและซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าไปเรื่อย ๆ

๗๓

๗๓ พ่อค้าจากยูนนาน

(จากหนังสือ Temples and Elephants โดย CARL BOCK p.190)

เส้นทางการค้าที่สำคัญมีอยู่สองสาย คือ

๑. เส้นทางบก ระหว่างมะละแหม่ง-ล้านนา-รัฐฉาน-ยูนนาน ซึ่งพบว่ากองวัวต่างชาวจีนฮ่อจากยูนนานและพ่อค้าชาวไทใหญ่จากรัฐฉาน จะเดินทางผ่านล้านนาไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่เมืองมะละแหม่ง และนอกจากพ่อค้าจีนฮ่อและไทใหญ่แล้ว ยังปรากฏมีพ่อค้าชาวพม่าและปากีสถานในบางครั้งทั้งนี้เส้นทางที่ชาวจีนฮ่อใช้อยู่เป็นประจำมีอยู่สองเส้นทาง คือ

ก. เส้นทางระหว่างยูนนาน-เชียงตุง-เชียงราย-เชียงใหม่ โดยผ่านแม่สรวย เวียงป่าเป้า แม่ขะจาน ดอยสะเก็ด จนเข้าสู่ตัวเมืองเชียงใหม่

ข. เส้นทางระหว่างยูนนาน-เชียงตุง-เชียงราย-พะเยา-แพร่-อุตรดิตถ์

ส่วนการค้าโดยทางเรือจากกรุงเทพฯ มาถึงเชียงใหม่นั้น สินค้าที่นำมาขายมักจะเป็น เกลือ ปลาแห้ง ผ้าแพร และร่ม เป็นต้น ส่วนสินค้าขากลับจากเชียงใหม่ก็มักจะเป็นของป่า เช่น ครั่ง สีเสียด หนังสัตว์ เขาสัตว์ และน้ำผึ้ง ซึ่งสินค้าดังกล่าวนี้ก็มักจะถูกส่งไปขายต่างประเทศอีกด้วย[๔]

๒. เส้นทางเรือ ตามลำน้ำปิงระหว่างกรุงเทพฯ-ล้านนา พบว่าตามเส้นทางการเดินเรือดังกล่าวมีเรือหางแมงป่องหรือเรือแม่ปะเป็นพาหนะ มีเรือเดินทางจากเชียงใหม่ไปประแหงประมาณ ๑,๐๐๐ ลำ และเรือจำนวนนี้ส่วนใหญ่จะล่องลงไปถึงกรุงเทพฯ การเดินเรือขาล่องอาจใช้เวลาประมาณ ๑๕-๒๐ วัน แต่การเดินทางขาขึ้นอาจใช้เวลาประมาณเดือนครึ่ง รวมเวลาไปกลับประมาณ ๒-๓ เดือน

เมื่ออังกฤษทำสงครามกับพม่าและได้ทำสัญญาสงบศึกใน พ.ศ. ๒๓๖๙ แล้ว ทำให้อังกฤษได้เข้าครอบครองหัวเมืองมอญของพม่า ได้แก่เมืองมะริด ทวาย ตะนาวศรี อันมีผลให้เขตแดนของอังกฤษเข้ามาประชิดกับเขตแดนของเชียงใหม่ มีหลักฐานว่าเมื่ออังกฤษได้หัวเมืองมอญแล้ว ได้มีเจ้านายในหัวเมืองล้านนาส่งหนังสือไปที่ตะนาวศรีเพื่อขอเป็นมิตรด้วย และต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้านครลำพูนบุญมาได้มีหนังสือไปถึงข้าหลวงอังกฤษที่มะละแหม่งเชื้อเชิญให้ข้าราชการอังกฤษเดินทางมายังลำพูน ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ Dr. Richardson พร้อมด้วยพ่อค้าพื้นเมืองอีก ๑๒ คนเดินทางมาซื้อโคกระบือที่ลำพูนเพื่อนำไปเป็นเสบียงเลี้ยงกองทัพอังกฤษที่มะละแหม่ง (เพราะที่นั่นขณะนั้นสัตว์เกิดโรคระบาด) และต่อมา Dr. Richardson ก็ได้เดินทางมาลำพูนแล้วต่อไปยังลำปางและเชียงใหม่อีกหลายครั้ง ซึ่งนอกจากจะซื้อเสบียงแล้ว ก็ยังเป็นการสำรวจดินแดนล้านนาและรัฐฉานเพื่อใช้เป็นเส้นทางไปค้าขายยังตอนใต้ของจีนไปด้วย [๕]

นอกจากการติดต่อดังกล่าวนี้แล้ว คนในบังคับอังกฤษได้เริ่มเข้ามาขออนุญาตทำป่าไม้ตามแนวชายแดนมากราย แม้จะไม่ได้มีการทำสัญญาทางพระราชไมตรีมาก่อนก็ตาม (ทำสัญญาในสมัยรัชกาลที่ ๔) ทั้งนี้เพราะเห็นว่าการเดินทางติดต่อกับล้านนาทำได้ง่าย ส่วนที่จะไปติดต่อขออนุญาตจากกรุงเทพฯ นั้นต้องเดินทางล่องน้ำปิงฝ่าความยากลำบากไปอีกไกลมาก อีกประการหนึ่งเห็นว่าล้านนาซึ่งแม้จะเป็นประเทศราช แต่ก็มีอำนาจปกครองในดินแดนของตนเต็มที่อยู่แล้ว [๖] ดังนั้นการที่ได้อนุญาตให้มีการทำไม้ได้นั้น จึงนับว่าเป็นการชักเอาความยุ่งยากในรูปแบบใหม่เข้ามาสู่ดินแดนนี้อีกด้วย

การศึกษา

ในช่วงห้าสิบปีแรกของเชียงใหม่หลังจากที่เป็นประเทศราชของราชอาณาจักรไทยนั้น การศึกษาก็ยังคงอยู่ในรูปแบบเดิม คือการฝึกอาชีพหรือการดำรงชีวิตตามความชำนาญในครอบครัว หรือเรียนตามความความสนใจของแต่ละคน โดยขอเข้าเรียนกับผู้ชำนาญในศาสตร์และศิลป์แขนงต่าง ๆ ก็ได้

แต่ในแง่การศึกษาที่เป็นระบบแล้ว ยังคงอาศัยการศึกษาจากวัดอยู่ ทั้งนี้ เด็กชายที่มีอายุราว ๗-๘ ขวบก็จะถูกพ่อแม่ชักชวนให้ไปวัด โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษาเพื่อให้เด็กคุ้นเคยกับวิถีของวัดและเด็กวัดรุ่นพี่ และทางพระหรือเจ้าอาวาสก็จะสังเกตดูว่าเด็กพอจะมีนิสัยในการเรียนแบบวัดหรือไม่และเมื่อเด็กอายุประมาณ ๑๐ ปี ก็จะได้ไปเป็น**ขะโยม**หรือเด็กวัดโดยอยู่ในความดูแลของพระภิกษุที่มีอายุไม่มากนักเพื่อหัดวิถีแบบชาววัด หัดสวดมนต์ไหว้พระ และหัดเรียนหนังสือซึ่งเป็นอักษรธรรมล้านนา ทั้งนี้เพื่อเตรียมบวชเป็นสามเณรต่อไป

เมื่อบวชเป็นสามเณรแล้วสามเณรก็จะได้รับมอบหมายให้เป็นศิษย์ของพระภิกษุที่มีอายุพรรษามากกว่าห้าพรรษาขึ้นไป สามเณรจะฝึกการจารใบลาน ฝึกหัดสวดมนต์ชั้นสูง ฝึกหัดเทศน์ ศึกษาพระไตรปิฎก และเรียนวิชาชีพไปด้วย เมื่ออายุครบบวชแล้วก็จะบวชเป็นพระภิกษุและฝากตัวเข้าเป็นศิษย์ของเจ้าอาวาสแล้วศึกษาจากท่าน ซึ่งหากในวัดนั้นไม่มีผู้ชำนาญการตามความสนใจของพระภิกษุแล้วภิกษุนั้นก็อาจไปศึกษากับอาจารย์ในวัดอื่นได้

ผู้ที่ลาสิกขาบทในขณะที่เป็นสามเณรอยู่นั้น จะมีคำนำหน้านามว่า**น้อย** ส่วนผู้ลาสิกขาบทเมื่อเป็นพระภิกษุนั้น นิยมเรียกว่า**หนาน**นำหน้าชื่อของผู้นั้น ผู้ที่ไม่ผ่านการบวช เรียกว่า**คนดิบ** โดยปกติแล้ว ถือว่าผู้ที่บวชเรียนมาแล้วจะได้รับความนิยมว่ามีความรู้ความคิดและเหมาะที่จะเป็นผู้นำในแง่ต่าง ๆ

ลักษณะการศึกษาแบบโบราณประเพณีโดยผ่านระบบของวัดนี้ แม้ลักษณะของการดำเนินกิจการในยุคของเจ้าหลวงพุทธวงส์นี้จะไม่แตกต่างจากในยุคของพระเจ้ากาวิละมากนักก็ตาม แต่สิ่งที่เกิดขึ้นที่เห็นได้ชัดคือ ปริมาณของวัดที่เพิ่มขึ้น จำนวนของพระภิกษุสามเณรที่มากขึ้น และย่อมจะส่งผลให้มีพลเมืองที่มีคุณภาพจำนวนมากขึ้นในสังคมเชียงใหม่พร้อมกันนั้นสิ่งที่พลอยได้ตามมาก็คือมีการคัดลอกคัมภีร์ใบลานต่าง ๆ มากขึ้นตามไปด้วย

การเก็บภาษี

เนื่องจากเจ้าหลวงและเจ้านายในระดับต่างๆ ที่ทำหน้าที่ในการปกครองเมืองอยู่นั้นพึงต้องเป็นผู้นำทั้งในยามสงบและยามสงคราม ในยามสงบก็จะมีการบูรณปฏิสังขรณ์ทั้งศาสนสถานและสาธารณสถาน เป็นประธานในงานบุญงานกุศลต่างๆ ตลอดจนการสร้างถนน สร้างฝาย ขุดลอกคูเมือง ซ่อมกำแพงเมืองไปจนถึงสะสมศาสตราวุธสำหรับนคร และเป็นแม่ทัพในการรบทั้งศัตรูของบ้านเมืองและศัตรูของประชาชนคือความยากจน ภาระดังกล่าวต้องมีรายจ่ายทั้งสิ้น

จากหลักฐานในสมัยที่แมคคลาวด์ (Macleod) ซึ่งเดินทางมาเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๐ นั้นพบว่ามีการเก็บภาษีเป็นข้าวสามถังครึ่งต่อการใช้ควาย ๑ ตัว และปลูกฝ้ายใช้เมล็ดพันธุ์ ๑ ถัง เสียภาษีเป็นฝ้าย ๓.๖๕ ปอนด์ ปลูกยาสูบทุกๆ ๑,๐๐๐ ต้น เสียภาษี ๗.๓๐ ปอนด์ ปลูกต้นหมากแต่ละครั้งต้องเสียภาษีเป็นหมาก ๒๘๘ ลูก ปลูกพริก ๑ สวน เสียภาษีเป็นพริกหนัก ๓.๖๕ ปอนด์ เมื่อบรรทุกเกลือจากกรุงเทพฯ ให้เสียภาษีลำเรือละ ๗๓ ปอนด์ เมื่อไพร่จับช้างได้ ๑๐ ตัวขึ้นไป ให้มูลนายของไพร่นั้นมอบช้างให้แก่เจ้าเมือง ๑ เชือกและมอบให้เจ้าอุปราชอีก ๑ เชือก เจ้านายจะมีที่นาเพื่อปลูกข้าวเลี้ยงดูครอบครัวและบริวารของตนซึ่งก็จะใช้แรงงานจากเหล่าบริวารให้เป็นประโยชน์ นอกนั้น โดยเฉพาะเจ้าเมืองแล้วจะมีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ของที่พบในน้ำในป่า ทั้งบนดิน ใต้ดิน และในอากาศ เช่นงาช้าง รวงผึ้ง นก แรด ช้าง ม้า น้ำรัก เป็นต้น [๗]

ซึ่งส่วนที่เป็นภาษีที่เก็บเป็นสิ่งของดังกล่าวนี้ก็จะได้นำไปใช้ในการต่าง ๆ และส่วนที่เหลือก็จะได้นำไปเป็นสินค้าเพื่อแลกเป็นเงินตราเข้าท้องพระคลังต่อไป

โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า หลังจากที่พระญากาวิละเข้าตั้งในเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๙ จนถึงสิ้นสมัยของเจ้าหลวงพุทธวงส์นี้ เชียงใหม่เติบโตขึ้นทั้งปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะในยุคของเจ้าหลวงพุทธวงส์นี้ เชียงใหม่เริ่มจะรับรู้ถึงชนชาติอื่นและการเปลี่ยนแปลงของโลก มีการสัมพันธ์กับอังกฤษ และรู้จักการดำเนินงานด้านบริหารที่ใช้กำลังสมองมากกว่าการรบที่ใช้กำลังอาวุธ ซึ่งนับได้ว่าเมื่อสิ้นยุคของ "พระเปนเจ้าสามองค์พี่น้อง" เป็นประธานในการสงครามแล้ว เชียงใหม่ก็เริ่มจะถึงจุดเปลี่ยนจากการปกครองแบบโบราณประเพณีเข้าสู่กระแสการบริหารและการเศรษฐกิจของโลกปัจจุบัน

ทั้งนี้ จากข้อมูลที่มีอยู่นั้น ไม่ปรากฏนามนางเทวีของเจ้าหลวงพุทธวงส์ แต่มีหลักฐานว่าท่านมีบุตรรวม ๙ ท่าน คือ

๑. เจ้าหนานธนัญไชย (เป็นเจ้าราชบุตรเชียงใหม่)

๒. เจ้าหนานปัญญา

๓. เจ้าน้อยขี้งัว

๔. เจ้าน้อยขี้ควาย

๕. เจ้าน้อยขี้ช้าง

๖. เจ้าหญิงเรือนคำ

๗. เจ้าหน่อแก้ว

๘. เจ้าหญิงสรีวัณณา (ศรีวรรณา)

๙. เจ้าหญิงสุนันทา (ได้กับนายอินทร์โคตร)[๘]

เชิงอรรถ

๑ ใช้ตาม **ตระกูล ณ เชียงใหม่** น.๘๒ ซึ่งบางท่านว่าเป็นบุตรลำดับที่ ๒ ของนายพ่อเรือน

๒ **พงศาวดารโยนก** น.๔๘๔

๓ ความใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ดำเนินเรื่องมาจบเพียงจุลศักราช๑๑๘๙(พ.ศ.๒๓๗๐) ตอนที่พระญาพุทธวงส์ขึ้นประทับในหอคำหลังใหม่เท่านั้น ความถัดจากนี้จึงใช้ข้อมูลส่วนใหญ่จาก**พงศาวดารโยนก** และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยสอบกับหลักฐานเชิงประจักษ์และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และความที่ถัดจากช่วงนี้ในส่วนที่เกี่ยวกับศักราช การนับเดือนจึงเป็นแบบไทยภาคกลางซึ่งจะไม่มีคำว่า "เหนือ" กำกับอยู่กับจำนวนตัวเลขที่เป็นชื่อของเดือน

๔ เก็บความจาก สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** น.๑๔๐-๑

๕ เก็บความจาก วิไล สุทธิศิริกุล **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล, พ.ศ.๒๓๘๙-๒๔๔๒** วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๘ น.๗๐-๗๑ และ ๘๘-๙๑

๖ พรพรรณ จงวัฒนา **กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕)** วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๒๕๑๗ น.๔๗

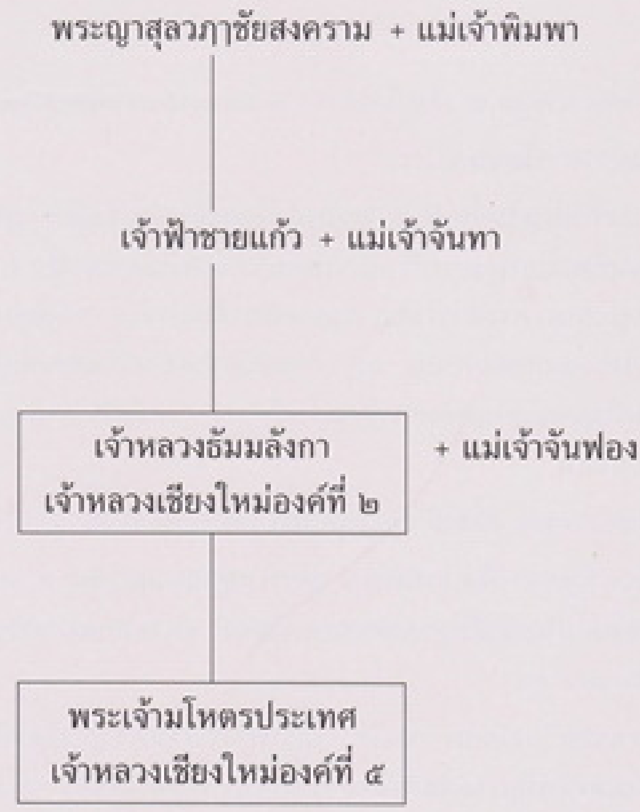
๗ เก็บความจาก วิไล สุทธิศิริกุล **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล, พ.ศ.๒๓๘๙-๒๔๔๒** น.๕๘-๕๙

๘ **ตระกูล ณ เชียงใหม่** น.๘๓

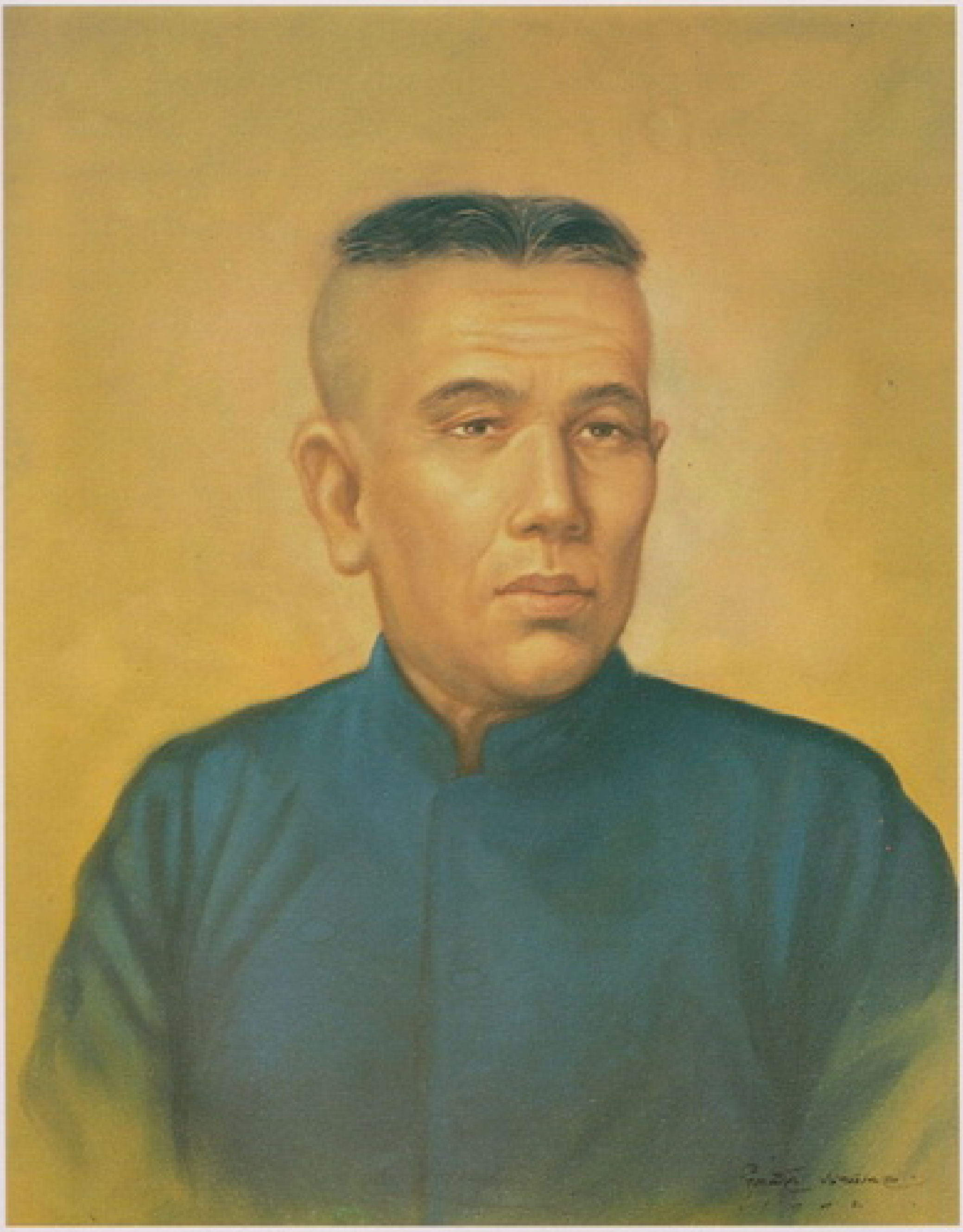
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕

เจ้าหนานมหาวงส์ - พระญามหาวงส์

พระเจ้ามโหตรประเทศราชาธิบดินทร์ นพีสินทรมหานครธิสฐาน
ภูบาลบพิตร สถิตในอุตมชิยางคราชวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่
(พ.ศ. ๒๓๙๐ - ๒๓๙๗)

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕ หลังจากที่พม่าปกครองเมืองเชียงใหม่นี้ นามเดิมคือ เจ้าหนานมหาวงส์เป็นบุตรคนที่สองในจำนวน ๑๖ คนและเป็นบุตรชายคนแรกในจำนวน ๕ คนของพระญาธัมมลังกาหรือเจ้าช้างเผือกธัมมลังกาซึ่งเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒

พระเจ้ามโหตรประเทศฯ
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๕ (พ.ศ.๒๓๙๐-๒๓๙๗)

หลังจากพระญาพุทธวงส์หรือเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงส์เจ้าเมืองเชียงใหม่ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๘๙) แล้ว เจ้าหนานมหาวงส์ซึ่งเป็นอุปราชก็ได้รั้งเมืองสืบมา จนถึงจุลศักราช ๑๒๐๙ (พ.ศ. ๒๓๙๐) พระญาอุปราชมหาวงส์เมืองเชียงใหม่และเจ้าพิมพิสารได้นำช้างพลายสีประหลาดลงไปถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งครั้งนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเจ้าอุปราชมหาวงส์ (บุตรของพระญาธัมมลังกา) เป็นพระญาเชียงใหม่ ตั้งเจ้าพิมพิสารเป็นพระญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ แล้วโปรดให้มีตราหาตัวเจ้าขนานชัยลังกาบุตรพระญาเชียงใหม่คำฝั้นลงไปกรุงเทพฯ แล้วแต่งตั้งให้เป็นพระญาลำพูน

๗๔ หน้าแหนบวิหารวัดพันเตา ลวดลายในโครงสามเหลี่ยมตรงกลางมีรูปนกยูงยืนเหนือรูปมอม กรอบของซุ้มมีรูปวานรแบกตัวลวง ๒ ตัว ทั้งสองข้างซึ่งตัวลวงใช้หางค้ำรูปแบบจำลองของปราสาท

เจ้าอุปราชมหาวงส์หรือเจ้าหนานมหาวงส์ ซึ่งดำรงตำแหน่งพระญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ในสมัยของเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงส์นั้นเป็นผู้มีบทบาทเด่นหลายประการ นับตั้งแต่การที่ร่วมกับเจ้าแก้วเมืองมายกกองกำลังจำนวน ๕๐๐ คนไปตีทัพพม่าของหม่องแปที่เขตเมืองเมาะตะมะเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ. ๒๓๖๗) ครั้งที่มีท้องตราราชสีห์ขึ้นมาเกณฑ์ทัพให้ไปช่วยรบเจ้าอนุเวียงจันเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๙ (พ.ศ. ๒๓๗๐) ก็ได้มีเจ้าหนานมหาวงส์นี้เป็นแม่ทัพคุมกำลัง ๕,๐๐๐ คนยกไปช่วยในราชการสงคราม และในคราวที่มีการอภิเษกพระญาพุทธวงส์และการเชิญเสด็จพระญาพุทธวงส์ขึ้นอยู่ที่หอคำหลังใหม่นั้นจะเห็นว่าเจ้ามหาวงส์หรือเจ้าหนานมหาวงส์เป็นผู้คอยดูแลกิจการต่าง ๆ เสมอมา โดยเฉพาะเมื่อเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงส์มีอายุมากนั้น เจ้าหนานมหาวงส์จะเป็นผู้ดูแลกิจการต่าง ๆ เสมอ

๗๔

ในจุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) พระญาเชียงใหม่ พระญาลำพูน และพระญาอุปราชผู้ว่าการนครลำปาง ได้จัดต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในปีนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปตีเมืองเชียงตุงโดยมีเจ้าพระยายมราช (นุช) เป็นแม่ทัพที่ยกตามไปอีกทัพหนึ่ง ครั้งนั้นพระญาเชียงใหม่มหาวงส์ป่วยอยู่ จึงให้พระญาเมืองแก้ว เจ้าน้อยมหาพรหม และเจ้าสุริยวงศ์ผู้บุตรกับญาติพี่น้องคุมไพร่พลไปสมทบกับกองทัพไทยเข้าตีเชียงตุง และจัดส่งเสบียงอาหาร ครั้งนั้นยังตีเมืองเชียงตุงไม่ได้ จึงถอยทัพกลับ

จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาสีหราชฤทธิไกรเชิญพระสุพรรณบัฏ กับเครื่องสูงมาพระราชทานพระญาเชียงใหม่มหาวงส์และเลื่อนยศขึ้นเป็น **พระเจ้ามโหตรประเทศราชาธิบดินทร์ นพีสินทรมหานคราธิสฐาน ภูบาลบพิตร สถิตในอุตมชิยางคราชวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่** ในขณะที่ยังป่วยอยู่ ครั้นได้เป็นพระเจ้าประเทศราชได้ ๕ เดือนกับ ๒๘ วัน ถึงวันเดือนยี่เหนือ แรม ๙ ค่ำ ปีจุลศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) โรคกำเริบมากขึ้น พระเจ้ามโหตรประเทศฯ ก็ถึงแก่พิราลัย รวมเวลาที่ดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้ ๗ ปีเศษ

ความสัมพันธ์ของเจ้าหลวง
ในกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำพูน-ลำปาง

ในช่วงแรกของการพุทธศตวรรษที่ ๒๔ นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางเป็นไปด้วยดี ทั้งในการขับไล่พม่าออกไปจากเชียงแสนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ และในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ กำลังพลจากทั้งลำปางและเชียงใหม่ได้ช่วยกันบูรณะเมืองลำพูนซึ่งร้างอยู่นั้นให้คืนมาเป็นบ้านเมือง และได้ตั้งให้เจ้าบุญมาซึ่งเป็นน้องสุดท้องในสาย "เจ้าเจ็ดตน" ให้เป็นพระญาลำพูน

ต่อมาในช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เชียงใหม่กับลำปางเริ่มขัดแย้งกันมากขึ้นโดยเฉพาะหลังจากที่พระญาอุปราชบุญมาเมืองลำพูนได้รับพระราชทานยศเป็น "พระเจ้า" ซึ่งพบว่าการตั้งตำแหน่ง "พระเจ้า" นี้ ราชสำนักกรุงเทพฯ จะแต่งตั้งเพียงสมัยละ ๑ องค์ โดยรัชกาลที่ ๑ ตั้งพระเจ้ากาวิละ รัชกาลที่ ๒ ตั้งพระเจ้านครลำปางดวงทิพ และรัชกาลที่ ๓ ตั้งพระเจ้านครลำพูนบุญมา ซึ่งเมื่อพระเจ้านครลำพูนถึงแก่ทิวงคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ทำให้เกิดการแก่งแย่งกันขึ้นในหมู่เจ้านายในทั้งสามเมืองเพราะพบหลักฐานว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่ง "พระเจ้า" จะเป็นผู้เสนอชื่อเจ้านายเพื่อที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง "เจ้าขันทังห้า" ของทั้งสามเมือง ดังนั้น เมื่อสิ้นพระเจ้านครลำพูนบุญมาแล้ว ต่างเมืองต่างก็พยายามที่จะได้มาซึ่งอำนาจในการควบคุมทั้งสามเมือง ในช่วงเวลานั้น เจ้านายที่มีความสามารถและบทบาทสูงในเชียงใหม่คือเจ้าอุปราชมหาวงส์ (เพราะเจ้าหลวงพุทธวงส์มีอายุมากแล้ว) อีกท่านหนึ่งคือพระญานครลำปางน้อยอินท์ และทั้งสองท่านก็ได้มีการขัดแย้งกันอยู่

เมื่อเจ้าหลวงพุทธวงส์ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๓๘๙ แล้ว เจ้าอุปราชมหาวงส์ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ในครั้งที่ท่านและเจ้าพิมพิสารได้นำช้างพลายสีประหลาดลงไปถวายซึ่งท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระญาเชียงใหม่

และเจ้าพิมพิสารเป็นพระญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ พร้อมนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่มหาวงส์ก็ได้ขยายบทบาทเข้าไปทั้งในลำปางและลำพูนโดยมีส่วนสำคัญในการคัดเลือกเจ้านายขึ้นดำรงตำแหน่ง "เจ้าขันทังห้า" และที่เห็นได้ชัดคือ ท่านได้พาเจ้าขนานไชยลังกาซึ่งเป็นบุตร ของพระญาเชียงใหม่คำฝั้นลงไปเข้าเฝ้าเพื่อรับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองลำพูนในตำแหน่งที่ว่างลงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ และหลังจากที่พระญาทั้งสองกลับมาเชียงใหม่และลำพูนแล้วไม่นานนัก ได้มีใบบอกจากพระญาทั้งสองกล่าวโทษพระญานครน้อยอินทร์เจ้าเมืองลำปางเป็นเนื้อความหลายข้อ ซึ่งเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้มีตราหาตัวเจ้าเมืองลำปางลงไปที่กรุงเทพฯ แล้ว พระญานครน้อยอินทร์ก็ล้มป่วยลงถึงแก่อนิจกรรมโดยไม่ทันได้ชำระคดีที่ต้องหา

นอกจากนี้ การที่พระญาเชียงใหม่มหาวงส์ไม่กราบบังคมทูลเสนอให้แต่งตั้งเจ้าน้อยมหาพรหมคำคง (บุตรของเจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น) ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์อยู่แล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ ให้เป็นเจ้าอุปราช แต่กลับไปตั้งเจ้าพิมพิสารซึ่งถือว่าเป็นคู่แข่งของเจ้ามหาพรหมคำคงขึ้นดำรงตำแหน่งแทนนั้น ก็นับว่าพระญาเชียงใหม่มหาวงส์มีบทบาทสูงต่อการตั้งเจ้านายให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งในลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่

การขยายอำนาจของพระญาเชียงใหม่เจ้ามหาวงส์นี้มีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ว่าทางราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่สามให้การสนับสนุนโดยมีพระประสงค์ที่จะให้เจ้ามหาวงส์ "เอาใจใส่ดูแลราชการบ้านเมืองให้ทั่วไปทั้งสามเมือง" จึงอาจถือได้ว่า นับตั้งแต่ปลายสมัยของเจ้าหลวงพุทธวงส์แห่งเชียงใหม่นั้น เจ้ามหาวงส์แห่งนครเชียงใหม่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นจนสามารถควบคุมดูแลไปถึงเมืองลำพูนและลำปางได้ด้วย[๑] ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เชียงใหม่เป็นผู้นำในทั้งสามเมืองสมัยพระเจ้ากาวิละ โดยเหตุที่พระเจ้ากาวิละเป็นพี่ชายคนโตของกลุ่ม "เจ้าเจ็ดตน" และได้กลับมามีบทบาทนำในสมัยเจ้ามหาวงส์อีกด้วยความสามารถของท่านและความสัมพันธ์กับพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่สามเป็นสำคัญ

พระเจ้ามโหตรประเทศฯ มีบุตรธิดารวม ๑๙ คนโดยเป็นชาย ๑๐ คน และเป็นหญิง ๙ คน คือ

๑. เจ้าน้อยมหาพรหม (ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ)

๒. เจ้าหนานสุริยวงศ์ (ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ)

๓. เจ้าน้อยเทพวงศ์

---

๑ เก็บความจาก วิไล สุทธิศิริกุล **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล, พ.ศ.๒๓๘๙-๒๔๔๒** น.๑๕-๒๐ และ**พงศาวดารโยนก** น.๔๘๘-๔๙๑

๔. เจ้าหนานไชยวงศ์

๕. เจ้าอินทา (อินตา) (บวชเป็นสามเณร ตกน้ำตายที่วังกุลา ห้วยแก้ว)

๖. เจ้าหนานไชยเทพ

๗. เจ้าหนานมหาเทพ

๘. เจ้าคำกลิ้ง (คำกิ้ง)

๙. เจ้าน้อยปัญญา เป็นอุปราชเชียงแสน (รั้งตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงแสนท่านแรก)

๑๐. เจ้าหญิงบุญปั๋น

๑๑. เจ้าน้อยก้อนแก้ว

๑๒. เจ้าหญิงคำพวน (คำปวน)

๑๓. เจ้าหญิงยอดเรือน (ได้กับเจ้ามหาเทพ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์เมืองลำพูน)

๑๔. เจ้าหญิงอุสาห์ (ชายาพระเจ้ากาวิโลรสฯ)

๑๕. เจ้าหญิงบัวทิพ (ได้กับน้อยมหาวงศ์ บุตรเจ้าราชวงศ์คำมูล ๆ บุตรนายพ่อเรือน)

๑๖. เจ้าหญิงคำหลอ (ได้กับน้อยมหาวงศ์ บุตรอุปราชพิมพิสาร)

๑๗. เจ้าหญิงพิมพา (ปิมปา)

๑๘. เจ้าหญิงโนชา

๑๙. เจ้าหญิงตุ่นแก้ว [๒]

---

๒ ตระกูล ณ เชียงใหม่ น.๑๓

ᨻᩕᨧᩮᩢ᩶ᩣᨠᩣᩅᩥᩃᩰᩁᩔᩩᩁᩥᨿᩅᩘ᩠ᩈ᩼

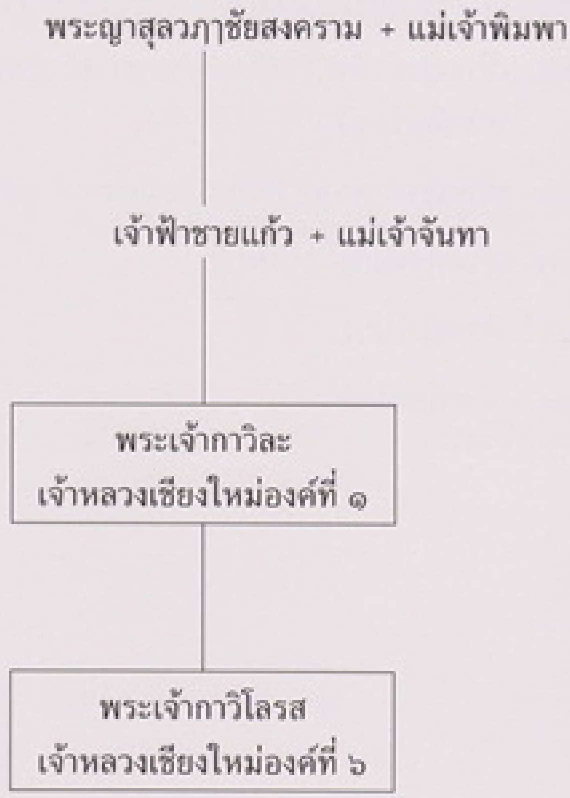
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖

เจ้าหนานสุริยวงส์ "เจ้าชีวิตอ้าว"

พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ดำรงนพิสีนคร สุนทรทศลักษกระเษตร

วรฤทธิเดชมหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่

(พ.ศ. ๒๓๙๙ - ๒๔๑๓)

เจ้าหลวงองค์ที่ ๖ ของเชียงใหม่ในยุคที่รวมเข้ากับราชอาณาจักรไทย เป็นโอรสองค์ที่สองในจำนวน ๕ องค์ของพระเจ้ากาวิละ ไม่ปรากฏปีที่ประสูติ เดิมชื่อเจ้าสุริยวงส์ เมื่อได้บวชและลาสิกขาบทแล้วจึงได้ชื่อว่า "เจ้าหนานสุริยวงส์"

พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๖ (พ.ศ.๒๓๙๙-๒๔๑๓)

๗๕

๗๖

๗๗

๗๕ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์

๗๖ แม่เจ้าอุสาห์ ชายาของพระเจ้ากาวิโลรสฯ

๗๗ สำเนาต้นฉบับพระสุพรรณบัฏ ที่รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พระเจ้ากาวิโลรสฯ

เมื่อพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ประชวรและถึงแก่พิราลัยในปี จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีตราขึ้นมาตั้งให้พระญาอุปราชพิมพิสารว่าราชการเมือง แต่ก็ไม่ปรองดองกับเจ้าน้อยมหาพรหม จนกิตติศัพท์ทราบไปถึงกรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) กับหลวงวิสูตร์สมบัติขึ้นมาระงับเหตุการวิวาทและปลงศพพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ด้วย เมื่อจัดการเสร็จแล้วจึงได้พาตัวขนานสุริยวงส์บุตรองค์ที่สองของพระเจ้ากาวิละ ซึ่งดำรงตำแหน่งพระญาบุรีรัตน์หรือพระญาเมืองแก้วหรือเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วกับเจ้าน้อยมหาพรหม เจ้าขนานสุริยวงส์บุตรพระเจ้ามโหตรประเทศฯ และพระญาอุปราชเมืองนครลำปางลงไปกรุงเทพฯ

ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเมืองนครเชียงใหม่นครลำพูนและนครลำปางเป็นเมืองประเทศราช เคยมีเจ้าผู้ครองนครมาก่อน จึงมีพระราชประสงค์จะเปลี่ยนตำแหน่งพระญาเป็นตำแหน่ง "เจ้า" ดังนั้นในวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศพระญาเมืองแก้วสุริยวงส์บุตรของพระเจ้ากาวิละขึ้นเป็น*เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ดำรงนพีสีนคร สุนทรทศลักษกระเษตร วรฤทธิเดชมหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่* [๑] ตั้งเจ้าขนานธัมมปัญโญ บุตรพระญาเชียงใหม่คำฝั้นเป็นเจ้าอุปราช ตั้งเจ้าอินทนนท์เป็นเจ้าบุรีรัตน์ (ทรงแก้จากตำแหน่งพระญาเมืองแก้ว) ครั้นเดือน ๑๒ เจ้านครเชียงใหม่ให้เจ้าน้อยหน่อคำ เจ้าน้อยแผ่นฟ้าคุมต้นไม้เงินทองเครื่องราชบรรณาการลงไปทูลเกล้าถวาย จึงโปรดฯ ให้ตั้งเจ้าน้อยหน่อคำบุตรพระญาเชียงใหม่ช้างเผือกเป็นเจ้าราชวงศ์ และตั้งเจ้าน้อยแผ่นฟ้าเป็นเจ้าราชภาคินัย เมืองนครเชียงใหม่

และต่อมาในจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เดือน ๖ แรม ๑ ค่ำ เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ล่องลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระ-จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานคร ครั้งนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ [๒]

การที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ได้รับสมญานามว่า "เจ้าชีวิตอ้าว" นั้น ด้วยเหตุที่พระองค์ท่านมักจะใช้อำนาจในการบริหารอย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาคดี ถ้าพระองค์ท่านดำรัสว่า "อ้าว" เมื่อใด ก็แสดงว่าบุคคลที่มีความผิดนั้น "คอขาด" โดยเฉพาะบุคลิกส่วนนี้ ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี บันทึกไว้ว่า

> "... ท่านเป็นเสมือนบิดาที่น่ารัก ถึงแม้ท่านจะจะมีน้ำพระทัยไม่แน่นอนปรวนแปรตามอารมณ์บ่อย ๆ ก็ตาม แต่ท่านก็ยังเป็นมิตรที่ประกอบไปด้วยความเมตตาการุณในการบริหารราชการของท่านบ่อยครั้ง ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าท่านเป็นนักปกครองที่ดีผู้หนึ่ง ท่านเป็นคนเฉียบขาดและเหี้ยมโหด แต่ถึงกระนั้นก็ดี ในสมัยท่านครองเมือง ไม่มีการลักเล็กขโมยน้อยเลย..." [๓]

๗๘

๗๘ ดาบทองคำ

ด้ามบน ดาบทองคำ ด้ามไม้หุ้มบุด้วยทองคำ ไม่มีลวดลายที่ด้าม มีลายที่ฝัก ยาว ๙๙.๕ ซม. ความกว้างช่วงกึ่งกลางของดาบ ๓.๗ ซม. น้ำหนัก ๑,๔๐๐ กรัม

ด้ามล่าง ดาบทองคำ มีลวดลายทั้งที่ด้ามและที่ฝัก ปลอกและด้ามเป็นไม้บุทองคำ ยาว ๙๒ ซม. กว้างช่วงกึ่งกลางของดาบ ๓.๔ ซม. น้ำหนัก ๑,๐๐๐ กรัม

(ในพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) ระบุว่า พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ ถวายช้างพร้อมเครื่องทรงทองคำ มีดาบทองคำ หอกทองคำ สำหรับแห่พระบรมสารีริกธาตุ ที่วัดพระธาตุศรีจอมทองฯ)

การศาสนา

พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก นอกจากที่จะทรงเป็นพุทธมามกะที่ดีโดยการบำเพ็ญกิจการกุศลตามปกติวิสัยแล้ว ยังเป็น “สัทธาเค้า” หรือผู้นำในการกุศลหลายประการ เช่น ในจุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) พระเจ้ากาวิโลรสฯ รื้อเอาหอขวางของเจ้าหลวงธัมมลังกามาสร้างวิหารหลวงวัดเชียงมั่น

ในจุลศักราช ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๑) เดือนสี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ได้จัดให้มีการฉลองวิหารวัดพันตาเกิน (วัดชัยศรีภูมิ)

ต่อมาในจุลศักราช ๑๒๒๑ (พ.ศ. ๒๔๐๒) เดือนหก ขึ้น ๘ ค่ำ พระเจ้ากาวิโลรสฯ ก็ได้ให้ซ่อมรูปสิงห์สองตัวที่หัวเวียง (ช่วงสิงห์) ซึ่งสิงห์คู่นี้ได้สร้างไว้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชและต่อมาสมัยของพระเจ้ากาวิละ ก็ได้มีการซ่อมสิงห์ดังกล่าวแล้วครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔

ในจุลศักราช ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ดขึ้น ๕ ค่ำ ได้สร้างวิหารวัดสุพรรณ (วัดศรีสุพรรณในปัจจุบัน) ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลหายยา อำเภอเมือง เชียงใหม่ และปีเดียวกันนี้ในวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๑๓ ค่ำ โปรดให้แห่สวาธุเจ้าสิทธิมาครองวัดหัวข่วงแสนเมืองมาหลวงซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับประตูช้างเผือก

๗๙

๗๙ วัดหัวข่วง เชียงใหม่
หรือวัดแสนเมืองมาหลวง

และในปีนี้เช่นกันในวันแรม ๔ ค่ำเดือน ๔ โปรดให้หล่อระฆังใบใหญ่ด้วยทองสำริด หนักสองล้านเก้าหมื่นห้าพันหกร้อยตำลึง สร้างธรรมาสน์สวดและหีบพระธรรมซึ่งปิดทองคำเปลว ๕๑,๑๒๐ แผ่น สร้างพระพุทธรูปสลักด้วยงาช้างสองกิ่งเป็นรูปพระ ๗๒ องค์ สร้างพระทองคำองค์หนึ่งหนัก ๒,๐๐๐ บาท มีฉัตรทองหนัก ๑๒๒ บาท สร้างพระนาคองค์หนึ่งใช้นาคหนัก ๑๕๐ บาท อีกองค์หนึ่งใช้นาคหนัก ๑๒๒ บาท สร้างพระเงินองค์หนึ่งหนัก ๑,๐๐๐ บาท โดยถวายพระพุทธ-รูปนี้ไว้กับวัดพระธาตุศรีจอมทอง (อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่) ธรรมาสน์สวดนั้นถวายไว้ที่วัดพระสิงห์ และหีบพระธรรมนั้นถวายไว้ที่วัดแสนเมืองมาหลวงหรือวัดหัวข่วง เชียงใหม่

ในจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) วันเสาร์เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ สร้างวิหารวัดนันทาราม ตำบลหายยา เชียงใหม่ และในศักราชเดียวกันนี้ ในวันพุธเพ็ญเดือน ๕ โปรดให้มีการฉลองหอไตรวัดหัวข่วงแสนเมืองมาหลวง และได้ถวายช้างที่นั่งเครื่องทอง ม้าที่นั่งเครื่องทองพร้อมกับเครื่องแห่ คือหอกและดาบฝักทองไว้สำหรับพระมหาธาตุจอมทอง ส่วนระฆังใหญ่นั้นถวายไว้กับพระธาตุดอยสุเทพ

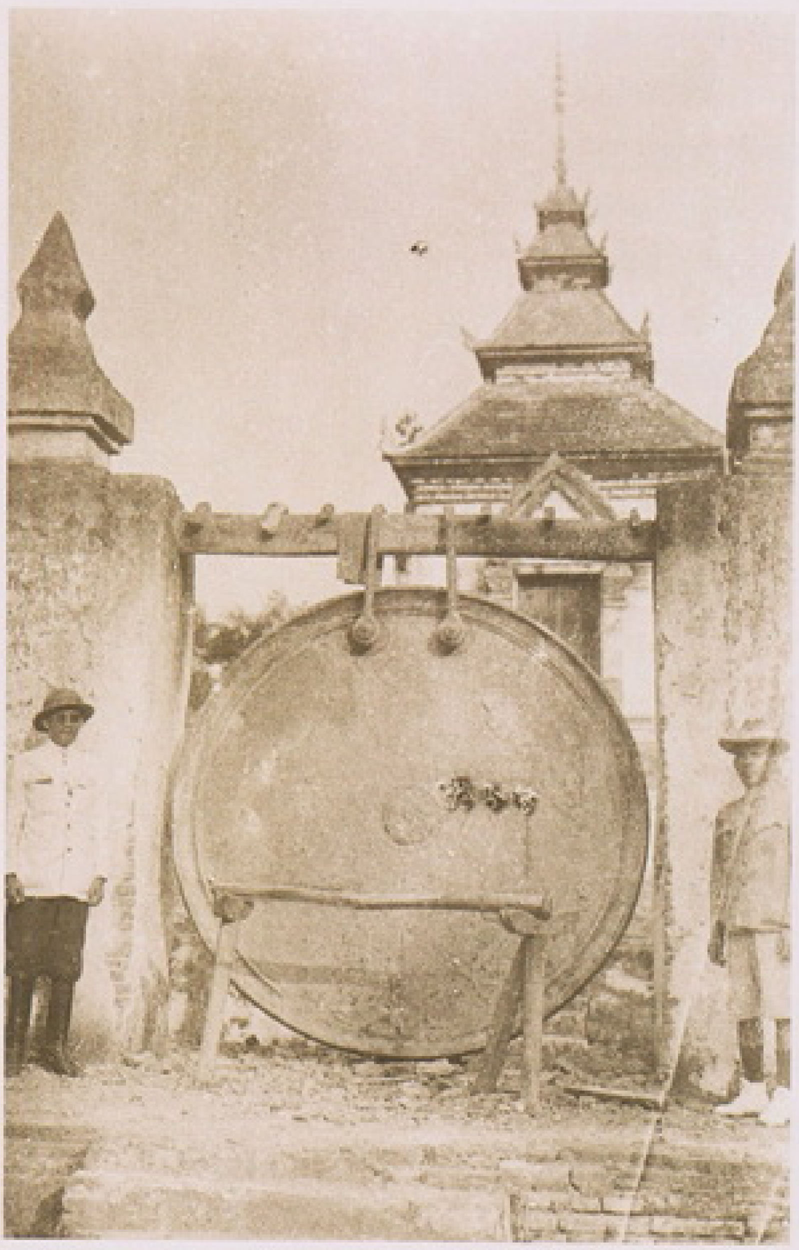
โดยเฉพาะในจุลศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕) เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ พระเจ้ากาวิโลรสฯ เสด็จไปนมัสการพระธาตุลำปางหลวง ทรงบูชาด้วยต้นไม้เงินทองคู่หนึ่งกับสิ่งของเครื่องสักการะต่าง ๆ เป็นอันมาก จากวัดพระธาตุลำปางหลวงได้เข้าไปในเมืองนครลำปางเพื่อว่ากล่าวให้เจ้าอุปราชยอมขอขมาเจ้านครลำปางด้วยต้นไม้เงินทองหนักต้นละหนึ่งร้อยบาทหนึ่งคู่ จากนั้น พระเจ้ากาวิโลรสฯ จึงเสด็จกลับเชียงใหม่ และในเดือนสี่เพ็ญ ก็โปรดให้จัดงานฉลองวิหารของวัดสุพรรณ

๘๐ "กังสดาล" ในวัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน

๘๑ วิหารวัดพระนอนขอนม่วง เชียงใหม่

๘๑

๘๐

ในจุลศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖) ตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ได้เริ่มก่อวิหารวัดพระนอน ตำบลแม่จาเยือง เหนือนครเชียงใหม่ (ปัจจุบันคือวัดพระนอนขอนม่วง) ส่วนวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ เริ่มซ่อมวิหารในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ในจุลศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗) ตรงกับวันเพ็ญเดือนอ้าย เมื่อเสด็จกลับจากกรุงเทพฯ แล้วได้ตั้งการฉลองสมโภชพระแก้วเศวตมณีและพระพุทธรูปทองคำที่ได้สร้างไว้นั้น เลี้ยงพระและถวายบริขาร ๕๒ สำรับ ได้บวชกุลบุตร ปล่อยทาสและมีการเฉลิมฉลองต่างๆ ๓ วัน เมื่อถึงวันพฤหัสบดีเดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ ลงมือหล่อระฆังใหญ่ ใช้ทองสำริด หนัก ๗ แสน ๒ หมื่นตำลึง เพื่อใช้ตีบอกโมงยามในคุ้มหลวง เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตั้งหล่อกังสดาลทองสำริด หนัก ๗ แสน ๒ หมื่น ๙ พันตำลึงเพื่อไว้บูชาพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งครั้งนั้นประธานฝ่ายคณะสงฆ์คือครูบาเจ้ากัญจนะจากเมืองแพร่ซึ่งท่านผู้นี้เป็นผู้ "รอมธัมม์" หรือรวบรวมคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งหมายถึงการรวบรวมและคัดลอกคัมภีร์ใบลานอย่างกว้างขวาง ทั้งในเขตล้านนาและล้านช้างคือที่วัดวิชุรนในเมืองหลวงพระบางอีกด้วย

บั้นปลายของพระชนม์ชีพ

จุลศักราช ๑๒๒๙ (พ.ศ.๒๔๑๐) เจ้าอุปราชธัมมปัญโญ เมืองนครเชียงใหม่ป่วยถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้านครเชียงใหม่กับญาติได้ร่วมกันปลงศพเสร็จแล้วจึงมีศุภอักษรลงไปขอรับพระราชทานเจ้าน้อยมหาวังบุตรเจ้าอุปราชธัมม-ปัญโญขึ้นมาดูแลญาติพี่น้องและบ่าวไพร่ของบิดา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าน้อยมหาวังกลับไปเมืองนครเชียงใหม่เมื่อปีจุลศักราช ๑๒๓๐ (พ.ศ.๒๔๑๑) ส่วนเจ้าราชบุตรกับขนานสุริยวงส์บุตรของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ นั้นป่วยถึงแก่อนิจกรรม และในปี พ.ศ.๒๔๑๑ นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติต่อมา

ฝ่ายพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ล่องลงไปถึงกรุงเทพฯ เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๑ (พ.ศ.๒๔๑๒) และได้ขอรับพระราชทานเจ้าราชวงศ์หน่อคำ เจ้าขนาน-มหาเทพกับญาติ ซึ่งมีคดีเกี่ยวข้องกันแต่ก่อนนั้นกลับมา ทรงเลื่อนเจ้าบุรีรัตน์-อินทนนท์ขึ้นเป็นเจ้าอุปราช ตั้งเจ้าพุทธวงศ์หลานของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ขึ้นเป็นเจ้าราชวงศ์ครั้งนั้นพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ประชวร อาการมิคลาย จึงกราบถวายบังคมลากลับมารักษาตัวที่เชียงใหม่จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมอหลวงกำกับไปด้วย ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ.๒๔๑๓) ขึ้นไปถึงบ้านท่าพระเนตรในเขตเมืองนครเชียงใหม่ยังระยะทางอีกหนึ่งวันจะถึงเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ก็ถึงแก่พิราลัยในวันเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ

๘๒

๘๒ ขบวนเรือในลำน้ำปิง

พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ดำรงตำแหน่งเจ้านครเชียงใหม่ได้ ๑๖ ปี ถึงแก่พิราลัยเมื่อชนมายุได้ ๗๑ ปี[๕] เจ้าอุปราชอินทนนท์และเจ้านายพี่น้องก็พากันเชิญศพเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้พระยาราชวรานุกูล (รอด) ขึ้นมาในการปลงพระศพพระเจ้ากาวิโลรส-สุริยวงษ์ด้วย

การประกาศศาสนาของคริสเตียน

จุดเริ่มของการที่มีการประกาศคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ในเชียงใหม่นั้นเริ่มจากการที่ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี ได้พบเจ้าหลวงกาวิโล-รสฯ และญาติวงศ์ในครั้งที่ไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๐๓ ซึ่งครั้งนั้นทางเจ้าหลวงเชียงใหม่และคณะก็ได้ให้ความสนใจ

ต่อกิจกรรมและวิทยาการแผนใหม่ของคณะธรรมทูตชาวอเมริกัน และจากการที่ศาสนาจารย์แมคกิลวารีได้รู้จักกับเชื้อพระวงศ์ของเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๖ จึงทำให้ท่านคิดที่จะมาประกาศศาสนาในเชียงใหม่ ดังนั้น ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี และศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน ได้ขึ้นมาถึงเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๔๑๐ เพื่อดูลู่ทางในการประกาศศาสนา ซึ่งทั้งสองท่านก็ได้มาอยู่ไม่นานนักก็กลับไปกรุงเทพฯ และวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ.๒๔๑๑ ศาสนาจารย์แมคกิลวารีและครอบครัวก็ได้ขึ้นมาถึงเชียงใหม่เพื่อจะตั้งจุดประกาศศาสนา และในปีรุ่งขึ้นศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน และครอบครัวก็ตามมาสมทบ

เมื่อศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี มาถึงเชียงใหม่ ก็ได้เข้าพักอยู่ที่ศาลาสาธารณะซึ่ง "นางแสงคำมา" สร้างไว้ใกล้ข่วงเมรุ (ตลาดวโรรสในปัจจุบัน) ชาวเชียงใหม่เรียกหมอสอนศาสนาว่ากุลวาขาว (อ่าน"กุ-ลวา") คือคนต่างถิ่นผู้มีสีกายขาว ซึ่งนอกจากจะประกาศคริสต์ศาสนาแล้ว ยังได้แจก "ยาขาว" สำหรับแก้ไข้มาเลเรียซึ่งชุกชุมอยู่ในขณะนั้น

ได้มีการจัดตั้งคริสตจักรขึ้นในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ.๒๔๑๑ และในช่วงสามปีแรกก็ได้มีผู้เชื่อในศาสนาคริสต์หลายคน แต่วิถีการดำเนินชีวิตของคริสเตียนนั้นแตกต่างไปจากวิธีของชาวเชียงใหม่ที่นับถือพุทธศาสนาโดยทั่วไป โดยเฉพาะการที่หยุดทำงานเพื่อไปนมัสการพระเจ้าในวันอาทิตย์ ซึ่งทำให้ขัดต่อการเกณฑ์แรงงานของบ้านเมือง ซึ่งเหตุการณ์เลวลงจนพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์สั่งประหารชีวิตคริสเตียนสองคนในเดือนกันยายน พ.ศ.๒๔๑๒ ซึ่งมีผลทำให้การประกาศศาสนาต้องหยุดชะงักลง จนเมื่อพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ถึงแก่พิราลัยแล้ว การประกาศศาสนาจึงดำเนินต่อไปได้

ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๒๑ ก็ได้มีเหตุกระทบการประกาศศาสนาคริสต์อีกครั้งหนึ่งคือการที่ได้มีการกีดกันการสมรสตามพิธีทางคริสต์ศาสนา โดยกล่าวว่าหากไม่มีการ "เสียผี" แล้ว การสมรสจะมีขึ้นไม่ได้ซึ่งคณะธรรมทูตได้ร้องเรียนเรื่องนี้จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนาและพิธีกรรมขึ้นมายังหัวเมืองทางเหนือและออกประกาศเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๒๑ ซึ่งแม้ว่าจะมีพระบรมราชโองการดังกล่าวแล้วก็ตาม ก็ยังมีการต่อต้านจากผู้นำและชาวเมืองอยู่บ้าง แต่ทางฝ่ายผู้ประกาศก็มิได้ย่อท้อ ยังคงประกาศศาสนาต่อไป โดยเฉพาะได้วางรากฐานของโรงเรียนสตรีซึ่งพัฒนามาเป็นโรงเรียนดาราวิทยาลัย และโรงเรียนเด็กชายวังสิงห์คำซึ่งได้พัฒนามาเป็นโรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัยเป็นต้น และยังได้เริ่มกิจการทางการแพทย์หรือโรงพยาบาลขึ้นเช่นกัน [๕]

๘๓ โบสถ์โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย เชียงใหม่

๘๓

เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับไทใหญ่

ในจุลศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ.๒๔๐๕) ในช่วงเดือน ๑๒ ถึงเดือนอ้าย ซึ่งเป็นระยะที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ไปนมัสการพระธาตุลำปางหลวง และเลยไปว่ากล่าวให้เจ้าอุปราชกับเจ้าหลวงนครลำปางสมานสามัคคีกันอยู่นั้น เจ้าฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่ได้มีหนังสือให้อามาตย์หงส์ตำถือมาถึงเมืองเชียงใหม่เพื่อขอกำลังไปช่วยรบกับเจ้าฟ้าเมืองนาย ท้าวพระญาเหนือสนาม (คณะกรมการเมือง) จึงนำหนังสือดังกล่าวไปแจ้งต่อพระเจ้าเชียงใหม่ยังนครลำปาง เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่กาวิโลรสสุริยวงษ์ทรงทราบแล้วก็เกณฑ์กำลังชาวเชียงใหม่จำนวน ๓๐๐ คน ให้พระญาไชยอำมาตย์กับพระญาปราบพลมารเป็นนายปลัดทัพยกไปช่วยตามที่ขอ ส่วนพระเจ้าเชียงใหม่นั้น เมื่อเสร็จงานปลงศพเจ้าอุปราชเมืองลำปางแล้วก็ได้มาตั้งอยู่ที่เมืองลำพูน และได้หล่อกังสดาลไว้บูชาพระธาตุหริภุญชัยแล้วจึงกลับไปเมืองเชียงใหม่

ในครั้งที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ล่องไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงินเมื่อจุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) นั้น ก็ได้นำขุนหลวงซึ่งเป็นบุตรฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่เข้าเฝ้าทูล-ละอองธุลีพระบาทด้วย และได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าฟ้าโกหล่านจะพาครัวเข้ามาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ซึ่งก็ได้ให้ขุนหลวงผู้บุตรเข้ามาก่อน

๘๔

๘๔ วัดพระแก้วดอนเต้า (สุชาดาราม) ลำปาง

แต่มาถึงจุลศักราช ๑๒๓๑ (พ.ศ. ๒๔๑๒) ฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่ไม่พาครอบครัวเข้ามาเหมือนที่ได้สัญญาไว้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้เจ้าบุรีรัตน์กับบุตรหลานยกกำลังไปตีเมืองหมอกใหม่ และกวาดเอาครอบครัวฟ้าโกหล่านมาไว้ที่เชียงใหม่ กับแต่งให้ขนานไชยวงศ์กับพระญาชัยฤกษ์คุมช้างพลายสีประหลาดซึ่งเกิดที่เมืองพร้าวนั้นลงไปถวาย[๖] และพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ก็ได้ล่องลงไปเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ โดยให้เจ้าราชภาคิไนย เจ้าบุญทวงศ์ และเจ้าน้อยมหาอินทร์อยู่ดูแลเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเจ้าวรญาณรังษีเจ้านครลำปางก็ได้ให้เจ้าราชวงศ์กับเจ้าราชบุตรคุมเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย

ขณะที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ยังอยู่ที่กรุงเทพฯ นั้น ฟ้าโกหล่านยกกองทัพมาตีเมืองพลาย (อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน) เจ้าราชภาคิไนย เจ้าบุญทวงศ์ เจ้าน้อยมหาอินทร์ซึ่งได้รับมอบหมายให้รักษาเมืองเชียงใหม่อยู่นั้นจึงได้มีหนังสือแจ้งราชการไปยังเจ้านครลำพูนและลำปาง จากนั้นกองกำลังจากทั้งสาม

เมืองซึ่งมีกำลังรวมกัน ๒,๕๐๐ คน ยกไปช่วยป้องกันเมืองพลาย (ปาย) แต่ไม่ทันการณ์ กองทัพจากเมืองหมอกใหม่ตีเมืองพลาย (ปาย) แตกแล้วเผาบ้านเรือนไหม้สิ้น และได้กวาดต้อนผู้คนไปอยู่เมืองหมอกใหม่ กองกำลังจากทั้งสามเมืองจึงยกกลับ

เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพม่า

ในจุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ.๒๔๐๘) ในระหว่างเดือนอ้าย เดือนยี่ และเดือน ๓ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ (น้อยมหาวัน) และเจ้าราชบุตร (บุตรของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ) เมืองนครเชียงใหม่ ได้มีหนังสือลงไปกรุงเทพฯ กล่าวโทษพระ-เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เดือนละฉบับ มีใจความต้องกันว่าพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เกณฑ์คนตัดทางจากเชียงใหม่ไปถึงท่าผาแดง (ในเขตอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่อเขตพม่า) แล้วจัดช้างพลายสองเชือกกับปืนเป็นบรรณาการให้คนนำไปถวายพระเจ้าอังวะซึ่งพระเจ้าอังวะก็มีของให้ชาวพม่านำมาพระราชทานแก่พระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ให้หาพม่าที่นำของมาพระราชทานกับล่ามไปพูดจากันในที่ลับ เมื่อชาวพม่านั้นกลับไปแล้ว พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ก็ให้นำล่ามไปฆ่าเสีย เจ้าน้อยเทพวงศ์ซึ่งเป็นบุตรของพระยาอุตรการโกศลก็ได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากล่าวโทษพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์อีกหลายข้อ จึงมีพระบรม-ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหามนตรีเจ้ากรมพระตำรวจในขวาขึ้นมาเมืองเชียงใหม่เพื่อหาตัวพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ลงไปกรุงเทพฯ พระเจ้ากาวิโลรส-สุริยวงษ์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรกับเจ้านายพี่น้องก็ไปพร้อมกับพระยามหามนตรีถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ.๒๔๐๙) (ครั้งนั้น พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายเครื่องราช-บรรณาการ และต้นไม้ทองเงินและได้นำขุนหลวงบุตรฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย และได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าฟ้าโกหล่านจะพาครัวเข้ามาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา และได้ให้ขุนหลวงผู้บุตรเข้ามาก่อน)

ในการไปเข้าเฝ้าคราวนั้น พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์นำสิ่งของซึ่งพระเจ้าอังวะให้มานั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย คือแหวนหัวทับทิมขนาดผลบัวแก่ ๒ วง สายสังวาลทองคำมีสร้อยรวม ๑๔ สาย มีลายประจำยามใหญ่ ๑ เล็ก ๒ มีตาบทองเส้นหนึ่ง ประดับพลอยทับทิมใหญ่ ๔ เล็ก ๙๖ รวม ๑๐๐ เม็ด ผ้าเกี้ยวพม่า ๓ ผืน ผ้าตาลวด ๘ ผืน รวมผ้า ๑๑ ผืน จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่าของที่พระเจ้าอังวะให้พระเจ้าเชียงใหม่นั้น ก็ให้พระเจ้าเชียงใหม่รับไว้ แต่จะทรงรับเพียงแหวนทับทิมวงเดียวพอมิให้พระเจ้าเชียงใหม่เสียใจ

จากนั้น จึงให้เสนาบดีชำระพระเจ้าเชียงใหม่ตามที่มีข้อกล่าวหา พระเจ้าเชียงใหม่ให้การแก้ไข ไม่รับตามคำกล่าวหานั้น เสนาบดีทำคำปรึกษากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ยังไม่มีความผิดเป็นข้อใหญ่ ขอพระราชทานให้กลับขึ้นไปปกครองเชียงใหม่ดังเดิม แต่ยังไม่ควรให้ผู้เป็นโจทก์กลับมาเชียงใหม่ จนกว่าพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์กลับมาถึงเชียงใหม่แล้วหารือกับเจ้านครลำปางและเจ้านครลำพูนแล้วตกลงกันอย่างไรก็ให้พร้อมกันมีหนังสือบอกลงไป ซึ่งเมื่อพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เมื่อมาถึงเชียงใหม่แล้วก็หารือกับเจ้านครลำปางและเจ้านครลำพูน จากนั้นจึงมีศุภอักษรลงไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้เอาพวกโจทก์ (เจ้าราชวงศ์และเจ้าราชบุตร) ไว้ที่กรุงเทพฯ ก่อน [๗]

การป่าไม้

หลังจากที่ Dr. Richardson เข้ามาเจรจาซื้อโคกระบือกับพระเจ้านครลำพูนบุญมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ แล้ว Dr. Richardson ก็ได้เดินทางเข้ามาอีกหลายครั้ง ซึ่งมีทั้งการค้าโคกระบือและการสำรวจเส้นทางที่จะไปยังจีนตอนใต้อีกด้วย

แผนที่ ๓

แสดงเส้นทางการค้า ของ Dr.Richardson Zimmay คือ จ. เชียงใหม่

เนื่องจากบริเวณหัวเมืองมอญที่อังกฤษยึดจากพม่านั้นเป็นเขตที่อุดมไปด้วยไม้สัก ดังนั้นจึงได้มีชาวอังกฤษตั้งโรงเลื่อยที่เมืองมะละแหม่งเพื่อเลื่อยไม้ไปขายต่างประเทศ ต่อมาเมื่อการทำกิจการป่าไม้ขยายตัวมากขึ้น ทำให้คนในบังคับอังกฤษก็ได้เข้ามาทำป่าไม้ในเชียงใหม่ ดังมีเอกสารในรัชกาลที่ ๓ ว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ (สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศฯ) ได้มีหนังสือจากเจ้าพระยาจักรีมาถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือแจ้งว่า พวกมอญ พม่า อังกฤษเคยซื้อไม้ตามเขตชายแดนภาคเหนือ โดยขอเข้าไปตัดไม้ในป่าเขาใหญ่แม่น้ำสองยาง แม่น้ำยวมแขวงเมืองตาก เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน ส่งหนังสือไปฟ้องว่าได้เสียเงินให้แก่พวกหัวเมืองดังกล่าวแล้ว แต่พวกหัวเมืองก็ให้ตัดไม้บ้างไม่ให้ตัดบ้าง จึงมีตราให้เมืองทั้งหมดนี้จัดการซื้อขายไม้ขอนสักอย่าให้เกิดข้อขัดแย้งได้ [๘]

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ มีการทำสัญญาตกลงกันระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่กับข้าหลวงอังกฤษที่ตะนาวศรี เรื่องการกำหนดเงินค่าตอไม้เพื่อเป็นค่าตอบแทนอย่างเป็นหลักฐาน และหลังจากสมัยของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ แล้ว การทำป่าไม้ในเชียงใหม่ก็ยิ่งขยายตัวมากขึ้น ดังที่ข้าหลวงอังกฤษประกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ ว่า เมือง

๘๕

๘๕ ซุงไม้สัก

มะละแหม่งเป็นเมืองท่าสำคัญในการค้าไม้สัก ซึ่ง ๙๕% ของไม้สักทั้งหมดเป็นไม้สักจากเขตแดนเมืองเชียงใหม่ [๙] ค่าตอไม้ที่เริ่มแรกต้นละ ๑ รูปี เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๓๙ เพิ่มเป็นต้นละ ๑๒ รูปี [๑๐] และป่าไม้กลายมาเป็นทรัพย์สินของเจ้าหลวงและตกทอดไปยังทายาทซึ่งเจ้าหลวงอาจแจกจ่ายป่าไม้ให้แก่ลูกหลานได้ด้วย เมื่อมีผู้ขออนุญาตทำป่าไม้เจ้าหลวงก็จะเขียนคำอนุญาตลงในใบลานให้แก่ผู้ขอทำป่าไม้โดยไม่มีข้อสัญญาใด ๆ นอกจากกล่าวอนุญาตให้ทำป่าไม้ที่ตำบลนั้น ๆ โดยผู้รับเช่าป่าต้องเสียค่าตอไม้ให้แก่เจ้าของป่าหรือผู้ทรงกรรมสิทธิ์ในป่านั้น ๆ จากการทำป่าไม้ที่ชายแดนก็ได้ขยายเขตไปถึงเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน ซึ่งจากบันทึกของ Edwards ซึ่งเดินทางมาถึงเมืองยวมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ กล่าวว่ามีคนในบังคับอังกฤษทำป่าไม้อยู่กว่า ๒๐๐ คน ผู้รับประมูลทำไม้รายใหญ่มีช้างกว่า ๑๐๐ เชือก เมื่อป่าไม้ในเขตใดหมดก็ย้ายไปทำที่ใหม่อีก [๑๑]

เมื่อมีผู้ขอทำป่าไม้มากขึ้นจึงมีการแข่งขันกันเพื่อให้ได้สัมปทาน ซึ่งฝ่ายผู้ขอจะต้องเสียเงินค่าเปิดป่า ผู้ใดให้ค่าเปิดป่ามากที่สุดก็จะได้รับสัมปทานไป การแข่งขันดังกล่าวก่อให้เกิดความสับสนในการทำป่าไม้เป็นอันมาก เพราะตอนหลังปรากฏว่ามีการอนุญาตซ้ำซ้อนในป่าเดียวกันเสมอ บางครั้งเจ้าของป่าต้องการหลีกเลี่ยงการชำระค่าตอไม้จึงไม่ยอมแจ้งให้เจ้าหลวงทราบ เจ้าหลวงจึงมอบใบอนุญาตให้ผู้ขอสัมปทานเข้าไปทำป่าไม้ในที่นั้นนอกจากนี้สัญญาดังกล่าวก็มิได้กำหนดเวลาไว้แน่นอน ขึ้นอยู่กับฝ่ายเจ้าหลวงว่าจะเลิกหรือต่อสัญญาเมื่อใดก็ได้ บางแห่งเกิดเป็นกรณีพิพาทระหว่างเจ้านายชั้นสูงซึ่งเป็นเจ้าของป่ากับผู้ขอสัมปทานซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษถึงกับต้องมีการฟ้องร้องกันที่ศาลกงสุลอังกฤษและรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการฟ้องที่มากมายและยืดเยื้ออีกทั้งยังเรียกร้องค่าเสียหายจากเจ้าหลวงสูงเกินความเป็นจริงเช่น คดีของมองชวยกานซึ่งเป็นชาวพม่าในบังคับอังกฤษยื่นฟ้องพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ โดยยื่นฟ้องร้องไปยังกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ ซึ่งกว่าคดีจะเสร็จสิ้นก็ล่วงเข้าไปถึงต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๗ [๑๒]

เรื่องกิจการป่าไม้นี้ นอกจากจะนำความร่ำรวยมาให้เจ้าหลวงและบุคคลใกล้ชิดแล้ว ยังได้นำความยุ่งยากมาให้อีกมากและความยุ่งยากนี้ยังส่งทอดจากสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ไปยังพระเจ้าอินทวิชยานนท์อีกด้วย

เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ หรือ "เจ้าชีวิตอ้าว" เสกสมรสกับแม่เจ้าอุสาห์ (อุษา) และมีธิดาสองนาง คือ

๑. เจ้าทิพเกสรหรือเทพเกสร เป็นชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์และเป็นมารดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

๒. เจ้าอุบลวัณณา

เชิงอรรถ

๑ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง **เพ็ชรลานนา**(๑) ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ เชียงใหม่ น.๙๓ ว่า "...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เลื่อนจากตำแหน่งพระยาบุรีรัตน์ เป็นเจ้านครเชียงใหม่ มีพระราชทินนามว่า **เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ดำรงนพีสีนคร สุนทรทศลักษณกระเษตร วรฤทธิเดชมหาโยนางคราชวงษาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่** (รักษาอักษรตามแบบเดิมทุกตัวโดยไม่เปลี่ยนแปลง)..." ทั้งนี้พบว่า ปราณี เติม "ณ" เข้ากับ "สุนทรทศลักษกระเษตร" และแท้จริงแล้วคำว่า "ทศ" แปลว่าสิบ "ลักษ" แปลว่าแสน "กระเษตร" หมายถึงที่นา รวมแปลว่า "ล้านนา" และคำ "ทศลักษกระเษตร-เกษตร" นี้ มักจะมีการเขียนโดยเติม "ณ" เพราะไม่เข้าใจอยู่บ่อยครั้ง

๒ ใน**พงศาวดารโยนก** น.๔๙๔ กล่าวว่า "...เมื่อได้ถือฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้านครเชียงใหม่แล้ว จึงจัดการครองเมืองคือตั้งข้อบัญญัติกำหนดกฎหมายสำหรับพิจารณาพิพากษาคดีถ้อยความ ณ สนามหลวง..." ซึ่งไม่มีรายละเอียดระบุไว้

๓ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** น.๔๖ อ้างจาก**เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก** โดย ดาเนียล แมคกิลวารี

๔ สรัสวดี อ๋องสกุล อ้างจากแมคกิลวารีว่า ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๗๐ เวลาเช้า ๑๐ นาฬิกา ขณะที่อายุได้ ๗๐ ปี

๕ เก็บความจาก ประสิทธิ์ พงศ์อุดม **ประวัติศาสตร์สภาคริสตจักรในประเทศไทย** หน่วยงานจดหมายเหตุสภาคริสตจักรในประเทศไทย ๒๕๒๗ น.๑๐-๑๒

๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้แห่ขึ้นสู่โรงสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระเสวตวรวรรณ สรรพสิทธิคชลักษณสมพงษ์ ทนิมศักดิ์ธำรงมิ่งมงคลรัตนาศน์ จักรพรรดิราชกุญชรหัสดินทรรัตน์ประเสริฐเลิศฟ้า

๗ เก็บความจาก **พงศาวดารโยนก** น.๔๙๗-๕๐๐

๘ เก็บความจาก **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาลฯ** น.๗๒

๙ จากเรื่องเดิม น.๗๓

๑๐ สรัสวดี ประยูรเสถียร **การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๗๖)** วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๒๒ น.๖๗

๑๑ **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาลฯ** น.๗๕

๑๒ พรพรรณ จงวัฒนา **กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕)** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๒๕๑๗ น.๖๕

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗

พระเจ้าอินทรวิไชยานนท์ พหลเทพภักดี ศรีโยนางคราชวงศา มหาประเทศราชาธิบดี นพีสีนคราภิพงศ์ดำรงพิพัฒน์ ชิยางคราชวงศา เจ้านครเชียงใหม่

(พระเจ้าอินทวิชยานนท์)

(พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๔๐)

ตราประจำตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ และลายมือชื่อ

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓ + แม่เจ้าตาเวย

เจ้ามหาพรหมคำคง + แม่เจ้าคำหล้า

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๔๐)

๘๗

๘๖

๘๖ ภาพถ่ายพระเจ้าอินทวิชยานนท์
เมื่อแรกครั้งดำรงตำแหน่ง
เจ้าหลวงเชียงใหม่ ช่วงต้นรัชกาลที่ ๕

๘๗ ภาพถ่ายพระเจ้าอินทวิชยานนท์
ช่วงปลายรัชกาลที่ ๕

ในคราวที่ "เจ้าชีวิตอ้าว" หรือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ยกขบวนเรือล่องลงไปเข้าเฝ้าเพื่อถวายต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๑ (พ.ศ. ๒๔๑๒) พร้อมกับขอรับพระราชทานเจ้านายที่เคยมีคดีเกี่ยวข้องแต่ก่อนนั้นกลับไปช่วยราชการในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าบุรีรัตน์อินทนนท์ขึ้นเป็นเจ้าอุปราช ครั้งนั้นพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ล้มป่วย แม้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมอหลวงไปพยาบาลแต่อาการก็ไม่ดีขึ้น จึงกราบถวายบังคมลากลับมารักษาตัวที่เชียงใหม่ ในขณะที่เดินทางเข้าเขตเมืองเชียงใหม่ ถึงบ้านท่าสันพระเนตรซึ่งเหลือระยะการเดินทางอีกเพียงวันเดียวก็จะถึงเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ก็ถึงแก่พิราลัยในจุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ. ๒๔๑๓) เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ เวลาสองโมงเช้า เจ้าอุปราชอินทนนท์และเจ้านายญาติพี่น้องก็เชิญพระศพเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ และเจ้าอุปราชอินทนนท์ก็เป็นผู้รักษาราชการเมืองนครเชียงใหม่

ต่อมาในจุลศักราช ๑๒๓๕ (พ.ศ. ๒๔๑๖) เดือน ๖ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้าอุปราชอินทนนท์เป็น *เจ้าอินทรวิไชยานนท์ พหลเทพภักดี ศรีโยนางคราชวงศา มหาประเทศราชาธิบดี นพีสีนคราภิพงศ์ดำรงพิพัฒน์ ชิยางคราชวงศา เจ้านครเชียงใหม่* พร้อมกันนั้นก็ทรงตั้งน้อยขัตติยวงศ์ผู้บุตรของเจ้าเชียงใหม่อินทนนท์เป็นเจ้าราชบุตร ตั้งเจ้าอินทรสบุตรเขยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เป็นเจ้าราชภาติไนย ตั้งเจ้าธัมมลังกาบุตรนางบัวทิพและเป็นหลานของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ เป็นเจ้าราชสัมพันธวงศ์ ตั้งน้อยเทพวงศ์บุตรของพระอุตรการโกศลน้อยมหาพรหมเป็นพระยาอุตรการโกศล และในเดือน ๑๒ ปีเดียวกันนั้น เจ้านครเชียงใหม่ให้เจ้าบุญทวงศ์ซึ่งเป็นว่าที่อุปราชคุมเครื่องราชบรรณาการลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย จึงทรงแต่งตั้งเจ้าบุญทวงศ์เป็นเจ้าอุปราชนครเชียงใหม่

ในครั้งที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเมื่อวันจันทร์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ เหนือ จุลศักราช ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ นั้น ได้พาพระธิดาชื่อเจ้าดารารัศมีซึ่งขณะนั้นอายุ ๑๓ ปีลงไปด้วย ซึ่งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้มีการสมโภชเป็นการรับรองเจ้าดารารัศมีด้วย และเจ้าดารารัศมีก็เข้ารับราชการฝ่ายในเป็นเจ้าจอมตั้งแต่บัดนั้น ก่อนที่เจ้าดารารัศมีจะกลับมาเยี่ยมเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑ ก็ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็น "พระราชชายา" อันเป็นตำแหน่งมเหสีเทวีพระองค์หนึ่ง (จัดตั้งขึ้นเฉพาะเจ้าดารารัศมีเท่านั้น)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ในวันศุกร์เดือนสี่ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน จ.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๘) ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชื่อ ประถมาภรณ์มงกุฎ (ป.ม.)

วันอังคารเดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชื่อ ปฐมจุลจอมเกล้า (ป.จ.) ชั้นที่ ๑ และในวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ในปีเดียวกันนี้ ก็ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชื่อ ประถมาภรณ์ช้างเผือก (ป.ช.)

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชื่อ มหาจักรีบรมราชวงศ์ กิตติมศักดิคณาภยันดร

เหตุการณ์เกี่ยวกับชาวพม่า ลื้อ เขินในเมืองเชียงตุง

ในช่วงที่กำลังจัดการพระศพของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์อยู่นั้น เจ้าอุปราชอินทนนท์ให้เจ้าบุญทวงศ์ถือหนังสือไปกรุงเทพฯ เพื่อรายงานว่า มีพวก พม่า ลื้อ เขิน เมืองเชียงตุง ๓๘๐ คน อพยพเข้าไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน และพวกเงี้ยวเมืองหมอกใหม่ที่ถูกกวาดต้อนมานั้นอพยพไปอาศัยรวมอยู่อีก ๑๐๐ คน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราตอบมาให้เจ้าอุปราชอินทนนท์ผู้ว่าราชการเมืองเชียงใหม่และเจ้าบุญทวงศ์ว่าที่อุปราชเมืองเชียงใหม่ ให้แต่งคนไปว่ากล่าวให้พวกที่อพยพเข้าอยู่ในเชียงแสนถอยไป หากจะอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามต่อไปก็ต้องยอมอยู่ในการบังคับบัญชาของเจ้าเมืองเชียงราย และเจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าบุญทวงศ์ว่าที่อุปราชเมืองเชียงใหม่กราบถวายบังคมลากลับไปยังเมืองเชียงใหม่แล้วก็ได้ดำเนินการตามท้องตรา แต่พวกพม่า ลื้อ เขิน ดังกล่าวก็ยังคงดื้อดึงที่จะอาศัยอยู่ที่เมืองเชียงแสนต่อไป โดยไม่ยอมอยู่ในการปกครองของไทย ในช่วงเดือน ๔ ของปีจุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ. ๒๔๑๓) ซึ่งอยู่ในระหว่างการปลงพระศพพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ซึ่งจัดเป็นงานใหญ่อยู่นั้น พวกเงี้ยวเมืองหมอกใหม่และชาวไทลื้อจำนวนหนึ่งคุมกันเข้าปล้นและจุดไฟเผาบ้านเรือนเข้ามาในแขวงเชียงใหม่จนถึงบ้านสะลวง หนองก๋าย และป่าแงในเขตอำเภอแม่ริม และยังลามไปทางหมู่บ้านศรีงาม และร่มหลวงอีกด้วย ซึ่งเหลือระยะทางเพียงวันหนึ่ง (๓๐ กิโลเมตร) ก็จะถึงตัวเมืองเชียงใหม่ เหตุที่พวกเงี้ยวตั้งกองโจรมาปล้นนี้ อาจเป็นเพราะมีความอาฆาตแค้นที่ถูกกวาดต้อนเอาครัวมาในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๒ ครั้นความทราบถึงเจ้าอินทนนท์แล้ว จึงให้เกณฑ์ผู้คนชาวเชียงใหม่ได้ ๕,๐๐๐ คน มอบให้เจ้าราชสัมพันธวงศ์ (หนานธัมมลังกา) เจ้าราชภาคิไนย (อินทรส) หนานมหาเทพ น้อยปัญญา เป็นหัวหน้า ร่วมกับกองกำลังจำนวน ๒,๐๐๐ คนจากลำปาง ซึ่งเจ้าหลวงวรญาณรังษี

มอบให้เจ้าน้อยทนันไชยกับพระยาวังซ้ายควบคุมมาสมทบ ส่วนเจ้าหลวงไชยลังกา-พิศาลคุณเจ้านครลำพูนมอบหมายให้เจ้าอินทวิไชย และเจ้าน้อยมหายศ คุมไพร่พลจำนวน ๑,๐๐๐ คนมาร่วมรบ กองกำลังผสมจำนวน ๘,๐๐๐ คนยกไปปราบเมื่อพวกเงี้ยวแตกหนีไปพ้นเขตเมืองเชียงใหม่แล้วก็ยกไพร่พลกลับ ขณะที่มาถึงกลางทางยังไม่ถึงเมืองเชียงใหม่ เจ้าหนานมหาเทพ นายทัพเชียงใหม่ผู้หนึ่งก็ล้มป่วยถึงแก่กรรม

สำหรับพวกพม่า ลื้อ และเขินที่อพยพเข้ามาตั้งอยู่ที่เชียงแสนนั้นก็ยังไม่ยอมอพยพไปตามที่เคยให้คนไปว่ากล่าวแล้วนั้น ดังนั้น ในจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) เดือน ๔ เจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้านครเชียงใหม่จึงได้ปรึกษากับพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ซึ่งเป็นข้าหลวง ในการที่จะเกณฑ์ไพร่พลไปขับไล่คนกลุ่มดังกล่าว ข้าหลวงจึงได้มีหนังสือไปถึงเมืองลำพูนและลำปางได้ทราบ ฝ่ายเชียงใหม่จัดให้พระยาอุตรการโกศล เจ้าน้อยเทพวัง เจ้าน้อยหน่อเมือง คุมพล ๑,๐๐๐ คน ฝ่ายลำปางมอบให้เจ้าราชบุตรและเจ้าสุริยะคุมพล ๑,๐๐๐ คน ส่วนลำพูนมอบให้เจ้าน้อยมหายศคุมพลจำนวน ๕๐๐ คน ไพร่พลของทั้งสามเมืองรวมกันได้ ๒,๕๐๐ คน ก็ยกไปเมื่อแรม ๕ ค่ำ เดือน ๔ ไปขับไล่ผู้ที่เข้ามาตั้งอยู่ในเมืองเชียงแสนนั้น [๑]

การศาสนา

ด้านการศาสนาในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ได้ปรากฏว่าพระองค์ได้ทำนุบำรุงวัดวาอารามจนเป็นที่ปรากฏถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนา ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบันได้ดังนี้

จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘) สร้างอุโบสถวัดกิตติ

จุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ. ๒๔๑๓) รื้อหอคำของพระเจ้ากาวิโลรสฯ ไปสร้างเป็นวิหารหลวงวัดกิตติ

จุลศักราช ๑๒๓๕ (พ.ศ. ๒๔๑๖) สร้างพระวิหารวัดพระธาตุดอยสุเทพ ทั้ง ๔ ด้าน สร้างระเบียงรอบ ซ่อมรั้วเหล็กรอบพระเจดีย์ เปลี่ยนฉัตร ๔ มุม ปิดทองคำเปลวพระเจดีย์และพระพุทธรูปปิดตลอดจนปราสาทและไหดอกบัวทั้ง ๔ แห่ง ก่อเสาค้างตามประทีป ใส่ราวเหล็กสำหรับจุดธูปเทียน ซ่อมเทวรูปรูปกุมภัณฑ์ บันไดนาค และยังได้สร้างอุโบสถวัดเชียงมั่นในปีเดียวกันนี้อีกด้วย

จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๘) ฉลองวิหารวัดข่วงสิงห์ และรื้อเอาหอคำพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ไปสร้างวิหารวัดพันเตา

๔๘ เจดีย์วัดกิตติ ปัจจุบันอยู่ในบริเวณโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่

๔๘

๘๙

๙๐

๙๑

๘๙-๙๐-๙๑ วัดแสนฝาง เชียงใหม่

จุลศักราช ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๙) ฉลองพระวิหารวัดพระธาตุดอยสุเทพ

จุลศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) รื้อเอาท้องพระโรงของพระเจ้ากาวิโลรสฯ ไปสร้างเป็นวิหารวัดแสนฝาง เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ สร้างวิหารวัดเชียงมั่น เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ฉลองสะพานข้ามแม่น้ำปิงตรงวัดเกตุการาม

จุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) ถวายคัมภีร์ชุดทศชาติชาดก และธรรมชาดกต่าง ๆ ๑,๐๐๐ ผูกถวายพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ ขันธ์ หีบพระธรรมเขียนลายรดน้ำและมีเทวรูปปิดทองคำเปลว ๓ ลูก หีบไม้ประดู่ลาย ๒ ลูก รวม ๕ ลูก และสร้างหอพระไตรปิฎก ๒ หลัง ไว้ที่วัดช่วงสิงห์

จุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ. ๒๔๒๓) สร้างวิหารวัดเจดีย์หลวง ตลอดจนสร้างกุฏิ อุโบสถ วิหารพระนอน ซ่อมหอมณฑปเสาอินทขีลและกุมภัณฑ์อีกด้วย

จุลศักราช ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔) หล่อระฆังใบใหญ่ไว้ที่วัดช่วงสิงห์ วันเพ็ญเดือน ๕ ได้ยกช่อฟ้าของพระวิหารวัดเจดีย์หลวง

จุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖) ฉลองวิหารวัดเชียงมั่นที่ได้รื้อเอาท้องพระโรงพระเจ้ากาวิโลรสฯไปสร้าง

จุลศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ฉลองวิหารวัดพันเตา วิหารวัดสบขมิ้น วิหารวัดหอธรรม ซึ่งทั้งสองวัดหลังนี้มีศรัทธาสร้างต่างหาก แต่ได้จัดงานฉลองพร้อมกัน (ต่อมา ๒ วัดนี้ยุบเป็นวัดเดียวกับวัดเจดีย์หลวง) เดือน ๙ เพ็ญ ทำบุญฉลองวิหารลายคำวัดพระสิงห์ ที่พระเจ้ากาวิโลรสฯได้สร้างไว้ และซ่อมสิงห์ ๒ ตัวที่หัวเวียงที่พระเจ้ากาวิละได้สร้างไว้ก่อนแล้ว

๙๒

๙๓

๙๒ วิหารวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

๙๓ เจดีย์วัดป่าเป้า

จุลศักราช ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) อุปสมบทพระภิกษุจำนวนเท่าชนมายุ ๗๒ รูป และสามเณร ๘ รูป

จุลศักราช ๑๒๕๒ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ฉลองวิหารวัดท้องฝาย

จุลศักราช ๑๒๕๓ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ฉลองวิหารวัดขี้เหล็กร่มหลวง (ปัจจุบันชื่อวัดอินทราราม ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่) ซึ่งแต่เดิมพระเจ้ากาวิโลรสฯ มาสร้างไว้ ในปีเดียวกันโปรดให้ซ่อมพระเจดีย์ดอยสุเทพและยกยอดฉัตรแล้วจัดงานฉลองในเดือน ๘ เพ็ญ และโปรดให้ซ่อมรูปช้างเผือกอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถึงเดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ จึงเริ่มก่อเจดีย์วัดป่าเป้า

๙๔

๙๔ พระพุทธรูปทองคำ มีฉัตร ๕ ชั้น ฐานเงิน ปางมารวิชัย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ถวายวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ลักษณะพระเกศโมฬีถอดได้ ไม่มีทรงบรรจุ สภาพองค์พระสมบูรณ์ ฉัตรชำรุด มีใบโพธิ์ตุ้งติ้ง ๘ อัน ฐานเงินฉัตร ๕ ชั้น ทองคำ ก้านฉัตรเงิน หนัก ๔,๐๘๐ กรัม หน้าตัก ๑๒.๔ ซม.

จุลศักราช ๑๒๕๔ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ฉลองวิหารหลังน้อยทางตะวันตกวัดกิตติ

จุลศักราช ๑๒๕๗ (พ.ศ. ๒๔๓๘) เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ จัดงานฉลองถวายทานวิหารและสะพานที่ถ้ำตับเตา อำเภอฝาง เดือน ๖ เพ็ญ ถวายทานวิหารพระบาทสี่รอย และให้ตั้งสังฆราชา ๗ องค์ที่วิหารวัดพระธาตุดอยสุเทพ คือ

๑. ครูบาโสภา วัดฝายหิน เป็นสังฆนายกที่ ๑

๒. ครูบาญาณะ วัดสันคะยอม เป็นสังฆนายกที่ ๒

๓. ครูบาอริยะ วัดหนองโขง เป็นสังฆนายกที่ ๓

๔. เจ้าพระกาวิละ วัดพวกแต้ม เป็นสังฆนายกที่ ๔

๕. ครูบาคันธา วัดเชตุพน เป็นสังฆนายกที่ ๕

๖. ครูบาพิมทา วัดไชยมงคล (ป่ากล้วย) เป็นสังฆนายกที่ ๖

๗. เจ้าพระเทพวงศ์ วัดนันทา เป็นสังฆนายกที่ ๗

จุลศักราช ๑๒๕๘ (พ.ศ.๒๔๓๙) สร้างพระพุทธรูปเท่าอายุ ๗๙ องค์ และอุปสมบทนายเสาร์คำ บุตรพระญาโคหาที่ถูกประหารชีวิตเป็นภิกษุ เดือน ๘ เพ็ญ ฉลองเจดีย์วัดเชียงยืน เดือน ๕ เพ็ญ ฉลองเจดีย์วัดไชยชนะมงคลป่ากล้วย

จุลศักราช ๑๒๕๙ (พ.ศ.๒๔๔๐) เดือน ๗ เพ็ญ ถวายทานหอพระไตรปิฎกวัดเชียงมั่น เดือน ๘ เพ็ญ สร้างวิหารวัดสวนดอก แรม ๑๑ ค่ำ สร้างมุขวิหารหลวงวัดพระสิงห์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ถวายพระธรรม ๘๔,๐๐๐ กัณฑ์ไว้ที่วัดเชียงยืน ถวายแหย่งช้างประดับทอง ๑ สำรับไว้ที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง และถวายม้าเครื่องเงิน ๑ ม้า ไว้ที่วัดพระธาตุดอยสุเทพ

การศึกษา

ในช่วงสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์นี้ การศึกษาของชาวเชียงใหม่ยังคงดำเนินไปตามแบบโบราณประเพณี คือมีวัดเป็นแหล่งอบรมกุลบุตรอยู่นั้น เมื่อมิชชันนารีคือศาสนาจารย์แมคกิลวารีและครอบครัวได้ขึ้นมาถึงเชียงใหม่ ๓ เมษายน พ.ศ.๒๔๑๑ เพื่อจะตั้งจุดประกาศศาสนาแล้ว ก็นับได้ว่าการศึกษาแบบปัจจุบันได้เริ่มต้นขึ้น โดยนางโซเฟีย รอยซ์ แมคกิลวารี ได้เริ่มให้มีการศึกษาสำหรับสตรีครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๔๑๘ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๒๒ นางสาวแมรี แคมป์เบลล์ และเอ็ดนา โคล ได้มาจัดระเบียบโรงเรียนสตรีที่บริเวณเชิงสะพานนวรัฐ จนกลายมาเป็นโรงเรียนดาราวิทยาลัยในปัจจุบัน ส่วนการศึกษาสำหรับเด็กชายนั้น ได้มีการจัดตั้ง "โรงเรียนเด็กชายวังสิงห์คำ" (Chiengmai Boys School) ขึ้นที่บริเวณที่เรียกว่าวังสิงห์คำซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของเทศบาลนครเชียงใหม่ในปัจจุบัน โรงเรียนตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๑ โดยศาสนาจารย์เดวิด จี.คอลลินส์ และได้กลายมาเป็นโรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัยในปัจจุบัน[๖] โรงเรียนดังกล่าวใช้ภาษาอังกฤษและภาษาล้านนาในการเรียนการสอน

นอกเหนือจากที่จะสอนเพื่ออบรมกุลบุตรกุลธิดาให้เป็นคนดีแล้ว ในทางด้านวิชาการนั้น มีการคิดหลักสูตรขึ้นมาใช้ เช่น วิชาเลข วิชาภูมิศาสตร์ ซึ่งพิมพ์ด้วยอักษรล้านนา และหากมีเรื่องที่น่าสนใจก็นำมาใช้เป็นตำรา เช่น "หนังสือฝากของพ่อครูศรีโหม้" หรือจดหมายที่นายศรีโหม้ซึ่งไปเรียนที่อเมริกาเขียนเล่าเรื่องด้วยภาษาและอักษรล้านนา เป็นต้น

สำหรับเรื่องการพิมพ์ในล้านนานั้น แม้ว่าทางมิชชันนารีจะประดิษฐ์ตัวพิมพ์อักษรธรรมล้านนาได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๙ แล้ว แต่กว่าจะตั้ง"โรงพิมพ์อเมริกัน" ขึ้นที่บริเวณวังสิงห์คำ เพื่อพิมพ์เอกสารของคริสเตียนขึ้นมาใช้การก็ล่วงเข้า พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้ว [๓]

คดีป่าไม้

หลังจากที่ชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษรู้ดีว่าป่าไม้โดยเฉพาะไม้สักในเขตเมืองเชียงใหม่เป็นไม้สักที่มีคุณภาพดีและราคาถูกแล้ว บริษัททำป่าไม้ของอังกฤษและคนในบังคับก็พากันมาทำประโยชน์อย่างจริงจังโดยมีสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. ๒๓๙๘) รับรองฐานะและเสรีภาพในทางการค้าของชาวอังกฤษในประเทศไทย เช่น

บริษัทบริติชบอร์เนียว (British Borneo) เข้ามาในราว พ.ศ. ๒๔๐๗

บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burmah) เข้ามาในราว พ.ศ. ๒๔๓๒

และ บริษัทสยามฟอเรสต์ (Siam Forest) เป็นต้น

บริษัทดังกล่าวเป็นบริษัทใหญ่ที่มีทุนมากและเคยมีบทบาทสำคัญมาแล้วในพม่า ซึ่งเมื่อบริษัทดังกล่าวเข้ามาดำเนินงานในล้านนาแล้ว ก็ได้นำเอาลูกจ้างชาวพม่า กะเหรี่ยงและชาวพื้นเมืองอื่น ๆ เข้ามาทำงานในกิจการดังกล่าว ดังนั้นจึงมีชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาในล้านนามากขึ้นตามลำดับ [๔]

ยิ่งมีการทำป่าไม้มากขึ้นเท่าใด ก็หมายความว่ารายได้จากการเก็บค่าตอไม้ของเจ้านายก็จะมากขึ้นตามส่วน เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๑๙ มีการตัดไม้ที่ป่าแม่เมย เมืองปาย แม่แยะและท่าตาฝั่งรวมจำนวน ๑๘,๓๒๓ ต้น ค่าตอต้นละ ๖ รูปี รวมค่าตอไม้ ๒๐๒,๒๒๓ รูปี แบ่งเป็นค่าตอแก่เจ้านายท้าวพระยา ๑๕๕,๕๙๒ รูปี แบ่งเป็นค่าตอแก่แผ่นดิน ๔๖,๖๓๑ รูปี [๕]

จากผลประโยชน์ที่เห็นเป็นตัวเงินดังกล่าว ทำให้เกิดความขัดแย้งในหมู่เจ้านายของเมืองเชียงใหม่ ตำแหน่งเจ้าเมืองกลายมาเป็นตำแหน่งของผลประโยชน์ถึงหนึ่งในสามของค่าตอไม้ทั้งหมดและยังได้ประโยชน์จากผลผลิตในป่าอีกด้วย

ปัญหาการขัดแย้งเห็นได้ชัดเมื่อพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๙๗ นั้น น้อยมหาพรหมผู้บุตรชายได้เกิดวิวาทกับเจ้าอุปราชและเจ้าบุรีรัตน์ เพราะการล่อใจจากผลประโยชน์จากค่าตอไม้

นอกจากความขัดแย้งในหมู่เจ้านายแล้ว ยังเกิดความขัดแย้งของเจ้านายกับคนในบังคับอังกฤษอีกด้วย เพราะเมื่อมีผู้ประสงค์จะทำป่าไม้มากขึ้นก็จะแย่งกันขอสัมปทาน ทำให้มีการติดสินบนเป็นเงินค่าเปิดป่าเป็นพิเศษนอกเหนือจากค่าตอไม้ที่ต้องจ่ายโดยปกติอยู่แล้ว ผู้ใดที่ให้เงินค่าเปิดป่าสูงสุด ผู้นั้นก็จะได้สิทธิในการทำป่าไม้นั้น [๖]

จากความขัดแย้งที่กล่าวมาแล้ว ผนวกกับความหละหลวมในการอนุญาตในการทำป่าไม้ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยสาเหตุต่าง ๆ เช่น เจ้านายผู้ได้รับมอบป่าจากเจ้าเมืองหรือรับมอบเป็นมรดกละเมิดสัญญาที่ทำไว้ก่อนเมื่อมีผู้เสนอให้ประโยชน์สูงกว่าก็ทำสัญญาซ้ำซ้อนขึ้น การให้สัมปทานโดยมิได้กำหนดขอบเขตและระยะเวลาที่แน่นอน ตลอดจนการที่ผู้เช้าทำไม้แอบไปทำไม้โดยพลการเพราะต้องการเลี่ยงจ่ายค่าตอไม้ และประกอบกับที่เจ้าเมืองถือว่าตนเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดที่จะสั่งห้ามทำป่าไม้ ยึดทรัพย์ หรือจับกุมคุมขังคนในบังคับอังกฤษ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเหตุให้เจ้าหลวงต้องถูกฟ้อง โดยเฉพาะการที่กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทด้วย ก็ยิ่งทำให้เกิดผลที่เลวร้ายมากขึ้น ทั้งนี้ อาจสรุปได้ว่าการที่คนในบังคับอังกฤษฟ้องเจ้าหลวงเชียงใหม่อันเนื่องมาจากการทำป่าไม้ ด้วยเหตุดังต่อไปนี้

ก. เจ้านายใช้อำนาจสั่งริบทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษ ดังที่มองสวยยานฟ้องว่าเจ้าเชียงใหม่ริบหนังสือสัญญาและจับตัวมองสวยยานจำคุกและนำไม้ที่ตนตัดไว้ไปขาย และยังริบช้างของตนไปอีกด้วย รวมค่าช้างและสิ่งของที่ถูกริบเป็นเงิน ๘๐,๕๒๑ รูปี กับ ๒ สลึง (รูปีละ ๗๕.๘๐ สตางค์) และในกรณีที่มองยังชินกล่าวหาใน พ.ศ.๒๔๐๐ ว่า เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์และพวกริบเอาไม้และสิ่งของราคา ๑๘,๔๕๙ รูปีและเรียกค่าป่วยการอีก ๓๖,๙๐๒ รูปี รวมเรียกค่า เสียหาย ๕๕,๓๕๓ รูปี เป็นต้น

ข. เจ้านายเมืองเชียงใหม่ผิดสัญญา เช่นที่มองสวยการฟ้องพระเจ้ากาวิโลรสฯ เพราะอนุญาตให้นายลีแนน (Lenaine) เข้าทำป่าไม้แทนตนที่เคยขอสัมปทานไว้แล้ว

ค. เจ้านายเมืองเชียงใหม่ใช้อำนาจลงโทษคนในบังคับที่เข้าทำป่าไม้ เช่น คดีที่มองสวยมง กล่าวหาว่า พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ให้ท้าวดำนำมองสวยมงไปจำคุกเป็นเวลา ๖ ปี กงสุลจึงตัดสินให้เสียค่าปรับเป็นเงิน ๔,๐๐๐ รูปี เป็นต้น

ง. เจ้านายเมืองเชียงใหม่ทำสงครามกับพวกกะเหรี่ยงแดง ทำให้ชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษเสียหาย

จากคดีความในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายจากเจ้านายเชียงใหม่เป็นเงินจำนวนมาก จากหลักฐานพบว่าคดีความจำนวน ๔๒ เรื่อง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๑๖ ตุลาการตัดสินยกฟ้อง ๓๑ เรื่อง ส่วนอีก ๑๑ เรื่องพบว่าเจ้านายในเชียงใหม่ทำผิดจริง จึงตัดสินให้จ่ายค่าเสียหายรวม ๔๖๖,๐๑๕ รูปีหรือ ๓๗๒,๘๑๒ บาท เจ้าเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นคือพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯได้ขอชำระเพียงครึ่งเดียวก่อน ส่วนที่เหลือจะชำระภายใน ๖ เดือน แต่กงสุลอังกฤษไม่ยอมรับ บังคับให้เจ้าเชียงใหม่ชำระทั้งหมดหรือมิฉะนั้นต้องจ่ายค่าดอกเบี้ย ซึ่งราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ไม่ยินยอม ดังนั้น เจ้าเชียงใหม่จึงจ่ายค่าเสียหาย ๑๕๐,๐๐๐ รูปี (๑๒๐,๐๐๐ บาท) ราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ยืมเงิน ๓๑๐,๐๐๐ รูปี (๒๔๘,๐๐๐ บาท) โดยต้องชำระคืนภายใน ๗ ปี พร้อมทั้งดอกเบี้ยในรูปไม้ขอนสัก ๓๐๐ ท่อนต่อปี โดยไม่เกี่ยวกับเครื่องราชบรรณาการที่ต้องส่งประจำทุก ๓ ปี [๗]

จากเรื่องการต่อสู้คดีของพระเจ้าเชียงใหม่และเจ้านายทางภาคเหนือนี้นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะบางคดีเช่นคดีที่มองกุณะ (๒๘ มิถุนายน ๒๔๑๘) ฟ้องเรียกค่าเสียหาย ๓๑,๙๐๐ รูปี เจ้านครลำปางและพวกได้ไปคอยฟังผลการไต่สวนคดีอยู่ที่กรุงเทพฯอยู่เกือบ ๒ ปี มองกุณะซึ่งเป็นโจทก์ก็ไม่ยอมไปกรุงเทพฯ ทำให้คดียืดเยื้อไปถึง ๕ ปี และฝ่ายกงสุลอังกฤษโดยเฉพาะ มร. น็อกซ์(Mr. Knox)ได้แสดงท่าทีลบหลู่และคุกคามพระเจ้าเชียงใหม่หลายครั้งหลายหน

การที่ต้องจ่ายเงินค่าปรับแก่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำนวนมากเช่นนี้ทำให้กระทบต่อสภาพเศรษฐกิจของเจ้าเชียงใหม่ และโดยเฉพาะที่แต่ก่อนนี้ เจ้าเชียงใหม่มีลักษณะความเป็น "เจ้าชีวิต" ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดและสามารถดำรงอยู่ได้เมื่อไม่มีอำนาจที่เหนือกว่ามาท้าทาย เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งกับคนในบังคับอังกฤษ โดยที่เบื้องหลังนั้นก็คือการเผชิญกับอำนาจที่เหนือกว่า ทำให้โครงสร้างของอำนาจแบบเดิมต้องถูกกระทบ ซึ่งหมายความว่าความสำคัญของเจ้าหลวงเชียงใหม่เริ่มคลายลง อันเป็นเหตุให้ต้องมีการปฏิรูประบบอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ ดังที่จะเห็นได้จากการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่และการปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพในเวลาต่อมา

การปฏิรูปการปกครองสมัยก่อนการปกครองแบบเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒)

นับตั้งแต่พระเจ้ากาวิละได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่แล้วก็ได้สืบทอดแบบการปกครองบ้านเมืองตามโบราณประเพณี และได้สถาปนาเจ้าในสกุล "เจ้าเจ็ดตน" ให้ครองเมืองเมืองเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง ซึ่งก็ได้มีการ

ปรับปรุงขึ้นโดยนำระบบการปกครองบางอย่างของไทยมาปรับใช้ เช่น ตั้งเจ้าหอหน้าคือเจ้าอุปราชหรือวังหน้า เจ้าเมืองแก้ว-เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว-เจ้าบุรีรัตน์ ซึ่งเทียบกับตำแหน่งวังหลัง แต่งตั้งข้าราชการเป็นคณะผู้ปกครองระดับสูงซึ่งประกอบด้วยพระญาแสนหลวง พระญาสามล้าน พระญาจ่าบ้าน และพระญาเด็กชาย ให้เทียบกับตำแหน่งจตุสดมภ์ของไทย คือ เวียง วัง คลัง นา ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีเจ้าขันทังห้า หรือ "เจ้าขันห้าใบ" คือเจ้านายห้าท่านซึ่งมีพานเป็นเครื่องประกอบยศ อันมีเจ้าหลวงเป็นประธาน และมีเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ และเจ้าบุรีรัตน์ ซึ่งในระยะสงครามนั้นพบว่า ตำแหน่งดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการควบคุมกำลังรบ เป็นสำคัญ

ต่อมาเมื่อมีประชากรมากขึ้น การปกครองก็ซับซ้อนมากขึ้น พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์จึงได้เพิ่มที่กลุ่มเจ้าขันทังห้าอีกสามตำแหน่ง คือเจ้าราชภาคินัย พระญาอุตรการโกศล และพระญาไชยสงครามครั้นถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งเพิ่มอีก ๓ ตำแหน่งคือ เจ้าราชภาติกวงศ์ เจ้าราชสัมพันธวงศ์ และเจ้าสุริยวงศ์ และใน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้าก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเพิ่มอีก ๒ ตำแหน่ง คือ เจ้าทักษิณนิเกตุ กับ เจ้านิเวศอุดร ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ หลังจากตราพระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายแล้ว ก็ทรงตั้งเพิ่มอีก ๔ ตำแหน่ง คือ เจ้าประพันธพงศ์ เจ้าวรญาติ เจ้าราชญาติ และเจ้าไชยวรเชษฐ์ ซึ่งการแต่งตั้งนี้นอกจากเพื่อรองรับการขยายตัวของราชการแล้ว ยังเพื่อเป็นการยกย่องให้เกียรติแก่เจ้านายฝ่ายเหนือด้วย

นอกจากคณะผู้ปกครองระดับสูงดังกล่าวแล้ว ยังมีเค้าสนามหลวงซึ่งประกอบด้วยเจ้านายชั้นสูงขุนนาง และข้าราชการชั้นสูงอยู่ด้วย ๓๒ ตำแหน่ง ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและช่วยเจ้าหลวงในการบริหารบ้านเมือง จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๓๘-๒๐๓๐) ก็เคยปรากฏเค้าสนามแล้ว

ในด้านการศาลของล้านนาแบบโบราณนั้น ไม่มีระเบียบแบบแผนแต่อย่างใด ผู้ฟ้องอาจยื่นฟ้องต่อเจ้านายท่านหนึ่งท่านใดก็ได้ หรืออาจยื่นต่อเจ้าหลวงโดยตรงก็ได้ ในการพิจารณาคดีนั้นเจ้าหลวงอาจตัดสินเองหรือมอบให้เจ้านายผู้ใดผู้หนึ่งตัดสินคดีก็ได้ ซึ่งเจ้าหลวงซึ่งเป็น "เจ้าชีวิต" มีอำนาจเด็ดขาดที่จะสั่งประหารนักโทษได้โดยง่าย หากคดียากแก่การพิสูจน์แล้วมักให้โจทก์และจำเลยดำน้ำแข่งกัน[๘]

เมื่อเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาได้เข้าเป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ทางกรุงเทพฯ ก็ปล่อยให้เจ้าเมืองในล้านนาปกครองตนเองอย่างอิสระ โดยกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองไว้เพียงสี่ประการ คือ ให้ช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต ให้ช่วยขยายพระราชอาณาเขต ให้ช่วยเหลือในการสงคราม และให้ส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุก ๓ ปี

ครั้นล่วงเวลาเข้าสู่ยุคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นยุคของการปฏิรูปแล้ว ก็เห็นว่าระบบการปกครองแบบเดิมโดยเฉพาะในล้านนาควรจะเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น อันเนื่องมาจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก และเห็นว่าระบบการปกครองแบบเดิมนั้น ไม่เหมาะสมกับกาลสมัยโดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ของภาคเหนือดังกล่าวมาแล้ว

หลังจากการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ แล้ว รัฐบาลสยามได้ส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชีกรมพระกลาโหมไปเป็นข้าหลวงสามหัวเมือง โดยประจำอยู่ที่เชียงใหม่ มีหน้าที่ควบคุมดูแลและแนะนำให้พระเจ้าเชียงใหม่ปฏิบัติตามสนธิสัญญาเชียงใหม่และทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองเหนือเท่านั้น ยังไม่ถึงกับยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครหรือยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราช เพียงแต่ต้องการได้อำนาจที่แท้จริงที่จะสั่งเจ้าผู้ครองนครได้ โดยที่เจ้าผู้ครองนครยังคงมีอำนาจแต่เพียงในนามเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้เกิดความวุ่นวายขึ้นตามชายแดน คือหัวเมืองต่าง ๆ ได้เตรียมเสบียงอาหารและอาวุธไว้ต่อสู้กับพม่า และขณะเดียวกัน การปกครองภายในเชียงใหม่ก็สับสนเพราะแม่เจ้าทิพเกสรชายาผู้เข้มแข็งของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ก็ถึงแก่อนิจกรรมในปีนั้นด้วย จากความสับสนดังกล่าว นับเป็นโอกาสดีที่รัฐบาลสยามจะดำเนินการปฏิรูปการปกครองในล้านนา ให้บังเกิดความสงบเรียบร้อย ตามสัญญาเชียงใหม่ฉบับ พ.ศ. ๒๔๒๖ได้ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงพิเศษ มาจัดการแก้ไขปัญหาชายแดนและดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๒๗ อันเป็นสมัยของพระเจ้าอินท-วิชยานนท์ฯ[๙]

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรสามารถทำงาน ทั้งในด้านการปกครอง การชายแดน การปรับปรุงเก็บภาษีอากร และกิจการป่าไม้ได้ผลสำเร็จเป็นอย่างดียิ่ง เนื่องจากทรงมีความรู้ความสามารถ มีบุคลิกภาพที่เข้มแข็งเฉียบขาด และตั้งพระทัยทำงานอย่างจริงจัง ประกอบกับที่ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้บรรดาเจ้านายบุตรหลานและราษฎรทั่วไปในล้านนาให้ความยกย่องกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นอันมาก [๑๐]

ในด้านการปกครองนั้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงถือว่าเขตล้านนาเป็น "เขตพิเศษ" เพราะมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นสูง ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองจึงอนุโลมให้เหมาะสมกับท้องถิ่น เช่นตำแหน่งเจ้าการ **เจ้าขันทั้งห้า** และเค้า **สนามหลวง** ก็ยังคงให้มีอยู่ตามแบบเดิม แต่กำหนดตำแหน่งใหม่เข้าเสริมคือ เสนา ๖ ตำแหน่ง ซึ่งประกอบด้วย กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา แต่ละกรมให้เจ้านายบุตรหลานดำรงตำแหน่งเป็นเสนาทำหน้าที่บังคับบัญชากรม ข้าราชการจากส่วนกลางเป็นผู้ช่วยเสนา ทำหน้าที่ให้คำแนะนำ

และช่วยเหลือเจ้านายบุตรหลานที่ยังไม่เข้าใจรูปแบบการปกครองแบบใหม่ ซึ่งผู้ช่วยเสนาจะเป็นผู้ควบคุมอำนาจการปกครองและทำหน้าที่จัดการด้านต่างๆ อย่างแท้จริง นอกจากนั้นยังมีตำแหน่ง "พระยารอง" ซึ่งสงวนไว้ให้เจ้านายบุตรหลานหรือขุนนางพื้นเมือง เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญไม่มากไปกว่าเพื่อถนอมน้ำใจคนพื้นเมือง ดังนั้น ในแต่ละกรมจะประกอบด้วยตำแหน่งพระยาว่าการกรม (เสนา) พระยาผู้ช่วยไทย (ผู้ช่วยเสนาจากส่วนกลาง) และ "พระยารองลาว" หรือพระยาในระดับรองเป็นชาวเชียงใหม่ ซึ่งแต่ละกรมก็จะมีอำนาจต่างๆ กันไป โดยที่เค้าสนามหลวงเป็นผู้คัดเลือกผู้ดำรงตำแหน่งเสนาทั้ง ๖ และให้เจ้าหลวงเป็นผู้แต่งตั้งและมีสิทธิ์ในการถอดถอนได้ด้วย[๑๑]

การปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีอากร

วิธีการเก็บภาษีแบบเดิมในล้านนาก่อนการปฏิรูป เป็นแบบการเก็บภาษีที่สอดคล้องกับการผลิตเพื่อบริโภคในท้องถิ่น กล่าวคือมีการเก็บส่วยตามผลผลิต เช่น ในการปลูกข้าวนั้น หากใช้เมล็ดพันธุ์จำนวนหนึ่งสัด เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วให้ส่งข้าวเข้าฉางหลวงหนึ่งสัด ซึ่งในสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เรียกเก็บเพิ่มเป็นสองสัด ส่วนผลิตผลทางการเกษตรอย่างอื่น เช่น หมาก มะพร้าว พริก ฯลฯ ก็เก็บในอัตรา ๑๐ ชัก ๒ นอกจากนั้น ยังมีการเก็บภาษีหลังคาเรือนซึ่งมีมาแต่โบราณคือเก็บภาษีบ้านที่สามีภรรยาอยู่ด้วยกันบ้านละ ๕ รูปี บ้านที่มีเฉพาะหญิงหม้ายให้เก็บภาษีหลังละ ๒ รูปี

ทั้งนี้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ดำเนินการปฏิรูปการเก็บภาษี "แบบกรุงเทพ" ใน ๒ รูปแบบ คือแบบแรก จัดระบบผูกขาดให้กับเจ้าภาษีนายอากรประมูล ซึ่งมี ภาษีสุรา ภาษีสุกร ภาษีนา ภาษีครั่ง และสมพัตสรต้นไม้ ส่วนแบบที่สองคือการเก็บภาษีผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งแทนที่จะเรียกเก็บภาษีข้าวเป็นข้าว ฯลฯ ก็เรียกเก็บเป็นเงินแทน นอกจากนี้ยังเก็บภาษีอากรแบบใหม่ขึ้นถึง ๙ อย่าง เช่น ภาษีค่าแรงในการก่อสร้างต่างๆ ภาษีสินค้าขาออกและภาษีสินค้าขาเข้า เป็นต้น [๑๒]

การปรับปรุงเรื่องการป่าไม้

ปัญหาเรื่องการป่าไม้อันเกิดขึ้นจากความหละหลวมต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดความเดือดร้อน ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้น รัฐบาลสยามได้พยายามหาทางแก้ไขมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งได้มีการออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการป่าไม้ถึงสองฉบับ ซึ่งฉบับ

แรกสำหรับเจ้าหลวงที่จะทำสัญญากับชาวต่างประเทศนั้น จะต้องได้รับความยินยอมจากรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ เสียก่อน ส่วนฉบับที่สอง ว่าด้วยภาษีไม้ขอนสักและไม้กระยาเลย พอถึง พ.ศ. ๒๔๒๖ รัฐบาลสยามก็ได้ทำสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง หลังจากที่ทำครั้งแรกเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ซึ่งในฉบับที่สองนี้ ห้ามผู้ไม่มีใบอนุญาตจากรัฐบาลกลางเข้าทำป่าไม้ และห้ามเจ้าของป่าออกใบอนุญาตให้แก่ผู้ทำป่าไม้หลายคนในท้องที่ตำบลเดียวกัน

เพื่อให้กิจการป่าไม้เป็นไปโดยรัดกุมขึ้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้ดำเนินการทำบัญชีเจ้าของป่าไม้ และทำแผนที่ระวางป่าไม้ต่าง ๆ และมีรายละเอียดเกี่ยวกับป่าต่าง ๆ ไว้โดยละเอียด

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรซึ่งดำรงฐานะข้าหลวงพิเศษทำหน้าที่วางรากฐานการปฏิรูปต่าง ๆ ดังที่กล่าวแล้วนั้นโดยใช้เวลาเพียงปีเศษก็กลับกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ หลังจากนั้นก็ได้มีข้าราชการชั้นสูงมาเป็นข้าหลวงห้าหัวเมืองเพื่อมาทำหน้าที่ต่อจากกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทำไว้ แต่กระนั้นก็ไม่ได้ผลดังที่เคยเป็นมาก่อน โดยเฉพาะการที่พระยาเพชรพิไชยที่มิได้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่ควรแต่กลับใช้อำนาจหน้าที่แสวงหาประโยชน์ส่วนตัวนั้น ทำให้เรื่องเลวร้ายขึ้นกว่าเดิม ซึ่งเรื่องที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนโดยทั่วไปนั้น คือระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เก็บภาษีอากรอย่างขูดรีดประชาชน ทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งรวมตัวกันต่อต้านเจ้าภาษีนายอากรขึ้น และลุกลามกลายเป็นกบฏเพื่อต่อต้านการปกครองของไทยไป ดังในเหตุการณ์กบฏพระญาปราบสงคราม (ผาบสงคราม)

กบฏพระญาปราบสงคราม [๑๓]

กบฏพระญาปราบสงครามเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่ตำบลหนองจ๊อม อำเภอสันทราย เชียงใหม่ เมื่อน้อยวงษ์เป็นเจ้าภาษีนายอากรผู้ผูกขาดภาษีหมากพลู มะพร้าว ในแขวงเมืองเชียงใหม่ในอัตราปีละ ๔๑,๐๐๐ รูปี ซึ่งเป็นอัตราประมูลที่สูงกว่าเจ้าภาษีคนเดิมถึง ๑๖,๐๐๐ รูปีดังนั้น จึงจำเป็นที่น้อยวงษ์จะต้องเก็บภาษีดังกล่าวอย่างเข้มงวด เพื่อให้ได้เงินกลับคืนและได้ผลประโยชน์มาก จนวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ราษฎรในตำบลหนองจ๊อมจำนวน ๔ คนไม่มีเงินเสียภาษี จึงขอให้เก็บผลหมากแทน แต่คนของน้อยวงษ์ไม่ยอม และได้บังคับจับกุมราษฎรทั้ง ๔ จำขื่อมือขื่อเท้าประจานไว้ที่บ้านนายแคว่น ทำให้พระญาปราบสงครามซึ่งเป็นแม่ทัพเมืองเชียงใหม่ซึ่งได้ปกครองแคว่นหนองจ๊อม แคว่นแม่คือและแคว่นกอกและราษฎรส่วนหนึ่งทนไม่ได้ จึงบุกเข้าปลดเครื่องจองจำคนทั้ง ๔ ออก แล้วใช้กำลังขับไล่พวกเจ้าภาษีนายอากรออกจากเขตหมู่บ้าน พร้อมทั้งประกาศห้ามเข้าไป

เก็บภาษีอากรอีก พวกเจ้าภาษีนายอากรจึงขู่ว่าจะขอกำลังทหารไปปราบ ดังนั้นชาวบ้านจึงรวมตัวกันเข้าเป็นกองกำลังถึงสองพันกว่าคน แล้วให้ทุกคนกินน้ำสัจจะคือดื่มน้ำสาบานร่วมกันที่วัดฟ้ามุ่ยซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน แล้วนิมนต์พระมาทำพิธีทางไสยศาสตร์เพื่อเพิ่มขวัญและกำลังใจ พร้อมกันนั้นพระญาปราบสงครามก็ประกาศตนเป็นเจ้า มี "พ่อแคว่น" คือกำนันและ "แก่บ้าน" หรือผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นข้าราชการระดับท้องถิ่นหลายคนเข้ามาช่วย คือ พระญาขัติยะ (แคว่นแม่คือ) พระญารัตนโคหา/คูหา (บ้านถ้ำ) พระญาจินใจ (แคว่นจ๊อม) พระญาชมภู (แก่บ้านหัวฝาย) ท้าวยาวิไชย (แก่บ้านป่าบง) ท้าวเขื่อนคำ (แคว่นกอก) ท้าวขัด ท้าวใจ ท้าวเขื่อนแก้ว ท้าวราช ท้าวขันคำและแสนเทพสุรินทร์ เป็นต้น ซึ่งก็ได้มีราษฎรเข้าสมทบเพิ่มขึ้น จากความคิดเดิมที่เพียงต่อต้านเจ้าภาษีนายอากรและชาวจีน ก็ขยายขึ้นเป็นการต่อต้านข้าราชการไทย และต่อต้านรัฐบาล

พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ซึ่งขณะนั้นขึ้นมาเป็นข้าหลวงพิเศษ ทรงออกคำสั่งลงวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๒ ให้พระญาปราบสงครามเข้ามอบตัวภายใน ๕ วัน แต่พวกของพระญาปราบสงครามไม่ยินยอม กลับวางแผนจะเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ในย่ำรุ่งของวันที่ ๑๘-๑๙ หรือวันที่ ๒๐ กันยายนนั้นเพื่อหมายฆ่าข้าราชการไทยและพ่อค้าชาวจีนทั้งหลาย แต่แผนการดังกล่าวก็ล้มเหลวเพราะเมื่อถึงกำหนดนัด กองกำลังไม่พร้อมเพรียงกันเพราะในคืนก่อนที่จะเข้าตีเชียงใหม่นั้นเกิดฝนตกหนัก น้ำหลาก น้ำในแม่น้ำปิง แม่น้ำกวงและแม่น้ำคาวล้นฝั่ง ดังนั้น ในวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๒ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้านายบุตรหลานซึ่งนำกำลังออกปราบปรามตามคำสั่งของข้าหลวงพิเศษ ก็สามารถจับกุมกลุ่มชาวบ้านติดอาวุธดังกล่าวได้จำนวนหนึ่ง แต่พระญาปราบสงครามสามารถพาบุตรภรรยาหลบหนีไปได้ ผู้ที่ถูกจับกุมได้ก็ถูกนำไปพิจารณาโทษ โดยที่คนระดับหัวหน้า ๑๒ คนถูกประหาร รองลงมา ๑๕ คนถูกเฆี่ยนคนละ ๙๐ ที แล้วให้ริบทรัพย์ทั้งหมด และให้จำคุกตลอดชีวิต นอกนั้นให้เฆี่ยนคนละ ๓๐ ทีแล้วถูกภาคทัณฑ์ และมีบางส่วนที่ไม่ถูกเฆี่ยนแต่ให้ทำทัณฑ์บนไว้

ฝ่ายพระญาปราบสงครามเมื่อได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองเชียงตุงแล้วก็ยกกำลังเข้ายึดเมืองฝาง โดยหนานอินทะต่อ (อินต๊ะข้อ) ผู้รักษาการเมืองฝางอยู่นำขบวนราษฎรถือพานดอกไม้ธูปเทียนไปเชิญพระญาปราบสงครามเข้าเมือง เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๓๒ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวเมืองฝางก็เดือดร้อนเพราะเจ้าภาษีนายอากรเช่นกัน จึงได้ต้อนรับพระญาปราบสงครามเช่นนั้น จากนั้นพระญาปราบสงครามก็ปล่อยข่าวลือว่าตนมีกำลังสนับสนุนทั้งจากราษฎรพื้นเมือง ชาวไทใหญ่ ชาวฮ่อ และคนจากหัวเมืองต่างๆ เป็นจำนวนมาก และส่งหนังสือบอกไปยังญาติมิตรให้ทราบข่าวและขอความร่วมมือด้วย

กองกำลังจำนวน ๓๐๐ คนของพระญาปราบสงครามได้ปะทะกับกองกำลังจากลำปางที่ยกขึ้นมาช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.

๙๕

๙๕ ขัวแตะ (สะพานขัดแตะ) ข้ามแม่น้ำปิง
ไปวัดเกตุ

๒๔๓๒ ที่ผานกกิ่ว แขวงเมืองพร้าว กองกำลังของพระญาปราบสงครามแตกพ่าย บุตรชาย ๒ คนของพระญาปราบสงครามเสียชีวิตในที่รบ ส่วนพระญาปราบสงครามหนีกลับไปพึ่งเจ้าเมืองเชียงตุงอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเจ้าเมืองเชียงตุงก็ได้แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองโก

เหตุการณ์เรื่องพระญาปราบสงครามนี้ ทำให้เกิดความตื่นตระหนกกันทั่วไป หัวเมืองใกล้เคียงถูกเกณฑ์ให้มาช่วยป้องกันเชียงใหม่ แต่ขณะเดียวกัน เจ้านายและบุตรหลานในเมืองเชียงใหม่มิได้ตื่นตระหนกไปด้วย ทั้งยังแสดงความจำนงว่าไม่ประสงค์จะนำกำลังไปปราบพระญาปราบสงคราม โดยเฉพาะเจ้าอุปราช (ต่อมาคือเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์) ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาของพระญาปราบสงครามถึงกับตอบข้าหลวงพิเศษตอนหนึ่งว่า "...ถ้ามีศึกอื่นจะรับไป แต่พระญาปราบสงครามไม่ยอมไป..." [๑๙]

หลังจากเหตุการณ์พระญาปราบสงครามแล้ว รัฐบาลกลางได้ยอมผ่อนปรนให้แก่เจ้านายเมืองเหนือบ้าง เช่น ใน พ.ศ.๒๔๓๕ อนุญาตให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯยกเลิกเสนาผู้ช่วย ๖ ตำแหน่งตามที่เสนอไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักได้ดีถึงเรื่องนี้ แต่ก็ยังทรงตั้งพระทัยที่จะปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพต่อไปอีก

การปฏิรูปการปกครองมณฑลลาวเฉียง [๑๕]
(พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๔๒)

เมื่อการปฏิรูปการปกครองยุคแรกในมณฑล "ลาวเฉียง" หรือเขตล้านนายังไม่เรียบร้อยตามเจตนารมณ์ของรัฐบาลกลาง ประกอบกับการที่ต้องเสียหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้าและหัวเมืองกะเหรี่ยงให้แก่อังกฤษใน พ.ศ.๒๔๓๕ และเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่อังกฤษในวิกฤตกาล ร.ศ.๑๑๒ หรือ พ.ศ.๒๔๓๗ ทำให้ต้องมีการปฏิรูปการปกครองอีกครั้งหนึ่ง

ในการดำเนินงานในครั้งนี้ พระยาทรงสุรเดช (อั้น บุนนาค) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียงตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๘-๒๔๔๒ ซึ่งท่านก็ได้ขยายเขตการปฏิรูปออกไปจนถึงเมืองแพร่และน่านด้วย ซึ่งท่านก็สามารถรวมอำนาจท้องถิ่นเข้าสู่ระบบของรัฐบาลกลางได้สำเร็จอีกครั้งหนึ่ง

การปกครอง

พระยาทรงสุรเดชเริ่มตั้ง "กองมณฑลลาวเฉียง" โดยมีพระยาทรงสุรเดชเองเป็นผู้บังคับบัญชาและมีข้าหลวงรองในตำแหน่ง ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงป่าไม้ และมีข้าราชการระดับต่างๆ ประจำงาน

ลักษณะการปกครองที่ว่านี้มีลักษณะคล้ายกับการปกครองแบบเทศาภิบาลซึ่งจัดขึ้นในยุคต่อมา

ในเมืองเชียงใหม่นั้น พระยาทรงสุรเดชตั้งตำแหน่งผู้ช่วยพระยาทั้ง ๖ ให้ครบทุกตำแหน่งหลังจากที่ถูกพระเจ้าเชียงใหม่ยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ โดยใช้ "อุบายเกี้ยวลาว" ตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ ๕ กล่อมให้พระเจ้าเชียงใหม่เป็นผู้แต่งตั้งเอง พระยาทรงสุรเดชดึงตัวข้าราชการที่ทำการในกองมณฑลให้ไปทำงานในตำแหน่งสำคัญ เช่น ผู้ช่วยเสนาคลังและผู้ช่วยเสนานา ทั้งยังดึงเอาตำแหน่งทั้งสองไปไว้ที่ที่ว่าการมณฑลลาวเฉียง ซึ่งก็เท่ากับว่าที่ว่าการมณฑลแย่งตำแหน่งและงานที่ระดับเมืองเคยทำมาก่อน ทำให้เจ้านายและบุตรหลานเริ่มไม่พอใจ เกรงว่ารัฐบาลจะยกตำแหน่งต่าง ๆ ไปรวมไว้ยังที่ว่าการมณฑล จนกระทั่งเจ้านายทั้งหลายจะหมดบทบาทและอำนาจไป ดังนั้น เจ้านายในเมืองเชียงใหม่จึงทำหนังสือกราบบังคมทูลไปยังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยความกังวลในเรื่องนี้

การศาล

ในครั้งที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำเนินการปฏิรูปการศาลในมณฑลพายัพนั้นได้ตั้งกรมยุติธรรมเพื่อทำหน้าที่พิจารณาคดี แต่ในทางปฏิบัติ ก็ได้มีเสนา ๖ ตำแหน่งในกรมต่าง ๆ พิจารณาคดีด้วย พระยาทรงสุรเดชได้จัดการให้การศาลที่กระจายอยู่นั้นให้รวมกันที่กรมยุติธรรมเพียงแห่งเดียว โดยมีเจ้าบุรีรัตน์เป็นเสนายุติธรรมในนครเชียงใหม่ ซึ่งมีฐานะเป็นศาลเมืองและพิพากษาคดีตามแบบโบราณประเพณี ซึ่งให้ความยุติธรรมได้ไม่เพียงพอ

การปฏิรูปการศาลที่เกิดขึ้นนี้ ดำเนินโดยจัดตั้งศาลมณฑลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ใช้นักกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมตามแบบส่วนกลาง ทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์เพื่อพิจารณาคำร้องที่ยื่นอุทธรณ์มาจากศาลเมือง และพบว่าราษฎรนิยมศาลมณฑลมากกว่าศาลเมือง

การคลังและภาษีอากร

พระยาทรงสุรเดชผนวกเอาการคลังของเมืองเชียงใหม่เข้าไว้ในการคลังของมณฑล โดยให้ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจในการเก็บและจ่ายเงินภาษีอากร โดยที่ทางเจ้านายเชียงใหม่ไม่มีโอกาสได้ใช้เงินแผ่นดินได้อย่างอิสระดังเดิม และจัดทำงบประมาณรายรับรายจ่ายของเมืองเชียงใหม่และเมืองต่าง ๆ ขึ้นโดยเฉพาะรายได้ของเจ้าเมือง (ไม่เกี่ยวกับค่าตอไม้และรายได้พิเศษอื่น) มีการกำหนดไว้แน่นอนว่า เจ้าเชียงใหม่ได้ปีละ ๖๐,๐๐๐ รูปี หากจำเป็นก็อาจยืมจากคลังเมืองได้ไม่เกินครั้งละ ๑๐,๐๐๐ รูปี ซึ่งย่อมไม่เป็นที่พอใจของเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ถึงกับตรัสว่า "*...เมืองเชียงใหม่เหลือแต่กระดูก เนื้อเขาเอาไปกินเสี้ยง...*" และในขณะที่พระยาทรงสุรเดชกำลังดำเนินการลดผลประโยชน์ของเจ้านายอยู่นั้น บังเอิญ

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯถึงแก่พิราลัย พระยาทรงสุรเดชจึงลดเงินของเจ้าเชียงใหม่จากปีละ ๘๐,๐๐๐ รูปี เหลือปีละ ๓๐,๐๐๐ รูปี พร้อมทั้งลดเงินเดือนเจ้านายบุตรหลานที่รับราชการ และจัดการโยกย้ายถอดถอนบางตำแหน่งแล้วให้ข้าราชการไทยเข้าแทน พร้อมทั้งจ่ายเงินเดือนให้แก่ข้าราชการฝ่ายไทยเพิ่มขึ้น

ส่วนทางด้านภาษีอากรซึ่งเคยมีปัญหาเช่นในกรณีพระญาปราบสงครามมาก่อนแล้วนั้น พระยาทรงสุรเดชได้เปลี่ยนจากระบบผูกขาดมาให้เจ้านายบุตรหลานที่รับราชการในตำแหน่งเสนาคลังและเสนานาเป็นผู้จัดเก็บภาษีนาและยาสูบและยกเว้นการเก็บภาษีนาแก่เจ้านายและบุตรหลาน การนี้ดำเนินได้เพียงปีเดียวก็ต้องยกเลิกเพราะความยากลำบากในการจัดเก็บและรายได้จากภาษีก็ลดลงด้วย เจ้านายบุตรหลานจึงขอยกเลิกหน้าที่ในการเก็บภาษี ทางรัฐบาลกลางจึงส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปทำหน้าที่ดังกล่าวแทน ส่วนภาษีอื่น ๆ นอกจากภาษีนาและยาสูบแล้ว ทางรัฐบาลกลางยังให้ชาวจีนผูกขาดตามเดิมแต่ให้ข้าหลวงใหญ่ทรงอำนาจในการให้ประมูล โดยที่ทางเจ้าผู้ครองนครได้ประโยชน์ไปส่วนหนึ่งเท่านั้น

ด้านการป่าไม้ซึ่งทางรัฐบาลพยายามแก้ไขตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ เรื่อยมาแต่ก็ยังมีเรื่องที่ต้องแก้ไขอีกมาก ทางรัฐบาลจึงจ้าง มร. เอช สเลด (Mr. H. Slaid) ผู้เชี่ยวชาญด้านการป่าไม้เป็นอธิบดีกรมป่าไม้คนแรกของสยาม ซึ่งเริ่มจัดตั้งที่นครเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ การปรับปรุงด้านการป่าไม้นี้ดำเนินไปหลายประการ แต่ที่เด่นมี ๒ เรื่อง คือ การโอนกรรมสิทธิ์พื้นที่ป่าไม้ในมณฑลลาวเฉียงทั้งหมดเป็นสมบัติของแผ่นดิน แต่มอบค่าตอไม้กึ่งหนึ่งให้แก่เจ้าผู้ครองนครและเจ้านายบุตรหลาน และปรับปรุงสัญญาอนุญาตให้ทำป่าไม้รัดกุมมากกว่าเดิม

การจัดการในด้านต่าง ๆ ของพระยาทรงสุรเดชนี้สร้างความรู้สึกบีบคั้นต่อเจ้านายบุตรหลานในเมืองเชียงใหม่เป็นอันมาก จนเกิดการแบ่งเป็นฝ่ายข้าหลวงและฝ่ายเจ้านายบุตรหลานขึ้น ซึ่งรุนแรงจนแบ่งเขตกันอยู่ โดยฝ่ายข้าหลวงอยู่ด้านริมน้ำปิง (บริเวณที่ทำการเทศบาล) และฝ่ายเจ้านายบุตรหลานอยู่ในกำแพงเมืองและมุ่งประทุษร้ายแก่กัน นอกจากนั้นเจ้าอุปราชอินทวโรรสและเจ้านายบุตรหลานได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตย้ายข้าหลวงใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้าจึงทรงแก้ไขโดยทรงเรียกพระยาทรงสุรเดชกลับกรุงเทพฯ อย่างไรก็ดี ในสมัยที่พระยาทรงสุรเดชปฏิรูปมณฑลลาวเฉียงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒ นี้ ก็ถือว่าได้ลดอำนาจของเจ้านายลงไปมากแล้วและพร้อมที่จะจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลต่อไปได้ ดังนั้น จึงโปรดเกล้าฯให้พระยานริศรราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ซึ่งไม่เข้มงวดเท่าพระยาทรงสุรเดชขึ้นมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลแทน และเริ่มจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลโดยมีพระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิรยศิริ) ดำเนินการปฏิรูป [๑๖]

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯพระนามเดิม เจ้าอินทนนท์ เป็นราชบุตรเจ้าราชวงศ์มหาพรหมคำคงกับแม่เจ้าคำหล้าและยังเป็นราชบุตรเขยของพระเจ้ากาวิโล-

รสสุริยวงษ์อีกด้วยเสกสมรสกับเจ้าทิพเกสร (ทิพเกษร) ตำแหน่งของเจ้าอินทนนท์ เดิมเป็นเจ้าบุรีรัตน์ (ใน พ.ศ.๒๓๙๙) ต่อมา พ.ศ.๒๔๑๒ เลื่อนเป็นเจ้าอุปราช อินทนนท์ มีบุตรและธิดากับแม่เจ้าทิพเกสรพร้อมกับแม่เจ้าและหม่อมอื่นๆ รวมทั้งหมด ๑๑ ท่าน คือ

๑. เจ้าน้อยมหาวัน (กำเนิดจากช่างซอ)

๒. เจ้าน้อยโทน (โตน) สมรสกับเจ้าดวงเทพ ธิดาของเจ้าราชวงศ์ (มหาพรหมคำคง)

๓. เจ้าแก้วปราบเมือง
(ลำดับที่ ๒ และ ๓ กำเนิดจากเจ้าเทพ ณ ลำปาง)

๔. เจ้าน้อยขัติยะ (ขัตติยวงศ์) เป็นเจ้าราชบุตรแล้วเป็นเจ้าราชวงศ์ สมรสกับเจ้ากาบคำ

๕. เจ้าน้อยสุริยะ เป็นเจ้าสุริยวงศ์ เป็นเจ้าราชบุตร เป็นเจ้าราชวงศ์ เป็นเจ้าอุปราชแล้ว เป็นเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ ๘
(กำเนิดจากแม่เจ้ารินคำ)

๖. เจ้าแก้ว เป็นเจ้าราชภาคินัย เป็นเจ้าสุริยวงศ์ เป็นเจ้าราชวงศ์ เป็นเจ้าอุปราช แล้ว เป็นพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ลำดับที่ ๙

๗. เจ้าจอมจันทร์ สมรสกับเจ้าศรีวัณณา ธิดาของเจ้าฟองเมฆ
(ลำดับที่ ๗ และ ๘ นี้กำเนิดจากหม่อมเขียว)

๘. เจ้าหญิงคำต้าย (คำค่าย) (ลำดับที่ ๔ และ ๘ นี้กำเนิดจากหม่อมคำ)

๙. เจ้าหญิงคำห้าง (กำเนิดจากหม่อมป้อม) สมรสกับเจ้าราชภาคินัย (สิงห์โต)

๑๐. เจ้าหญิงจันทรโสภา

๑๑. เจ้าหญิงดารารัศมี ต่อมาคือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕
(ลำดับที่ ๑๐ และ ๑๑ นี้กำเนิดจากแม่เจ้าทิพเกสร)

"เจ้าอินทวิชยานนท์" ได้รับการเลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๔ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน จุลศักราช ๑๒๕๙ (พ.ศ.๒๔๔๐) เดือนยี่เหนือ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมง ๒๕ นาที จัดการปลงพระศพในปีต่อมาเมื่อเดือนหกเหนือขึ้น ๑๔ ค่ำ ที่ท่าน้ำแม่ปิง ก่อสถูปบรรจุพระอัฐิไว้ที่ต้นไม้กร่าง ฝ่ายตะวันตกของสะพานข้ามน้ำแม่ปิง ต่อจากสถูปของแม่เจ้าทิพเกสร (ต่อมาย้ายไปที่วัดสวนดอก เชียงใหม่)

เชิงอรรถ

๑ **พงศาวดารโยนก** มิได้ระบุว่าผลของการยกกำลังไปครั้งนั้นมีผลเป็นประการใด

๒ **ประวัติศาสตร์สภาคริสตจักรในประเทศไทย** น. ๑๒

๓ อุดม รุ่งเรืองศรี **วรรณกรรมล้านนา** โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ ๒๕๒๘ น. ๑๓

๔ เก็บความจาก พรพรรณ จงวัฒนา **กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษฯ** น. ๔๕-๔๗

๕ เก็บความจาก วิไล สุทธิศิริกุล **เชียงใหม่ ก่อน เทศาภิบาลฯ** น. ๗๗

๖ เก็บความจาก **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาลฯ** น. ๗๖-๘๑

๗ เก็บความจาก **เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาลฯ** น. ๘๒-๘๕ และเพื่อรายละเอียดโปรดศึกษาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ๒๕๑๗ ของพรพรรณ จงวัฒนา เรื่อง **กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๔๕)** โดยเฉพาะช่วง หน้า ๖๒-๑๐๔

๘ เก็บความจาก สรัสวดี ประยูรเสถียร **การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ** น. ๒๙-๓๗

๙ เรื่องเดิม น. ๕๐-๘๑

๑๐ เรื่องเดิม น. ๘๒-๙๙

๑๑ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** เอกสารคำสอนวิชา ๐๐๔๓๗๒ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๘ น. ๒๙๐-๒๙๑

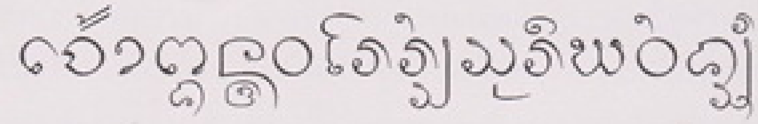
๑๒ เรื่องเดิม น. ๒๙๒-๒๙๔

๑๓ คำว่า **พระญา** ในช่วงหลังนี้มีความหมายเท่ากับยศในระดับแคว่นหรือกำนันและผู้ใหญ่บ้าน

๑๔ เก็บความจาก**ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๒๙๕-๒๙๙, สรัสวดี ประยูรเสถียร **การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ** น.๑๐๖-๑๑๔

๑๕ ลาวเฉียง, ลาวพุงดำ, มณฑลพายัพ ตรงกับภาคเหนือตอนบน หรือล้านนาในปัจจุบัน

๑๖ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๐๐-๓๐๗

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ [๑]

ดำรงนพีสีนคร สุนทรทศลักษเกษตร วรฤทธิเดชดำรง

จำนงยุติธรรมสุจริต วิศิษฐ์สัตยธาดา

มหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้าเชียงใหม่

(พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒)

ตราประจำตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๘ และลายมือชื่อ

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓ + แม่เจ้าตาเวย

เจ้ามหาพรหมคำคง + แม่เจ้าคำหล้า

พระเจ้าอินทวิชยานนท์
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ + แม่เจ้ารินคำ

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๘ (พ.ศ.๒๔๔๔-๒๔๕๒)

๙๖ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์

๙๖

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ มีนามเดิมว่าเจ้าน้อยสุริยวงษ์เมฆะ[๑] เป็นบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับแม่เจ้ารินคำพระธิดาของเจ้าไชยลังกาพิศาลคุณ สมภพเมื่อวันศุกร์เดือน ๖ เหนือ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๒๑ (พ.ศ. ๒๔๐๒) เมื่อมีชนมายุได้ ๒๓ ปี ได้ล่องลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็นที่ "เจ้าสุริยะวงษ์จางวาง" เป็นผู้ช่วยราชการพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นพระบิดาในช่วงเวลาที่รับราชการอยู่นี้ ได้ทำหน้าที่ด้านการบ้านเมืองดังนี้

พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้รับหน้าที่ราชการตำแหน่งเสนาทหาร ได้รับเบี้ยหวัดปีละ ๑,๒๐๐ รูปี และในปีเดียวกันนี้ พระบิดาให้ออกไปตรวจราชการหัวเมืองเงี้ยวฝ่ายเหนือ คือ เมืองต่วน เมืองหาง เมืองทา เมืองจวด

๙๗

๙๗ *จากซ้ายไปขวา*

เจ้าน้อยตุ้ย, พระราชนายกเสนี, เจ้าอินทวโรรส(๘), เจ้าสุริยวงศ์, เจ้าสมพมิตร

พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ณ กรุงเทพฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๔ ชื่อ ภัทราภรณ์ (ภ.ม.)

พ.ศ. ๒๔๓๐ พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์เสด็จขึ้นมาจัดราชการเมืองเชียงใหม่ มีรับสั่งให้เจ้าสุริยวงษ์เมฆะคุมพลไปประจำรักษาเขตแดนท่าจ๊อดยาบด่านฝ่ายตะวันตกฝั่งน้ำแม่คง (แม่น้ำสาละวิน) และได้ตรวจราชการตามหัวเมืองแม่ฮ่องสอนเมืองขุนยวม เมืองยวม (คืออำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน)

พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็นเจ้าราชบุตร และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎชั้น ๓ ชื่อ มัณฑนาภรณ์ (ม.ม.) และตำแหน่งนายทหารบกเป็นนายพันตรี

พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร เป็นเจ้าราชวงศ์ และตำแหน่งเสนามหาดไทย รับเบี้ยหวัดปีละ ๑,๕๐๐ รูปี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้นำต้นไม้ทองต้นไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่ "เจ้าอุปราช" และพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๒ ชื่อจุลสุราภรณ์ (จ.ม.) และเครื่องยศคือพานหมากทองคำ กระโถนทองคำ

ครั้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ พระบิดาถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ว่าราชการแทนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้รับผลประโยชน์ต่าง ๆ ครึ่งอัตราของเจ้าผู้ครองนคร

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ครั้งที่นำต้นไม้ทองต้นไม้เงินลงไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ท.จ.ว.) ดำรงวงศ์ตระกูล และในวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ปีเดียวกันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็น **"เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ดำรงนพีสีนคร สุนทรทศลักษณ์เกษตร วรฤทธิเดชดำรง จำนงยุติธรรมสุจริต วิศิษฐ์สัตยธาดา มหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้าผู้ครองนคร** ได้รับพระราชทานเครื่องยศมีพานหมากทองคำ กระโถนทองคำ คนโททองคำ ประคำทองคำ กระบี่ฝักทองคำ มาลายอดทองคำ และพระราชทานเงินผลประโยชน์ปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท และในเดือนธันวาคมนั้นก็ได้รับเลื่อนเป็นนายพันเอกทหารบก

ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๑ ชื่อมหาวราภรณ์ (ม.ช.) *กับหีบหมาก จ.ป.ร. ลงยา ๑ หีบ* [๒] ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๐,๐๐๐ บาท

เมื่อมาถึงวันที่ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) เวลาบ่าย ๔ โมง ๕๕ นาที ก็ถึงแก่พิราลัย เมื่อชนมายุได้ ๕๑ ปี ได้ว่าราชการแทนเจ้าผู้ครองนคร ๒ ปี ได้เป็นเจ้าผู้ครองนคร ๘ ปี รวมที่ได้ว่าราชการเมืองเชียงใหม่ ๑๐ ปี

เจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยวงษ์นี้ ชาวเชียงใหม่ทั่ว ๆ ไปเรียก "เจ้าหลวงตาขาว" ซึ่งตาขาวในที่นี้ หมายความถึงลักษณะดวงตาของท่านที่มีตาเหมือนฝรั่ง [๓]

เจ้าหลวงกับชาวเมือง

ในยุคของเจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยวงษ์นี้ เป็นยุคที่เชียงใหม่เริ่มเข้าสู่ความสุขสงบ โดยเฉพาะการที่ใกล้ชิดกับราชสำนักกรุงเทพฯ ผ่านทางพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้น ทำให้เชียงใหม่ได้รับความคิดในด้านศิลปะการดนตรีและการแสดง ดังที่พบว่าในชั้นแรก เจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยวงษ์จัดให้มีพวก "เขน" ขึ้นก่อน เขนคือเจ้าหน้าที่รักษาการอย่างเดียวกับทหารซึ่งท่านให้แบ่งเป็นสองพวก พวกแรกเป็นพวกที่เล่นละครและแตรวงซึ่งเป็นวงแรกของเชียงใหม่ มีครูฝึกชื่อหมวก ณ ลำพูน และเขนอีกพวกหนึ่งทำหน้าที่รักษาการณ์ มีอาวุธประจำกายคือ

ปืนยาวสมัธเคอร์หรือที่เรียกกันว่าปืนแปสตัน เจ้าหลวงยังได้สั่งให้เอาฆ้องหลายใบมาทุบแล้วหล่อเป็นระฆังใบหนึ่งสำหรับให้พวกเขนตีบอกโมงยาม ระฆังใบนี้ได้จารึกว่า ช.ม.ร.ศ.๑๒๑ ซึ่งปัจจุบันระฆังใบนี้ยังอยู่ที่สถานีตำรวจภูธร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่[๕]

เจ้าหลวงอินทวโรรสฯ ชอบที่จะใกล้ชิดกับประชาชนซึ่งก็มักจะไต่ถามทุกข์สุขของชาวเมืองเสมอ นอกจากนี้ ยังได้บำรุงน้ำใจให้ชาวเมืองได้รับความบันเทิงด้วย เช่น นำคณะละครมาแสดงในโรงละครซึ่งมีขนาดใหญ่มากของเจ้าหลวง เปิดการแสดงให้ประชาชนดูโดยไม่มีการเก็บเงิน ผู้แสดงละครส่วนมากเป็นพวกหม่อมของเจ้าหลวงทั้งสิ้น พอถึงเวลา ๕ โมงเย็น ก็เปิดเวทีที่กลางสนามของคุ้ม (ปัจจุบันเป็นโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย) มีการบรรเลงแตรวงเป็นอันดับแรก เมื่อถึงกลางคืนก็ดูละครต่อ ซึ่งคณะละครนี้ มีผู้แสดงร่วม ๕๐ คน โดยมีแม่ครูจากกรุงเทพฯ ชื่อ "จาด" ละครที่เล่นก็เป็นละครรำแบบกรุงเทพฯ ซึ่งเรื่องที่เล่น คือ พระอภัยมณี ลักษณวงศ์ และอินเหนา เป็นต้น[๕]

นอกจากนี้ เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์เจ้าหลวงจะจัดขบวนแห่ไปทางถนนท่าแพ เพื่อให้ชาวเมืองได้รดน้ำ ขบวนดังกล่าวจะต่อไปทำพิธีดำหัวที่คุ้มของท่าน

๙๘

๙๘ ระฆังใบที่เจ้าอินทวโรรสให้สร้างขึ้นสำหรับพวกเขนตีบอกเวลา ปัจจุบันอยู่ที่สถานีตำรวจภูธร อำเภอเมือง เชียงใหม่

เวลาที่ข้าราชการผู้ใต้บังคับบัญชาจะย้ายไปต่างอำเภอก็มีเมตตาให้เข้าพบ ท่านมักจะถามเสมอว่า จะเอาเงิน เอาม้า หรือปืน เพื่อให้เลือกตามประสงค์

การปกครองของท่านเป็นการปกครองท่านองพ่อปกครองลูก ใครมีทุกข์ก็มักจะขจัดให้ทุกข์หายไป เนื่องจากเจ้าหลวงมีนาเป็นจำนวนมาก และได้ข้าวปีละไม่น้อยกว่าหมื่นถัง เจ้าหลวงจะเอามาเลี้ยงญาติและข้าราชการ นอกจากนี้ ท่านยังได้เริ่มจัดสวนสัตว์ขึ้นในบริเวณคุ้มหลวง โดยนำเอาสัตว์มาเลี้ยงไว้ให้ประชาชนได้ชมโดยไม่เสียเงิน เช่นนกกระจอกเทศ อูฐ จระเข้ เสือลายพาดกลอน เป็นต้น

นับตั้งแต่ปี ๒๔๔๔ เจ้าหลวงอินทวโรรสฯ ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ท่านได้นำเอาความเจริญมาสู่นครเชียงใหม่แทบทุกด้าน การไฟฟ้าก็ได้เริ่มต้นในยุคนั้นโดยนำเอาเครื่องปั่นไฟฟ้าทำกระแสไฟฟ้าเพื่อใช้ในคุ้มหลวง[๖]

กิจการด้านพระศาสนา

เจ้าหลวงอินทวโรรสฯ เป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่เข้มแข็งมากท่านหนึ่ง นอกจากการบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลและวาระต่าง ๆ เป็นปกติแล้ว ผลงานของท่านยังปรากฏให้เห็นได้ ดังนี้

๙๙

๙๙ พระเจดีย์ธาตุเจ้าทุ่งตุ้ม
สันป่าตอง เชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๓๕ ในครั้งที่ยังเป็นเจ้าสุริยวงษ์เมฆะอยู่นั้น ท่านได้จัดการฉลองพระวิหารหลังน้อยทางด้านทิศตะวันออกเจดีย์วัดกิตติ (ปัจจุบันเป็นวัดร้างในบริเวณโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่)

พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้สร้างกุฏิวัดหอธรรม (ปัจจุบันเป็นวัดร้างและรวมเป็นส่วนหนึ่งของวัดเจดีย์หลวง)

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เป็น "มหาสัทธาเค้า" คือประธานคณะศรัทธาบวชสามเณร ๔๔ รูปเท่าชนมายุ

พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้ปฏิสังขรณ์และยกยอดฉัตรพระเจดีย์ธาตุเจ้าทุ่งตุ้มพร้อมทั้งจัดงานฉลอง

พ.ศ. ๒๔๔๗ เดือนยี่เหนือ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ได้ฉลองพระไตรปิฎกที่วัดเชียงมั่น และถวายกฐินด้วย

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ทำบุญฉลองหอพระไตรปิฎกวัดกิตติ วันเพ็ญเดือน ๕ เหนือ เป็นประธานมหาศรัทธาฉลองวิหารวัดพวกเปีย

พ.ศ. ๒๔๔๘ สร้างวิหารวัดดอกเอื้อง ได้สร้างพระพุทธรูปทันใจองค์หนึ่งด้วยไม้จันทน์

พ.ศ. ๒๔๔๙ สร้างวิหารวัดนางเหลียว เดือน ๗ ทำบุญฉลอง ต่อมาวันเพ็ญเดือน ๘ เหนือเป็นประธานฉลองพระวิหารหลวงวัดเจดีย์หลวงที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ พระบิดาทรงสร้างไว้ เดือน ๙ เหนือ แรม ๑๔ ค่ำ ทำบุญฉลองซุ้มพระพุทธรูปในวิหารหลวง วัดเชียงมั่น

พ.ศ. ๒๔๕๑ สร้างฉัตรพระเจดีย์วัดทุงยู เป็นเงิน ๓๕๐ รูปี

สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล
๒๔๔๒ - ๒๔๗๖

การจัดการเพื่อปกครองโดยระบบมณฑลเทศาภิบาลในพายัพหรือโดยเฉพาะเชียงใหม่นั้น เป็นช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวอยู่ในสมัยเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์นี้และต่อเข้าในสมัยของเจ้าแก้วนวรัฐฯ ในระยะดังกล่าวนี้เห็นได้ว่ารัฐบาลมีภาระกิจหลักคือการสถาปนาระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล

ระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล เริ่มจากหัวเมืองชั้นในก่อน แล้วจึงขยายไปสู่หัวเมืองประเทศราช เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๔๙ จึงทั่วทั้ง ๑๘

มณฑลในพระราชอาณาจักร โดยที่มณฑลพายัพจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๒ โดยที่ได้เริ่มปกครองในระบบนี้มาก่อนหน้านี้แล้ว

ดินแดนล้านนาเคยได้รับการจัดการปกครองเป็น "เขตพิเศษ" ซึ่งสมัยรัชกาลที่ ๕ เรียกว่า "บริเวณ" ให้สอดคล้องกับสภาพการปกครองแบบเดิม เพราะมีขนบในการปกครองตนเองมาช้านานแล้ว การที่รัฐบาลกลางเข้ามาเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นจึงจำเป็นต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป จนถึงราว พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงพอจะปรับใช้กฎเกณฑ์ที่เป็นแบบเดียวกับมณฑลอื่น ๆ ได้

ลักษณะเด่นของการปกครองสมัยเทศาภิบาลคือการสถาปนาระบบข้าราชการอันเป็นกลไกของรัฐไทยสมัยใหม่ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางการบังคับบัญชาต่าง ๆ ระบบข้าราชการแบบนี้มีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากมายซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของ "อำนาจรัฐจากส่วนกลาง" ซึ่งเข้ามาแทนที่ "อำนาจเจ้าหลวง" ดังนั้นจึงมีนโยบายจัดตั้งสถานที่ทำราชการในบริเวณคุ้มหลวงของเจ้าหลวง ซึ่งตั้งอยู่กลางเวียงเชียงใหม่ ซึ่งทำให้ศูนย์กลางของอำนาจเดิมของเชียงใหม่ย้ายจากเจ้าหลวงและเจ้านายบุตรหลานไปสถิตอยู่ที่สถานที่ทำราชการทั้งสิ้นและขณะเดียวกันเจ้านายบุตรหลานก็ทยอยกันไปอยู่บริเวณนอกเวียง

ในการจัดระบบการปกครองมณฑลพายัพอันเป็นเขตพิเศษนั้น รัฐบาลได้ออกกฎข้อบังคับ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ซึ่งเป็นปีแรกของสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ดังนี้

ก) **การปกครองมณฑล** ให้ข้าหลวงใหญ่หรือข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นตำแหน่งสูงสุดในมณฑลทำหน้าที่บังคับบัญชาเค้าสนามหลวงทั้งหมดในมณฑลมีข้าหลวงรองประกอบด้วย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงสรรพากร ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงโยธา และข้าหลวงป่าไม้

ข) **การปกครองเมือง** ได้ปรับรูปแบบของมณฑลเทศาภิบาลให้สอดคล้องกับการปกครองแบบเดิม คือ การบริหารราชการระดับเมืองเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการบริหารที่เรียกว่าเค้าสนามหลวง มีเสนา ๖ ตำแหน่งแบบเดิม ซึ่งก็ค่อย ๆ ยกเลิกและจัดข้าราชการจากส่วนกลางเข้าดำรงตำแหน่งกรมการเมืองต่าง ๆ อำนาจหน้าที่เป็นของข้าหลวงประจำเมือง เจ้าเมืองหรือเจ้าหลวง ไม่มีหน้าที่ในการปกครองโดยตรง เพียงแต่ได้รับการยกย่องให้เกียรติแต่เพียงในนามเท่านั้น

ค) **การปกครองบริเวณ** กำหนดให้แบ่งอาณาเขตเมืองออกเป็นสองส่วน คือหัวเมืองชั้นนอกและหัวเมืองชั้นใน ส่วนที่เป็นหัวเมืองชั้นในให้เค้าสนามหลวงดูแล ส่วนหัวเมืองชั้นนอกที่อยู่ห่างไกลให้จัดเป็น "บริเวณ" มีข้าหลวงบริเวณดูแล หัวเมืองชั้นในของเชียงใหม่คือเขตเมืองที่มีน้ำแม่ไหลลงแม่ปิง ที่เป็นชั้นนอกคือ บริเวณเชียงใหม่เหนือซึ่งประกอบด้วย เชียงราย เชียงแสน ฝาง ป่าเป้า ส่วนบริเวณเชียงใหม่ตะวันตกคือ แม่ฮ่องสอน เมืองยวม เมืองขุนยวม เมืองปาย

๑๐๐

๑๐๐ **พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา**
ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๙-๕๑
ด้านซ้ายของโต๊ะ
พระยาสุรสีห์วิศิษฐ์ศักดิ์ (ยศขณะนั้น)
ด้านขวา
เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์
เจ้าอุปราช (แก้วนวรัฐ)
เจ้าราชวงศ์ (ชมชื่น ณ เชียงใหม่)
เจ้าบุรีรัตน์ (แก้วมุงเมือง ณ เชียงใหม่)
(ภาพจาก หจช.)

ง) **การปกครองท้องที่** กฎข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลพายัพ ร.ศ. ๑๑๙ กำหนดให้ใช้ระเบียบการปกครองท้องที่ตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ ทุกมาตรา เพียงแต่ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งต่าง ๆ เป็นภาษาพื้นเมืองเพื่อที่ราษฎรจะเข้าใจได้ง่าย ดังนี้

ข้าหลวงเทศาภิบาล	เป็น	ข้าหลวงใหญ่
ผู้ว่าราชการเมือง	เป็น	เค้าสนามหลวง
อำเภอ	เป็น	แขวง
กำนัน	เป็น	แคว่น (แคว้น)
ผู้ใหญ่บ้าน	เป็น	แก่บ้าน

ในช่วงแรกที่จัดตั้งแขวงนั้น เชียงใหม่มีเพียง ๖ แขวง ซึ่งการที่ตั้งแขวงได้น้อยเพราะขาดแคลนบุคลากร ในขณะนั้นกำหนดไว้ว่านายแขวงต้องเป็นข้าราชการไทยจากส่วนกลาง

๑๐๑

การคลังและภาษีอากร

ลักษณะเด่นของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น ก็คือการรวบอำนาจและดึงเอาผลประโยชน์จากท้องถิ่นเข้าสู่ส่วนกลาง เจ้าหลวงค่อยๆ หมดอำนาจในการจัดเก็บรักษาเงินของเมือง โดยที่เงินผลประโยชน์ของเจ้าหลวงและเจ้านายบุตรหลานได้รับจากเงินส่วนแบ่งค่าตอไม้ (ซึ่งต่อมาก็ตกเป็นของรัฐบาลทั้งหมด) เงินเดือนพระราชทาน และเงินส่วนแบ่งค่าแรงแทนเกณฑ์ นอกจากนี้เจ้าหลวงยังได้รับสิทธิพิเศษในการคุ้มครองบ่าวไพร่จำนวน ๔๐๐ คน โดยไม่ต้องเสียภาษีอากรใดๆ ทั้งสิ้น จากเงิน ๓ ประเภทดังกล่าว รวมแล้วในแต่ละปี เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์จะได้รับเงิน ๒๔๐,๒๗๗ บาท ซึ่งรายได้นี้ไม่พอกับค่าใช้จ่าย เพราะต้องใช้จ่ายในการกุศลและเลี้ยงดูเจ้านายบุตรหลานจำนวนมาก และรายได้ที่ว่านี้ก็ไม่คงที่ เพราะเงินค่าตอไม้และเงินแทนเกณฑ์ที่ลดลงทุกปี ในที่สุดพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์จึงขอรับพระราชทานผลประโยชน์เป็นเงินเดือนอย่างเดียว ซึ่งเมื่อรัฐบาลคำนวณแล้วจึงให้เงินเดือน เดือนละ ๒๐,๐๐๐ บาท

๑๐๑ ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล ประจำปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ถ่ายที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นประธานพร้อมด้วย สมเด็จพระบรมฯ (พระยศรัชกาลที่ ๖ ขณะนั้น) เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต

แถวยืนถัดขึ้นไป นับจากซ้ายไปขวา

ท่านที่ ๔ เจ้าอุปราชนครน่าน (น้อย มหาพรหม)
๕ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์
๖ เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต
๗ พระยาวุฒิการบดี
๘ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

ส่วนการเก็บภาษีอากรนั้น รัฐบาลเข้าควบคุมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อยกเลิกสิทธิพิเศษที่เจ้านายได้รับยกเว้นภาษีนาแล้ว มีรายได้เข้าท้องพระคลังเพิ่มขึ้นเกือบ ๑๐ เท่า

ภาษีที่จัดเก็บใหม่ในช่วงนี้คือ "เงินค่าราชการ" ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ เรียกว่า "เงินรัชชูปการ" ซึ่งชาวบ้านมักเรียกว่า "ภาษี ๔ บาท" หรือภาษีที่เสียแทนการเกณฑ์ จัดเก็บจากชายที่มีอายุ ๑๘ ถึง ๖๐ ปีเพื่อทดแทนการที่ไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการ ส่วนคนที่ไม่สามารถจ่ายเงินได้จะถูกเกณฑ์ให้ทำงานโยธา ๒๐ วัน แต่ผู้ที่เสีย "ภาษี ๔ บาท" แล้วก็อาจถูกเกณฑ์มาทำงานโยธาเพื่อประโยชน์แก่ท้องถิ่นด้วย ซึ่งแม้ทางกระทรวงมหาดไทยจะกำหนดให้จ่ายค่าตอบแทนแรงงานวันละ ๒ สลึง แต่ราษฎรก็ไม่ได้รับค่าตอบแทนนั้น

จากการที่เจ้านายเสียผลประโยชน์และเสียอำนาจ ราษฎรก็ต้องเสียภาษีและถูกเกณฑ์แรงงานดังกล่าว ทำให้กระแสของความไม่พอใจคุกรุ่นและมีข่าวการจลาจลอยู่เสมอ โดยเฉพาะเงี้ยวที่เคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชาวล้านนามาแต่เดิมถูกรัฐบาลปฏิบัติตามสนธิสัญญาเบาว์ริงอย่างเคร่งครัด ห้ามคนในบังคับทรงกรรมสิทธิ์ใด ๆ หากจะเดินทางมาค้าขายในเขตสยามจะต้องมีหนังสือเดินทาง และหากไม่มีหลักฐานว่าเป็นคนในบังคับก็จะต้องเสียภาษีค่าแรงแทนเกณฑ์ปีละ ๔ บาท เมื่อเกิดรัฐไทยสมัยใหม่หรือการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบนี้ จึงเริ่มแบ่งความเป็นคนสยามและไม่ใช่สยาม ซึ่งทำให้เกิดกรณีที่เงี้ยวหรือไทใหญ่ได้คุมกันเข้ายึดเมืองแพร่ และได้ฆ่าข้าหลวงประจำเมืองแพร่และข้าราชการชาวไทยถึง ๒๐ คน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ นอกจากเงี้ยวจะเข้าปล้นเมืองแพร่แล้ว พวกเงี้ยวที่กระจายตัวอยู่ตามท้องที่ต่าง ๆ ในล้านนา ก็รวมตัวกันเป็นพวกเข้าโจมตีสถานที่ราชการบางแห่งในล้านนา เช่น ที่สันกำแพง แม่ฮ่องสอน และ ฝาง

ผลของกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่ ทำให้รัฐบาลสามารถอ้างความชอบธรรมในการเข้าจัดการปกครองมณฑลพายัพได้อย่างเต็มที่ โดยส่งกำลังเข้าปราบ "กบฏ" อย่างเฉียบขาด พร้อมกับลงโทษปลดเจ้าเมืองแพร่ แล้วให้ข้าราชการจากส่วนกลางเข้ารับตำแหน่งทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อเป็นตัวอย่างกำราบเมืองอื่น ๆ อีกด้วย ซึ่งก็เห็นได้ชัดว่าท่าทีของเจ้านายได้เปลี่ยนไป คือยอมรับอำนาจรัฐทุกประการ และในขณะเดียวกันทางรัฐบาลก็มองเห็นว่าการกบฏครั้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เข้าใจกันของ "คนเมือง" และ "คนไทย" อย่างชัดเจนที่สุดเพราะขาดจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองไทยร่วมกัน ในช่วงเวลานั้น ทางล้านนาก็ถือว่าคนไทยหาทางเอาผลประโยชน์จากแผ่นดินและข่มเหงน้ำใจเจ้านาย ฝ่ายไทยก็มองอย่างดูถูกว่าชาวล้านนาคือ "ลาว" ซึ่งทางแก้ไขก็คือพยายามปลูกจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองไทยเช่นเดียวกับคนส่วนอื่น ๆ ของสยามโดยผ่านระบบโรงเรียน ดังนั้น การปฏิรูปหลังช่วงกบฏเงี้ยวก็คือรัฐบาลได้จัดการปฏิรูปด้านการศึกษา การศาสนาและการทะนุบำรุงบ้านเมือง ทั้งการคมนาคม การสาธารณสุข ตลอดจนการแพร่วัฒนธรรม

กรุงเทพฯ สู่ภาคเหนือ โดยที่ก่อนหน้านั้นรัฐบาลดำเนินการด้านการเมือง การปกครอง การคลังและการเก็บภาษีเป็นสำคัญ ดังที่เห็นได้ว่าผลจากการดำเนินงานในระยะหลังนี้ทำให้เอกลักษณ์ของล้านนาทุกด้านเช่น การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ต่างก็ค่อยๆ ถูกทำลายลงเป็นลำดับ

ในการดำเนินการปกครองช่วงหลังกบฏเงี้ยว รัฐบาลได้คัดเลือกพระยาสุรสีห์วิศิษฐ์ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) มาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๔๘) ซึ่งท่านก็ได้แก้ปัญหาบุคลากรโดยคัดเลือกข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถและรู้จักสร้างสัมพันธภาพกับเจ้านายและราษฎร มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนหน้าที่ตามความเหมาะสม นอกจากนั้นยังใช้นโยบายผ่อนปรน ไม่เกณฑ์แรงงานจนเกินไปและขณะเดียวกันก็ได้พยายามสร้างความเจริญแก่ท้องถิ่น การปฏิรูปในด้านต่างๆ อาจสรุปได้ดังนี้

การปกครอง: การปกครองช่วงนี้เน้นที่การจัดการระดับแขวง (อำเภอ) มีการปรับพื้นที่ในแขวงต่างๆ ให้เหมาะสม ส่วนการปกครองระดับเมือง ได้ยกฐานะ "บริเวณ" ให้เป็นเมือง คือจัดตั้ง "บริเวณเชียงใหม่ตะวันตก" เป็นเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้ง "บริเวณเชียงใหม่เหนือ" เป็นเมืองเชียงราย การปกครองภายในตัวเมืองมีความเรียบร้อยดีเพราะเจ้าเมืองให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี การปกครองมณฑลพายัพในช่วงหลังจึงมีระเบียบแบบแผนมากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ก็สามารถจัดการปกครองได้เหมือนมณฑลทั่วไปโดยยกเลิกความเป็น "เขตพิเศษ" ของล้านนาเสีย

การคลังและภาษีอากร: ได้มีการปรับปรุงในด้านการคลังการภาษีอากร โดยเน้นการตรวจตราเงินแผ่นดินมิให้รั่วไหล และจัดเก็บภาษีให้รัดกุม ซึ่งมีผลทำให้มณฑลพายัพมีเงินรายได้ส่งเข้ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติมากยิ่งขึ้น ส่วนการเก็บภาษีค่าแรงแทนเกณฑ์หรือ "ภาษี ๔ บาท" นั้น ทางรัฐบาลได้ผ่อนปรนเฉพาะบางเขต โดยลดหย่อนเหลือปีละ ๒ บาท

ด้านผลประโยชน์ของเจ้าหลวงเชียงใหม่นั้น ปรากฏว่าเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ขอรับเป็นเงินเดือนอย่างเดียวซึ่งเมื่อรัฐบาลได้คำนวณจากรายได้เฉลี่ยแล้วจึงกำหนดให้ได้เดือนละ ๒๐,๐๐๐ บาทส่วนพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครองค์สุดท้ายนั้นได้เดือนละ ๑๐,๐๐๐ บาท ซึ่งต่อมาเพิ่มเป็น ๑๒,๐๐๐ บาท และ "เงินเดือน" ของเจ้าหลวงเชียงใหม่นี้ถือว่าเป็นเงินพระราชทานสำหรับแต่ละบุคคลจนสิ้นชีวิต

การทหาร: หลังจากการปราบปรามกบฏเงี้ยวแล้ว รัฐบาลได้ตั้งกรมบัญชาการทหารบกมณฑลพายัพที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมด้านกองกำลัง จากการตั้งกรมบัญชาการทหารที่เชียงใหม่นี้ ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางฝ่ายทหารเช่นเดียวกับการปกครอง นอกจากนี้ยังได้ตั้งกรมกอง

ทหารกระจายอยู่ทั่วไปในเมืองต่าง ๆ นายทหารที่เป็นผู้บังคับบัญชาเป็นข้าราชการไทยที่ส่งมาจากส่วนกลาง ส่วนพลทหาร หรือตำรวจภูธรคือราษฎรที่ถูกเกณฑ์มา

ทั้งนี้ช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๕๗ ในมณฑลพายัพยังไม่มีการเกณฑ์ทหาร เพราะมณฑลชายแดนจะใช้รูปแบบการเกณฑ์เป็นตำรวจภูธรแทน

การทำนุบำรุงท้องถิ่น: ได้มีการเร่งสร้างทางรถไฟสายเหนือหลังจากกรณีกบฏเงี้ยวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ และสร้างต่อมาถึงลำปางเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ และถึงเชียงใหม่เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ส่วนภายในเมืองก็ได้เร่งรัดสร้างถนนและสะพานอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้ ได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายและราษฎรเป็นอย่างดี จึงทำให้งานลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว ถนนที่จัดสร้างขึ้นส่วนหนึ่งไปเชื่อมเข้ากับทางรถไฟ ซึ่งมีผลทำให้กิจการค้าเติบโตขึ้น มีการจัดตั้งสุขศาลา มีแพทย์ประจำท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ และโดยเฉพาะในภาคเหนือได้มีโรงพยาบาลของมิชชันนารีก่อตั้งขึ้นก่อนงานของรัฐบาลอีกด้วย

การศึกษา: การศึกษาในล้านนามีความผูกพันกับการศาสนาอย่างเห็นได้ชัด เพราะฝ่ายสงฆ์ได้ช่วยอบรมกุลบุตรให้มีความรู้ตามจารีตของท้องถิ่นที่ต่อเนื่องกันมาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ในการปฏิรูปการศึกษาในยุคนี้มีเป้าหมายเพื่อให้การศึกษาจูงใจให้คนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกว่าเป็น "ลาว" หรือ "ไทย" ผู้ผ่านระบบโรงเรียนจึงมีความสามารถเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่ที่ขาดแคลนบุคลากรอยู่

การจัดการศึกษาโดยให้เรียนหนังสือไทยกลางนั้น เริ่มมาบ้างแล้วใน พ.ศ. ๒๔๔๒ แต่มาเน้นหนักหลังการกบฏเงี้ยว เพราะใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้มีนโยบายให้สอนภาษาไทยกลางทั่วประเทศ แต่ในระยะแรกยังมีการผ่อนผันให้เรียนภาษาถิ่นด้วย เพราะรัฐบาลเห็นแล้วว่าในอนาคตจะมีผู้เรียนภาษาถิ่นน้อยลงจนสลายไปเอง การกำหนดให้ข้าราชการต้องรู้หนังสือและภาษาไทยกลาง เป็นแรงผลักดันให้การศึกษาภาษาไทยกลางให้ก้าวไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่อักษรธรรมล้านนาถูกมองข้ามและถูกทอดทิ้งไป

ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ เมืองต่าง ๆ ในมณฑลพายัพได้ตื่นตัวที่จะมี "โรงเรียนหนังสือไทย" ขึ้นอย่างแพร่หลาย โดยที่พระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์ได้ชักชวนเจ้านายกรมการอำเภอ พ่อค้าและประชาชนให้ร่วมบริจาคที่ดินสิ่งก่อสร้างและทุนทรัพย์เพื่อสร้างโรงเรียน ซึ่งก็ปรากฏว่าได้รับการตอบสนองอย่างดียิ่งเช่น เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ได้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย เจ้าบุญวาทย์นครลำปางได้บริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนบุญวาทย์ เจ้าจักรคำขจรศักดิ์นครลำพูนบริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนจักรคำคณาทร และเจ้าสุริยพงษ์ผลิตเดชนครน่านบริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนสุริยานุเคราะห์ เป็นต้น ทั้งนี้ยังมีโรงเรียนที่มิชชันนารีก่อตั้งขึ้นก่อนการดำเนินงานของรัฐบาลด้วย เช่น โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย (เชียง-

๑๐๒

๑๐๒ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

โรงเรียนลินคอล์นอะคาเดมี (น่าน) เป็นต้น ซึ่งในโรงเรียนของมิชชันนารีนี้เริ่มต้นด้วยการสอนภาษาอังกฤษและภาษาไทยวนหรืออักษรธรรมล้านนา แต่เมื่อรัฐบาลได้จัดปฏิรูปการศึกษาแล้ว โรงเรียนของมิชชันนารีจึงได้เปลี่ยนมาสอนภาษาไทยกลางแทนภาษาไทยวนหรือภาษาเมือง แต่ก็ยังสอนภาษาอังกฤษควบคู่กันไปด้วยดังเดิม

การพุทธศาสนา: ก่อนที่จะมีการปฏิรูปองค์กรสงฆ์นั้น ล้านนามีสังฆราชาเป็นสมณศักดิ์สูงสุดโดยมีเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้แต่งตั้ง เมื่อรัฐบาลปฏิรูปการปกครองสำเร็จแล้วก็เริ่มดำเนินการปฏิรูปสถาบันสงฆ์ด้วยเช่นกัน เพราะทางส่วนกลางเห็นว่าภิกษุในล้านนามีวัตรปฏิบัติแตกต่างไปจากสงฆ์ในส่วนกลาง และไม่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ดังนั้นใน พ.ศ.๒๔๔๕ จึงมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ โดยยกเลิกจารีตดั้งเดิมของสงฆ์ในท้องถิ่น การปกครองสงฆ์จึงขึ้นกับองค์กรสูงสุดคือ "มหาเถรสมาคม" และมีการจัดระบบให้สงฆ์ปกครองกันเองลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ ทำให้การปกครองสงฆ์มีเอกภาพ แต่การปฏิรูปสงฆ์ในล้านนาให้มีระบบเดียวกับส่วนกลางนี้ก็ได้เกิดปฏิกิริยาดังในกรณีของ "ครูบาศรีวิชัย" ซึ่งเป็น "ตนบุญ" แห่งล้านนา (พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๘๑) เป็นต้น

การยกเลิกมณฑลพายัพ

เมื่อพระยาสุรสีห์วิศิษฐ์ศักดิ์จัดการปกครองโดยดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลอยู่ถึง ๑๓ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๘) ในช่วงของพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ต่อเข้ากับยุคของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ภายใต้นโยบายการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบรวมศูนย์อำนาจที่สถาบันพระมหากษัตริย์นับว่าประสบผลสำเร็จด้วยดี เพราะสามารถจัดการปกครองให้มีระเบียบแบบแผนเช่นเดียวกับมณฑลอื่น ๆ ทุกประการและช่วงนี้มีการจัดตั้งมณฑลมหาราษฎร์อันประกอบด้วยลำปาง แพร่ น่าน แล้วรวมกับมณฑลพายัพเป็น "มณฑลภาคพายัพ" โดยมีอุปราชภาคเป็นผู้ควบคุม (พ.ศ.๒๔๕๙-๒๔๖๘) แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการที่ทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๖๔ นั้น ทำให้เศรษฐกิจรวมทั้งวิทยาการความเจริญในเชียงใหม่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว

การปกครองเมืองเชียงใหม่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๖ เป็นการปรับปรุงช่วงสุดท้ายก่อนที่จะยกเลิกระบบเทศาภิบาล โดยได้เริ่มเมื่อรัชกาลที่ ๗ ขึ้นครองราชย์ ทรงยกเลิกระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๖๘ ทรงยุบตำแหน่งและหน่วยงานที่ไม่เหมาะสมกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลก เช่นยุบมณฑลมหาราษฎร์เข้ากับมณฑลพายัพ ทรงยุบเลิกตำแหน่งอุปราชภาคและตำแหน่งเสนาทั้ง ๖ และทรงดำเนินนโยบายยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองโดยเด็ดขาด กำหนดว่า ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๙ เป็นต้นไป หากตำแหน่งเจ้าเมืองใดว่างลง ก็จะไม่โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นอีก ส่วนเจ้าเมืองที่มีชีวิตอยู่ก็ยังให้ได้รับเงินเดือนจนถึงแก่อสัญกรรม ซึ่งเมื่อพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ เจ้าเมืองเชียงใหม่หรือ "เจ้าหลวงเชียงใหม่" องค์สุดท้ายถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๔๘๒ ก็ถือเป็นการสิ้นสุดตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ หรือ "เจ้าหลวงเชียงใหม่" และหลังจากที่คณะราษฎร์เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ได้ยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. ๒๔๗๖ มณฑลพายัพจึงสลายตัว เมืองเชียงใหม่ที่เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีตก็มีฐานะเป็นเพียงจังหวัดหนึ่ง เช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ สืบมาจนปัจจุบัน [๗]

สมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์นี้ เป็นยุคของเจ้าผู้ครองนคร มิได้มีฐานะเป็นเจ้าประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์อีกต่อไป ดังนั้นจึงไม่มีการส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้ทองต้นไม้เงิน โดยที่เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๒๐,๐๐๐ บาท[๘] ก็ย่อมจะ "ถือเอาได้ว่า" องค์ท่านดำรงสภาพเหมือนกับ "ข้าราชการ" ผู้หนึ่ง ทั้งนี้ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองโดยตรงอีกต่อไป เพราะราชการทั้งปวงขึ้นกับข้าหลวงประจำนครซึ่งเป็นข้าราชการจากส่วนกลาง

ในบั้นปลายชีวิตของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์นั้น ท่านเป็นโรคไอ แพทย์หลวงตรวจดูอาการพบว่า ปอดเสีย มีอาการป่วยเรื่อยมาจนถึงวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๒[๙] ก็มีอาการหนัก ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ๕๕ นาที ก็ถึงแก่อสัญกรรม

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์มีบุตรสืบสกุลจากแม่เจ้าทิพเนตร คือ เจ้าราชวงศ์ (เลาแก้ว) แต่เพียงผู้เดียว เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์รั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร ๔ ปี และเป็นเจ้าผู้ครองนคร ๘ ปีรวมชนมายุ ๕๑ ปี

๑๐๓

๑๐๓ แม่เจ้าทิพเนตร ต.จ.
ชายาของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์

เชิงอรรถ

๑ ข้อมูลเชิงประวัติได้จาก "รายงานถึงกระทรวงมหาดไทยที่ ๒๓๔๒๗ กระทรวงมหาดไทยรับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ประวัติเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าผู้ครองนครนครเชียงใหม่"

๒ ใน "รายงานถึงกระทรวงมหาดไทยฯ" ว่า "เจ้าน้อยสุริยวงษ์เมฆะ"

๓ เติมตามความใน **เพชรลานนา** (๑) น.๑๐๘

๔ เรื่องเดิม น.๑๐๘

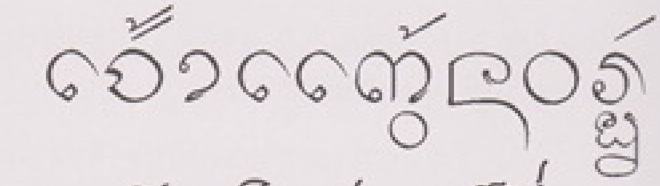
๕ เรื่องเดิม น.๑๐๘

๖ จาก เรื่องเดิม น.๑๐๘-๑๑๐

๗ จาก สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น.๓๐๗-๓๒๑

๘ ปราณี ศิริธร **เพ็ชรลานนา** (๑) น.๑๑๑ ว่า เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์รับเงินเดือนเดือนละ ๒๕,๐๐๐ บาท

๙ ในช่วงเวลานั้น ถือเอาวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ [๑]

เจ้าแก้วนวรัฐ ประพัทธอินทนันทพงษ์ ดำรงนพิสีนครเขตต์ ทศลักษเกษตรอุดม บรมราชสวามิภักดิ์ บริรักษ์ปัจฉิมานุทิศ สุจริตธรรมธาดา มหาโยนางคราชวงษาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่

ตราประจำตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๙ และลายมือชื่อ

พระญาสุลวฦาชัยสงคราม + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓ + แม่เจ้าตาเวย

เจ้ามหาพรหมคำตง + แม่เจ้าคำหล้า

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ + หม่อมเขียว

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ
เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๙ (พ.ศ.๒๔๕๒-๒๔๘๒)

๑๐๔ *แถวยืนจากซ้ายไปขวา*

เจ้าอินทนนท์

เจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน)

เจ้าพงษ์อินทร์

แถวนั่งจากซ้ายไปขวา

เจ้าบัวทิพย์

เจ้าแก้วนวรัฐ

เจ้าศิริประกาย

๑๐๕ เจ้าอุตรการโกศล (เจ้าน้อย ศุขเกษม)

๑๐๕

๑๐๔

เจ้าแก้วนวรัฐฯ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่สอง หรือเป็น "เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์สุดท้าย" สมภพ ณ วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำเดือนเกี๋ยงเหนือ (เดือน ๑๑) ตรงกับวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๐๕ เมื่อเวลา ๖.๐๐น. ณ คุ้มหลวงนครเชียงใหม่ (บริเวณโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปัจจุบัน) ท่านเป็นโอรสลำดับที่ ๖ ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับแม่เจ้าเขียว มีภาดาและภคินีร่วมบิดา ๑๑ และร่วมอุทร ๒

เมื่อองค์ท่านมีชนมายุได้ ๒๒ ปี ได้เสกสมรสกับแม่เจ้าจามรี ธิดาของเจ้าราชภาคิไนย (แผ่นฟ้า) ต่อมาภายหลังได้ เจ้าหญิงไฝ หม่อมบัวเขียว และหม่อมแสเป็น "หม่อม" หรือชายาอีก มีบุตร ๔ ธิดา ๒ ดังนี้

๑. เจ้าอุตรการโกศล (เจ้าน้อย ศุขเกษม)

๒. เจ้าหญิงบัวทิพย์

๓. เจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน)
(ลำดับที่ ๑-๓ นี้เกิดแต่แม่เจ้าจามรี)

๔. เจ้าพงษ์อินทร์

๕. เจ้าหญิงศิริประกาย

๖. เจ้าอินทนนท์
(ลำดับที่ ๔-๖ นี้เกิดแต่หม่อมบัวเขียว)

๑๐๖

๑๐๗

๑๐๖ แม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่

๑๐๗ หม่อมบัวเขียว ณ เชียงใหม่

ประวัติการรับราชการโดยย่อ

เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้เริ่มเข้ารับราชการเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๐ ขณะที่ท่านมีอายุ ๑๕ ปี ซึ่งในสมัยนั้นพระบิดาของท่านคือพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ได้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งทรงมีสิทธิในการปกครองอย่างเจ้าประเทศราชที่ถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นเครื่องราชบรรณาการทุก ๓ ปี และต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๒๗ เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้เริ่มรับราชการ โดยดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้

พ.ศ.๒๔๒๗ เป็นรองเสนาคลัง

พ.ศ.๒๔๓๒ เป็นเสนาคลัง

พ.ศ.๒๔๔๒ เป็นเสนามหาดไทย

พ.ศ.๒๔๕๒ รั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

พ.ศ.๒๔๕๔ เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

นอกจากรับราชการประจำดังกล่าวแล้ว เจ้าแก้วนวรัฐฯ ยังได้รับราชการพิเศษ เช่น

พ.ศ. ๒๔๒๐ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ โปรดให้คุมราษฎรในเชียงใหม่และลำพูน จำนวนประมาณ ๓๐๐ ครัวเรือนไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เชียงแสน ซึ่งขณะนั้นมีสภาพเหมือนเมืองร้าง

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ โปรดให้เป็นผู้แทนพระองค์ควบคุมเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เกิดกรณีที่พระญาปราบสงครามรวบรวมกำลังชาวบ้านติดอาวุธ (อยู่ในเขตอำเภอสันกำแพงและดอยสะเก็ดในปัจจุบัน) โดยว่าจะเข้ามาฆ่านายอากรชาวจีนและข้าราชการชาวไทยอันเนื่องมาจากความไม่พอใจที่ราษฎรถูกรีดภาษีอากรและถึงขั้นทำร้ายราษฎรนั้น ครั้งนั้นเกิดเป็นการจลาจลขึ้น ซึ่งเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจำเป็นต้องปราบปราม พระญาปราบสงครามได้ถอยร่นไปทางเมืองฝาง เจ้าแก้วนวรัฐฯซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นแม่กองนำกำลังติดตามไปจับกุม ครั้งนั้นได้เกิดต่อสู้กันและล้มตายลงมากทั้งสองฝ่าย กองกำลังของเจ้าแก้วนวรัฐฯ จับกุมตัวบุคคลสำคัญในสังกัดของพระญาปราบสงครามได้หลายคน จึงได้ส่งตัวให้แก่ศาลเพื่อพิจารณาลงโทษ

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้มีผู้ร้ายคุมพวกเข้าปล้นที่ว่าการอำเภอหางดง เจ้าแก้วนวรัฐฯ พร้อมกับพระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์) ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าหลวงประจำเชียงใหม่ ได้ออกไปสืบสวนและจับกุมผู้ร้ายมาได้และให้ส่งให้ศาลพิจารณาโทษ

พ.ศ. ๒๔๔๕ ในช่วงที่มีการเข้มงวดในการเก็บภาษีและการที่รัฐบาลได้ให้เงี้ยวในบังคับอังกฤษให้ปฏิบัติตามสนธิสัญญาเบาว์ริงโดยเคร่งครัด ทำให้พวกเงี้ยวก่อการจลาจลขึ้นในท้องที่เมืองต่าง ๆ ในล้านนา เช่น "กบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่" และกรณีที่ลำปางเป็นต้น ครั้งนั้น เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้รับมอบหมายให้นำกำลังไปสะกัดพวกจลาจลเงี้ยวอยู่ที่จังหวัดเชียงราย ครั้นเห็นว่าไม่มีเหตุการณ์รุนแรงตามที่คาดไว้ จึงยกกำลังกลับมารักษานครเชียงใหม่ตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๕๗ เดินทางลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งนั้น เจ้าราชสัมพันธวงศ์ (สิงแก้ว ณ เชียงใหม่) ได้ติดตามไปด้วย

ในระหว่างนี้ ได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นที่อำเภอฮอด โดยผู้ร้ายปล้นและฆ่านายอำเภอ เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ออกไปสืบสวนและจับกุมผู้ร้ายแล้วส่งศาลพิจารณาโทษ

และในปีเดียวกันนี้ พวกเงี้ยวในเมืองแม่ฮ่องสอนได้รวมตัวกันจะก่อการจลาจลขึ้น เจ้าแก้วนวรัฐฯ พร้อมกับพระยานริศราชกิจ (ต่อมาเป็นพระยาวิสูตรสาครดิษฐ) ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าหลวงใหญ่ได้ออกไประงับเหตุได้ทันกาล ทำให้พวก

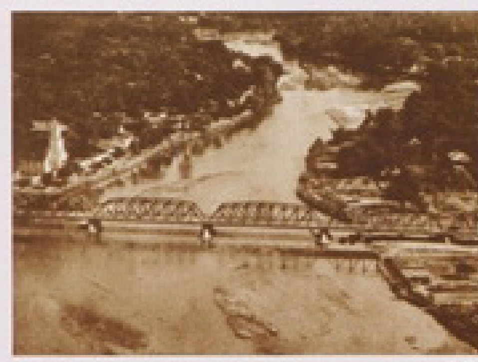

๑๐๘

๑๐๙

๑๐๘ พิธีลงจอบแรก ถนนศรีวิชัย (ทางขึ้นดอยสุเทพ)
๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เวลา ๑๐.๐๐ น.
ในภาพจากซ้ายไปขวา พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่
หลวงศรีประกาศ เจ้าราชภาคินัย (เมืองชื่น ณ เชียงใหม่) นายศรีเรือง ตนะพงษ์
ขุนกัน ชนะนนท์ เถ้าแก่โหงัว

๑๑๐

๑๐๙ ครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๘๑)
ตนบุญแห่งล้านนา
ภาพโดย นายยากี ช่างถ่ายรูปชาวญี่ปุ่น

๑๑๐ สะพานนวรัฐ

เงี้ยวที่คิดการนั้นล้มเลิกไป จากที่เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ออกรบทัพจับศึกหลายครั้งในสมัยที่ยังหนุ่มจนมีรอยบาดแผลที่ขาข้างซ้ายอันเนื่องจากในสมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ที่ท่านยกกำลังไปปราบเหตุร้ายกรณีที่มีพวกเงี้ยวก่อการจลาจลในเมืองฝาง เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้คุมกำลังเข้าปะทะในระยะประชิดจนได้ต่อสู้กับหัวหน้าฝ่ายเงี้ยวตัวต่อตัว และในที่สุดได้สังหารหัวหน้าเงี้ยวดังกล่าวด้วยมือของท่านเอง และจากการรบคราวนี้ เจ้าแก้วนวรัฐฯ ถูกฟันขณะที่ขี่ม้าเข้าจับกุมพวกเงี้ยว ดังที่มีรอยแผลเป็นที่ขาซ้าย

นอกจากนี้ เจ้าแก้วนวรัฐฯ ยังได้เป็นแม่กองจัดสร้างถนนหลายสาย เพื่อเชื่อมการคมนาคมของอำเภอรอบนอกกับในเมือง ถนนสายสำคัญสายหนึ่งที่องค์ท่านได้สร้างก็คือ ถนนสายสันทราย และสายดอยสะเก็ด ซึ่งเวลานี้เรียกถนนนี้ว่า ถนนแก้วนวรัฐ และอีกสายหนึ่งที่ร่วมสร้างกับท่านครูบาศรีวิชัยและคณะศรัทธาประชาชนก็คือ ถนนขึ้นดอยสุเทพ ท่านได้เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์และเป็นผู้ลงจอบแรกในการสร้างถนนสายนี้ เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗

จากผลงานในการทำนุบำรุงบ้านเมืองดังกล่าวนี้ นามของท่านได้รับการจารึกเพื่อเป็นเกียรติสืบมาก็คือสะพานนวรัฐ สโมสรนวรัฐ ถนนแก้วนวรัฐ วัดศรีนวรัฐ และโรงเรียนศรีนวรัฐ (ที่ตำบลทุ่งเสี้ยวอำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่)

รับฐานันดรศักดิ์

เนื่องจากเจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณและมีความดีความชอบเป็นพิเศษ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ ดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นเจ้าราชภาคิไนย

พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นเจ้าสุริยวงศ์

พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นเจ้าราชวงศ์

พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเจ้าอุปราช

พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙ ซึ่งเป็นองค์สุดท้าย)

พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นนายพลตรี, ราชองครักษ์พิเศษ นายทหารพิเศษ, ประจำกองทัพบก

ในคราวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานฐานันดรศักดิ์ให้เจ้าแก้วนวรัฐฯ เป็นเจ้าผู้ครองนครนั้น ได้มีประกาศไว้ดังนี้

"ให้เจ้าอุปราช ผู้รั้งนครเชียงใหม่เป็น **เจ้าแก้วนวรัฐ ประพัทธอินทนันทพงษ์ ดำรงนพีสีนครเขตต์ ทศลักษเกษตรอุดม บรมราชสวามิภักดิ์ บริรักษ์ปัจฉิมานุทิศ สุจริตธรรมธาดา มหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่** ให้บังคับบัญชา ท้าวเพี้ยกรมการและราษฎร บรรดาอยู่ในเขตแขวงเมืองนครเชียงใหม่ทั้งสิ้น ตามที่เจ้านครเชียงใหม่แต่ก่อนได้บังคับบัญชามานั้น แต่ที่เป็นยุติธรรมและชอบด้วยราชการ จงเว้นการควรเว้น หมั่นประพฤติการควรประพฤติ และรักษาความซื่อสัตย์สุจริตต่อกรุงเทพพระมหานครตามอย่างธรรมเนียมผู้ที่อยู่ในตำแหน่งเช่นนี้ จงเจริญสุขสวัสดิ์ทำราชการตามตำแหน่ง ตั้งแต่บัดนี้ไป เทอญ"

ตั้งแต่ ณ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ เป็นปีที่ ๒ ของดวงตราที่ประทับมานี้ ประจำการแผ่นดินสยามเป็นวันที่ ๓๖๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

(พระบรมนามาภิไธย) สมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าแผ่นดินสยาม

ในรัชกาลที่ ๖ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสกุลแก่พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ และทายาทในสายสกุลของ "เจ้าเจ็ดตน" ว่า "ณะ เชียงใหม่" Na Chiengmai

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๔๐ ภูษนาภรณ์ช้างเผือก เหรียญประพาสยุโรป

พ.ศ. ๒๔๔๓ มัณฑนาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๔๔ มงกุฎสยามชั้น ๒ จุลสุราภรณ์

พ.ศ. ๒๔๕๑ เหรียญรัชมังคลาภิเษก (ทองคำ)

พ.ศ. ๒๔๕๒ ทุติยจุลจอมเกล้า

พ.ศ. ๒๔๕๓ เข็มพระราชชนมายุมงคลชั้น ๒ (ทองคำ) เหรียญรัช-มงคลบรมราชาภิเษก มงกุฎสยาม ชั้น ๑ มหาสุราภรณ์

พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญจักรพรรดิมาลา

พ.ศ. ๒๔๕๗ ช้างเผือกชั้น ๑ มหาวราภรณ์, เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๒ ในรัชกาลที่ ๖

พ.ศ. ๒๔๖๙ สายสะพายปฐมจุลจอมเกล้าพร้อมด้วยดารา

พ.ศ. ๒๔๘๑ รัตนาภรณ์ชั้น ๑ ในรัชกาลที่ ๘

๑๑๑

๑๑๒

๑๑๑ ฆ้องชัย ใช้ในพิธีมงคล เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐ ซม. มีตราประจำตัวเจ้าแก้วนวรัฐ พร้อม พ.ศ. ที่สร้าง (สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖)

๑๑๒ ด้านหลังฆ้องชัย

๑๑๓

๑๑๓ เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙
นำเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
ครั้งเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๙

๑๑๔

๑๑๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินถึงเชียงใหม่
เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙

๑๑๕

๑๑๕ เจ้านายฝ่ายเหนือ ฟ้อนนำขันพระขวัญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในพิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

คู่ที่ ๑ เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ คู่กับ เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่าน

คู่ที่ ๒ เจ้าจักร์คำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูน คู่กับ เจ้าราชวงศ์ลำปาง

คู่ที่ ๓ เจ้าบุรีรัตน์ เชียงใหม่ คู่กับ เจ้าไชยสงคราม เชียงใหม่

คู่ที่ ๔ เจ้าราชภาคินัย เชียงใหม่ คู่กับ เจ้าราชสัมพันธวงศ์ ลำพูน

คู่ที่ ๕ เจ้าไชยวรเชษฐ เชียงใหม่ คู่กับ เจ้าราชสัมพันธวงศ์ เชียงใหม่

คู่ที่ ๖ เจ้าประพันธพงศ์ เชียงใหม่ คู่กับ เจ้าชัยสงคราม ลำปาง

คู่ที่ ๗ เจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ คู่กับ เจ้าวงศ์เกษม ณ ลำปาง

การศาสนา

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง นอกเหนือจากการที่ท่านจะมีส่วนในการบำเพ็ญกุศลในเทศกาลและวาระต่าง ๆ เป็นปกติแล้ว ยังปรากฏให้เห็นถึงรูปธรรมของความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของท่านดังพอที่จะสรุปได้ ดังนี้

๑. ได้สนับสนุนให้บุตรชายคือ เจ้าน้อยศุขเกษมไปบวชในพระพุทธศาสนา

๒. ได้สร้างธรรมมหาเวสสันดรและชาดกต่าง ๆ ถวายไว้วัดหัวข่วง (แสนเมืองมาหลวง) และนิมนต์พระสงฆ์ไปแสดงพระธรรมเทศนาที่คุ้มทุกวันพระ

๓. จุลศักราช ๑๒๕๙ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ปีระกา เพ็ญเดือนยี่เหนือได้สร้างพระพุทธรูปถวายวัดเชียงยืน

๔. ได้บูรณะวัดโลกเหนือเวียง หรือวัดโลกโมฬี และสร้างพระพุทธรูปพร้อมทั้งธรรมมาสน์ไว้ด้วย

๕. ได้สร้างพระวิหารวัดเชตุพนและได้ซ่อม "ปราสาท" หรือเมรุที่เคยใช้บรรจุพระศพของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ซึ่งเป็นพระบิดา แล้วถวายเป็นธรรมมาสน์ที่วัดนี้ สร้างสัตตภัณฑ์สำหรับเป็นที่จุดเทียน ได้จัดพิธีพุทธาภิเษกและได้ถวายธรรมไตรปิฎกฉบับย่อไว้กับวัดอีกด้วย

๖. จุลศักราช ๑๒๗๒ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ปีจอ ได้เป็นประธานมหาศรัทธาฉลองสะพานแม่ปิง (สะพานนวรัฐ) ที่วัดอุปคุต ครั้งนั้นเจ้าอุปราชทำบุญอายุ พร้อมทั้งถวายปัจจัยไทยทานแด่พระสงฆ์จำนวน ๔๙ รูป ได้สร้างศาลาดินดอยสุเทพ และทำบุญฉลองอุทิศพระกุศลแก่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และบำเพ็ญกิจการกุศลอีกเป็นอเนกประการ

พ.ศ. ๒๔๖๕ เจ้าแก้วนวรัฐฯ สร้างตำหนักที่บนดอยฝ่ายใต้พระธาตุสุเทพ ๒ หลัง เจ้าแก้วนวรัฐฯ พร้อมด้วยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และหม่อมเจ้าบวรเดช กฤดากร อุปราชมณฑลภาคพายัพ ทำพิธีเปิดการใช้น้ำที่บนดอยสุเทพ โดยต่อท่อเหล็กไปรับน้ำที่ม่อนฤาษีมาใช้การที่พระธาตุดอยสุเทพ

พ.ศ. ๒๔๖๘ วันที่ ๗ เมษายน วันเพ็ญเดือน ๗ เหนือ วันอังคาร เจ้าแก้วนวรัฐฯ พร้อมกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ฉลองพระวิหารพระธาตุสุเทพ ถวายอัฐบริขารไทยทานเท่าอายุ คือ ๖๘ สำรับและถวายเรือน ๒ หลังซึ่งอยู่ทางด้านใต้ของวิหารวัดดอยสุเทพ

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) เดือน ๕ เหนือขึ้น ๑๑ ค่ำ วันศุกร์ เจ้าอุปราชล่องลงไปกรุงเทพฯ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

๑๑๖

๑๑๖ พระพุทธรูปทองสำริด ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย เจ้าแก้วนวรัฐ ถวายวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเข้าฝ้าพระบาทสมเด็จพระ-ปรเมนทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งครั้งนั้นเจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๖๙ วันเพ็ญเดือน ๕ ทำบุญฉลองวิหารหลวงวัดพระสิงห์ที่ครู-บาศรีวิชัยมาสร้าง และพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ได้นมัสการพระสิงห์ ครั้งนั้นพระเศียรของพระสิงห์ถูกผู้ร้ายลักลอบตัดเอาไปและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ได้นำเอาองค์พระเอาล่องไปบูรณะให้ดีดุจเดิมแล้วโปรดให้นำกลับคืนมาเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๗๒ ฉลอง "หอธัมม์" คือหอไตรและอุโบสถวัดพระสิงห์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงเป็นประธานในการจัดสร้าง

พ.ศ. ๒๔๗๓ สร้างพระวิหารและพระประธานที่วัดสบเตี๊ยะ อำเภอจอมทอง เชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๗๔ ฉลองพระเจดีย์วัดสวนดอกที่ครูบาศรีวิชัยปฏิสังขรณ์

พ.ศ. ๒๔๗๕ ฉลองวิหารวัดสวนดอก

พ.ศ. ๒๔๗๗ ฉลองอุโบสถวัดพระธาตุศรีจอมทอง ที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ปฏิสังขรณ์

การก่อสร้าง

นอกเหนือจากการสร้างถนนและสะพาน ตลอดทางสายสันทรายและสายดอยสะเก็ด รวมทั้งถาวรวัตถุในพระศาสนาแล้ว ท่านยังได้สร้างคุ้มไว้หลายแห่ง เช่น คุ้มที่เชิงดอยสุเทพ-ถนนสายสุเทพ (บริเวณที่ตั้งของโรงเรียนเชิงดอยและบริเวณที่ตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ตำหนักบ้านบวกครก (ถนนสายสันกำแพง) ตำหนักบ้านทุ่งเสี้ยว (อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่) คุ้มรินแก้วที่ถนนสายห้วยแก้ว บ้านพัก ๒ ห้องบนดอยสุเทพ และคุ้มสุดท้ายที่ท่านสร้างคือ คุ้มเจดีย์งาม (เจดีย์กิ่ว) ซึ่งขณะนี้เป็นสถานกงสุลอเมริกัน

สำหรับคุ้มหลวง ในสมัยพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ใช้เรือนไม้สักขนาดใหญ่ริมแม่น้ำปิง ซึ่งปัจจุบันเป็นอาคารพาณิชย์ในตลาดนวรัฐ เรือนดังกล่าวได้มาจากหมอชีคชาวอเมริกัน

การเศรษฐกิจ

เมื่อเปิดให้มีการค้าเสรีตามสนธิสัญญาเบาว์ริงขึ้นแล้ว เมืองเชียงใหม่ก็ได้เป็นศูนย์กลางการค้ากับเมืองที่อยู่โดยรอบและเมืองที่ไกลออกไปถึงเชียงตุงและเชียงรุ่ง สินค้าต่างประเทศที่นำเข้ามาทางภาคเหนือและเชียงใหม่นั้น ประมาณสองในสามมาโดยทางเรือจากกรุงเทพฯ ส่วนที่เหลือเป็นสินค้าที่มาโดยขบวนวัวต่างและม้าต่างจากเมืองมะละแหม่ง และสินค้าเหล่านั้นจะกระจายออกจากเชียงใหม่ไปยังเมืองต่าง ๆ ที่อยู่โดยดังกล่าวโดยขบวนวัวต่างหรือม้าต่าง

ด้านการค้าทางบกนั้นพ่อค้าไทใหญ่ พ่อค้าพม่า-มอญและพ่อค้าจีนฮ่อควบคุมเส้นทางการค้าอยู่เส้นทางในการค้าระหว่างมะละแหม่งกับเมืองสำคัญในล้านนาที่สำคัญมีอยู่สองเส้นทาง คือ เส้นทางจากมะละแหม่ง ฮอด แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ น่านและลำปาง กับเส้นทางมะละแหม่ง ระแหง (ตาก) ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ แพร่และน่าน แต่ส่วนใหญ่เป็นการค้าตามเส้นทางมะละแหม่ง-ฮอด สินค้าสำเร็จรูปจากมะละแหม่งคือ น้ำมันก๊าด ผ้า ไม้ขีดไฟ เทียนไขและเกลือทะเล สินค้าจากเชียงรุ่ง เมืองตาคลี (ในประเทศพม่า) และมณฑลยูนนานของจีนได้แก่ ไหมดิบ หมวกฟาง กะทะทองเหลือง มันฮ่อ และที่สำคัญคือฝิ่น สินค้าที่พ่อค้าส่วนใหญ่นำออกไปขายส่วนใหญ่ได้แก่สินค้าโภคภัณฑ์ เช่น ข้าว ยาสูบ น้ำตาล

เหตุที่การค้าระหว่างล้านนากับพม่าและรัฐไทใหญ่เป็นเส้นทางสำคัญก่อนที่การค้าทางเรือจะรุ่งเรือง ก็เพราะความสะดวกรวดเร็ว ซึ่งการเดินทางระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งใช้เวลาเพียง ๑๕-๑๗ วัน ส่วนการค้าทางเรือกับกรุงเทพฯ ใช้เวลาเดินทาง ๒-๓ เดือน

พ่อค้าไทใหญ่เป็นพ่อค้าที่ควบคุมแผงขายสินค้าในตลาดสำคัญ ๆในล้านนาก่อนที่พ่อค้าชาวจีนจะเข้ามาแข่งขัน ทั้งนี้ พ่อค้าไทใหญ่จะเอาสินค้าผ้ามาขายทั้งที่ถนนท่าแพและรอบ ๆ เขตเมืองเชียงใหม่เช่น ตลาดแม่ริม-อำเภอแม่ริม ตลาดบ้านกาด-อำเภอสันป่าตอง ตลาดบ่อหิน-อำเภอดอยสะเก็ด ครั้นพ่อค้าชาวจีนเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งในล้านนามากขึ้น สภาพการค้าในตลาดสำคัญต่าง ๆ ก็เปลี่ยนเป็นการค้าปนกันไป คือ พ่อค้าเงี้ยวขายเสื้อผ้า พ่อค้าจีนขายสินค้าเบ็ดเตล็ด ส่วนแม่ค้าคนเมืองขายปลา เนื้อและอาหารต่าง ๆ

เมื่อปริมาณการค้าทางเรือระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ มีมากขึ้น และสามารถทดแทนการค้าระหว่างล้านนากับมะละแหม่ง และเมื่อทางรถไฟมาถึงเชียง-ใหม่แล้ว พ่อค้าจีนก็เข้ามาทำการค้าแข่งขันโดยเฉพาะเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๙ ที่เริ่มมีการสร้างถนนเชื่อมเมืองกับเขตรอบ ๆ หรืออำเภอรอบนอกแล้ว พ่อค้าจีนเริ่มนำรถยนต์เข้ามาใช้ วัวต่างจึงถูกรถยนต์เข้าแทนที่ และพ่อค้าเงี้ยวหรือไทใหญ่ต้องหันไปค้าในชนบทเป็นหลักและบางรายก็หันไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมและหมดบทบาทไปในที่สุด

พ่อค้าจีนเริ่มอพยพเข้ามาค้าขายในล้านนาตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระเจ้าตากสิน โดยได้อพยพขึ้นมาตามลำน้ำปิงและได้ตั้งชุมชนของคนจีนขึ้นหลายแห่งโดยเฉพาะตามย่านท่าเรือต่าง ๆ ดังที่เห็นได้ว่าย่านที่คนจีนได้รวมตัวกันอยู่ในเชียงใหม่ก็คือย่านวัดเกตุซึ่งก็เป็นย่านท่าเรืออีกเช่นกัน [๒]

การค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับล้านนาขยายตัวขึ้นควบคู่กับจำนวนชาวจีนดังที่พบว่า ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ มีคนจีนไม่กี่คนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากร ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ จีนในบังคับอังกฤษมี ๑๓ คน ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ มีคนจีนในภาคเหนือทั้งหมด ๒ พันคน จากนั้นก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็น ๓,๖๒๖ คนใน พ.ศ. ๒๔๖๒ คนจีนเหล่านี้มี

บทบาททางธุรกิจในภาคเหนือทุกด้าน ได้แก่การค้าทางเรือ เจ้าภาษีนายอากร ธุรกิจเงินกู้และการค้าปลีกเป็นต้น การเริ่มต้นทางธุรกิจของชาวจีนได้อาศัยระบบอุปถัมภ์โดยสร้างความสัมพันธ์กับเจ้าหลวงผู้มีอำนาจเพื่อเบิกทางดำเนินธุรกิจ อย่างในการรับประมูลเป็นเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งผูกพันกับการให้สินบนอันนำมาซึ่งความฉ้อฉลแบบต่าง ๆ จนทำให้คนเมืองรู้สึกเกลียดชังชาวจีนอีกด้วย [๓]

เมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.๒๓๙๘ ดังกล่าวแล้ว ประเทศไทยก็ได้เปิดการค้าระหว่างประเทศแบบเสรี บริษัทการค้าของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ ได้เข้ามาผูกขาดการค้าระหว่างประเทศแทนพ่อค้าจีน ซึ่งทำให้พ่อค้าจีนต้องปรับตัวในการค้าและก็ได้เป็นสาเหตุหนึ่งที่พ่อค้าคนจีนส่วนหนึ่งอพยพขึ้นมาตั้งหลักแหล่งค้าขายในล้านนา และโดยเฉพาะทางรถไฟถึงเชียงใหม่เป็นตัวสำคัญในการนำพ่อค้าจีนขึ้นมาทางเหนือครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

พ่อค้าจีนเป็นพ่อค้ากลุ่มเดียวที่ค้าขายทางเรือติดต่อกับกรุงเทพฯ เพราะมีความคุ้นเคยในการเดินทางด้วยเรือและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพ่อค้าจีนในกรุงเทพฯ อยู่แล้ว เรือที่ใช้ในการค้านั้นเรียกว่า "เรือแม่ปะ" หรือ "เรือหางแมงป่อง" สามารถบรรทุกสินค้าได้ลำละประมาณ ๒.๕ ตัน เรือที่ดีต้องเป็นเรือท้องแบนกินน้ำตื้นและควรทำจากไม้ต้นเดียว เรือที่ล่องไปค้าขายนั้นต้องไปเป็นขบวน อย่างน้อยที่สุดสองลำ เพราะลูกถ่อของเรือจะต้องช่วยกันชักลากเรือขึ้นแก่งในเที่ยวกลับ ค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าจ้าง "นายร้อย-นายฮ้อย" ๒ คนและลูกถ่อ ๑๖ คน รวมเป็นเงินประมาณ ๗๕๐-๘๐๐ รูปี เวลาที่เดินทางระหว่างเชียงใหม่กรุงเทพฯ ประมาณ ๒-๓ เดือน ระหว่างเชียงใหม่กับปากน้ำโพนครสวรรค์ประมาณ ๕๕ ถึง ๗๐ วัน (ขาล่องจากเชียงใหม่ถึงกรุงเทพฯ ใช้เวลา ๑๔ วัน ขาขึ้นใช้เวลา ๔๐-๖๐ วัน) ช่วงระยะ พ.ศ.๒๔๔๐ มีเรือขึ้นล่องประมาณ ๑,๐๐๐ ลำ การค้าทางเรือนี้ดำเนินไปตลอดปี [๔]

สินค้าจากเชียงใหม่ล่องเรือไปกรุงเทพฯที่สำคัญได้แก่ ครั่ง สีเสียด หนังสัตว์ เขาสัตว์ และน้ำมันหมู สินค้าซึ่งส่งจากกรุงเทพฯ ได้แก่ เสื้อผ้า ผ้า ด้าย น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ สบู่ เครื่องเหล็ก เกลือในการค้าดังกล่าวนี้ปรากฏว่าล้านนาขาดดุลการค้า ดังพบว่าใน พ.ศ.๒๔๕๔ สินค้าเข้าจากกรุงเทพฯ มาลำปางเป็นเงิน ๓๘๐,๗๐๐ บาท สินค้าออกจากลำปางไปกรุงเทพฯ เพียง ๗๕,๖๐๐ บาท สินค้าจากกรุงเทพฯถึงเชียงใหม่เป็นเงิน ๘๓๙,๐๐๐ บาท และจากเชียงใหม่ไปกรุงเทพฯ เพียง ๒๘๖,๗๕๐ บาท [๕]

เมื่อมีทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงปากน้ำโพเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๘ แล้ว สินค้าเริ่มถูกส่งจากกรุงเทพฯ มาโดยทางรถไฟเพื่อมาลงเรือที่ปากน้ำโพ ยิ่งทางรถไฟขยายขึ้นมามากเพียงใด การค้าทางเรือก็ซบเซามากเพิ่มขึ้นเพียงนั้น จนเมื่อทางรถไฟถึงเชียงใหม่เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๖๔ แล้ว การค้าทั้งทางบกโดยวัวต่างที่มี "ผางลาง" หรือระฆังแบนบนหลังวัวซึ่งนำขบวน และความสง่างามของขบวนเรือในลำน้ำปิงก็ถึงวาระที่สูญสิ้นลง [๖]

การสิ้นสุดของการค้าทางเรือและการค้าโดยม้าต่างหรือวัวต่างนี้ คือการเริ่มต้นของการค้าโดยทางรถไฟและรถยนต์ พร้อมกันนั้น ชาวจีนก็เข้าครอบงำการค้าได้เกือบทั้งหมด โดยสินค้าที่เข้าสู่เชียงใหม่และภาคเหนือเป็นสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตจากต่างประเทศนอกจากสินค้าอังกฤษ โดยเฉพาะสินค้าจากเยอรมันและญี่ปุ่นที่ราคาต่ำกว่าสินค้าอังกฤษ สินค้าเข้าเหล่านั้นเป็นสินค้าประเภทอำนวยความสะดวกและสินค้าฟุ่มเฟือยเช่นกระเบื้อง เครื่องแก้ว บุหรี่ น้ำหอม ผ้าขนสัตว์ หมวกฟาง รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ รถยนต์ นอกจากนี้ยังมีสินค้าอุปโภคอื่นๆ เช่น ปลา น้ำมันก๊าด เกลือ น้ำตาล และสินค้าทุนอื่นๆ เช่น จักรเย็บผ้า เครื่องเหล็ก เครื่องจักร น้ำมัน เป็นต้น

ส่วนสินค้าออกของภาคเหนือหลัง พ.ศ.๒๔๖๔ มีข้าวเป็นหลักแทนของป่า ชาวนาปลูกข้าวเพื่อขายมิได้เพียงเพื่อบริโภคเหมือนแต่ก่อน ดังนั้นจึงเกิดการขยายตัวของที่นา และระบบเหมืองฝายมากขึ้นใน พ.ศ.๒๔๖๗ ข้าวถูกส่งออกจากภาคเหนือโดยทางรถไฟอย่างเดียวถึง ๖๕๐,๐๐๐ หาบ ซึ่งเพิ่มจากช่วง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๔ ซึ่งส่งออกระหว่าง ๕,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ หาบ และเป็นปริมาณถึงร้อยละ ๕-๙ ของจำนวนที่ส่งออกจากท่าเรือกรุงเทพฯ ราคาข้าวก็สูงขึ้น จากปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ราคาข้าวในหมู่บ้านใกล้อำเภอเมืองเชียงใหม่ ๗๐-๘๐ บาทต่อ ๑๐๐ ต๋าง (สัด) แต่ใน พ.ศ.๒๔๖๕-๒๔๖๖ ราคาข้าวเพิ่มเป็น ๑๑๐ บาทต่อ ๑๐๐ ต๋าง ในการค้าข้าวนี้ พ่อค้าชาวจีนจะมีบทบาททุกขั้นตอน นับแต่รับซื้อข้าวจากชาวนาแล้วนำไปสีในโรงสีของตน (ใน พ.ศ.๒๔๗๓ มีโรงสี ๑๑ โรงในเชียงใหม่ และ พ.ศ. ๒๔๙๗ เพิ่มเป็น ๒๘ โรง) หลังจากสีข้าวแล้วพ่อค้าจีนดังกล่าวก็จะส่งข้าวไปยังพ่อค้าจีนในกรุงเทพฯ อีกต่อหนึ่ง [๗]

นอกจากข้าวแล้ว สินค้าอันดับรองลงไปที่ส่งจากเชียงใหม่และทางภาคเหนือได้แก่ ครั่ง สุกรและยาสูบ นอกเหนือจากเมี่ยงที่แม้จะมีมูลค่าในการค้าสูงแต่ก็เป็นของบริโภคในท้องถิ่น ส่วนการเพาะปลูกพืชผลใหม่ๆ นั้น มักจะเกิดจากการริเริ่มของพ่อค้าคนไทย เจ้านาย และข้าราชการมากกว่าพ่อค้าชาวจีน เช่น นายประสิทธิ์ พุ่มชูศรี ริเริ่มปลูกกะหล่ำปลี หอมหัวใหญ่ และผักกาดขาว พระราชชายาเจ้าดารารัศมีริเริ่มปลูกลำไย และพระยาอนุบาลพายัพกิจริเริ่มการปลูกถั่วเหลือง เป็นต้น แต่ในที่สุด พ่อค้าคนจีนก็จะมาจัดการเรื่องการค้าขายและขนส่งลงไปยังกรุงเทพฯ [๘]

บรรดาพ่อค้าพม่า มอญ ไทใหญ่ และจีน เหล่านี้ ส่วนหนึ่งทางราชการได้ยกย่องให้เป็นกรมการพิเศษของเมืองเชียงใหม่ และบางท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ด้วย เช่นหลวงอนุสารสุนทร (ซุ่นฮี้ ชัวย่งเส็ง ต้นสกุลนิมมานเหมินท์) หลวงโยนการพิจิตร (หม่องปันโหย่ว ต้นสกุลอุปโยคิน) ขุนกันชนะนนถี (ส่างกะณะ)

การปรับเปลี่ยนสถานะทางเศรษฐกิจในกลุ่มเจ้านาย

เนื่องจากนโยบายดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอันก่อรูปให้เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นงานที่ทำแล้วได้ผลตามมุ่งหมายนั้น สิ่งที่ตามมาคือ อำนาจก็พลอยถูกดึงจากกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่และภาคเหนือเข้าไปรวมเป็นพระราชอำนาจของพระเจ้าอยู่หัว เจ้านายและบุตรหลานค่อยๆ ถูกลิดรอนอำนาจทางการเมือง การเศรษฐกิจ และสถานภาพทางสังคมลง โดยเฉพาะสถานะทางเศรษฐกิจ รายได้ของกลุ่มเจ้านายลดลงตามลำดับ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่ต้องส่งเงินภาษีส่วนหนึ่งเข้าท้องพระคลัง จากการแทรกแซงของตะวันตกทำให้เจ้านายหมดโอกาสในระบบการค้าผูกขาด และระบบการค้าเสรีที่ปราศจากอำนาจสนับสนุน ทำให้เจ้านายไม่มีทางที่จะต่อสู้ในเชิงการค้าได้ ความเป็นเจ้าของป่าไม้ที่เคยนำรายได้มาสู่เจ้านายก็หมดไป แม้จะได้ค่าตอไม้เพื่อปลอบใจ แต่ค่าตอไม้นั้นก็ถูกงดในเวลาต่อมา เจ้านายสูญเสียการคุมกำลังในระบบไพร่ซึ่งทำให้ขาดแรงงานและส่วย การกระทำดังกล่าวของรัฐบาลเหมือนกับการตัดมือตัดเท้าของเจ้านายเชียงใหม่และเจ้านายในล้านนา โดยเหตุนี้เจ้านายทางเหนือจึงต่อต้านรัฐบาลในหลายรูปแบบ นับตั้งแต่สื่อความไม่พอใจทาง "ม้าขี่" หรือร่างทรง การทำหนังสือร้องเรียน ซึ่งก็ไร้ผล และท้ายสุด คือการปล่อยให้เกิดการกบฏหรือจลาจลในกรณีของพระญาปราบสงครามและกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่เป็นต้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ไม่ได้รับการตอบสนองในเชิงบวกจากรัฐบาล การที่ถูกลิดรอนเช่นนี้ ทำให้ผู้เคยมีอำนาจหรือทายาทของผู้ซึ่งดำรงสภาพความเป็นเจ้าชีวิตกลายมาเป็นคนสามัญไปในที่สุด

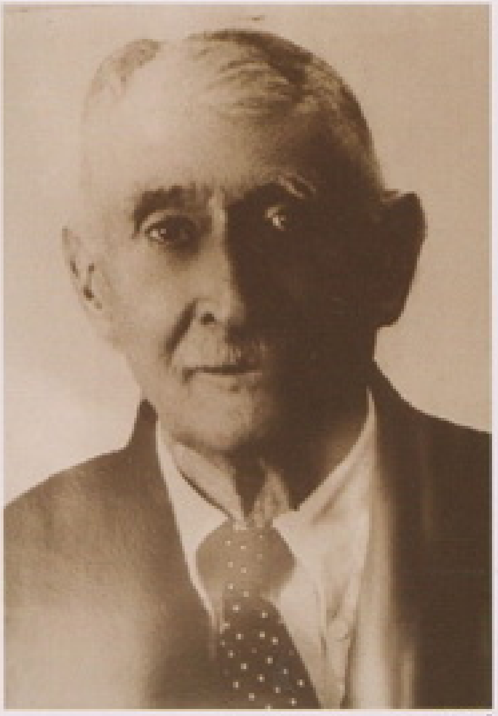
เมื่อเจ้านายเมืองเหนือไม่อาจเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ให้ดีขึ้นได้ จากสภาพที่เจ้านายมีฐานะทางการเมืองตกต่ำและมีรายได้ลดลงอย่างมากนั้น ทำให้เจ้านายบางส่วนอาศัยบารมีที่ยังพอมีอยู่บ้างนั้นแสวงหาแหล่งรายได้ใหม่ ได้แก่ การทำป่าไม้ การบุกเบิกและขุดเหมืองฝาย กิจการตลาด และธุรกิจอื่น

การทำป่าไม้: หลังจากการโอนป่าไม้ให้เป็นของรัฐบาลแล้ว เจ้านายที่คุ้นอยู่กับการทำป่าไม้ก็คิดว่าคงจะดำเนินการด้านนี้ได้ จึงได้ขอเช่าทำป่าไม้ เช่นเจ้าอินทวโรรสฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่ ได้รับเช่าทำป่าไม้สักที่ตำบลห้วยแม่แจ่มฝั่งขวาแขวงเมืองเชียงใหม่ ๖ ปี และขอต่ออีก ๑๕ ปี เป็นต้น แต่ทั้งนี้เจ้านายที่ขอทำป่าไม้จากรัฐบาลก็มักจะให้ผู้อื่นเช่าทำอีกต่อหนึ่ง [๙]

การบุกเบิกและขุดเหมืองฝาย: การบุกเบิกที่และการขุดเหมืองทำฝายนี้เพื่อขยายอิทธิพลเข้าครอบครองพื้นที่ทำนาที่อยู่ริมเหมืองส่งน้ำ โดยให้เช่านาและเก็บค่าน้ำ การแสวงหารายได้โดยวิธีนี้ส่วนหนึ่งอาศัยอิทธิพลเกณฑ์แรงงานราษฎร และบางครั้งอาศัยการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งตัวอย่างในการขุดเหมืองทำฝายเพื่อครอบครองที่นา เห็นได้ชัดจากกรณีที่เจ้าแก้วนวรัฐฯ และเจ้า

ราชภาคินัยได้ริเริ่มการขุดเหมืองทำฝายในเขตอำเภอจอมทองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ (ปัจจุบันคือฝายวังปาน) เหมืองแห่งนี้ยาว ๑๖ กิโลเมตร ใช้เวลาสร้าง ๗ ปีมีครอบครัวชาวนาร่วมลงแรงกว่า ๓๕๐ ครอบครัว ตั้งแต่ฝายนางเย็นถึงฝายสามหลัง เมื่อขุดเหมืองเสร็จ ชาวนาได้ส่วนแบ่งครอบครัวละ ๕ ไร่ ที่เหลือแบ่งให้แก่ "แก่ฝาย" หรือหัวหน้าเหมืองฝายกับ "ล่ามฝาย" หรือผู้ช่วย "แก่ฝาย" คนละ ๓๐ ไร่และ ๑๐ ไร่ตามลำดับ ส่วนเจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ที่นารวม ๓๐๐ ไร่ ซึ่งเจ้าของที่นาผืนใหญ่นิยมแบ่งผลผลิตจากนามากกว่าจะเก็บเป็นเงินหรือดำเนินกิจการเพาะปลูกเอง [๑๐]

กิจการตลาดสด: กิจการตลาดสดถือได้ว่าเป็นของเจ้าหลวงเชียงใหม่มาแต่โบราณ เจ้านายผู้สร้างเมืองก็เป็นผู้สร้างตลาดสดขึ้นมาด้วย จึงสามารถเก็บค่าเช่าพื้นที่ในตลาดได้ ในกรณีตลาดเก่าแก่ในเมืองเชียงใหม่นั้นคือตลาดวโรรสหรือ "กาดหลวง" ซึ่งเป็นตลาดที่เจ้านายสร้างขึ้นที่บริเวณ "ข่วงเมรุ" หรือสุสานเก่าของเจ้านาย โดยพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นผู้สร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๕๓ ด้วยทุน ๑,๘๐๐ รูปีที่กู้มาจากพระคลังข้างที่ และได้แบ่งออกเป็น ๒,๕๐๐ หุ้น มอบให้แก่สมาชิกในวงญาติเพื่อจะให้ลูกหลานมีรายได้พอเลี้ยงชีพ โดยมี Mr. Arthur Lionel Queripel ชาวอังกฤษ เป็นผู้จัดการคนแรก หลังจากนั้นเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ และเจ้าพงษ์อินทร์ ณ เชียงใหม่ (ทายาทของเจ้าแก้วนวรัฐฯ) ก็ได้เป็นผู้จัดการต่อเนื่องกันมา และต่อมานายไกรศรี นิมมานเหมินท์ ได้ซื้อหุ้นที่กระจายกันอยู่นั้นไว้และได้กลายเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ซึ่งมีสิทธิในการบริหารกิจการตลาดดังกล่าวได้อย่างสมบูรณ์

๑๑๗

๑๑๗ Mr. Arthur Lionel Queripel
ผู้จัดการกาดหลวงคนแรก

นอกจากกิจการดังกล่าวแล้ว เจ้านายยังทำธุรกิจอื่น ๆ อีก ได้แก่โรงงานทอผ้า กิจการโรงบ่มใบยาเวอร์จิเนีย กิจการไร่ยาสูบ เป็นต้น นอกจากนี้ ในส่วนของเจ้านายบุตรหลานยังปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการศึกษาหาความรู้เพื่อทำงานทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนต่อไป

บั้นปลายของเจ้าแก้วนวรัฐฯ

เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้เริ่มป่วยมาแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ซึ่งถึงแม้ว่าองค์ท่านจะป่วย ท่านก็ยังเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อรับเสด็จรัชกาลที่ ๘ ในครั้งเสด็จนิวัติพระนคร เสร็จแล้วเลยให้นายแพทย์กอชริชในพระนครรักษา จนเห็นว่าอาการดีขึ้น ต่อมาถึงเดือน มีนาคม ๒๔๘๑ ป่วยลงอีก คราวนี้ปวดที่บั้นเอวและสันหลัง ต่อมาปรากฏว่าไตและตับอักเสบทุเลายังไม่ทันจะปกติ ปอดเกิดบวมขึ้นอีกจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ ๒๑.๔๐ น. ของวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ เมื่อเวลา ๒๑.๔๐ น. รวมชนมายุได้ ๗๗ ปี

๑๑๘

๑๑๘ นายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ

ชาตะ วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๐๕

พิราลัย วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๒

ชนมายุ ๗๗ ปี

ครั้นข่าวอสัญกรรมของเจ้าแก้วนวรัฐฯ ขจรออกไปแล้ว บรรดาทายาทก็ได้รับโทรเลขและจดหมายแสดงความเสียใจเป็นจำนวนมาก เช่น จากคณะผู้แทนพระองค์ จากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นต้น ครั้งนั้น นายนาวาเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นผู้แทนของรัฐบาลมาในงานพระราชทานน้ำอาบศพโดยรถไฟกระบวนพิเศษพร้อมด้วยเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีมีพระยาราชโกษา เป็นหัวหน้านำโกศ ฉัตร แตร และกลองชนะ มาพระราชทานเป็นเกียรติยศ และพระราชทานลองมณฑปมีเฟื่องประกอบโกศเป็นเกียรติยศพิเศษ และโปรดเกล้าฯ ให้มีการประโคมด้วย และได้ทำการพระราชทานเพลิงศพ ในวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒ ณ เมรุวัดสวนดอก และบรรจุอัฐิไว้ ณ ที่กู่ของเจ้านายฝ่ายเหนือภายในบริเวณวัดสวนดอก

๑๑๙

๑๑๙ โกศบรรจุศพเจ้าแก้วนวรัฐ
ประดิษฐานในคุ้มหลวงเจดีย์งาม

พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ในฐานะของเจ้าหลวงเชียงใหม่ เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย และนับแต่ท่านได้ถึงแก่อสัญกรรมไปแล้ว ทางราชการก็ได้ยุบเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไปด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการสิ้นสุดการมี "เจ้าหลวงเชียงใหม่" ลงหลังจากที่เริ่มต้นเมื่อสมัยพระเจ้ากาวิละจนมาถึงสมัยของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ นับเป็นเวลารวม ๑๕๗ ปี

เมื่อนายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ถึงพิราลัยลงแล้ว พวกทายาทได้รับโทรเลขและจดหมายแสดงความเสียใจเป็นอันมาก มีอาทิดังสำเนาต่อไปนี้

"เจ้าราชบุตร
เชียงใหม่

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทราบข่าวด้วยความเศร้าสลดใจว่า เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ถึงพิราลัยเสียแล้ว จึงขอแสดงความเสียใจอย่างยิ่งมายังบรรดาบุตรและธิดาโดยทั่วกัน

อาทิตย์ทิพอาภา
พล.อ. พิชเยนทร์โยธิน"

"เรียน พ.ท. เจ้าราชบุตร
เชียงใหม่

ผมได้รับโทรเลขของเจ้า แจ้งว่า พล.ต. เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้ถึงแก่พิราลัยแล้ว ในนามของรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในนามของผมเอง ขอแสดงความเสียใจอย่างยิ่งมายังเจ้าและญาติทั้งหลายด้วย

พิบูลสงคราม
นายกรัฐมนตรี"

ในงานพระราชทานน้ำอาบศพ

นายนาวาเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นผู้แทนรัฐบาลและได้มาเป็นประธานในงานพระราชทานน้ำอาบศพ โดยรถไฟกระบวนพิเศษ พร้อมด้วยเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธี มีพระยาราชโกษา เป็นหัวหน้านำโกศ ฉัตร แตร และกลองชนะ ไปพระราชทานเป็นเกียรติยศ แต่พระราชทานลองมณฑปมีเฟื่องประกอบโกศเป็นเกียรติยศพิเศษ และโปรดเกล้าฯ ให้มีการประโคมด้วย

มีพระราชทานน้ำอาบศพแล้ว เชิญศพลงโกศ นำไปประดิษฐานไว้ ณ หอพระ

สำหรับการพระราชกุศล, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานไตรบังสุกุล และพระสวดพระอภิธรรมกำหนด ๗ วัน และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการแต่งเครื่องแบบครึ่งยศไว้ทุกข์ และทางราชการได้สั่งให้ข้าราชการฝ่ายเหนือ, ไว้ทุกข์มีกำหนด ๗ วัน

เชิงอรรถ

๑ ในการเรียบเรียงส่วนที่ว่าด้วยประวัติของเจ้าแก้วนวรัฐฯนี้ ใช้ข้อมูลจาก **ตำนานดอยสุเทพ** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ณ เมรุวัดสวนดอก ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒ เป็นหลัก และใช้ข้อมูลจาก**เพ็ชรลานนา** ของ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง มาประกอบ ซึ่งในส่วนอื่นที่เกี่ยวข้องนั้นจะได้กล่าวถึงแหล่งข้อมูลกำกับไว้

๒ **นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓** โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และบริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด กรุงเทพฯ ๒๕๓๐ น. ๒๓-๒๗

๓ สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๕๘-๖๐

๔ **นายทุนพ่อค้าฯ** น. ๒๘

๕ **ประวัติศาสตรล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๕๘

๖ **นายทุนพ่อค้าฯ** น. ๒๙

๗ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๖๔

๘ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๕๘ และ **นายทุนพ่อค้าฯ** น. ๔๑

๙ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (๒๕๓๘) น. ๓๖๒

๑๐ **นายทุนพ่อค้าฯ** น. ๕๙-๖๐

ภาพในยุคเจ้าแก้วนวรัฐฯ

๑๒๐

๑๒๐ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระราชทานพระรูปนี้ให้เจ้าแก้วนวรัฐ เมื่อครั้งทรงงานแพทย์ที่เชียงใหม่

๑๒๑

๑๒๑ เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๗ พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ พร้อมด้วยแม่เจ้าจามรี ได้โปรดให้จัดพิธีบรรพชาเจ้าอินทนนท์ ทายาทคนสุดท้ายของเจ้าแก้วนวรัฐที่เกิดกับหม่อมบัวเขียว ได้มีการจัดขบวนใหญ่โต ประกอบด้วยเจ้านายญาติผู้ใหญ่ และผู้ใกล้ชิดติดตามร่วมขบวนบนหลังช้าง แห่จากคุ้มหลวงริมน้ำแม่ปิง ไปยังวัดเจดีย์หลวง และจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้น ในภาพ ขบวนกำลังผ่านวัดเชียงมั่น

๑๒๒

๑๒๒ คุ้มหลวงริมน้ำแม่ปิง เป็นที่ประทับของเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่ถนนวิชยานนท์ ต่อมาเป็นมรดกเจ้าบัวทิพย์ และในที่สุดถูกรื้อเป็นตลาดนวรัฐ อยู่ใกล้กับตลาดวโรรส (กาดหลวง) ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่อครั้งรับเสด็จ พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ในรูปเห็นธงช้างเผือกประดับอยู่ตลอดระเบียง ชั้นบนและล่าง ติดป้ายเฉลิมพระเกียรติ ของจงทรงพระเจริญ

๑๒๓

๑๒๓ *จากซ้ายไปขวา*

เจ้าแก้วนวรัฐ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์)

หม่อมกอบแก้ว อาภากร ณ อยุธยา

สถานที่ : คุ้มรินแก้ว

๑๒๔

๑๒๔ พระยาสุริยานุวัตร มอบภาพที่ระลึกให้เจ้าแก้วนวรัฐ โดยมีข้อความในภาพดังนี้
“ถวายเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ไว้เป็นที่รฦกถึงความสัมพันธไมตรี
ซึ่งได้มีมาต่อกัน ครบ ๕๐ ปี โดยปราศจากความหมองใจตลอดเวลา

พระยาสุริยานุวัตร
วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๗๗”

เจ๊าหลวง (Lanna script)
เจ้าหลวง

เจ้าหลวง พบว่าเป็นคำที่ใช้ในสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ลงมา เป็นคำที่ใช้เรียกผู้นำสูงสุดในเมืองใหญ่ซึ่งเป็นเมืองเอกคือเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เป็นประมุขของเจ้านายทั้งหลาย และมีฐานะเป็นเจ้าชีวิตของคนทั่วไป เจ้าหลวงในยามสงคราม จะเป็นผู้นำทัพหรือบัญชาการการต่อสู้ศัตรูแต่เมื่อถึงยามสงบ เจ้าหลวงจะเป็นประธานในการทำนุบำรุงบ้านเมือง เช่นการสร้างเหมืองฝายและถนนหนทางต่าง ๆ รวมตลอดถึงงานสาธารณกุศลและงานประเพณีหรือพิธีกรรมประจำเมืองเสมอมา ทั้งนี้ ชาวล้านนาโดยเฉพาะชาวเชียงใหม่มีความรู้สึกเช่นนี้ต่อเจ้าหลวงของตนเสมอ มิไยว่าทางกรุงเทพฯจะถือว่าเป็น "เจ้าประเทศราช" "เจ้าเมือง" หรือ "เจ้าผู้ครองนคร" ก็ตาม

ผู้ที่จะเป็นเจ้าหลวงได้นั้นจะต้องได้รับการยินยอมจากเหล่าเจ้านายทั้งปวง อย่างในกรณีของ**เจ้าหลวงช้างเผือก** หรือ **เจ้าหลวงธัมมลังกา** น้องของ**พระเจ้ากาวิละ**ซึ่งเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ "ตน" หรือองค์ที่ ๒ นั้น ใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**บอกว่า

> "...(สกราช ๑๑๗๘ -พ.ศ.๒๓๓๓) เถิงเดือน ๙ (เหนือ) ออก ๑๒ ค่ำ วัน ๖ เจ้านายลูกหลานท้าวพระญาเสนาอามาจจ์ทังมวล น้อมบ้านเวนเมืองหื้อเจ้าอุปราชาตนเปนพระวรอนุชา อุสสาภิเสกหื้อเถิงฐานันตระที่อันเปนเจ้าเมืองสืบราชชวงส์ปรากฏได้ชื่อว่าเสตหัตถิ **สุวัณณปทุมราชา เจ้าช้างเผือก**..."

และเจ้าหลวงจะต้องได้รับการแต่งตั้งจากอำนาจที่เหนือกว่า คือจากราชสำนักกรุงธนบุรีหรือกรุงรัตนโกสินทร์อีกด้วย ดังในกรณีของ**เจ้าช้างเผือกธัมมลังกา** หรือ **เจ้าหลวงช้างเผือก** นี้ แม้จะได้รับการยกย่องจากเจ้านายลูกหลานและเสนาอามาตย์ตลอดจนฝ่ายสงฆ์ ให้เป็นเจ้าหลวงแห่งเชียงใหม่แล้วก็ตาม

> "... (ในปีถัดไป) เถิงเดือนยี่ (เหนือ) ออก ๕ ค่ำ เมงวัน ๕ องค์พระเปนเจ้าช้างเผือกเสด็จยาทราด้วยปริวารอันมาก ลงสถิตในสุวัณณนาวาเหล้มประดับดีมีเรือทังหลาย ๕๐ เหล้มเปนปริวารล่องไพหาเจ้าพุทธวงส์เจ้าคำมูนเอาเจ้าพระญาช้างเผือกเข้าถวายพระมหากระสัตรเจ้า ณ กรุงสรีอยุธิยา พระมหากระสัตเจ้าดีสบเสียประทานรางวัล เสตฉัตต์ พระมงกุฎ

รัดประคตเขมขัด ส้อยสังวาล เครื่องท้าว ๕ ประการ พานพระสรี พระแสง หอกดาบ เข้าของเงินคำ ผ้าผ่อนท่อนแร บ่อาจจักคณนาสังขยานับได้ คือมีแล..."

เมื่อเจ้าช้างเผือกกลับจากรับการแต่งตั้งที่กรุงเทพฯ แล้ว ก็มีการอภิเษกที่เชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังที่ว่า

"...เถิงเดือน ๖ (เหนือ) เพง (เพ็ญ) องค์พระเปนเจ้าเสด็จแต่เมืองใต้มาเถิงเมือง เจ้ามหาอุปปราชาเปนเคล้า เจ้านายน้อยขัดติยวงสา ท้าวพระญาเสนาอามาจจ์ปัชชานราฏฐ์บ้านเมืองทังมวล พร้อมกันอุสสาภิเสกพระเปนเจ้าถ้วนสอง แล้วอังคาสราธนาขึ้นสถิตสำราญในสุวัณณนิเวสนหอคำพระราชชะวังหลวง หั้นแล..."

ในสมัยพระเจ้ากาวิละนั้นได้มีการแต่งตั้งเจ้าอุปราชหรือเจ้าสุวัณณะหอคำหรือเจ้าสุวัณณะหอคำฝ่ายหน้า และเจ้าเมืองแก้ว หรือรัตนะหัวเมืองแก้ว (ซึ่งภายหลังเรียกใหม่ว่าเจ้าบุรีรัตน์) เป็นเจ้าระดับสูงรองจากเจ้าหลวง โดยเทียบกับ "วังหน้า" และ "วังหลัง" ในกรุงรัตนโกสินทร์

เครื่องประกอบยศของเจ้าหลวง

ตามแบบประเพณีโบราณแล้ว เจ้าหลวงนอกจากจะได้*น้ำมุทธาภิเษก*รดหัวหรือได้รับน้ำมูรธาภิเษกรดตั้งแต่เศียรลงมาอาบองค์โดยทั่วแล้ว ยังจะได้รับมอบอาวุธคือ *มีดดาบสรีกัญชัย*หรือพระแสงขรรค์ชัยศรีเป็นอาวุธแสดงราชอำนาจโดยประเพณีจากอเนกนิกรสโมสรสันนิบาต ซึ่งต่อมาได้มี*เครื่องท้าวห้าประการ*หรือเบญจกกุธภัณฑ์อันเป็นเครื่องราชูปโภค ๕ อย่าง ซึ่งประกอบด้วย

๑. กระโจมหัว - มงกุฎ

๒. ดาบสรีกัญชัย - พระแสงขรรค์ชัยศรี

๓. เกิบตีน - ฉลองพระบาท

๔. วี - วาลวิชนี (พัด)

๕. ไม้เท้า - ธารพระกร

นอกจากนั้นยังมีเครื่องประกอบยศหรือประดับพระเกียรติยศเพิ่มเติมอีกเช่น

๑. เพิงฉัตต์ - กระพุมฉัตร

๒. พัดค้าว-พัดพาว - พัดโบก

๓. จาวมอร - จามร

๔. ละแอ-บังวัน - บังสูรย์

๕. ไม้เท้า-ไม้วา - ธารพระกร

ส่วนเครื่องประกอบยศที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าอยู่หัวแห่งราชสำนักรัตนโกสินทร์นั้น ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่พระญากาวิละได้รับแต่งตั้งเป็น *พระญามังราวชิรปราการกำแพงแก้ว* นั้น ได้รับพระราชทาน *พานทองคำ คนโททองคำ กระโถนทองคำ พระแสงดาบฝักทองคำ หอกซึ่งมีกั้นทำด้วยทองคำ แหวน เครื่องประดับแขนทำด้วยทองคำ เข็มขัดทองคำ*และเครื่องประดับกับเสื้อผ้าแพรพรรณอีกเป็นอันมาก ในครั้งที่แต่งตั้งพระญาธัมมลังกาหรือเจ้าหลวงช้างเผือกนั้น ได้รับพระราชทาน*เสวตฉัตรมงกุฎ ปั้นเหน่ง สร้อยสังวาล เครื่องท้าวห้าประการ พานพระศรี พระแสงหอก-ดาบ* และข้าวของต่าง ๆ เป็นอันมาก ซึ่งเห็นว่ารายการที่บันทึกไว้ในเอกสารอักษรธรรมล้านนานั้นยังไม่เป็นระบบ และที่กล่าวไว้ในพงศาวดารโยนกก็มิได้ให้รายละเอียดไว้ชัดเจน แต่ที่กล่าวในประวัติของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ นั้น ก็ระบุว่า เครื่องเกียรติยศของเจ้าประเทศราช คือ

๑. มาลายอดและเกี้ยวทองคำ ขอบขลิบทอง

๒. แสงดาบ ด้ามและฝักทองคำสลักและมีกาบต้นด้าม ปลายด้ามทองคำลงยา

๓. เสื้อทรงประพาส บัวคอและบั้งทองคำ

๔. พานหมากทองคำมีเครื่องพร้อม

๕. กระโถนทองคำ

๖. กาน้ำพานรองทองคำ

๗. คนโทน้ำทองคำ

๘. หีบบุหรี่ทองคำสลัก มีถาดทองคำรอง [๑]

แต่ตามที่ปรากฏใน “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช” นั้น ระบุไว้ว่าในตอนที่ตั้งเจ้าอุปราชหนานมหาวงส์เป็นพระเจ้ามโหตรประเทศนั้นว่า “ ... แล พานทองคำ คนโททองคำ กระโถนทองคำ เครื่องยศสำหรับที่เจ้าเมืองเชียงใหม่นั้นได้โปรดพระราชทานพญาอุปราชขึ้นมาแต่ก่อนแล้ว...”[๒] และครั้งนั้น ได้พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มาพระราชทานเพิ่มขึ้นอีกถึง ๓๗ รายการ ซึ่งมีทั้งอาวุธ เสื้อผ้า และเครื่องแก้วกับเครื่องถ้วยชามต่าง ๆ

ซึ่งอาจเห็นได้ว่า เครื่องประกอบยศประเภทเครื่องใช้ประจำตัวในการดำเนินชีวิตของเจ้าหลวง เจ้าประเทศราช หรือเจ้าผู้ครองนครนั้นคือเครื่องใช้ที่ทำด้วยทองคำ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนเครื่องประกอบยศอย่างอื่นนั้น จะมีการใช้งานตามความเหมาะสม เช่น เมื่อมีกิจกรรมพิธีการแล้ว จึงจะใช้เครื่องประกอบยศ เช่น หมวกยศ เสื้อ และอาวุธที่ได้รับพระราชทาน เป็นต้น

ผลประโยชน์ของเจ้าหลวงและเจ้านาย

ผลประโยชน์ของเจ้านายในล้านนาซึ่งหมายรวมทั้งเจ้าหลวง เจ้านายพี่น้องและวงญาติ รวมทั้งเสนาข้าราชการนั้น จะได้โดยอาศัยอำนาจทางการเมืองการปกครอง ซึ่งเห็นว่ามีแหล่งรายได้จาก

๑. ส่วยต่าง ๆ เช่น ส่วยข้าวและผลผลิตทางการเกษตร ของป่า และส่วยแรงงาน

๒. ภาษีอากร เช่น ภาษีที่เรียกเก็บจากประชาชนทุกหลังคาเรือน เป็นต้น

๓. การผูกขาดสินค้าบางชนิด เช่น ป่าไม้ ปืน ฝิ่น ของป่า เป็นต้น

ซึ่งจากหลักฐานพบว่ามีการแบ่งผลประโยชน์จากส่วยและภาษีดังกล่าวออกเป็น ๔ ส่วนเท่ากันแล้วนำมาแจกจ่ายดังนี้

ส่วนที่ ๑ ให้เจ้าเมือง

ส่วนที่ ๒ ให้เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์ โดยให้เจ้าอุปราช ๒ ส่วนและเจ้าราชวงศ์ ๑ ส่วน

ส่วนที่ ๓ ให้เจ้านายบุตรหลานที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรและเจ้านายที่รับราชการ

ส่วนที่ ๔ ให้ท้าวพญาและเสมียน [๓]

ต่อมาเมื่อเกิดกรณีที่พระเจ้าเชียงใหม่ถูกฟ้องร้องเรื่องป่าไม้จนต้องเสียค่าปรับเป็นเงินจำนวนมหาศาลนั้น ทำให้รัฐบาลส่วนกลางเข้ามาดำเนินการโอนป่าไม้เป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน มิใช่เป็นสมบัติของเจ้าหลวงและประยูรญาติอีกต่อไป ทำให้รายได้ของเจ้านายในล้านนาลดลง แม้จะได้เงินชดเชยโดยเรียกว่าเงินค่าตอไม้ก็ตาม แต่ผลประโยชน์ด้านนี้ก็ลดลงเรื่อย ๆ ดังเช่นในยุคที่มีการปฏิรูปการปกครองมณฑลลาวเฉียง (พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒) นั้น พระยาทรงสุรเดชรวบเอาการคลังเมืองเชียงใหม่เข้ากับคลังมณฑล ให้ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจสิทธิขาดในการสั่งจ่ายเงินและเก็บภาษีอากร แล้วได้กำหนดเงินประจำตำแหน่งให้แก่เจ้านครเชียงใหม่

(ไม่รวมค่าตอไม้และรายได้พิเศษอย่างอื่น) เป็นเงินปีละ ๘๐,๐๐๐ รูปีครั้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯถึงแก่พิราลัย เงินประจำตำแหน่งนี้ก็ถูกลดลงเหลือปีละ ๓๐,๐๐๐ รูปีพร้อมทั้งลดเงินเดือนเจ้านายบุตรหลานที่รับราชการตามไปด้วย จนในที่สุด เมื่อเห็นว่าผลประโยชน์อื่นๆ ถูกลดลงเรื่อยๆ เช่นนั้น พระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์จึงขอรับพระราชทานผลประโยชน์เป็นเงินเดือน ซึ่งก็ได้เดือนละ ๒๐,๐๐๐ บาท แต่เมื่อพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ถึงแก่พิราลัยแล้ว เงินดังกล่าวก็ลดลงไปอีกโดยที่พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครต่อมาได้รับเงินเดือนเพียงเดือนละ ๑๐,๐๐๐ บาท ซึ่งต่อมาพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐฯขอพระราชทานเงินเดือนเพิ่มขึ้น และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดเพิ่มให้เป็นเดือนละ ๑๒,๐๐๐ บาท เงินเดือนที่พระราชทานแก่เจ้าหลวงเชียงใหม่นี้ถือว่าเป็นเงินพระราชทานเฉพาะบุคคล เมื่อสิ้นชีวิตก็จะงดจ่ายทันที

คณะผู้บริหารบ้านเมือง

ผู้บริหารระดับสูงสุดของเมืองคือ **เจ้าหลวง** ส่วนการที่มี**เจ้าอุปราช** และ**เจ้าเมืองแก้ว** ด้วยนั้น นอกจากจะเป็นเจ้านายระดับสูงยิ่งเพื่อปฏิบัติงานแทนพระองค์แล้ว ยังมีฐานะเป็น*พระเปนเจ้าทั้งสามพระองค์พี่น้อง* ในเมื่อปรากฏต่อสาธารณชนร่วมกันอีกด้วย และยามที่เจ้าหอหน้าหรือเจ้าเมืองแก้วองค์ใดองค์หนึ่งไปทำการนอกสถานที่ อย่างในราชการสงครามแล้ว ผู้นั้นจะดำรงสถานภาพความเป็นผู้นำเทียบเท่าเจ้าหลวง

เจ้านายระดับสูงสุดทั้งสาม*เปนจิกเปนจอม*คือเป็นผู้นำหรือผู้บังคับบัญชาระดับสุดยอดของเมือง แต่ในการบริหารราชการบ้านเมืองแล้ว ได้มีคณะเจ้านายซึ่งเป็นกลุ่มญาติของเจ้าหลวงทำหน้าที่เป็นองค์คณะบุคคลซึ่งช่วยทั้งการบริหารและการให้คำปรึกษาก่อนที่เจ้าหลวงจะตัดสินใจสั่งการ เรียกว่า **เจ้าการหรือเจ้าขันทังห้า** คือเจ้านายทั้งห้าซึ่งมีพานเป็นเครื่องประกอบยศ ที่ทั่วไปมักเรียก “เจ้าขัน ๕ ใบ ได้แก่

๑. เจ้าหลวง

๒. เจ้าอุปราช (เจ้าหอหน้า)

๓. เจ้าราชวงศ์

๔. เจ้าราชบุตร

๕. เจ้าบุรีรัตน์

ซึ่งโดยนิตินัยแล้ว ทางกรุงเทพฯ จะเป็นผู้แต่งตั้ง แต่โดยความจริงแล้ว เจ้าหลวงจะเป็นผู้เสนอให้ราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์แต่งตั้งเจ้านายชั้นสูงให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว

ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งใหม่ จะต้องลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ ทุกครั้งเพื่อรับตราตั้งและเครื่องยศ (ยกเว้นป่วยหรืออายุมากแล้ว ดังในกรณีแต่งตั้งพระเจ้ามโหตรประเทศฯ) ซึ่งย่อมจะแล้วแต่โอกาส ทั้งนี้ผู้ดำรงตำแหน่งเดียวกันอาจได้รับเครื่องยศต่างกัน และเครื่องยศทุกชิ้นจะต้องส่งคืนให้ครบ [๔]

ในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เพิ่มจำนวนเจ้าการหรือคณะผู้บริหารระดับสูงนี้เพิ่มขึ้นอีก ๓ ตำแหน่งคือ เจ้าราชภาคินัย พระญาอุตรการโกศล และพระญาไชยสงคราม และต่อมาในสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ครองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๓๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มอีก ๓ ตำแหน่งคือเจ้าราชภาติกวงษ์เจ้าราชสัมพันธวงศ์ และเจ้าสุริยวงศ์ และราว พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มอีก ๒ ตำแหน่ง คือ เจ้าทักษิณนิเกตน์ และเจ้านิเวศอุดร หลังจากตราพระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มอีก ๔ ตำแหน่งคือ เจ้าประพันธพงศ์ เจ้าวรญาติ เจ้าราชญาติ และเจ้าไชยวรเชษฐ์ ซึ่งทำให้คณะผู้บริหารชุดที่ชื่อ **เจ้าขันทังห้า** เพิ่มจากจำนวน ๕ ท่านกลายเป็น ๑๗ ท่าน [๕]

ในการบริหารราชการบ้านเมืองทั่วไปนั้นจะยึดกฎหมายที่ตกทอดมา เช่น **มังรายศาสตร์ คลองตัดคำพระญาก็อนา กฎหมายโคสาราฏฐ์** และอาศัยจารีตประเพณีและวิถีทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องประกอบในการดำเนินกิจกรรมบ้านเมืองซึ่งขึ้นกับการเกษตรที่มีเหมืองฝายเป็นหลัก โดยที่จะมีคณะบุคคลที่ทำหน้าที่บริหารงานซึ่งในยุคของพระเจ้าติโลกราชเรียกว่า **ข่วง ข่วงพร้อม ข่วงสนาม** หรือ **สนาม** ซึ่งต่อมามักเรียก **เค้าสนาม** หรือ **เค้าสนามหลวง**

คณะบุคคลที่ทำหน้าที่บริหารใน**สนาม**หรือที่ประชุมนี้ ประกอบด้วยเสนาต่าง ๆ ๓๒ "กระเชิง"

> "... เป็นคณะกรรมการจำนวน ๓๒ คน ประกอบด้วยขุนนางชั้นสูง เช่น พระยาจ่าบ้าน พระยาสามล้าน พระยาแสนหลวง พระยาเค้าสนามทั้ง ๓๒ คน มีอำนาจลดหลั่นกันตามลำดับ โดยแบ่งเป็นพระยาเค้าสนาม ๒ นาย พระยาสนามชั้นที่หนึ่ง ๑๐ นาย พระยาสนามชั้นที่สอง ๑๐ นาย และพระยาสนามชั้นที่สาม ๑๐ นาย เค้าสนามหลวงมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการบ้านเมืองของเจ้าเมือง และช่วยเหลือในการบริหารบ้านเมือง เช่นการตัดสินคดีความ.." [๖]

ทั้งนี้ **เค้าสนามหลวง** ที่เป็นองค์กรการปกครองตามจารีตของล้านนาหรือเชียงใหม่ ก็ได้ถูกปรับเปลี่ยนไป โดยอาศัยให้เหลือเพียงชื่อแต่คณะบุคคลภายในถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสื่ออำนาจจากรัฐบาลสยาม ดังในประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๙ น. ๓๙๘ ว่า "... ข้อ ๒๘ ในนครหรือหัวเมืองหนึ่ง ให้มีข้าราชการ ๓ นาย รวมเรียกว่า "เค้าสนามหลวง" เจ้าผู้ครองเมืองหรือผู้ครองเมือง ๑ ข้าหลวงประจำนครหรือเมือง ๑ ข้าหลวงผู้ช่วย ๑..." ซึ่งจะเห็นได้ว่า "เค้าสนามหลวง" ในระยะนี้ ใช้เจ้าหลวงในลักษณะของส่วนประกอบเท่านั้น แต่อำนาจที่แท้จริงตกอยู่กับข้าราชการจากส่วนกลางโดยสิ้นเชิง

ในช่วงที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง (๒๔๒๗-๒๔๓๕) ในสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ นั้น ตำแหน่ง**เจ้าการหรือเจ้าขันทั้งห้า**และ**เค้าสนามหลวง**ซึ่งมีมาแต่เดิมนั้นก็ยังคงอยู่ แต่ถูกลดความสำคัญลง และได้จัดตั้งตำแหน่งสำคัญขึ้นใหม่อีก ๖ ตำแหน่ง คือ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนาแต่ละกรมมีเจ้านายบุตรหลานดำรงตำแหน่งเสนาเป็นผู้บังคับบัญชา และมีข้าราชการจากส่วนกลางเป็นผู้ช่วยเสนา ซึ่งโดยความจริงแล้ว ผู้ช่วยเสนาเป็นผู้ควบคุมอำนาจอย่างแท้จริง [๗]

ส่วนการปกครองระดับท้องถิ่นเดิมนั้นมีระบบ "พันนา" หรือ การปกครองโดยอาศัยแบ่งเขตตามแหล่งรับน้ำจากแม่น้ำหรือการชลประทานแหล่งเดียวกัน ต่อมาได้แบ่งเป็น **แคว่น** หรือแขวง โดยมี**พ่อแคว่น** เป็นผู้บังคับบัญชา และหน่วยย่อยที่สุดในการปกครองก็คือ **บ้าน** หรือหมู่บ้าน ซึ่งมี**แก่บ้าน** หรือ**พ่อหลวง**เป็นผู้ดูแล

ศักดินา

ได้มีพระบรมราชโองการเมื่อ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ให้ประกาศว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานศักดินาแก่เจ้านาย พระยา ท้าว แสน ทั่วเมืองประเทศราช ดังนี้

๑. พระเจ้าประเทศราช	ถือศักดินา	๑๕,๐๐๐ ไร่
๒. เจ้าประเทศราช	"	๑๐,๐๐๐ ไร่
๓. พระยาประเทศราช	"	๘,๐๐๐ ไร่

๔. เจ้าอุปราช	”	๕,๐๐๐ ไร่
๕. เจ้าราชวงศ์	”	๓,๐๐๐ ไร่
๖. พระยาอุปราช	”	๓,๐๐๐ ไร่
๗. เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร พระยาราชวงศ์	”	๒,๔๐๐ ไร่
๘. เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าราชสัมพันธวงศ์ เจ้าราชภาคินัย เจ้าราชภาติกวงศ์ พระยาบุรีรัตน์ พระยาราชบุตร์	”	๒,๐๐๐ ไร่
๙. เจ้าอุตรการโกศล เจ้าไชยสงคราม เจ้าทักษิณนิเกตน์ เจ้านิเวศอุดร พระยาสุริยวงศ์	”	๑,๖๐๐ ไร่
๑๐. พระยาอุตรการโกศล พระยาไชยสงคราม พระยาวังขวา พระยาวังซ้าย	”	๑,๒๐๐ ไร่
๑๑. พระยาเค้าสนาม	“	๑,๐๐๐ ไร่
๑๒. พระยา	”	๖๐๐ ไร่
๑๓. ท้าว	“	๔๐๐ ไร่
๑๔. แสน	”	๒๐๐ ไร่
๑๕. เจ้าเมืองขึ้น	“	๒,๐๐๐ ไร่
๑๖. เจ้าอุปราชเมืองขึ้น	”	๑,๒๐๐ ไร่
๑๗. ราชวงศ์เมืองขึ้น ราชบุตรเมืองขึ้น	“	๘๐๐ ไร่
๑๘. พ่อเมือง	”	๖๐๐ ไร่
๑๙. นายแคว้น (กำนัน)	“	๔๐๐ ไร่
๒๐. แก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน)	”	๓๐๐ ไร่ [๙]

พันธะต่อราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์

แรกเริ่มในการที่เชียงใหม่เข้าเป็นประเทศราชของราชอาณาจักรไทยนั้น ก็เพราะต้องการความสนับสนุนให้สามารถขับไล่พม่าออกไปจากอาณาจักรล้านนา และในขณะเดียวกันราชสำนักกรุงธนบุรี–กรุงรัตนโกสินทร์ก็ต้องการให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ เป็นด่านป้องกันพระราชอาณาจักร และต้องการให้เจ้าหลวงเชียงใหม่

ขยายพระราชอาณาเขตให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังนั้น พันธะระหว่างสองนครคือเชียงใหม่และกรุงเทพฯ จึงเป็นไปในลักษณะของการให้เกียรติซึ่งกันและกัน ถือว่าทั้งสองฝ่ายพึ่งพากันได้ในฐานะเป็นสหายร่วมศึก ครั้นมีการคุกคามโดยอาศัยการค้าบังหน้าจากอังกฤษในช่วงรัชกาลที่ ๓ และ ๔ นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็รับภาระในการเป็นเหยื่อจากการฟ้องร้องเพื่อบันเทาโทสะจากนักล่าอาณานิคม ซึ่งในช่วงเวลานั้น ราชสำนักรัตนโกสินทร์พยายามให้ความช่วยเหลือพระเจ้าเชียงใหม่อย่างเต็มที่ ซึ่งก็ถือได้ว่าสถานภาพของความสัมพันธ์ของสองนครนี้ ทางเชียงใหม่ตกเป็นรองกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น

มาในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยทางราชสำนักแล้ว ถือว่าเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ยังมีความสัมพันธ์กันอย่างดี ด้วยว่าเจ้าดารารัศมีเข้ารับราชการฝ่ายใน ในตำแหน่ง “พระราชชายา” ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นเสมือนหนึ่ง “ทูตพิเศษ” แต่ในการปฏิบัติราชการแล้วข้าราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามหาทางที่จะทำให้ “เจ้าหลวง-เจ้าชีวิต” ของชาวเชียงใหม่ ให้กลายมาเป็นเพียงตำแหน่งเกียรติยศ

ในช่วงเวลาของการดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อให้ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนากลายมาเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยนั้น ฝ่ายเชียงใหม่ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ โดยถือว่าตนเป็นประเทศราชที่ด้อยกว่าทั้งกำลังอำนาจและปัญญาอำนาจ มีพันธะที่จะต้องดำเนินนโยบายให้สอดคล้องกับความประสงค์ของกรุงเทพฯ อยู่แล้ว และพันธะที่จะต้องแสดงออกถึงการยอมรับสภาพความมีอำนาจของกรุงเทพฯ คือ

๑. ยอมรับอำนาจที่ทางกรุงเทพฯ เป็นผู้พิจารณาแต่งตั้ง ทั้งเจ้าหลวงและคณะผู้บริหารสูงสุดของเมืองคือ “เจ้าขันทั้งห้า-เจ้าขัน ๕ ใบ” โดยที่ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งใหม่จะต้องเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ ทุกครั้งเพื่อรับตราตั้งและเครื่องยศ

๒. ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ เช่น เมื่อมีการผลัดแผ่นดิน เจ้าหลวงและเจ้านายบุตรหลานต้องลงไปร่วมในงานพระบรมศพและเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ด้วย

๓. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อเชียงใหม่ได้เข้าเป็นประเทศราชของอาณาจักรสยามแล้วก็ได้กำหนดให้มีการถือน้ำปีละ ๒ ครั้ง โดยให้ประกอบพิธีในวัดที่สำคัญ เช่นวัดพระสิงห์หรือวัดเจดีย์หลวงเป็นต้น ผู้เข้าร่วมพิธี นอกจากจะมีเจ้าหลวง เจ้าขันทั้งห้า เจ้านายและบุตรหลานซึ่งดำรงตำแหน่งสำคัญแล้ว ยังมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลางเข้าร่วมอีกด้วย โดยในกรณีของเจ้านายในเชียงใหม่นั้น ผู้ที่ไม่เข้าร่วมพิธีมักจะถูกเพ่งเล็ง และปรากฏหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่สามและในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้มีการย้ำให้กระทำพิธีนี้ด้วย

โดยจารีตการปกครองเมืองในล้านนา เมืองขึ้นของเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และน่านแต่เดิมนั้น มีพิธีการกินน้ำสัจจะหรือการที่เจ้านายและขุนนางดื่มน้ำสาบานเพื่อรักษาความสัตย์ต่อเจ้าเมืองอยู่ก่อนแล้ว เมื่อพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ทรงเป็นข้าหลวงพิเศษหัวเมืองลาวเฉียง (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๓) ได้แก้ไขให้เมืองขึ้นถือน้ำตรงต่อกรุงเทพฯ ไม่ต้องถือน้ำกับเจ้าเมืองต่อไป ซึ่งนโยบายดังกล่าวนี้พระยาทรงสุรเดชซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียง (พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒) ก็ได้ดำเนินการต่อ [๙]

๔. ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการทุก ๆ ๓ ปี เครื่องราชบรรณาการที่สำคัญคือต้นไม้ทองต้นไม้เงินและสิ่งของอื่นอีกจำนวนหนึ่งตามความเหมาะสม โดยไม่จำกัดชนิดหรือจำนวน จากหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๔ พบว่าส่งต้นไม้ทองเงิน สูง ๓ ศอก ๗ ชั้น และไม้ขอนสัก ๓๐๐ ท่อน หรือบางปีส่งน้ำรักแทนในจำนวน ๑๕๐ หรือ ๓๐๐ กระบอก [๑๐] จากเอกสารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ พบว่าเครื่องราชบรรณาการที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีต้นไม้ทองเงิน ๑ คู่ ลักษณะเหมือนกันทุกอย่างคือ สูง ๕ ศอก ๕ คืบ มี ๙ ชั้น ๕๓ กิ่ง ๓๖๓ ใบ ๑๗๓ ดอก รวมน้ำหนักต้นละ ๑๐ ตำลึง[๑๑] และเมื่อพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ขอรับพระราชทานเงินเดือนแทนการรับเงินผลประโยชน์ตามแบบเดิมนั้น ถือได้ว่าพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์เข้าเป็นข้าราชการแล้วโดยหมดสถานภาพความเป็นเจ้าประเทศราช แต่เป็น "เจ้าผู้ครองนคร" แทน ดังนั้น เครื่องราชบรรณาการจึงเป็นอันงดตั้งแต่สมัยนี้

ทุกครั้งที่เจ้าประเทศราชถวายเครื่องราชบรรณาการนั้น ทางราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์จะให้สิ่งของตอบแทนเสมอ ดังปรากฏที่ครั้งหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดให้จัดของตอบเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้าน่าน คือ

ทองคำหนัก ๑๐ บาท	ราคา ๓๐๐ บาท
พรมอย่างดี ๘ ผืน	ราคา ๖๔ บาท
ผ้าสักหลาดอย่างดี ๑๒ ผืน	ราคา ๑๕๖ บาท
ปืนแฝดอย่างดีกระบอกหนึ่ง	ราคา ๒๐๐ บาท
ผ้าขาวเทศอย่างดี ๘ ไม้	ราคา ๑๒๐ บาท
ม่านอย่างดีผืนหนึ่ง	ราคา ๔๐ บาท [๑๒]

ความผูกพันต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่

ทางราชสำนักกรุงเทพฯ แม้จะจำเป็นต้องให้ดำเนินนโยบายเพื่อทำให้เมืองทุกเมืองในราชอาณาจักรไทยกลายเป็นจังหวัดต่าง ๆ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ภายใต้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งการปฏิบัติในระดับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานนั้นดูจะเป็นเรื่องที่ชวนให้รู้สึกปวดร้าวลึกลงไปในใจ แต่กระนั้น โดยพระราชอัธยาศัยแล้ว พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ก็มีน้ำพระทัยที่เปี่ยมด้วยเมตตาจิต โดยเฉพาะต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่แล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็แสดงออกถึงเมตตาคุณเสมอมา ดังมีบันทึกไว้ใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**ว่า ในครั้งที่ความทราบไปถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า "เจ้าช้างเผือกธัมมลังกาป่วย" ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมอยาหลวงจำนวน ๗ คนจากกรุงเทพฯ มารักษาเจ้าหลวงธัมมลังกาที่เชียงใหม่ ครั้งที่เจ้าหลวงต่ำฝั้นถึงแก่อสัญกรรมนั้น พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงพระกรุณาโปรดฯให้พระราชทาน "เงิน ๔ ชั่ง ผ้าไตร ๕๐ ไตร ผ้าขาวเทศ ๗๐ พับ ร่มกระดาษ ๗๐๐ คัน รองเท้า ๗๐๐ คู่ น้ำตาลทรายประมาณ ๓๕๐ กิโลกรัม ให้พระยาศรีสภาและพระสุเรนทรราชเสนากับบริวาร ๗๐ คน นำขึ้นมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปถึงเจ้าหลวงผู้ล่วงลับ" และยังมีเหตุการณ์คล้ายกันนี้บันทึกไว้ในเอกสารล้านนาดังกล่าวอีกหลายครั้ง

นอกจากนั้นยังมีเอกสารทางการในลักษณะแสดงความห่วงใยไต่ถามทุกข์สุขเจ้านายในล้านนาอยู่เสมอ โดยเฉพาะก่อนการปฏิรูปการปกครองในล้านนานั้น การติดต่อระหว่างเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ดำเนินไปอย่างประนีประนอมและเกื้อกูลกัน แต่เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนไปบ้าง แต่ก็ยังคงมีความรู้สึกผูกพันกันอยู่เสมอ ยิ่งมาถึงสมัยปัจจุบัน (นับแต่ พ.ศ.๒๕๐๐ เป็นต้นมา) แม้เชียงใหม่จะไม่มี "เจ้าหลวง" โดยประเพณีแล้วก็ตาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันก็ยังทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อลูกหลานของเจ้าหลวงอยู่เสมอมา

เชิงอรรถ

๑ ตำนานพระบรมธาตุดอยสุเทพ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลตรีเจ้าแก้ว-นวรัฐฯ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ณ เมรุวัดสวนดอก ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒ น. ซ

๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ เลขที่ ๑๗ สารตราเจ้าพระยาจักรีฯไปถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่อง ตั้งพระยาอุปราช

๓ สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (๒๕๓๘) น. ๓๕๔

๔ สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (๒๕๓๘) น. ๒๓๑

๕ สรัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพฯ น. ๓๑-๓๒

๖ สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (๒๕๓๘) น. ๒๒๘

๗ สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (๒๕๓๘) น. ๒๙๑

๘ พระราชบัญญัติศักดินาเจ้านาย พระยา ท้าว แสน เมืองประเทศราช ประกาศ ณ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) จาก ประวัติศาสตร์ล้านนา น. ๑๖๖

๙ สรัสวดี อ๋องสกุล เรื่องเดิม น. ๒๓๑-๒๓๒

๑๐ สรัสวดี อ๋องสกุล เรื่องเดิม น. ๒๓๒

๑๑ สรัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๗๖) น. ๔๖

๑๒ สรัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๗๖) น. ๔

ภาคผนวก

๑๒๕ อนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ
หน้าค่ายกาวิละ เชียงใหม่
สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

๑๒๕

แด่พระเจ้าขันฑเสมานครพิงค์เชียงใหม่ที่ ๑ เจ้ากาวิละ

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างล้นเหลือ ที่บรรดาทหารหาญแห่งค่ายกาวิละ จังหวัดเชียงใหม่ พร้อมด้วยข้าราชการและประชาชนคนไทย ทั้งที่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดอื่นเป็นจำนวนมาก ได้รำลึกถึงพระคุณของเจ้ากาวิละ จึงพร้อมใจกันสร้างอนุสาวรีย์ของท่านเพื่อเป็นการบูชาคุณ แม้การกระทำอันน่าสรรเสริญนี้จะเกิดขึ้นภายหลังที่ท่านได้ล่วงลับไปแล้ว แต่ก็แสดงให้เห็นว่าท่านทั้งหลายมีน้ำใจกตัญญู รู้ว่าเจ้ากาวิละเป็นผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์และเสียสละให้แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก สมควรได้รับการยกย่องบูชา

เราทั้งหลายทราบกันดีว่า การสร้างชาติไทยให้มั่นคงแข็งแรง อย่างที่กระทำมาแล้วนั้น มิใช่จะทำได้โดยง่าย คนไทยต้องเสียสละทั้งเลือดเนื้อและชีวิตให้แก่แผ่นดินกันแทบทุกคน ผู้ที่กระทำเช่นนี้ได้ต้องเป็นคนกล้าหาญไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากหรือสิ่งตอบแทนใด ๆ เจ้ากาวิละท่านเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติเช่นนี้องค์หนึ่ง ในจำนวนคนไทยหลายร้อยคน ที่ได้ทุ่มเทเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อสร้างชาติมาแล้ว การที่เราพากันยกย่องเทิดทูนและสร้างอนุสาวรีย์เพื่อบูชาเกียรติคุณของท่านเป็นกรณีพิเศษเช่นนี้ เพราะท่านเป็นผู้นำที่ดีเลิศของเรา ท่านเป็นทหารที่กล้าแข็งสามารถคุ้มกันเอกราชของนครพิงค์เชียงใหม่ให้เราได้อยู่มาด้วยความร่มเย็นจนทุกวันนี้ ท่านเป็นนักปกครองที่มีคุณธรรม ประชาราษฎร์จึงดำรงอยู่ด้วยความสามัคคี ท่านเป็นต้นตระกูล ณ เชียงใหม่ ที่ดำรงวงศ์ตระกูลไว้ด้วยความมั่นคง และท่านก็เป็นประชาชนที่ดีด้วย คนในปกครองของท่านจึงสามารถเจริญรอยตามท่านได้ ฉะนั้นพวกเราทั้งหลายซึ่งนอกจากจะได้บูชาเกียรติคุณของท่านด้วยอนุสาวรีย์แล้ว ควรจะได้บูชาท่านด้วยการปฏิบัติที่ดีดังที่องค์ท่านได้ทำตัวอย่างไว้แล้ว ประเทศชาติจะได้มั่นคง มีความสงบ วัฒนาถาวรและสุขสำราญโดยทั่วกัน

ข้าพเจ้าขอน้อมอัญเชิญวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้ากาวิละ ไม่ว่าจะสถิตอยู่ในวิมานชั้นฟ้าสถานใด ขอจงได้โปรดรับทราบในเจตนาอันดีของปวงข้าพเจ้าชาวเชียงใหม่และชาวไทยทั่วไปที่รำลึกในพระคุณของท่าน และได้พร้อมกันบูชาเกียรติคุณของท่านด้วยอนุสาวรีย์ อันเป็นที่ภาคภูมิของปวงข้าพเจ้าแห่งนี้ ขอให้อำนาจแห่งบารมีที่พระเจ้าขันฑเสมานครพิงค์เชียงใหม่ที่ ๑ เจ้ากาวิละที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว จงคุ้มครองรักษาให้อนุสาวรีย์ที่สำคัญแห่งนี้ จงสถิตสถาพรเป็นมิ่งขวัญและสมบัติอันล้ำค่าคู่เมืองนครพิงค์เชียงใหม่ชั่วกาลนาน และขอให้ท่านที่มีส่วนในการร่วมกำลังทุกอย่างสร้างอนุสาวรีย์ตลอดจนค่ายกาวิละจงเจริญยิ่ง ๆ

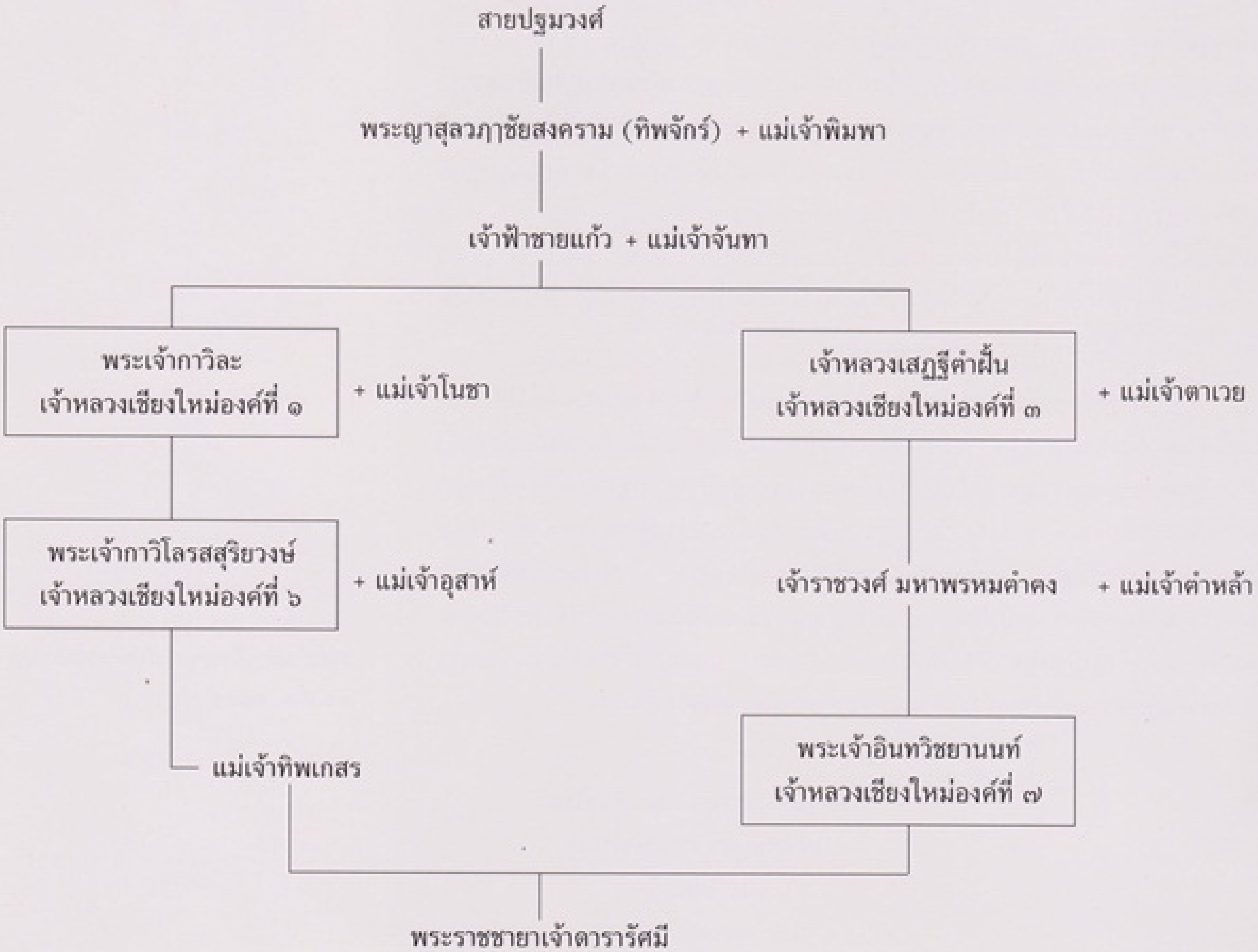
พลตรีเจ้าราชบุตร ณ เชียงใหม่
(เจ้าราชบุตร ณ เชียงใหม่)
คุ้มวงศ์ตะวัน
(๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๔)

สาส์นในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ
๑๘ ต.ค. ๒๕๑๔

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

เบญจวรรณ ทองศิริ

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงเป็นพระธิดาองค์ที่ ๑๑ (องค์สุดท้าย) ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ ประสูติจากแม่เจ้าทิพเกสร เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ เหนือ (เดือน ๘ ใต้) ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เวลา ๐๓.๐๐ น.เศษ ที่คุ้มหลวงกลางเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปัจจุบัน พระองค์ท่านเป็นหน่อเนื้อเชื้อไขของเจ้าผู้ครองนครทั้งสองฝ่าย ดังปรากฏตามสายปฐมวงศ์ต่อไปนี้

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี
(พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๗๖)

พระราชชายาฯ มีเชษฐา และเชษฐภคินี ดังนี้

๑. เจ้าน้อยมหาวัน (กำเนิดจากช่างซอ)

๒. เจ้าน้อยโทน(โตน)

๓. เจ้าแก้วปราบเมือง
(ลำดับที่ ๒ และ ๓ กำเนิดจากเจ้าเทพ ณ ลำปาง)

๔. เจ้าน้อยขัติยะ (กำเนิดจากหม่อมคำ)

๕. เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ (น้อยสุริยะ) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ที่ ๘
(กำเนิดจากแม่เจ้ารินคำ)

๖. เจ้าแก้วนวรัฐฯ (เจ้าแก้ว) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ที่ ๙

๗. เจ้าจอมจันทร์
(ลำดับที่ ๗ และ ๘ กำเนิดจากหม่อมเขียว)

๘. เจ้าหญิงคำต่าย (กำเนิดจากหม่อมคำ)

๙. เจ้าหญิงคำห้าง (กำเนิดจากหม่อมป้อม)

๑๐. เจ้าหญิงจันทรโสภา

๑๑. พระราชชายาเจ้าดารารัศมี
(ลำดับที่ ๑๐ และ๑๑ กำเนิดจากแม่เจ้าทิพเกสร)

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ได้ถวายพระธิดาเจ้าดารารัศมีเข้ารับราชการฝ่ายใน เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระธิดาองค์เดียว คือพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี ประสูติเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เจริญพระชนมายุได้เพียง ๓ พรรษาเศษ ก็สิ้นพระชนม์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชชายาฯ ได้เสด็จกลับมาประทับ ณ นครเชียงใหม่ ตราบเท่าสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๗๖ ในบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์เจ้าเจ็ดตนของนครเชียงใหม่ นอกเหนือจาก "เจ้าหลวง" แล้วพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นเจ้านายที่ทรงเป็นที่รู้จักและกล่าวขวัญถึงมากที่สุด ทั้งนี้นอกเหนือไปจากเป็นผู้ทรงดำรงเกียรติยศอันสูงส่งแล้ว พระองค์ยังทรงประกอบไปด้วยพระปรีชาสามารถในหลาย ๆ ด้าน อันล้วนแต่ก่อให้เกิดประโยชน์คุณานุประการแก่ล้านนา ตลอดจนสยามประเทศในขณะนั้น

สำหรับชาวเชียงใหม่และล้านนาทั่วไปแล้ว พระจริยาวัตรอันงดงามกอปรไปด้วยพระเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตลอดจนพระกรณียกิจอันทรงได้กระทำเป็นตัวอย่างในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของล้านนาได้เป็นที่ประทับใจ และกล่าวขานสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน น่าจะนับได้ว่าการที่วัฒน-

ธรรมล้านนาได้รับการอนุรักษ์สืบต่อกันมาได้เป็นอย่างดี ก็เนื่องด้วยองค์พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ทรงเป็นผู้นำไว้ในกาลก่อน

ความรักห่วงใยเมตตาที่ทรงมีต่อราชตระกูลและพระประยูรญาติเป็นล้นพ้น เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ประทับอยู่ในความทรงจำของบรรดาเจ้านายลูกหลาน จนเป็นเรื่องเล่าขานสืบต่อกันมา และคงจะมีการบอกเล่ากันสืบต่อไปอย่างไม่รู้จบ

ครั้งทรงพระเยาว์

เมื่อพระราชชายาฯ ทรงพระเยาว์ ได้ทรงศึกษาอักษรไทยเหนือและไทยกลาง และทรงเข้าพระทัยในขนบธรรมเนียมขัติยประเพณีเป็นอย่างดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ พระชนมายุย่างเข้า ๑๑ พรรษาเศษ พระบิดาโปรดให้มีพิธีโสกันต์ คราวนั้นพระยาสัมภารกรเป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ได้ช่วยเป็นธุระในงานโสกันต์ตลอดภายหลังเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรขึ้นมาทรงจัดตั้งตำแหน่งเสนาทั้งหก ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระกุณฑลประดับเพชรมาพระราชทานเป็นของขวัญด้วยและโปรดเกล้าฯ ตั้งให้นางเต็มเป็นแม่นางกัลยารักษ์ ให้นายน้อยบุญทาเป็นพญาพิทักษ์เทวี ตำแหน่งพี่เลี้ยงทั้งสองคนตั้งแต่ครั้งนั้น

ครั้ง ณ วันจันทร์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ เหนือ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๒๙ ปีจอ ได้ตามพระบิดาลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ แล้วเลยอยู่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณฝ่ายในเป็นเจ้าจอม ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชเป็นการรับรองด้วย

ประทับที่กรุงเทพฯ

พระราชชายาฯ ทรงได้รับพระราชทานตำหนักที่ประทับในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ซึ่งต่อมาได้ทรงขอพระราชทานพระราชทรัพย์จากพระบิดา เพื่อมาต่อเติมพระตำหนักให้พระประยูรญาติที่ตามเสด็จไปอยู่ด้วย ได้พักอาศัยกันอย่างสะดวกสบายยิ่งขึ้น ในปัจจุบันพระตำหนักหลังนี้ยังคงมีอยู่

ต่อมาเมื่อภายในพระบรมมหาราชวังได้คับแคบลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงซื้อที่บริเวณที่เป็นสวนดุสิตในปัจจุบัน ทรงโปรดเกล้าฯให้สร้างตำหนักที่ประทับพระราชทานแก่เจ้าจอมและพระราชวงศ์หลายพระองค์ ในระหว่างที่พระราชชายาฯ เสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งแรก ได้มีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักพระราชทานแก่พระราชชายาฯด้วยหลังหนึ่ง ในบริเวณพระราชวังสวนดุสิตมีชื่อว่า "สวนฝรั่งกังไส" เมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับจากเชียงใหม่ได้ไม่ถึงอาทิตย์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชขึ้นตึกใหม่ ปัจจุบันตำหนักนี้ได้ถูกรื้อถอนไปแล้ว

ตลอดเวลาที่ประทับรับราชการฝ่ายในอยู่ที่กรุงเทพฯ พระราชชายาฯ ได้ทรงนำขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมล้านนาไปปฏิบัติด้วย ทรงโปรดให้ผู้ที่ติดตามพระองค์ไปจากเชียงใหม่แต่งกายตามแบบชาวเหนือ คือโปรดให้นุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงและไว้ผมยาวเกล้ามวย ซึ่งต่างจากการนุ่งโจงกระเบน ไว้ผมสั้นทรงดอกกระทุ่มของชาววังทั้งหลาย ไม่เฉพาะแต่การแต่งกายเท่านั้น ภายในพระตำหนักของพระองค์ท่านจะเต็มไปด้วยบรรยากาศล้านนา โปรดให้พูด "คำเมือง" มีอาหารพื้นเมืองรับประทานไม่ขาด แม้กระทั่งการ "อมเมี่ยง"[๑] ซึ่งชาววังเมืองกรุงเห็นเป็นของที่แปลกมาก

ในขณะเดียวกันกับที่พระราชชายาฯ โปรดที่จะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเหนือไว้อย่างเคร่งครัด พระองค์ก็ทรงเปิดพระทัยรับวัฒนธรรมอื่น โปรดให้มีการเล่นดนตรีไทยและสากล ดำริให้มีการเรียนดนตรีไทยในพระตำหนัก ทรงตั้งวงเครื่องสายประจำตำหนัก พระองค์ท่านเองทรงดนตรีได้หลายอย่าง ทั้งซออู้ ซอด้วง และจะเข้ แต่ที่ทรงโปรดและมีพระปรีชาสามารถมากคือ "จะเข้" ไม่เพียงแต่ทรงสนพระทัยในเรื่องการดนตรีเท่านั้น เรื่องการถ่ายรูปซึ่งเป็นของเล่นใหม่ที่เพิ่งเข้ามาจากต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้รับความสนพระทัยจากพระราชชายาฯ ด้วยเช่นกัน ทรงสนับสนุนให้พระญาติที่อยู่ด้วยกัน คือ เจ้าเทพกัญญาได้เรียนรู้และกลายเป็นช่างภาพอาชีพหญิงคนแรกของเมืองไทย เพราะในสมัยนั้นการถ่ายรูปในวังหลวง โดยเฉพาะการฉายพระรูปเจ้านายฝ่ายในนั้น ผู้ชายไม่มีโอกาสเข้าไปได้ เจ้าเทพกัญญาจึงเป็นช่างภาพหญิงประจำราชสำนักแต่เพียงผู้เดียว

ตลอดเวลาที่พระราชชายาฯรับราชการฝ่ายในอยู่นั้น ทรงมีพระจริยาวัตรและดำรงพระองค์ได้อย่างเหมาะสม เป็นที่พอพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงได้รับความรักความเมตตาจากพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่น้อยทั่วไปอีกด้วย ซึ่งในตอนหลังแม้ว่าพระราชชายาฯ ได้เสด็จกลับไปประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวรแล้ว ยังคงทรงมีความสัมพันธ์ติดต่อเยี่ยมเยียนกันอยู่เสมอ และเป็นที่รักใคร่นับถือของเจ้าจอมอื่น ๆ

หลังจากทรงมีพระประสูติกาลพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสีแล้ว ทรงได้รับพระเกียรติยศสูงขึ้นตามโบราณราชประเพณีจากฐานะเจ้าจอมเป็นเจ้าจอมมารดา ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สร้างตราปฐมจุลจอมเกล้า สำหรับพระราชทานแก่ผู้รับราชการฝ่ายใน พระราชชายาฯ ทรงได้รับพระราชทานด้วยเป็นรุ่นแรก พร้อมกับพระมเหสีและพระราชธิดา รวมทั้งหมด ๑๔ พระองค์เท่านั้น และในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ก่อนที่จะเสด็จไป

---

๑ ใบชาหมัก นิยมใช้อมหรือเคี้ยวหลังการรับประทานอาหารและยามว่าง

เยี่ยมเยียนนครเชียงใหม่เป็นครั้งแรก ทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็น "พระราชชายา" อันเป็นตำแหน่งพระมเหสีเทวีพระองค์หนึ่ง และเป็นตำแหน่งใหม่ที่เพิ่งจะมีการสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยนั้น

เสด็จกลับมาเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งแรก

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ พระเชษฐาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่พระบรมมหาราชวัง พระราชชายาฯ จึงได้กราบบังคมทูลลาขึ้นมานครเชียงใหม่ พร้อมกับเจ้าอินทวโรรสฯ เพื่อเยี่ยมเยียนมาตุภูมิ และพระประยูรญาติหลังจากที่นิราศไปเป็นเวลานานถึง ๒๒ ปี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว วันศุกร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๑ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้เสด็จจากพระราชวังสวนดุสิตไปขึ้นรถไฟที่สถานีสามเสน ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปส่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีถึงสถานีรถไฟ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์รวมทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในตลอดจนบรรดาข้าราชการทั้งปวงได้ไปส่งเสด็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นจำนวนมาก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี (พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ) ได้เสด็จไปส่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีถึงสถานีรถไฟปากน้ำโพมณฑลนครสวรรค์ ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดทรงรถไฟสายเหนือเวลานั้น และประทับลงเรือพระที่นั่งเก๋งประพาสมีขบวนเรือตามเสด็จกว่า ๔๐ ลำ ในการเสด็จครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระบัญชาให้บรรดาหัวเมืองที่เสด็จผ่านจัดพิธีต้อนรับให้สมพระเกียรติ ซึ่งก็มีการตอบสนองพระบัญชา จนพระราชชายาฯ ทรงเห็นว่ามากเกินไป ได้มีพระอักษรกราบบังคมทูลขอพระราชทานรับสั่งให้เพลาพิธีการลงบ้าง การเดินทางทั้งหมดใช้เวลา ๕๖ วัน ก็เสด็จถึงนครเชียงใหม่ ในวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑

ระหว่างที่ประทับอยู่ที่เชียงใหม่ได้เสด็จไปเยี่ยมเจ้าผู้ครองนครลำพูน ลำปาง และพระประยูรญาติในจังหวัดนั้น ๆ เสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุ พระบาท และปูชนียสถานสำคัญ ๆ อีกหลายแห่ง ในการเสด็จนมัสการพระบรมธาตุดอยสุเทพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเอาพระธุระโปรดเกล้าฯ ให้ทำแผ่นกะไหล่ทองมีสัญลักษณ์ของพระราชชายาฯ คือรูปดาวมีรัศมีอีกทั้งพระราชทานข้อความที่โปรดเกล้าฯ ให้จารึกเป็นเกียรติยศแก่พระราชชายาฯ ไว้ด้วย

ในระหว่างที่ประทับอยู่เชียงใหม่ครั้งแรกนี้ พระราชชายาฯ ทรงดำริเห็นว่าบรรดาพระอัฐิและอัฐิของพระประยูรญาติผู้ล่วงลับไปแล้วซึ่งบรรจุไว้ตามกู่ที่สร้างกระจัดกระจายไม่เป็นหมวดหมู่ อยู่ในบริเวณที่เรียกว่าช่วงเมรุคือเป็นบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายตระกูล ณ เชียงใหม่ ต่อมาใช้เป็นที่สำหรับให้พ่อค้าแม่ค้ามาชุมนุมซื้อขาย คือตลาดวโรรสในปัจจุบัน จึงโปรดให้รวบรวมและอัญเชิญพระอัฐิ

๑๒๖

๑๒๖ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้สร้างอัฐิเจดีย์หรือทางเหนือเรียกกันว่า “กู่” ขึ้นที่วัดสวนดอก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ เพื่อรวบรวมพระอัฐิ และอัฐิพระญาติผู้ใหญ่เจ้าเจ็ดตนและเชื้อสายที่ล่วงลับไปแล้วซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น ที่ตลาดวโรรส และที่อื่นมาบรรจุเป็นหมวดหมู่ให้เหมาะสม ดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

เมื่อสร้างกู่สำเร็จเรียบร้อยแล้ว มีการฉลองเป็นงานใหญ่โตมโหฬาร นับว่าเป็นงานเกียรติยศ เป็นระเบียบครึกครื้น มีผู้คนมาประชุมมากที่สุดในเชียงใหม่ มีการมหรสพต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๕ - ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ปลูกพลับพลาประทับแรมและที่พักเจ้านายข้าราชการ โรงพิธี โรงหนัง โร่งละคร สนามมวย โรงเลี้ยง หมวดรักษาการณ์ ทหาร ตำรวจ สถานีสุขภาพประจำที่นั่น ย้ายตลาดขายของสดจากในเมืองตามไปด้วย รวมสิ้นเงินแสนบาทเศษ

และอัฐิดังกล่าวไปสร้างรวมกันไว้ ณ ที่แห่งเดียวกันที่บริเวณวัดบุบผาราม (ปัจจุบันคือวัดสวนดอก) ตำบลสุเทพ เมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้มีงานฉลองอย่างมโหฬาร นับว่าเป็นงานเกียรติยศ มีคนมาร่วมงานเป็นจำนวนมากนอกจากจะมีชาวเชียงใหม่ก็ยังมีชาวจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือเกือบทั้งหมด มีชาวพม่า ชาวไทยใหญ่จากประเทศพม่าเดินทางรอนแรมมาร่วมงานครั้งนี้ด้วย มีมหรสพต่าง ๆ เช่น หนัง ละคร ซอ มวย เริ่มงานตั้งแต่วันที่ ๑๕ ถึงวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒

ในงานนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญทองคำทำด้วยกะไหล่ทองและกะไหล่เงินมีตัวอักษร “อ” และ “ด” ไขว้กัน พระราชทานเป็นของแจกในงานเฉลิมฉลองกู่ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประทับอยู่ที่นครเชียงใหม่ได้ ๖ เดือนกับ ๘ วันจึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยเสด็จลงเรือพระที่นั่งแม่ปะที่ท่าหน้าคุ้ม มีกระบวนเรือรวม ๕๐ ลำ เช่นเดียวกับวันเสด็จขึ้นไปเชียงใหม่ครั้งนั้น

เมื่อกระบวนเรือพระราชชายาเจ้าดารารัศมีไปถึงอ่างทอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรือยนต์พระที่นั่งเสด็จมารับที่นั่นแล้วทรงพาไปประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน และพระราชทานสร้อยพระกรประดับเพชรเป็นของขวัญ ณ ที่นั้นด้วย

ตลอดเวลาที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประทับอยู่นครเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงความรักและห่วงใย โดยมีพระราชหัตถเลขาและพระราชโทรเลขส่งถึงอยู่ตลอดเวลา กับทั้งโปรดเกล้าฯ ให้สิ่งของต่าง ๆ พระราชทานแก่พระราชชายาฯ ตลอดจนพระประยูรญาติผู้ใหญ่ของพระราชชายาฯ หลายครั้ง ฝ่ายทางพระราชชายาฯ เองก็ได้มีพระราชเลขาตอบถวายรายงาน และขอพระราชทานคำปรึกษาหลายครั้ง ทรงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นใน

เรื่องที่มีความสนพระราชหฤทัยและพระทัยร่วมกัน คิดเห็นในเรื่องที่มีความสนพระราชหฤทัยและสนพระทัยร่วมกันคือการละครซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น

ในวาระที่พระราชชายาฯ ทรงมีพระชนมายุครบ ๓ รอบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานของขวัญเป็นหีบพระศรี (หีบหมาก) ทองคำลงยา ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำไว้ก่อนแล้วส่งล่วงหน้าทางบกขึ้นไปรอพระราชทานก่อนหน้าที่พระราชชายาฯ จะเสด็จถึงเชียงใหม่

เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่นครเชียงใหม่

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.๒๔๕๓ แล้ว ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๕๗ อันเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เจ้าแก้วนวรัฐฯ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๙ ได้ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้กราบถวายบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อเสด็จคืนมาประทับอยู่ที่นครเชียงใหม่

วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๗ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จออกจากกรุงเทพฯพร้อมด้วยเจ้าแก้วนวรัฐฯ โดยขบวนรถไฟซึ่งในเวลานั้นรถไฟวิ่งไปถึงเพียงสถานีผาคอ จังหวัดอุตรดิตถ์เท่านั้น ต่อจากนั้นก็เสด็จไปโดยขบวนช้างม้านับร้อย คนหาบหามกว่าพัน ข้าราชการทั้งจากเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จัดไปคอยรับเสด็จ ถึงเชียงใหม่วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๗ รวมเวลาเดินทาง ๑๕ วัน

พระตำหนักที่ประทับ

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีพระตำหนักหรือคุ้มที่ประทับอยู่สี่แห่งด้วยกันคือ

ตำหนักแรก คือตำหนักที่เจดีย์กิ่วเรียกว่า "คุ้มเจดีย์กิ่ว" ซึ่งเจ้าแก้ว-นวรัฐฯ พระเชษฐาของพระองค์ ให้สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นที่ประทับเมื่อแรกเสด็จคืนนครเชียงใหม่ครั้งหลัง ตำหนักนี้ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำปิงเป็นอาคารสองชั้นทรงยุโรป ปัจจุบันตำหนักหลังนี้เป็นสถานกงสุลอเมริกันประจำจังหวัดเชียงใหม่

ตำหนักที่สอง ที่ถนนห้วยแก้ว อยู่ห่างจากสี่แยกแจ่งหัวลินไปประมาณครึ่งกิโลเมตร เรียกว่า "คุ้มรินแก้ว" เป็นอาคารสองชั้นทรงยุโรป เป็นตำหนักที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จมาประทับเป็นครั้งสุดท้ายและสิ้นพระชนม์ที่นี่

ตำหนักที่สามสร้างบนดอยสุเทพสำหรับประทับในฤดูร้อน เรียกว่า "ตำหนักพระราชชายา" เป็นอาคารไม้หลังใหญ่ชั้นเดียว สร้างตรงมุมโค้งช่วงสุดท้ายของถนนศรีวิชัย เลยโค้งขุนกันไปเล็กน้อย ตำหนักนี้สร้างด้วยไม้ จึงได้ทรุดโทรมผุพังไปตามกาลเวลา และถูกรื้อถอนไปในที่สุด

๑๒๗

๑๒๘

๑๒๗ ผะอบทองคำ ลงยา ฝังเพชรอักษร อ.ด. ไขว้ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ถวายไว้เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเจ้าจอมทอง

๑๒๘ พานทองคำหนัก ๓๔ กรัม พระราชชายาถวายไว้กับวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อุทิศแด่พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี มีอักษรจารึกไว้รอบขอบด้านล่างของพาน

ตำหนักที่สี่ ตั้งอยู่อำเภอแม่ริม พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงโปรดตำหนักแห่งนี้และทรงใช้เวลาประทับมากกว่าตำหนักแห่งอื่นๆ ตำหนักแห่งนี้เรียกว่า "ตำหนักดาราภิรมย์" อยู่ในบริเวณที่กว้างขวาง โปรดให้เรียกชื่อว่า "สวนเจ้าสบาย" พระตำหนักแห่งนี้อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๗๐ ไร่เศษ ตั้งอยู่ด้านหลังที่ว่าการอำเภอแม่ริม ด้านตะวันตกของถนนโชตนา ตัวตำหนักเป็นอาคารก่ออิฐูปนไม้ลักษณะค่อนไปทางทรงยุโรป

พระกรณียกิจ

การที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จกลับมาประทับเป็นการถาวรที่นครเชียงใหม่ในครั้งนี้ เท่ากับท่านได้กลับมาเพื่อทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนและนครเชียงใหม่อันเป็นที่รักของท่าน ระยะเวลาเกือบ ๑๙ ปี ที่ดำรงพระชนม์อยู่ ได้ประกอบพระกรณียกิจไว้หลายด้านหลายประการ ซึ่งอาจจะประมวลได้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

ทรงส่งเสริมการเกษตร

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงมีความสนพระทัยในการเกษตรอย่างจริงจังโดยให้มีการทดลองค้นคว้าปรับปรุงวิธีการปลูกพืชเผยแพร่แก่ประชาชน ณ ที่ตำหนัก สวนเจ้าสบายอำเภอแม่ริม ท่านได้ทรงควบคุมการเพาะปลูกพืชผลหลายอย่างและในที่สุดทรงพยายามถึงขั้นปลูกเพื่อขายเพราะตั้งพระทัยที่จะให้เป็นตัวอย่างในการประกอบอาชีพทางการเกษตรแก่ราษฎร

ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา

โดยปกติ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะถวายอาหารบิณฑบาตและถวายจตุปัจจัยสำหรับวัดและพระสงฆ์ สำหรับพระสงฆ์บางรูปได้รับการสนับสนุนเป็นรายเดือนตลอดพระชนม์ชีพ มีการนิมนต์พระสงฆ์มาฉันภัตตาหารและถวายของไทยทานบ่อยครั้ง ทรงทำบุญวันประสูติและถวายกฐินทุกปี

พระราชชายาฯ ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์วัดและปูชนียสถานเป็นจำนวนมาก เฉพาะรายใหญ่ที่ทรงบริจาคทรัพย์แต่ลำพังพระองค์หรือบริจาคมากกว่าผู้อื่น เท่าที่มีผู้จดบันทึกไว้มีดังต่อไปนี้

๑. ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ วิหาร ลานโบสถ์ วัดพระธาตุดอยสุเทพ

๒. สร้างและถวายวิหารวัดชัยมงคล (ป่ากล้วย) อำเภอสารภี

๓. สร้างและฉลองวิหารวัดขุนเส อำเภอหางดง

๔. สร้างและฉลองวัดขี้เหล็ก อำเภอแม่ริม

๕. สร้างและฉลองวิหารพระบรมธาตุ วัดพระธาตุจอมทอง อำเภอจอมทอง

๖. ยกตำหนักบนดอยสุเทพถวายเป็นสมบัติของวัดพระธาตุดอยสุเทพ

เรื่องการอุปสมบทพระภิกษุสามเณรมีเสมอไม่เคยขาด เมื่ออุปสมบทแล้วก็ทรงอุปัฏฐากโดยไม่ทอดทิ้ง อนึ่งเมื่อประทับอยู่กรุงเทพฯ ถ้าภิกษุสามเณรจากทางเหนือลงไปศึกษาเล่าเรียนก็จะปวารณา และช่วยเหลือทุกรูป

ทรงส่งเสริมการศึกษา

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงมีสายพระเนตรอันยาวไกล เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาตั้งแต่ในสมัยนั้น ได้ทรงอุปการะส่งเสริมให้เจ้านายลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ แม้กระทั่งส่งไปเรียนที่ทวีปยุโรป ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ที่สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่ง ทางด้านการศึกษาของนครเชียงใหม่ พระองค์ทรงรับอุปถัมภ์โรงเรียนต่าง ๆ ในนครเชียงใหม่ อาทิเช่น โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ ได้ประทานที่ดินตั้งโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย กับทรงอุปถัมภ์โรงเรียนดาราวิทยาลัย

ทรงส่งเสริมการสาธารณสุข

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเห็นความสำคัญในการส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนชาวเชียงใหม่ ได้ประทานทุนทรัพย์จัดสร้างตึก ณ เชียงใหม่ ในบริเวณโรงพยาบาลแมคคอร์มิค และทรงบริจาคทรัพย์ซื้อรถยนต์ประทานแก่สถานีอนามัยเชียงใหม่ จำนวน ๑ คัน

ทรงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นผู้อนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและสนพระทัยในการผสมผสานศิลปวัฒนธรรมล้านนาและภาคกลางเข้าด้วยกัน พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการศิลปะหลายด้าน

การดนตรี

จากการที่ได้ทรงสนับสนุนให้เจ้านายพี่น้องและข้าราชบริพารที่ตามเสด็จลงไปอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วยให้เรียนดนตรีไทยและการขับร้อง เมื่อตามเสด็จกลับเชียงใหม่ก็ได้นำมาถ่ายทอดให้ชาวเชียงใหม่ภายในตำหนักจะมีการฝึกซ้อมดนตรีและขับร้องพร้อม ๆ กับการฝึกหัดการละครฟ้อนรำอยู่เสมอ

การละครและนาฏศิลป์

ทรงนำศิลปการละครจากราชสำนักรัตนโกสินทร์มาเผยแพร่ ทรงฝึกซ้อมให้คณะละครรำของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ และได้จัดแสดงในวาระต่าง ๆ

ทางด้านวรรณกรรม

ค่าวซอ ซึ่งเป็นศิลปะการขับร้องพื้นเมืองของล้านนา พระราชชายาฯ ทรงสนับสนุนจนเป็นที่นิยมอย่างสูงในยุคนั้น พระองค์มีกวีผู้มีความสามารถประจำราชสำนักอยู่หลายคนด้วยกัน เช่น ท้าวสุนทรพจนกิจ ซึ่งได้ประพันธ์บทละครเรื่อง "น้อยไจยา" ขึ้นถวาย และขอประทานอนุญาตแสดงถวายเนื่องในโอกาสคล้ายวันประสูติ ซึ่งพระราชชายาฯ ก็ได้ทรงแก้ไขบทบางตอนให้เหมาะสม และทรงประพันธ์

๑๒๙

๑๒๙ พระพุทธรูปทองคำ มีฉัตร ๓ ชั้น ปางมารวิชัย วัชรสาสัน พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ หน้าตัก ๑๐ ซม. จากฐานถึงปลายฉัตร ๕๗ ซม. มีเพชรซีกที่พระเนตร ๒ ข้าง และพระศอ ๗ เม็ด (หลุดหาย ๑ เม็ด) ติดพระอุระ ๑ เม็ด ฐานไม้แกะสลัก มีโพธิ์ทองคำตุ้งติ้ง ๙ ใบ น้ำหนัก ๓,๔๐๐ กรัม สภาพชำรุด

คำร้องประกอบทำนองเพลงพื้นเมืองเดิมของล้านนาประกอบละครเรื่องนี้ด้วย ละครเรื่องนี้ปรากฏว่าเป็นที่นิยมมากในสมัยนั้น สำหรับเพลงประกอบนั้นได้กลายมาเป็นเพลงที่นิยมร้องกันจนกระทั่งทุกวันนี้ กลายเป็นสัญลักษณ์ของเชียงใหม่ นอกจากนี้พระราชชายาฯ ได้นิพนธ์บทร้องเพลงพื้นเมือง ทำนองล่องน่านเพื่อขับร้องถวายสดุดีพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งเสด็จประพาสเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๖๕

ใช่แต่ว่าจะทรงเชี่ยวชาญเฉพาะวรรณกรรมพื้นเมืองเท่านั้น พระราชชายาฯ ทรงมีพระปรีชาสามารถทางวรรณกรรมภาคกลางด้วย ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพครั้งเดียวกันนี้ พระราชชายาฯ ได้ทรงเข้าร่วมสักวาโต้ตอบด้วย

การทอผ้าตีนจก ผ้ายกดอก

ซิ่นตีนจก เป็นเครื่องนุ่งห่มตามประเพณีวัฒนธรรมล้านนามาแต่โบราณ เป็นผ้านุ่งที่ต่อชาย (ตีน) ด้วยผ้าจกอันมีสีสันและลวดลายสวยงามมาก การทอตีนจกเป็นศิลปะชั้นสูงที่ต้องใช้ฝีมือในการทอมาก พระราชชายาฯ ทรงเกรงว่าศิลปะด้านนี้จะสูญหายไป จึงทรงรวบรวมผู้ชำนาญการทอผ้าซิ่นตีนจกจากที่ต่าง ๆ เข้ามาทอในตำหนัก นอกจากจะทอไว้ใช้เป็นการส่วนพระองค์และสำหรับประทานให้ผู้อื่นในโอกาสต่าง ๆ แล้ว วัตถุประสงค์ใหญ่ก็เพื่อเป็นที่ฝึกสอนให้ลูกหลานหลายคนได้เข้าเรียนจนมีวิชาติดตัวนำไปประกอบอาชีพได้ นับเป็นพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น พระกรณียกิจด้านนี้ของพระองค์ท่านได้ทำให้เชียงใหม่และล้านนาทั่วไปได้มีศิลปมรดกด้านนี้เป็นที่เชิดหน้าชูตามาจนกระทั่งทุกวันนี้

เช่นเดียวกันกับการทอผ้าซิ่นยกดอก ซึ่งเป็นศิลปะการทอผ้าอันสูงส่งของล้านนาเช่นกัน แทบจะเลือนหายไปในขณะนั้น หากแต่พระราชชายาฯ ได้ทรงกอบกู้ไว้ เนื่องจากทรงพบว่าผ้าซิ่นยกดอกทั้งผืนมีเหลืออยู่ผืนเดียว คือผ้าซิ่นยกดอกไหมทองของแม่เจ้าเทพไกสร ที่พระราชชายาฯได้ไว้เป็นมรดก จึงได้ใช้ซิ่นไหมผืนนี้เป็นตัวอย่าง ในที่สุดพระองค์ก็ทรงประดิษฐ์คิดค้นการทอผ้ายกดอกชนิดเดียวกันนี้ได้สำเร็จด้วยพระองค์เอง ศิลปะด้านนี้จึงได้ดำรงคงอยู่สืบมา

การฝีมือ ประดิษฐ์ดอกไม้ใบตอง

ทรงรวบรวมผู้มีฝีมือในการเย็บใบตองและบายศรีในเชียงใหม่มาฝึกสอนแก่ผู้ที่มีความสนใจในตำหนัก พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงจัดแบบอย่างระดับชั้นของบายศรีให้เหมาะสมแก่การจัดถวายเจ้านายในชั้นต่าง ๆ และบุคคลทั่วไป นับเป็นต้นแบบที่ได้นำมาปฏิบัติจนกระทั่งในปัจจุบัน

ด้านการทำดอกไม้สด ทรงสอนให้คนในตำหนักร้อยมาลัย จัดพุ่มดอก ร้อยตาข่าย เย็บแบบ จัดกระเช้าดอกไม้ทั้งสดและแห้ง จัดแต่งด้วยดอกไม้สดทุกชนิด ตำหนักพระราชชายาฯ ในครั้งนั้นจึงเป็นแหล่งรวมแห่งศิลปวัฒนธรรม เป็น

ที่เชิดหน้าชูตาของชาวเชียงใหม่ และส่งผลดีในการอวดแขกบ้านแขกเมืองอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

ประเพณีการต้อนรับแบบล้านนา

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่าประเพณีการต้อนรับอาคันตุกะผู้มาเยือนจังหวัดเชียงใหม่ เป็นที่ประทับตาประทับใจแก่ผู้มาเยือนและผู้ได้พบเห็นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การต้อนรับแขกเมืองที่มาเยือนอย่างเป็นทางการไม่ว่าจะเป็นบุคคลสำคัญหรือพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศ ประเพณีการต้อนรับแบบล้านนานับได้ว่ามีส่วนช่วยเชิดหน้าชูตาประเทศไทยเป็นอย่างมาก

เป็นที่ทราบกันน้อยมากว่าแบบอย่างประเพณีอันดีงามและน่าประทับใจนี้ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นผู้มีส่วนกำหนด สืบเนื่องมาจากการเสด็จเลียบมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ พระราชชายาฯ ทรงรับเป็นที่ปรึกษาของการเตรียมงานทั้งหมดเป็นองค์ประธานจัดกระบวนบายศรีทูลพระขวัญ ทั้งเป็นองค์ที่ปรึกษาการจัดริ้วขบวนเสด็จสู่นครเชียงใหม่ และเป็นองค์ประธานจัดการแสดงถวายเพื่อทอดพระเนตร พระราชพิธี และแบบแผนปฏิบัติที่ได้ทรงริเริ่มไว้ ได้ถูกนำมาใช้เป็นต้นแบบในการต้อนรับบุคคลสำคัญผู้มาเยือนเชียงใหม่ในกาลต่อมา

อนุเคราะห์พระประยูรญาติ

เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปในสมัยนั้นว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นผู้มีพระทัยเปี่ยมล้นไปด้วยพระเมตตา ทรงเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ความอุปการะแก่สมณชีพราหมณ์ประชาชนทั่วไป และโดยเฉพาะพระประยูรญาติแล้ว แม้ว่าพระองค์จะทรงจากนครเชียงใหม่ครั้งแต่ทรงพระเยาว์และประทับอยู่ที่กรุงเทพฯ พระองค์ยังทรงรักใคร่ผูกพัน ทรงประทานพระเมตตาเป็นพิเศษ ทรงเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษ จะเห็นได้จากการที่ได้ทรงสร้างกู่แล้วอัญเชิญพระอัฐิของพระประยูรญาติซึ่งกระจัดกระจายตามที่ต่าง ๆ ซึ่งดูไม่เหมาะสมมาไว้รวมกัน ณ บริเวณวัดสวนดอก เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งแรก และหลังจากได้เสด็จกลับมาประทับเชียงใหม่แล้วได้ทรงอัญเชิญพระอัฐิส่วนหนึ่งของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ซึ่งเป็นพระบิดาไปบรรจุไว้ที่สถูปบนยอดดอยอินทนนท์ตามพระประสงค์ [๑]

---

๑ บันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี กล่าวถึงการที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์เคยเสด็จไปสำรวจยอดเขาสูงที่สุดของประเทศไทยครั้งที่ยังเรียกว่า "ดอยอ่างกา" ได้ตรัสสั่งไว้ว่าหากท่านสิ้นชีวิตแล้วให้แบ่งอัฐิและอังคารของท่านขึ้นไปบรรจุไว้เพื่อคนรุ่นหลังจะได้ทราบว่าท่านได้เคยเสด็จถึงที่นี่แล้ว ต่อมาภูเขานี้จึงได้ชื่อว่า "อินทนนท์" ตามพระนามเดิมของท่าน

๑๓๐

๑๓๐ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ตั้งแต่ได้เสด็จประทับเชียงใหม่เป็นการถาวรก็ได้ทรงอุปการะพระประยูรญาติ ทั้งเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และจังหวัดอื่น ๆ เนื่องจากเหตุนี้ จึงรับสั่งให้คนไปสืบหาเครือญาติถึงลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย เป็นหลายครั้ง เมื่อทรงทราบว่าผู้ที่มีอายุคนใดรู้จักเครือญาติมาก ก็ไปเชิญตัวมาซักไซ้ไล่เลียงสืบหาสายสกุลด้วยพระองค์เอง โดยยอมเสียค่าใช้จ่ายและได้ประทานรางวัลอีกด้วย ซึ่งพระองค์ต้องสิ้นเปลืองและเสียเวลามาก นับว่าพระองค์รวบรวมเครือญาติได้เกือบหมด แต่เป็นที่น่าเสียดายว่างานยังไม่ทันสำเร็จถึงขั้นที่จะจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม พระราชชายาเจ้าดารารัศมีก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่พระองค์ท่านได้รับพระราชทาน ดังนี้

๑. ปฐมจุลจอมเกล้าฯ พร้อมด้วยดาราจุลจอมเกล้า
๒. มหาวชิรมงกุฎ
๓. ประถมาภรณ์มงกุฎสยาม
๔. เหรียญรัตนาภรณ์ จ.ป.ร. ลงยากรอบประดับเพชร รัชกาลที่ ๕
๕. เหรียญรัตนาภรณ์ ว.ป.ร. ลงยากรอบประดับเพชร รัชกาลที่ ๖
๖. เหรียญรัตนาภรณ์ ป.ป.ร. ลงยากรอบประดับเพชร รัชกาลที่ ๗
๗. เข็มพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ ๖ ประดับเพชรล้วน

สิ้นพระชนม์

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้เริ่มประชวรด้วยโรคพระปับผาสะ (ปอด) แต่ยังคงประทับอยู่ที่ตำหนักดาราภิรมย์ ในบริเวณสวนเจ้าสบายจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ เจ้าแก้วนวรัฐฯ จึงเชิญเสด็จมาประทับที่คุ้มรินแก้ว และในเวลาไม่ถึงหกเดือนต่อมาก็ได้สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ รวมพระชนมายุได้ ๖๐ พรรษา

บรรณานุกรม

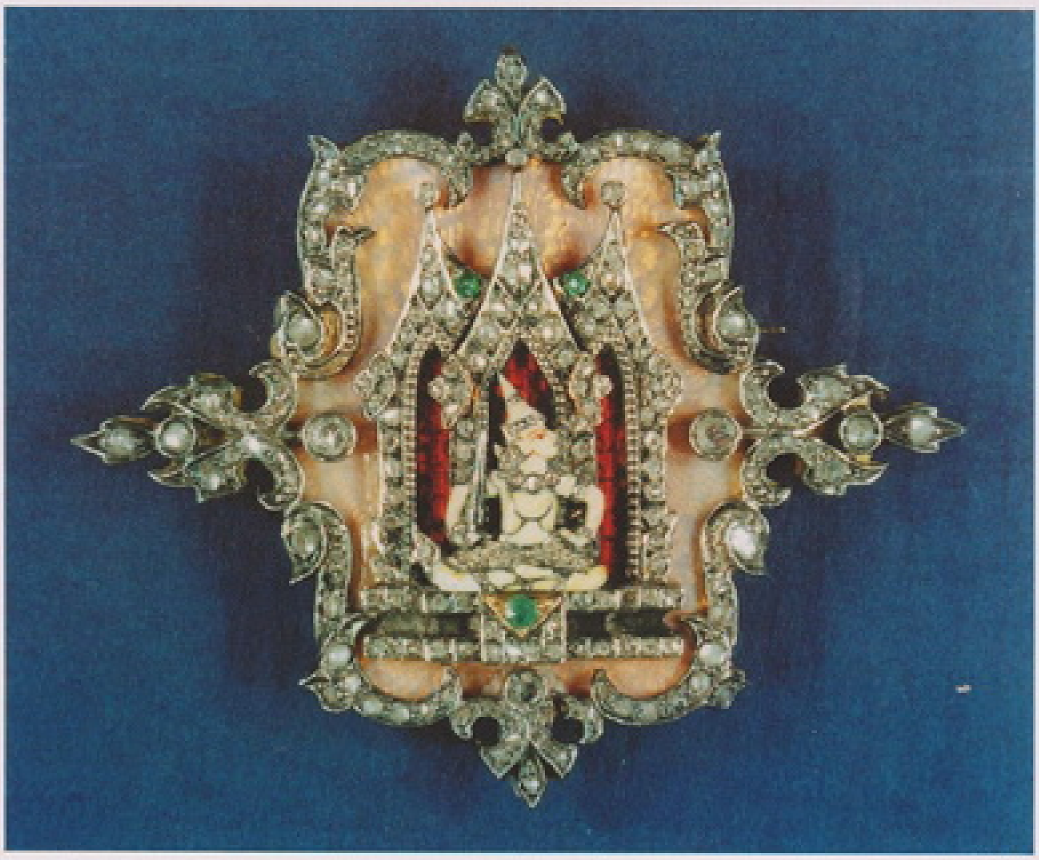
พระประวัติ **พระราชชายาเจ้าดารารัศมี** เจ้าแก้วนวรัฐฯ ผู้ครองนครเชียงใหม่ เรียบเรียง พิมพ์ถวายในงานถวายพระเพลิง พ.ศ. ๒๔๗๗ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

เจ้าถวิล ณ เชียงใหม่ **พระราชชายาเจ้าดารารัศมี** บทความในหนังสือที่ระลึกอายุครบ ๘๐ ปี

เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ และ นายสวัสดิ์ แสงไพจิต **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** หนังสืองานอนุสรณ์ ถวายแด่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ๙ ธันวาคม ๒๕๑๖ (ครบรอบ ๑๐๐ ปี นับจากปีประสูติ)

ลาวัณย์ โชตามระ **พระมเหสีเทวี** โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๒ เรือนจำกลางจังหวัดเชียงใหม่ รำลึก **สัมมนาราชทัณฑ์ เชียงใหม่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๓**

เข็มกลัดฉลองพระองค์

๑๓๑

๑๓๑ เข็มกลัดฉลองพระองค์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ ตรงกลางเป็นตรารูปเทวดา มือถือพระขรรค์ นั่งแท่นประทับภายในวิมาน ซึ่งเป็นตราพระราชทานที่ปรากฏในพระสุพรรณบัฏสมัยพระเจ้ากาวิละ

ในการออกแบบเข็มกลัดฉลองพระองค์อันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ช่างฝีมือ "ฟาบาเจ" (FABERGÉ) ออกแบบและประดิษฐ์ พระราชทานแด่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเพียงพระองค์เดียว กรอบเข็มกลัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมล้อมด้วยลวดลายไทย ประดับเพชรซีก จำนวน ๑๘๙ เม็ด พื้นชั้นแรกลงยาสีชมพูอ่อน องค์เทวดาลงยาสีขาว พื้นในซุ้มชั้นในลงยาสีแดง พระเนตรลงยาสีแดง พระขรรค์เป็นทองคำขาว องค์เทวดาประทับบนพระแท่นในวิมานสามยอดซึ่งประดับด้วยเพชรซีกจำนวน ๕๓ เม็ด มรกต ๒ เม็ด ฐานพระแท่นประดับเพชรซีก ๒ ชั้น จำนวนรวม ๒๔ เม็ด ตรงกลางพระแท่นประดับมรกต ๑ เม็ด

(คุณหญิงวิจันทรา บุนนาค บรรยายภาพ)

กระเบื้องภาพฉาย

ฮันส์ เพนธ์

กระเบื้องภาพฉายชุดนี้เดิมเป็นของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตกทอดถึงเจ้าแก้วนวรัฐฯ จำนวนของกระเบื้องเดิมคงมีอย่างน้อย ๖ แผ่น เพราะเลขลำดับด้านหลังมีถึงเลข ๖ ปัจจุบันเหลือเพียง ๔ แผ่น ผิวด้านหน้าของกระเบื้องโค้งนูน ส่วนด้านหลังแบน กระเบื้องด้านหน้าเป็นภาพวาดสี

๑๓๒

๑๓๒ **ภาพรวม จากซ้ายไปขวา**
แม่เจ้าทิพเกสร ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าอินทนนท์)
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์
แม่เจ้าอุสาห์ ชายาของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์

สูง ๙ ซม. กว้าง ๑๕.๕ ซม. ไม่ทราบเลขลำดับเพราะด้านหลังของกระเบื้องถูกปิดไว้

๑๓๓

๑๓๓

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์
และ แม่เจ้าอุสาห์ ชายา
สูง ๔ ซม. กว้าง ๕ ซม. เลขลำดับ ๕

๑๓๔

๑๓๔

เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ พระเจ้าอินทวิชยานนท์
(เจ้าอินทนนท์) และ แม่เจ้าทิพเกสร ชายา
สูง ๔.๕ ซม. กว้าง ๕.๕ ซม. เลขลำดับ ๖

๑๓๕

๑๓๖

ขนาดเท่าของจริง

๑๓๕-๑๓๖

พระรูปพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พร้อมด้วยพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สูง ๓.๕ ซม. กว้าง ๔.๕ ซม. เลขลำดับ ๒

๑๓๗

๑๓๘

๑๓๗-๑๓๘

เครื่องหมายผู้ผลิต

ด้านหลังกระเบื้องมีเครื่องหมายพิมพ์ลงบนผิวกระเบื้อง เป็นเครื่องหมายของผู้ผลิตแต่กระเบื้องมีห้าเครื่องหมายด้วยกันดังต่อไปนี้ (๑) รูปลักษณะคล้ายลูกศรลูกหนึ่ง (๒) อักษร KPM (๓) อักษร W เครื่องหมายทั้งสามนี้อยู่ซ้อนกัน รูปศรอยู่บนอักษร KPM และอักษร KPM อยู่บนอักษร W ข้างขวาของกลุ่มลูกศรและอักษรนั้นเป็นเครื่องหมายที่ (๔) และที่ (๕) รูป "สองจุดบนเส้นโค้ง" และตัวเลขตัวหนึ่ง

ได้ทราบมาจากเพื่อนในประเทศเยอรมันนี เครื่องหมายเหล่านี้แสดงว่ากระเบื้องภาพฉาย ผลิตขึ้นเมื่อราว A.D.๑๙๐๐ หรือประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๐ โดย Krister Porzellen - Manufaktur (บริษัท คริสต์ ผลิตเครื่องกระเบื้อง) ในโรงงานอยู่ที่เมือง Waldenburg ตามที่ปรากฏจากอักษร KPM พร้อมตัวอักษร W และบริษัทคริสท์คงทำงานร่วมกับ หรือภายใต้ของ Konigliche Porzellan-manufaktur, Berlin (บริษัท ผลิตเครื่องกระเบื้องแห่งราชสำนักกรุงเบอร์ลิน) ตามที่ปรากฏจากเครื่องหมายลูกศร อันเป็นสัญลักษณ์ของบริษัทนั้น สำหรับเครื่องหมาย "สองจุดบนเส้นโค้ง" ไม่ทราบความหมาย ส่วนตัวเลขนั้นคงเป็นเลขลำดับในการผลิต

เมือง Waldenburg ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเบอร์ลิน ห่างจากเบอร์ลิน ประมาณ ๓๐๐ กม. ในสมัยนั้น Waldenburg รวมอยู่ในประเทศเยอรมนี แต่ปัจจุบันเป็นของโปแลนด์ เรียกชื่อ Walbrzych ห่างจากชายแดนเชชเนีย (อดีตเชโกโสลวาเกีย) ไม่กี่กิโลเมตร

(ภาพโดย ฮันส์ เพนธ์ และขอขอบคุณ ผศ.ดร.แน่งน้อย เพนธ์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการเรียบเรียงบทความนี้)

Miniature Porcelain Paintings
"Chiang Mai Princes"

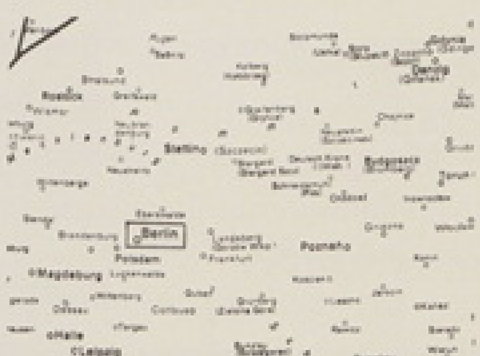
According to information received from Germany, the items seem to have been made in around 1900 under the supervision of (or with the co-operation of) Königliche Porzellan-Manufaktur, Berlin (evidence: the "arrow" marker on the back), by Krister Porzellan-Manufaktur at their factory at Waldenburg (evidence: the letters KPM / W). Each item of the lot received a running number, 1 ...

Notes:

1. Königliche Porzellan-Manufaktur = Royal (Prussian) Porcelain Manufacturing Works.
2. The meaning of the marker "two points with underlying curve" remains unknwon.
3. The town Waldenburg, in Niederschlesien, (Lower Silesia, in former Southeast Germany), is now called Walbrzych and belongs to Poland.

Hans Penth

(Dr. Hans Penth)
27 Dec 1994

รายงานผลการติดต่อเรื่องกระเบื้องภาพฉาย

พระอัฐิเจดีย์ (กู่) พระเจ้าอินทวิชยานนท์
บนยอดดอยอินทนนท์

สุรีย์ ณ เชียงใหม่

หลังจากที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จกลับประทับเป็นการถาวรที่นครเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนและนครเชียงใหม่ และได้ประกอบพระราชกรณียกิจไว้หลายอย่าง พระองค์พอพระทัยในการเสด็จประพาสในที่ต่าง ๆ ทอดพระเนตรภูมิประเทศที่ไกลและกันดาร แม้จะหมิ่นต่ออันตรายก็ไม่ทรงท้อถอย เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระองค์ได้เสด็จประทับแรมบนยอดดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นจุดสูงสุดในพระราชอาณาจักร พระองค์ได้ประทับอยู่ ๒ ราตรี และได้โปรดให้สร้างพระอัฐิเจดีย์ โดยได้ทรงใช้หินก้อนใหญ่ก่อขึ้นมาเป็นรูปเจดีย์ และได้บรรจุพระอัฐิของพระบิดา พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ไว้ ณ ที่นั้น

เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙ คณะนิยมไพร นำโดยนายบุญเสริม ศาสตราภัย ได้เดินทางฝ่าความยากลำบากและความหนาวเย็น ขึ้นไปสำรวจ และได้ถ่ายภาพไว้

ลักษณะกู่ที่ไปพบครั้งนั้น คือ ตรงกลางมีกู่ก่ออิฐถือปูนเป็นรูปคล้ายปล่องสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ ๗๕ ซม. สูงประมาณ ๒ ฟุตเศษ ด้านบนเปิดโล่ง ด้านหนึ่งของกู่นี้ลักษณะคล้ายถูกทำลาย ส่วนอีก ๓ ด้านที่เหลือ มีลักษณะก่ออิฐถือปูน ส่วนบนมีร่องรอยว่าถูกทำลาย รอบ ๆ กู่จะมีก้อนหินกองสุมทับเอาไว้สูงประมาณ ๑ เมตร ที่ตั้งของกู่ในครั้งนั้น คือที่ประดิษฐานกู่ในปัจจุบันนี้

๑๓๙

๑๓๙ คณะนิยมไพร นำโดย นายบุญเสริม สาตราภัย ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ช่างภาพ นายวิรัช วิเศษศิริ

แถวยืนจากซ้าย นายชูรัตน์ ชัยมงคล, นายบุญส่ง ยะอินทร, นายบรรจบ สาตราภัย (ยืนใกล้ธงชาติ), นายบุญเสริม สาตราภัย และลูกหาบชาวกะเหรี่ยง

แถวนั่งจากซ้าย สามคนแรก คือลูกหาบชาวกะเหรี่ยง คนนั่งชันเข่าขวามือคือ นายกมล ปัตตพงศ์ ซึ่งนั่งอยู่ใกล้กองหินที่สุมทับกู่อยู่

ลักษณะเดิมของกู่

๑๔๐

๑๔๐ ภาพเขียนแสดงลักษณะเดิมของกู่

๑๔๑ เจดีย์เล็กที่กองทัพอากาศได้สร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘

ภาพนี้เขียนให้เห็นแต่เพียงลักษณะอิฐที่ก่อไว้ แต่ของจริงมีปูนฉาบทุกด้านและรอบ ๆ กู่จะมีกองหินสุมทับทุกด้าน มีธงชาติไทยปักอยู่ ซึ่งคณะสำรวจอื่นนำไปปักเอาไว้

การเดินทางขึ้นไปดอยอินทนนท์สมัยก่อนไปได้วิธีเดียวคือเดินขึ้นไปเริ่มต้นที่น้ำตกแม่กลาง เดินตามทางคนเดินทวนสายน้ำแม่กลางขึ้นไป ต้องพักแรมค้างคืนระหว่างทาง ๒ คืน อาจจะพักแรมตามหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยง หรือกลางป่า วันที่ ๓ จึงจะขึ้นไปถึงยอดดอย การเดินทางในฤดูร้อน (มีนาคมถึงพฤษภาคม) อากาศยังหนาวเย็นอยู่มาก

ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ที่คณะของนายบุญเสริม สาตราภัย ขึ้นไปทัศนาจรนั้น ยังพบกวาง เก้ง และได้ยินช้างป่าส่งเสียงร้อง เพราะสมัยนั้นยังมีสัตว์ป่าชุกชุม

๑๔๑

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘ กองทัพอากาศได้สร้างเจดีย์เล็กองค์หนึ่งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นการเทิดพระเกียรติแด่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ อีกทั้งให้เป็นสถานที่ไว้เคารพสักการะสำหรับผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ราชการบนดอยอินทนนท์นี้ โดยได้ก่อสร้างเจดีย์ด้านหน้าของพระอัฐิเจดีย์เดิม และได้สร้างรั้วเหล็กล้อมของเดิมไว้

๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ คณะเจ้านายบุตรหลานสาย “เจ้าเจ็ดตน” คณะสงฆ์และคณะทหารอากาศ ได้เห็นพ้องต้องกันว่าพระอัฐิเจดีย์เดิมนั้นได้ทรุดโทรมไปมาก จึงได้จัดหาทุนเพื่อสร้างพระอัฐิเจดีย์ใหม่แทนองค์เดิมซึ่งได้ล้อมรั้วเหล็กไว้นานแล้วนั้น ในที่สุดก็ได้ร่วมกันประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์และได้ทำการก่อสร้างพระอัฐิเจดีย์องค์ใหม่ขึ้นครอบฐานองค์เดิม จนแล้วเสร็จดังได้ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

๑๔๒ พิธีวางศิลาฤกษ์ก่อนก่อสร้าง พระอัฐิเจดีย์องค์ใหม่ครอบฐานองค์เดิม เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙

๑๔๓-๑๔๔ พระอัฐิเจดีย์พระเจ้าอินทวิชยานนท์บนอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ในปัจจุบัน

๑๔๒

๑๔๓

๑๔๔

ปัจจุบันดอยอินทนนท์เป็นอุทยานแห่งชาติ มีประชาชนชาวเชียงใหม่และนักทัศนาจรต่างถิ่นและต่างประเทศได้ขึ้นไปสักการะกราบไหว้พระอัฐิเจดีย์ (กู่) พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ (เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗) พระบิดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาลที่ ๕ ที่ประดิษฐานอยู่บนจุดสูงสุดของประเทศไทย

สายสกุลพระอัครชายาเธอ เจ้าศรีอโนชา

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม + นางพิมพา

- นายอ้าย
- นายเติอขวันมอย
- เจ้าฟ้าชายแก้ว
  - พระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑
  - เจ้าคำสม
  - เจ้าหลวงธัมมลังกา เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒
  - เจ้าดวงทิพ
  - ๕ พระอัครชายาเธอ เจ้าศรีอโนชา — ธิดาของเจ้าฟ้าชายแก้ว น้องอันดับที่ ๕ ของพระเจ้ากาวิละ
  - นางสรีวัณณา
  - เจ้าหมูหล้า
  - เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓
  - นางสรีบุญทัน
  - เจ้าบุญมา
- นางสัง
- นางคำ
- นายคำพา
- นายพ่อเรือน
- นางกม

พระอัครชายาเธอ เจ้าศรีอโนชา

ทิว วิชัยขัทคะ

เมื่อได้บันทึกประวัติเกี่ยวกับพระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑ ในแง่มุมต่าง ๆ ของวีรกรรมพฤติกรรมความสามารถและคุณงามความดีโดยละเอียดแล้ว เห็นสมควรที่จะกล่าวถึงกุลสตรีของล้านนาท่านหนึ่งคือ พระนางศรีอโนชา (เจ้าครอกศรีอโนชา) ธิดาของเจ้าฟ้าชายแก้วและน้องอันดับที่ ๕ ของเจ้ากาวิละ ประสูติในปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๑๒ (พ.ศ. ๒๒๙๓)[๑] กุลสตรีผู้นี้มีความสำคัญสร้างชื่อเสียงและเกียรติคุณให้แก่เชื้อสกุลเจ้าเจ็ดตนและแก่ชาวล้านนาเป็นอันมาก โดยเฉพาะมีส่วนในการเสริมสร้างพระบารมีและพระเกียรติราชวงศ์จักรี ในการปราบดาภิเษก เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ ขึ้นครองราชย์กรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏความตาม**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับสำนักนายกรัฐมนตรีดังนี้

เมื่อคราวที่พระเจ้ากาวิละและพระยาจ่าบ้าน คบคิดกันที่จะต่อต้านพม่าที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ได้ไปอัญเชิญพระเจ้ากรุงธนขึ้นมาปราบพม่าข้าศึกจนได้ชัยชนะขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่และล้านนาบางส่วนได้แล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ และปูนบำเหน็จความชอบตั้งให้พระยาจ่าบ้านเป็นพระยาเชียงใหม่ พระราชทานราชทินนามว่าพระยาวิเชียรปราการและตั้งเจ้ากาวิละเป็นพระยานคร (ลำปาง) ฯลฯ

"พื้นดังเจ้าพระยาสุรสีห์ ก็มีใจรักใคร่ยังนางศรีอโนชาราชธิดาอันเป็นน้องเจ้ากาวิละจึงใช้ขุนนางผู้ฉลาดมาขอเจ้าทั้ง ๗ พระองค์พี่น้องมีเจ้าชายแก้วพระบิดาเป็นประธานรำพึงเห็นกัลยาณมิตรอันจักสนิทต่อไปภายหน้าก็เอายังนางศรีอโนชาถวายเป็นราชเทวีแห่งเจ้าพระยาเสือคือ เจ้าพระยาสุรสีห์นั้นแลฯ "

"เจ้าพระยาสุรสีห์ เมื่อได้นางศรีอโนชาราชเทวีแล้วก็เสด็จเมือทางเมืองสวรรคโลก นั้นแลฯ"

"ในศักราช ๑๑๔๓ ตัวปีร้วงเป้า พระยาสิงห์ พระยาสันคืนฆ่ากษัตริย์เจ้าตาก สิ้นเสีย พระยาสิงห์พระยาสันขึ้นเป็นกษัตริย์แทน "

เจ้าครอกศรีอโนชาจึงใช้ตั้นหาชาวปากเพรียวเข้ามา แล้วมีอาชญาว่าคันสูยังอาษาพระยาสิงห์พระยาสันได้ ในเมื่อกูมีชีวิต กูบ่ที้อสู้ได้ทำการบ้านเมือง

---

๑ พงศาวดารสุวรรณหอคำนครลำปาง ตำนานเจ้าเจ็ดพระองค์ กับหอคำมงคล ฉบับสอบทานเอกสาร สร.สว.ลป. ศักดิ์ รัตนชัย เรียบเรียง

จะที้อสูสะดวกค้าขายตามสะบายเท่าเว้นไว้แต่การกูต้องประสงค์ว่าฉันนั้น ชาวปากเพรียวอาษาเข้ายับ (จับ) เอาพระยาสิงห์พระยาสันได้แล้วฆ่าเสีย เจ้าครอกศรีอโนชาหงายเมืองได้ไว้ แล้วไปเชิญเจ้าพระยาจักรีเจ้าพระยาสุรสีห์สองพี่น้องเข้ามาผ่านพิภพ ขึ้นเสวยราชย์เจ้าพระยาจักรีตนเป็นพี่กษัตริย์วังหลวง พระราชวังบวรสถานมงคลวังหน้าแลฯในศักราช๑๑๔๓ ตัวปีร้วงเป้านั้น หั้นแลฯ "

ความดังกล่าวดูย่นย่อไม่ละเอียดมากนัก แต่ก็ได้ความเพิ่มเติมจากหนังสือไทยรบพม่าภาคที่ ๒ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนสงครามครั้งที่ ๑๐ คราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.๒๓๑๙ กล่าวไว้ว่า

" เมื่อเกิดการรบขึ้นนั้น เจ้าศิริรจนา ท่านผู้หญิงของพระยาสุรสีห์ อยู่ที่บ้านปากคลองบางลำภู รู้ว่าข้าศึกมาปล้นบ้านเจ้าพระยาสุริยอภัยจึงคิดอ่านกับพระยาเจ่ง พระยารามนายกองมอญ สมัยนั้นพวกมอญแตกออกเป็น ๒ พวก พระยาเจ่งพระยารามนับถือสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ จึงมาช่วยข้างนี้ อีกพวกช่วยกันจัดเรือรับพวกมอญซึ่งอยู่ในพระยาทั้งสองนั้นข้ามฟากไปช่วยพระยาสุริยอภัยต่อสู้ข้าศึกจนเข้าพวกกรมขุนอนุรักษ์สงครามสู้ไม่ได้พากันแตกพ่าย ส่วนกรมขุนอนุรักษ์สงครามนั้นหนีไปอยู่วัดยาง (อยู่ตรงคลองบางกอกน้อยใกล้วัดนายโรง ซึ่งเจ้ากรับสร้าง) เจ้าพระยาสุริยอภัยตามจับได้ในวันนั้น "

๑๔๕

๑๔๖

ตามความในหนังสือไทยรบพม่ากล่าวว่า เหตุการณ์ที่เกิดจลาจลขึ้น ณ กรุงธนบุรีนั้น เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ (เจ้าพระยาจักรี) กับเจ้าพระยาสุรสีห์ไปราชการสงครามญวณและเขมร เมื่อได้ข่าวจลาจลเพราะเหตุพระเจ้ากรุงธนบุรีสติวิปลาสเพราะสนพระทัยในการนั่งกรรมฐานจนสติฟั่นเฟือน จึงให้พระยาสุริยอภัยผู้เป็นหลาน ในเวลานั้นเป็นผู้ว่าราชการเมืองนครราชสีมา ยกกองทัพกลับมายังเมืองนครราชสีมาคอยฟังข่าวทางกรุงเทพฯ

ทางกรุงธนบุรีพระยาสรรค์คิดการกบฏยุยง ให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีหลานเจ้ากรุงธนร่วมด้วย เมื่อพระยาสุริยอภัย ทราบข่าวแน่นอนแล้วจึงยกทัพจากนครราชสีมามายังกรุงธนบุรี พระยาสรรค์กับพวกจึงยกกำลังเข้าปล้นบ้านพระยาสุริยอภัยดังกล่าวข้างต้น

๑๔๕-๑๔๖ วัดศรีบุรีรัตนาราม (วัดปากเพรียว) ต. ปากเพรียว อ. เมือง จ. สระบุรี

๑๔๗

๑๔๗ กู่บรรจุพระอัฐิพระอัครชายาเธอ เจ้าศรีอโนชา ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง

ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติของพระนางศรีอโนชา จากเอกสารตำนานเจ้าเจ็ดพระองค์กับหอคำมงคล ของสมาคมเพื่อการรักษาสมบัติวัฒนธรรม (สรสว.) ลำปาง ในความตอนหนึ่งมิได้หงายเมือง ปีพระบรมราชาภิเษก พ.ศ.๒๓๒๔ นั้น พระอัครชายาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทศิริรจนาศรีอโนชา พระชนมายุได้ ๓๑ ปี ในสมัยเจ้าจอมมารดาศิริรจนาศรีอโนชาได้มีพระราชธิดากับกรมพระราชวังบวรฯ เพียงพระองค์เดียว คือเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง พระราชธิดาองค์ที่ ๑ หรือพระองค์แรกของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่มีฐานันดรศักดิ์เป็นชั้น "เจ้าฟ้า" เพราะพระมารดาเป็นน้องของเจ้าประเทศราช ประสูติในปีระกา พ.ศ.๒๓๒๐ (สมัยเหตุการณ์เจ้าจอมมารดาหงายเมืองพระชนมายุได้ ๔ พรรษา ณ ตำหนักบ้านปากคลองบางลำภูในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทองเป็นกรมศรีสุนทร เมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.๒๓๒๕ พระชันษาได้ ๓๔ พรรษา

เจ้าจอมมารดาศิริรจนาศรีอโนชา ได้ประทับในพระราชวังบวรสถานมงคลตามความในพระราชพงศาวดาร เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จผ่านพิภพโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหาอุปราชแล้วการสร้างพระราชวังหลวงและพระราชวังหน้า เริ่มลงมือ พ.ศ.๒๓๒๕ ตำหนักวังหน้าสร้างเป็นตึกแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ และมีตำหนักหมู่หนึ่งยกหลังคาเป็นสองชั้นคล้ายพระวิมานเป็นที่ประทับของเจ้าศิริรจนาศรีอโนชา พระอัครชายา และเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง และได้สร้างตำหนักเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทองในเขตพระราชวังบวรสถานมงคลนั้นด้วย

มีข้อมูลที่น่าสนใจอีกกรณีหนึ่ง ตามความหนังสืออนุสรณ์มงคล ๘๐ ปี ของเจ้าถวิล ณ เชียงใหม่ ๒๔๕๗ - ๒๕๓๗ ในบทความเรื่องเจ้าศรีอโนชา ผู้กู้ราชวงศ์จักรี ซึ่งแสดงภาพถ่ายกู่บรรจุอัฐิธาตุพระนางศรีอโนชา (เจ้ารจนา) ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ติดกับกำแพงด้านนอกของวัดพระธาตุลำปางหลวงโดยไม่ปรากฏคำอธิบายรายละเอียดแต่ประการใด

ตำนานเรื่องเจ้าเจ็ดตน และเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางศรีอโนชานี้ มีผู้รู้เขียนและรวบรวมไว้หลายสำนวนนอกเหนือจากที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมเสนอไว้แต่ต้นบัดนี้ ปรากฏว่าอีกสำนวนหนึ่ง ชื่อหนังสือว่า " ตำนานพระเจ้า ๗ พระองค์เชียงใหม่และประวัตินายทิพย์ช้าง ฉบับแปล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายจินดา อินทเคหะ ณ สุสานช้างคลาน จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗

หนังสือฉบับนี้เป็นตัวหนังสือธรรม ภาษาทางเหนือ แต่งขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ทางหอสมุดแห่งชาติได้ให้นายทอง ไชยชาติ ผู้ชำนาญภาษาเมืองเหนือแปลเป็นภาษาไทย และจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก

ความโดยทั่วไปของหนังสือนี้ก็คงเป็นเช่นเดียวกับที่ผู้รู้อื่นๆ เขียนและรวบรวมไว้ จึงขอกล่าวแต่ตอน พระยาสิงห์ พระยาสรรค์เป็นขบถ จับพระมหากษัตริย์เจ้าพระยาตากสินขังไว้ที่วัดแจ้ง แล้วขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นเช่นนั้น เจ้าศรีอโนชาจึงใช้ตั้นไปหา (ศ. ดร. อุดม รุ่งเรืองศรี ตั้น=จดหมาย) ชาวหัวเมือง ๓๐๐ คนโดยด่วน แล้วมีอาญาว่า ครั้นสูเจ้าทั้งหลาย ยังอาสาเอาพระยาสิงห์ พระยาสรรค์ได้ เมื่อกูมีชีวิตอยู่ กูไม่ให้สูเจ้าทั้งหลายได้รับราชการเมือง จักให้สุขสะดวกทางการค้าขายกินตามสบาย เว้นไว้แต่การที่กูต้องประสงค์เท่านั้น

เมื่อชาวเมือง ๓๐๐ คนเหล่านั้นได้รับฟังคำสั่งดังนั้น ก็พร้อมใจกันอาสาจับเอาพระยาสิงห์พระยาสรรค์ ได้แล้วฆ่าเสีย เจ้าศรีอโนชาหงายเมืองได้แล้ว ก็ใช้ข้าราชการไปเชิญเจ้าพระยาจักรีกับพระยาสุรสีห์สองพี่น้องให้ยกทัพกลับมากรุงเทพฯ (ชาวเมือง ๓๐๐ คน คือชาวไทยวนสระบุรี (ปากเพรียว) ที่กวาดต้อนมาจากเชียงแสน)

เจ้าพระยาจักรีองค์พี่เป็นกษัตริย์วังหลวง สมเด็จพระพุทธเจ้าบรมโกศ

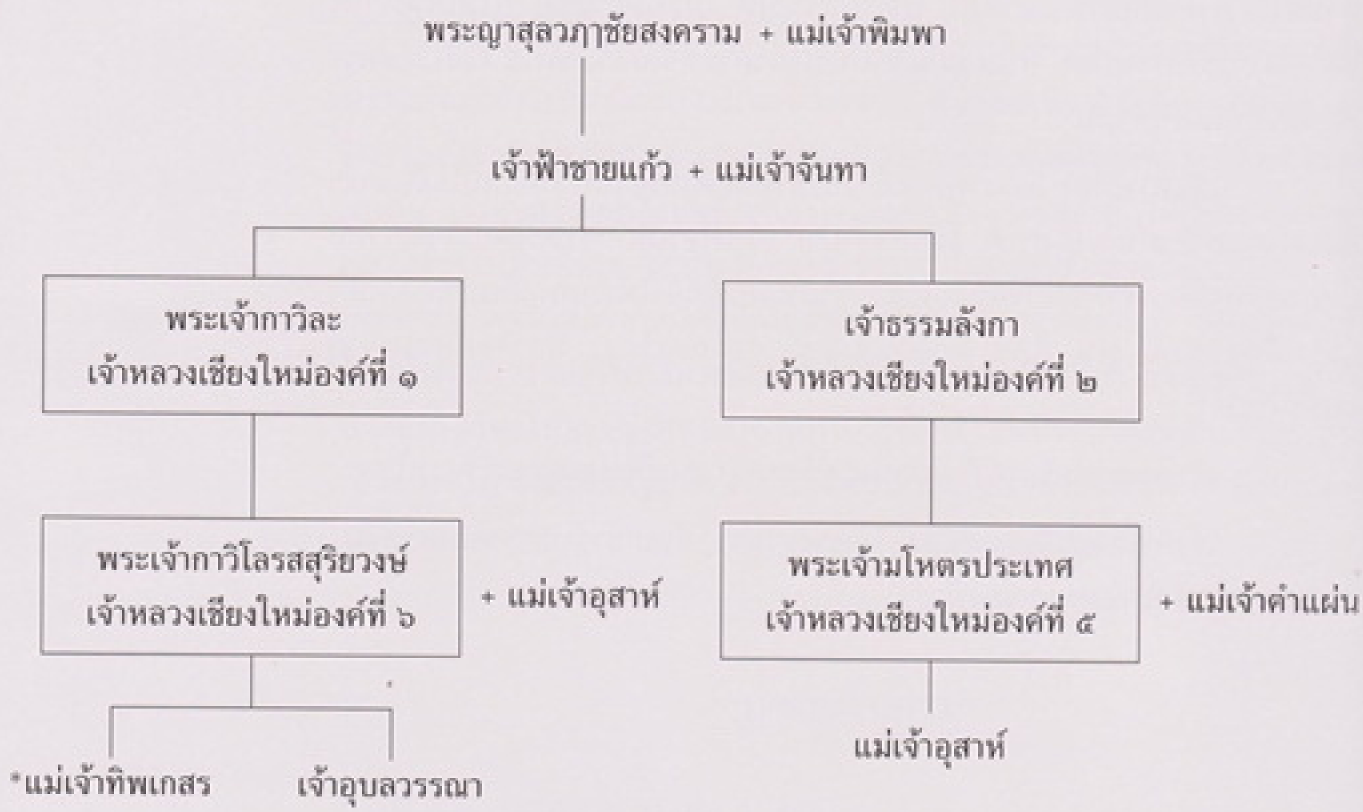
เจ้าพระยาสุรสีห์องค์น้อง ได้พระนามว่า ล้นเกล้าล้นกระหม่อม กรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า

แม่เจ้าทิพเกสร (เทพไกสร)

เบญจวรรณ ทองศิริ

แม่เจ้าทิพเกสร ทิพไกสร หรือเทพไกรสร เป็นธิดาองค์ใหญ่ของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ และแม่เจ้าอุสาห์ มีพระกนิษฐาร่วมอุทรอีกองค์หนึ่งคือเจ้าอุบลวรรณา การสืบสายตระกูลของท่านปรากฏดังนี้

สายตระกูลแม่เจ้าทิพเกสร

แม่เจ้าทิพเกสรได้อภิเษกสมรสกับเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ เป็นเจ้านายในตระกูลเจ้าเจ็ดตนองค์หนึ่งที่จะงดเว้นการกล่าวขวัญถึงเสียไม่ได้ เพราะนอกจากแม่เจ้าจะเป็นผู้ให้กำเนิดธิดาผู้เลื่องลือในพระเกียรติยศและพระเกียรติคุณ คือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีแล้วแม่เจ้ายังมีบทบาทและคุณลักษณะเด่นหลายประการอันควรแก่การจดบันทึกในประวัติศาสตร์ล้านนา

แม่เจ้าทิพเกสร

แม่เจ้าเป็นผู้ที่ถูกกล่าวขวัญถึงมากว่าเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาด มีความคิดเฉียบแหลม มีไหวพริบและปฏิภาณเป็นเลิศ นอกจากนี้แล้วท่านยังมีบุคลิกลักษณะที่เข้มแข็งเด็ดขาด เข้าใจกันว่าท่านได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษอันมีพระบิดาและพระเจ้าตา คือ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ และพระเจ้ามโหตรประเทศฯ แม่เจ้าทรงมีบทบาทมากในการเมืองการปกครองในสมัยนั้น แม่เจ้าทิพเกสรได้เคยตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯที่กรุงเทพฯ หลายครั้ง ได้รับพระเมตตาจากพระเจ้าอยู่หัวฯ และเจ้านายในพระราชวงศ์เป็นอันมาก ท่านเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดจนสามารถว่าราชการบ้านเมืองแทนพระสวามีได้เป็นอย่างดี

กล่าวกันว่าในยุคสมัยการปกครองของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ พระชายามีอำนาจมาก ทรงมีอิทธิพล และมีส่วนช่วยพระสวามีในการปกครองและบริหารบ้านเมือง จนเป็นที่เกรงขามและรู้จักกันดีโดยทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ดร.ดาเนียล แมคกิลวารี หัวหน้าคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน ที่ได้เดินทางเข้ามาทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนาตั้งแต่ปลายสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสฯ ผู้ซึ่งได้เข้าพบและสนทนากับแม่เจ้าทิพเกสรหลายครั้ง ได้บันทึกข้อความตอนหนึ่งว่า

> “.....ท่านเป็นชายาองค์เดียวของเจ้าหลวงอินทนนท์ ผู้ครองนครองค์ใหม่โดยกำเนิด ท่านมีฐานันดรศักดิ์ที่สูงกว่าเจ้าหลวงและท่านก็ทรงคุณสมบัติเหมาะสมกับตำแหน่งอันสูงส่งที่ท่านดำรงอยู่ในขณะนี้ทุกประการ ทั้งยังเป็นผู้มีปฏิภาณเฉียบแหลมและตั้งใจมั่นคง ซึ่งเป็นเหตุให้พระสวามีของท่านคือเจ้าหลวงองค์ใหม่ หลีกเลี่ยงความบกพร่องและความผิดพลาดได้เป็นอันมาก ซึ่งมิฉะนั้นเจ้าหลวงอาจจะทำความบกพร่องเหล่านั้นได้ง่าย ๆ ทั้งเจ้าหลวงและเจ้าหญิงต่างก็เป็นผู้ที่มีใจซื่อสัตย์สุจริตต่ออุดมคติของตนเสมอ เนื่องด้วยเจ้าหลวงมีพระทัยประกอบด้วยความเมตตาเช่นนี้ จึงเป็นเหตุดึงดูดให้มีผู้พึ่งบารมีเป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยปรากฏในประวัติเจ้าหลวงองค์อื่น ๆ ในแผ่นดิน ....”

> “......ในการสนทนาระหว่างข้าพเจ้ากับเจ้าหญิงนั้น เรามักจะวกมาถึงเรื่องศาสนาเกือบตลอดเวลา แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเจ้าหญิงมีความประสงค์จะเอาชนะในการโต้ตอบเรื่องศาสนานี้มากกว่าที่จะค้นเอาความจริง เธอมีไหวพริบเหมือนหมอความ คอยจับคำพูดที่หละหลวม และด้วยสติปัญญาอันเฉียบแหลมของเธอ ทำให้เธอเป็นนักโต้คารมที่มีอารมณ์ครื้นเครง...”

ในครั้งที่เกิดขบถพระญาปราบสงคราม มีผู้บันทึกไว้ว่า ฝ่ายพระญาปราบฯ มีหนังสือมาทูลต่อเจ้าผู้ครองนครฯ เพื่อเชิญให้เสด็จไปประทับบนดอยสุเทพ พระญาปราบฯ จะขอทำร้ายคนไทยใต้ (คนกรุงเทพฯ) และคนจีนเท่านั้น ไม่ทำร้ายคนเชียงใหม่ แม่เจ้าทิพเกสรทราบเรื่องราวก่อน และแสดงความไม่เห็นด้วยพร้อมกับสั่งให้จับตัวพระญาปราบฯ มาประหารชีวิตเสีย พวกพระญาปราบฯได้ทราบข่าวจึงเกรงกลัวไม่กล้าก่อเหตุร้ายแรงขึ้นและแตกหนีไป

มีเรื่องเล่าขานต่อ ๆ กันมาเกี่ยวกับความมีจิตใจเข้มแข็งไม่เกรงกลัวผู้ใด ผิดแผกแตกต่างไปจากสตรีโดยทั่วไป ก็คือการที่สามารถทอดพระเนตรการลงโทษและการประหารชีวิตนักโทษได้ หากว่าในกรณีที่แม่เจ้าทิพเกสรได้สั่งลงโทษผู้ใดแล้ว แม่เจ้าจะติดตามไปดูการลงโทษด้วย ไม่ว่าโทษนั้นจะเป็นโทษสถานเบาหรือสถานหนักก็ตาม

ใช่แต่ว่าแม่เจ้าจะเป็นผู้ที่โดดเด่นในความเข้มแข็งเด็ดขาดและมีอำนาจทางการเมืองการปกครองเท่านั้น เท่าที่ผ่านมาแทบจะไม่มีการกล่าวถึงบทบาทของท่านในทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งแท้ที่จริงแล้วท่านได้มีบทบาทอย่างมาก โดยเป็นผู้ริเริ่มงานด้านนี้ของนครเชียงใหม่ เนื่องจากการที่ท่านได้ตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ หลายครั้ง ได้เห็นและสนใจในระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติในพระราชวังทางกรุงเทพฯ จึงได้นำมาเป็นแบบอย่างแก่นครเชียงใหม่ ในด้านศิลปการละครฟ้อนรำและดนตรีของราชสำนักในกรุงเทพฯก็เช่นกัน ท่านได้ให้ความสนใจมาก จนกระทั่งได้ว่าจ้างครูละครฟ้อนรำ และครูดนตรีไทยจากกรุงเทพฯ มาถ่ายทอดความรู้แก่เจ้านายบุตรหลานในนครเชียงใหม่ การละครฟ้อนรำและเครื่องสายจึงเริ่มมีขึ้นในคุ้มของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เป็นแห่งแรก

แม่เจ้าทิพเกสร มีพระธิดาสององค์คือ เจ้าจันทรโสภา และเจ้าดารารัศมี (พระราชชายาเจ้าดารารัศมี) แม่เจ้าทิพเกสรสิ้นชีพิตักษัยในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นเวลา ๒ ปีก่อนที่พระราชชายาฯ จะเข้าเฝ้าถวายตัวรับราชการฝ่ายในที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๙

๑๔๘

๑๔๘ แม่เจ้าทิพเกสร ธิดาพระเจ้ากาวิโลรสฯ ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และเป็นชนนีของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี แม่เจ้าทิพเกสรเป็นหญิงที่มีจิตใจเข้มแข็งเฉียบขาด แม่เจ้าทิพเกสรจึงมีอำนาจทางการเมืองสูงยิ่งผู้หนึ่ง

บรรณานุกรม

ปราณี ศิริธร **เพ็ชรลานนา** เล่ม ๒, ๒๕๐๗

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โครงการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๙

เจ้าราชบุตร หนังสือที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) ๒๕๑๖

บันทึกส่วนตัวของ พ.ต.ต. เจ้าไชยวรเชษฐ์ ณ เชียงใหม่ (ลายมือเขียน, ไม่ปรากฏวันเดือนปี ที่บันทึก)

โครงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี **"เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก : ดร. ดาเนียล แมคกิลวารี่"** สำนักพิมพ์สุริยบรรณ ๒๕๒๕

ศาลเจ้าหลวงเชียงใหม่
ในศาลเจ้าชาวจีน

ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์

ศาลเจ้าบู้เบี้ย ปัจจุบันรู้จักในชื่อศาลเจ้ากวนอู ตั้งอยู่ในตรอกข่วงเมรุหรือตรอกเหล่าโจ๊ว ทางด้านทิศตะวันตกของตลาดวโรรส ศาลเจ้าแห่งนี้ประมาณได้ว่าน่าจะอายุไม่น้อยกว่า ๑๒๐ ปี ศาลแห่งนี้เป็นสถานที่ที่ชาวจีนกราบไหว้สักการะ ดังนั้นจึงควรจะมีแต่ศาลของเทพเจ้าจีน แต่พบว่ามีศาลของเจ้าหลวงเชียงใหม่ และแม่เจ้าทิพเกสร ซึ่งมีพระนามของท่านสลักเอาไว้ทั้งภาษาจีนและตัวอักษรธรรมล้านนา

ประวัติของศาลเจ้าไม่มีผู้ใดบันทึกไว้ แต่เล่าสืบต่อกันมาว่า ชาวจีนที่ก่อตั้งศาลบู้เบี้ยเป็นพวกอั้งยี่ ซึ่งย่อมจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในศิลปะการต่อสู้หรือวิทยายุทธอยู่บ้างจึงจะเป็นที่เกรงขาม สันนิษฐานว่าเป็นอั้งยี่อพยพขึ้นมาจากกรุงเทพฯ บทบาทของอั้งยี่ที่ก่อตั้งศาลเจ้าเป็นไปในลักษณะกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อแรงงานคนจีนในเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือสามารถควบคุมสั่งการแรงงานเหล่านั้นได้ ในระยะที่การขนส่งสินค้าระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพยังอาศัยทางรถไฟเพียงทางเดียว อั้งยี่กลุ่มนี้ก็ควบคุมแรงงานคนจีนที่สถานีรถไฟ ทั้งยังกิจการที่เกี่ยวพันกับอำนาจอิทธิพลเช่น โรงสูบฝิ่น

ก่อนจะมีการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อ ๒๐ ปีที่ผ่านมา ศาลเจ้าบู้เบี้ยแห่งนี้ยังมีบรรยากาศที่น่ากลัวของคนทั่วไป เนื่องจากในสมัยที่ฝิ่นยังเป็นสินค้าถูกกฎหมาย อาคารที่ติดกับศาลเจ้าด้านทิศเหนือนั้นเป็นโรงฝิ่น มองดูมืดทึบทึมและพลอยทำให้ศาลเจ้าน่ากลัวไปด้วย แต่จากเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดต้นลำไยและตลาดวโรรสเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ไฟไหม้ตลาดทั้งสองจนราบ แต่ไม่ลามข้ามมาถึงศาลเจ้าที่มีเพียงตรอกแคบ ๆ คั่นอยู่ นับแต่นั้นศาลเจ้าแห่งนี้ก็เป็นที่เคารพนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น

ความหมายของชื่อศาลเจ้าบ่งบอกถึงประวัติของการก่อตั้งศาลเจ้า บู้หรือบู๊แปลว่าวิทยายุทธ เบี้ยแปลว่าศาลเจ้า ส่วนชื่อของตรอกเหล่าโจ๊ว ก็มีความหมายโยงถึงบรรพบุรุษเก่าเดิม คำว่าเหล่าแปลว่าอาวุโสหรือสูงอายุ โจ๊วคือบรรพบุรุษ ส่วนที่ชื่อกลายเป็นศาลกวนอูในเวลาต่อมาก็ไม่ได้ห่างไปจากความเป็นมาของการก่อตั้ง เพราะเทพเจ้ากวนอูเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์

๑๔๙

๑๕๐

๑๕๑

๑๔๙-๑๕๐-๑๕๑ ป้ายสลักอักษรจีนและอักษรธรรมล้านนา ข้อความว่า "เจ้าพระนครเชียงใหม่" และ "แม่เจ้าทิพเกสร" ในศาลเจ้าบู้เบี้ย ตรอกช่วงเมรุ เชียงใหม่

คำว่า "เจ้าพระนครเชียงใหม่" ในที่นี้ มิได้บ่งชัดว่าเป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ หรือพระบิดาของแม่เจ้าทิพเกสร คือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์

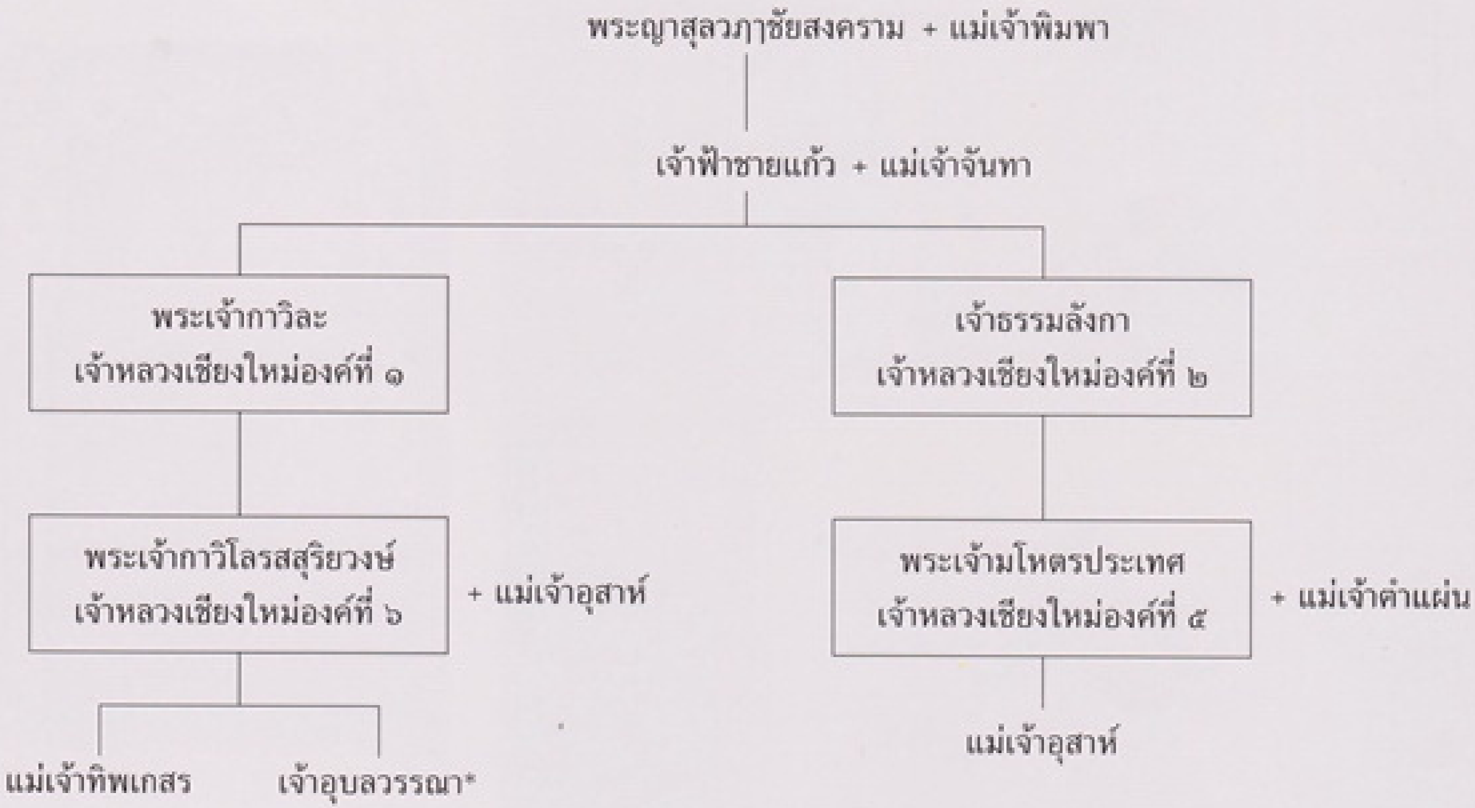
(รวบรวมจากการสัมภาษณ์คุณค่าย อาภาวัชรุตม์ ผู้จัดการศาลเจ้ากวนอู)

เจ้าอุบลวรรณา

เบญจวรรณ ทองศิริ

เจ้าอุบลวรรณาหรืออุบลวัณณา เป็นธิดาองค์ที่ ๒ (สุดท้อง) ของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖

สายตระกูลเจ้าอุบลวรรณา

เจ้าอุบลวรรณา

เจ้าอุบลวรรณา

เบญจวรรณ ทองศิริ

เจ้าอุบลวรรณาหรืออุบลวัณณา[๑] เป็นธิดาองค์ที่ ๒ (สุดท้อง) ของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เป็นพระขนิษฐาของแม่เจ้าทิพเกสร เป็นที่กล่าวขวัญถึงโดยทั่วไปว่าในยุคที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ครองเมืองเชียงใหม่อยู่นั้น สตรีที่มีบทบาทในวงการเมืองและการปกครองในเชียงใหม่ได้แก่แม่เจ้าทิพเกสรและสตรีที่มีความเฉียบแหลมทางธุรกิจก็ได้แก่เจ้าอุบลวรรณา

เจ้าอุบลวรรณาได้สมรสกับ เจ้ามหาวงศ์ มีทายาท ดังต่อไปนี้

๑. เจ้าหญิงห่าน
๒. เจ้าหญิงแพร
๓. เจ้าสุขเกษม
๔. เจ้าน้อยธรรมวงษา
๕. เจ้าหญิงเต่า

เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อมูลที่เกี่ยวกับชีวประวัติของเจ้าหญิงองค์นี้มีน้อยและกระจัดกระจายอยู่เป็นข้อความที่พาดพิงถึงเมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องในบางเรื่องหรือบางเหตุการณ์เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลเท่าที่พบพอจะแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะเด่นบางประการของเจ้าอุบลวรรณาได้ว่าเป็นเจ้าหญิงผู้ทรงสิริโฉมและมีเสน่ห์ โดยเฉพาะเจ้าอุบลวรรณาได้รับการยกย่องจากชาวตะวันตกที่เป็นมิชชันนารีและนักธุรกิจป่าไม้ชาวอังกฤษที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่สมัยนั้นว่าเจ้าอุบลวรรณามีความเฉลียวฉลาดในการคบหาสมาคมกับผู้คน มีมารยาทสังคมที่งดงาม เจ้าอุบลวรรณาได้ไปมาหาสู่และเรียนรู้หลายอย่างจากชาวตะวันตก เป็นต้นว่า ได้หัดพูดภาษาอังกฤษจนใช้การได้ นอกจากความรู้ด้านเย็บปักถักร้อยและการดนตรี

คาร์ล บอค นักธรรมชาติวิทยาชาวนอร์เวย์ ที่ได้เคยมาสำรวจประเทศไทยถึงบริเวณล้านนาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงเจ้าอุบลวรรณาไว้ว่า "... เจ้าหญิงอุบลวรรณาเป็นผู้สนับสนุนมิชชันนารีเป็นอย่างดี ทั้งนี้มิใช่เพราะเธอเลื่อมใส หากแต่เธอฉลาด มองเห็นข้อได้เปรียบในการคบหาสมาคมกับชาวต่างประเทศ ..."

---

๑ เนื่องจากว่าเจ้าอุบลวรรณาเป็นน้องของแม่เจ้าทิพเกสร จึงใช้ผังสายตระกูลอันเดียวกันกับแม่เจ้าทิพเกสร

๑๕๒

๑๕๓

เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้หนึ่งที่เล็งเห็นการณ์ไกลในเชิงธุรกิจการพาณิชย์ต่างๆ เล่ากันว่าครั้งหนึ่งมีชาวจีนยื่นขออนุญาตผูกขาดการต้มเหล้า เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้ที่ไม่เห็นด้วยอย่างมาก ประกอบกับที่ในสมัยนั้นการนับถือผียังเป็นวิถีชีวิตปกติอย่างหนึ่งของล้านนา หากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเกิดเหตุการณ์ผิดปกติที่ไม่สามารถอธิบายสาเหตุได้ ก็จะมีการทรงเจ้าเข้าผีเพื่ออัญเชิญวิญญาณมาเข้าทรงบุคคลที่จะเป็นสื่อกลาง ที่เรียกว่า “ม้าขี่” หรือคนทรง วิญญาณที่มาเข้าทรงจะบอกสาเหตุที่มาของความผิดปกตินั้นให้ และบอกวิธีแก้ไขให้ด้วย และในคุ้มหลวงเชียงใหม่ เจ้าอุบลวรรณาคือบุคคลที่รับหน้าที่เป็น “คนทรง” เป็นประจำ ในระหว่างที่การขออนุญาตผูกขาดการต้มเหล้ากำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาอยู่นั้น แม่เจ้าทิพเกสรเกิดเจ็บป่วยและมีการจัดพิธีทรงเจ้าเข้าผีขึ้น โดยมีเจ้าอุบลวรรณา

๑๕๒-๑๕๓ เจ้าอุบลวรรณา

๑๔๔ เจ้าอุบลวรรณา

เป็น "ม้าขี่" เช่นเคย วิญญาณที่มาเข้าทรงได้แสดงความโกรธเกรี้ยวบอกความไม่พอใจที่จะมีการอนุญาตให้คนจีนผูกขาดต้มเหล้า แถมขู่สำทับว่าถ้าหากมีการอนุญาตจะเกิดเหตุใหญ่ร้ายแรงกว่านี้ เท่าที่เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยนี้เป็นเพียงแค่การสั่งสอนเท่านั้น ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนั้นไม่มีใครสามารถยืนยันได้ว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นกุศโลบายของเจ้าหญิง แต่อย่างไรก็ตามย่อมไม่มีใครอยากเสี่ยง การผูกขาดการต้มเหล้าก็เป็นอันว่าต้องเลิกล้มไป และเล่ากันว่าแม่เจ้าอุบลวรรณาเคยปลอมตัวเป็นชายไปกับขบวนพ่อค้าเพื่อไปค้าขายยังเมืองมะละแหม่งอีกด้วย

ในบันทึกส่วนตัวของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี กล่าวว่า เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้ขอให้พระเจ้ากาวิโลรสฯ ซื้อป่าไม้ภาคเหนือบางจังหวัดตั้งแต่เชียงรายไปจดแดนพม่าและป่าไม้ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้งหมดไว้และยกให้ฝรั่งเช่าทำป่าไม้อีกต่อหนึ่ง และในบันทึกฉบับนี้กล่าวต่อไปอีกว่า เจ้าอุบลวรรณาเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองในการจัดให้มีการตั้งโรงงานต่าง ๆ ขึ้น เช่นโรงทอผ้า โรงทำเครื่องเงิน โรงแกะสลักไม้ และอื่น ๆ ที่สำคัญที่สุดคือ โรงเหล้า ข้อดีที่เกิดขึ้นก็คือทำให้ราษฎรมีงานทำและมีรายได้ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นก็ได้นำมาบำรุงบ้านเมือง

คุณลักษณะอีกประการหนึ่งที่พบจากการบันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ ก็คือความมีพระทัยกว้างขวางและมีพระเมตตา ด้วยเหตุที่แม่เจ้าทิพเกสรได้ถึงแก่พิราลัยตั้งแต่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีพระชนมายุเพียงสิบเอ็ดพรรษาเท่านั้น เจ้าอุบลวรรณาจึงได้เป็นผู้เอาใจใส่และเป็นธุระอยู่มาก ได้ให้ความเมตตาหลานกำพร้าเป็นพิเศษ โดยปกติพระราชชายาฯ ได้ทรงมีส่วนรายได้ในค่าตอไม้อันเป็นพระมรดกสืบต่อจากแม่เจ้าทิพเกสรอยู่แล้ว เมื่อพระราชชายาฯ ได้ถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอุบลวรรณาได้ประทานค่าตอไม้ส่วนที่เป็นขององค์ท่านเองอีกส่วนหนึ่งถวายแด่พระราชชายาฯ เป็นของขวัญ และเพื่อเป็นการประดับพระเกียรติยศของพระราชชายาฯ อีกประการหนึ่งด้วย

บรรณานุกรม

ปราณี ศิริธร **เพชรลานนา** เล่ม ๑, ๒๕๐๗

เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก : ดร. ดาเนียล แมคกิลวารี สำนักพิมพ์สุริยบรรณ โครงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๒๕๒๕

เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีขะระ แปลเรียบเรียงจาก "Temples and Elephants" โดย Carl Bock ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ **"ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง"** ๒๕๒๙

บันทึกส่วนตัว เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี (ไม่ปรากฏวันที่บันทึก)

เจ้าอุปราชบุญทวงศ์

เบญจวรรณ ทองศิริ

สายตระกูลของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์

พระญาสุลวฦาชัยสงคราม (ทิพช้าง) + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๓ + แม่เจ้าตาเวย

เจ้ามหาพรหมคำคง + แม่เจ้าคำหล้า

พระเจ้าอินทวิชยานนท์
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗

เจ้าอุปราชบุญทวงศ์ + เจ้าฟองแก้ว

๑. เจ้าน้อยสิงห์โต
๒. เจ้าน้อยโสรส
๓. เจ้าน้อยคำตื้อ
๔. เจ้าน้อยแสงเมือง

เจ้าอุปราชบุญทวงศ์

เจ้าบุญทวงศ์ เป็นบุตรคนที่ ๒ ของเจ้ามหาพรหมคำตง และเป็นอนุชาพระเจ้าอินทรวิไชยานนท์ ในสมัยการปกครองของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ นั้น ท่านได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอุปราช ท่านเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องถึงความกล้าหาญและเข้มแข็ง มีบทบาทช่วยราชการพระเชษฐาอย่างใกล้ชิด

มีหลักฐานจากบันทึกของคณะมิชชันนารีที่เริ่มเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในล้านนา กล่าวถึงเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ว่า ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ กิจการบริหารบ้านเมืองตกอยู่ในความดูแลของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์และแม่เจ้าทิพเกสร พบว่าเจ้าอุปราชบุญทวงศ์สามารถมีคำสั่งปฏิเสธหรือลบล้างคำสั่งของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ได้เสมอ ทำให้เห็นว่าเมืองเชียงใหม่สมัยที่เจ้าบุญทวงศ์เป็นอุปราชนั้นเสมือนว่ามีเจ้าหลวงสององค์ครองบัลลังก์ร่วมกัน โดยเจ้าบุญทวงศ์อยู่ในฐานะเจ้าหลวงองค์ที่สอง

เจ้าบุญทวงศ์ได้เริ่มบทบาทในการช่วยปกครองนครเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ครั้งหนึ่งในปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ (พ.ศ. ๒๔๑๒) พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ได้ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ได้มอบหมายให้เจ้าบุญทวงศ์และเจ้าน้อยมหาอินทร์ให้อยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ ในระหว่างนี้ก็ได้เกิดเหตุการณ์ไม่สงบ เจ้าฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่ ยกทัพมารุกรานเมืองปายซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ เจ้าบุญทวงศ์และนายน้อยมหาอินทร์จึงได้แก้ไขปัญหาโดยการแจ้งข้อราชการขอความช่วยเหลือไปยังเจ้านครลำปางและลำพูนให้ช่วยยกกำลังมาสมทบกับเชียงใหม่ไปช่วยป้องกันเมืองปาย

ต่อมาเจ้าบุญทวงศ์ ได้มีบทบาทในการช่วยเหลือพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ พระเชษฐา ตั้งแต่ในเหตุการณ์ยุ่งเหยิงในช่วงการต่อรัชสมัยการปกครองจากพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เนื่องจากพระเจ้ากาวิโลรสฯ ได้ถึงแก่พิราลัยในระหว่างการเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ ในวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๑๓ ณ ริมฝั่งแม่น้ำปิง ตำบลสันพระเนตร (ปัจจุบันอยู่ในเขตเชียงใหม่/ลำพูน) และยังมิได้มีการปลงพระศพแต่อย่างใด ในระยะห่างกันไม่ถึงเดือน เจ้าราชภาคินัยแผ่นฟ้า (บิดาแม่เจ้าจามรี) ก็ถึงแก่กรรมอีก ในช่วงนี้ เกิดเหตุการณ์พวกพม่า ลื้อ เขิน เมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เชียงแสนโดยพลการ และพวกเงี้ยวเมืองหมอกใหม่ที่ถูกกวาดต้อนมาก่อนได้อพยพเข้าไปรวมอีก ต่อมาพวกเงี้ยวเมืองหมอกใหม่กับพวกไทลื้อจำนวนหนึ่ง ได้คุมกันเป็นกองโจรปล้นฆ่าราษฎรเข้ามาถึงบ้านสะลวง หนองก๋าย และป่าแง เขตอำเภอแม่ริม ห่างจากเชียงใหม่ ๓๐ กิโลเมตร

ทางเชียงใหม่จึงมีหนังสือแจ้งข้อราชการลงไปกรุงเทพฯ โดยให้เจ้าบุญทวงศ์เป็นผู้นำความไปกราบบังคมทูล พระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอุปราชอินทนนท์ว่าราชการบ้านเมืองสืบแทนพระเจ้ากาวิโลรสฯ และให้เจ้าบุญทวงศ์ดำรงตำแหน่งว่าที่อุปราชเมืองเชียงใหม่แทนที่ต่อไป ส่วนเรื่องที่กราบบังคมทูลนั้น ให้

จัดการแต่งคนไปว่ากล่าวให้พวกพม่า ไทลื้อ ไทเขิน ที่ได้อพยพเข้ามานั้น ให้อพยพกลับคืนไปยังภูมิลำเนาเดิม หากจะอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามต่อไป จะต้องยอมอยู่ในการปกครองของเจ้าเชียงใหม่ และเจ้าเชียงราย

ต่อมาในเดือน ๑๒ ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ (พ.ศ.๒๔๑๖) ว่าที่อุปราชบุญทวงศ์ ได้รับมอบหมายให้คุมเครื่องราชบรรณาการไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งเป็นเจ้าอุปราชนครเชียงใหม่

ในตำแหน่งเจ้าอุปราชเจ้าบุญทวงศ์ ท่านรับหน้าที่เป็นนายทัพในยามสงคราม เป็นผู้อำนวยการรักษาความสงบภายในในยามปกติและเป็นหัวหน้าลูกขุนตุลาการพิจารณาโทษผู้ฝ่าฝืนอาชญาของเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งท่านก็ได้ทำหน้าที่ด้วยความเข้มแข็ง เด็ดขาด จนเป็นที่กล่าวขานและยำเกรงกันมาก

เจ้าอุปราชบุญทวงค์ ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ.๒๔๒๕ ก่อนแม่เจ้าทิพเกสรสองปี ซึ่งยังอยู่ในช่วงท้ายสมัยการปกครองของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ

บรรณานุกรม

สงวน โชติสุขรัตน์ **คนดีเมืองเหนือ** โอเดียนสโตร์ กรุงเทพ ๒๕๑๕

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๙

"เจ้าราชบุตร" หนังสือที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) ๒๕๑๖

เรือนจำกลางเชียงใหม่ "รำลึก สัมมนาราชทัณฑ์" ๗ ธันวาคม ๒๕๒๓

พระยาประชากิจกรจักร **พงศาวดารโยนก** สำนักพิมพ์คลังวิทยา กรุงเทพ ๒๕๑๖

พระบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ
กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี

(๓ พฤษภาคม ๒๔๒๗ - ๑๒ มกราคม ๒๔๕๕)

เบญจวรรณ ทองศิริ

สายตระกูลของกรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี

พระญาสุลวฦๅชัยสงคราม (ทิพช้าง) + แม่เจ้าพิมพา

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

พระเจ้ากาวิละ
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑

เจ้าหนานมหาวงศ์ + แม่เจ้าบุญนำ

เจ้าสุริยะ + เจ้าหญิงสุวัณณา

เจ้าทิพเกษร
(เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๕)

เจ้าธรรมลังกา
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒

พระเจ้ามโหตรประเทศ
เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕

เจ้าน้อยมหาพรหม

เจ้าหญิงสุวัณณา

พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี

พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ
กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี

พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐนี้เป็นที่รู้จักกันน้อยมากในประวัติศาสตร์ล้านนา ทั้งๆ ที่ทรงดำรงพระยศสูงส่งยิ่ง เพราะเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติจากพระมารดาชื่อเจ้าทิพเกษร ผู้เป็นเจ้าหญิงจากตระกูล "เจ้าเจ็ดตน" หรือ "ทิพจักราธิวงศ์"

ก่อนที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะเข้าถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ.๒๔๒๙ นั้น มีเจ้าหญิงจากราชตระกูลเดียวกันได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมอยู่ในพระบรมราชวังอยู่ก่อนแล้วองค์หนึ่ง คือ เจ้าทิพเกษร เจ้าทิพเกษรนี้เป็นธิดาของเจ้าสุริยะและเจ้าสุวัณณา ซึ่งได้เข้าถวายตัวเป็นเจ้าจอมในปี พ.ศ.๒๔๒๖

พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๔ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๒๗ ซึ่งทรงพระราชทานพระนามให้ว่า "พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ" ซึ่งมีผู้แปลความหมายว่า "ศรีเมืองเชียงใหม่"

เมื่อเจริญพระชนมายุได้เพียง ๑๒ ชันษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐไปศึกษาวิชาการเบื้องต้น ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และเมื่อจบหลักสูตรในการศึกษาขั้นวิทยาลัยในประเทศอังกฤษแล้ว ทรงไปศึกษาต่อขั้นมหาวิทยาลัยในประเทศเยอรมัน ซึ่งได้สำเร็จการศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต ทางเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยทุบบิงเงน ใน พ.ศ.๒๔๔๘ ในขณะที่มีพระชนมายุเพียงประมาณ ๒๓ ชันษาเท่านั้น ทั้งนี้พระราชบิดาเคยทรงกล่าวถึงว่าเป็นผู้ที่ขยันเอาพระทัยใส่ในการศึกษา หลังจากสำเร็จการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการให้ดำรงตำแหน่งเป็นปลัดกรมพิเศษ แผนกอัยการต่างประเทศ และพระราชทานยศเป็น "อำมาตย์เอก"

พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้เสกสมรสกับเจ้าศิริบังอร ณ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นธิดาของเจ้าธรรมวงษา (เจ้าธรรมวงษาเป็นบุตรชายของเจ้าอุบลวรรณา พระเจ้าน้าหญิงองค์เดียวของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี) ทั้งสองไม่มีโอรสหรือธิดาสืบสกุล

ประมาณหนึ่งปีหลังจากที่พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐเสด็จกลับจากการศึกษา เจ้าจอมมารดาทิพเกษรก็สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๐ ด้วยพระชนมายุเพียง ๓๘ ชันษา ต่อมาทรงสูญเสียพระราชบิดาคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.๒๔๕๓ ติดตามด้วยการสิ้นพระชนม์ของพระชายาศิริบังอรด้วยอุบัติเหตุในปีต่อมา

ถึงแม้ว่าพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐจะประสบความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง แต่พระองค์ก็มิได้ทรงท้อถอยแต่อย่างใด พระองค์ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการอย่างเต็มพระสติกำลัง ซึ่งก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปลัดกรมสำรวจกระทรวงมหาดไทยฝ่ายเหนือ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระเชษฐาต่างมารดาคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ขึ้นครองราชย์ ก็ได้โปรดเกล้าฯสถาปนาพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐเป็นเจ้าต่างกรม โดยทรงกรมเป็น "พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี" เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕ พร้อมกับเลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้ากรมพลัมภัง ในกระทรวงมหาดไทย และได้รับเลื่อนยศเป็น "มหาอำมาตย์ตรี" และทรงดำรงตำแหน่งองคมนตรีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย หลังจากทรงเป็นเจ้ากรมพลัมภังอยู่ได้เพียง ๒ เดือน และหลังจากที่ได้กลับจากประเทศเยอรมันมารับใช้ประเทศชาติเพียง ๕ ปี เท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เมื่อพระชนมายุเพียง ๒๘ ชันษาเท่านั้น และหลังจากที่สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรอานันทมหิดล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เฉลิมพระนามเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

๑. ปฐมจุลจอมเกล้า ปจ. เมื่อ ๑๙ มกราคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๒๓)

๒. ประถมาภรณ์มงกุฎ ปม. เมื่อ ๒๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)

ในบรรดาพระโอรสทั้งหมดในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐทรงเป็นราชโอรสเพียงพระองค์เดียวที่ศึกษาจบชั้นสูงสุดคือดุษฎีบัณฑิต นับเป็นคนไทยคนที่สองที่สำเร็จการศึกษาขั้นนี้ (คนแรกเป็นสามัญชนชื่อ ชู) วิทยานิพนธ์เป็นภาษาเยอรมันของพระองค์ชื่อ "Die Landwirtchaft in Siam" ได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ซึ่งต่อมา Dr. B.J. Terwil แห่งมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย ได้แปลและวิเคราะห์งานชิ้นนี้และพบว่าเป็นวิทยานิพนธ์ที่น่าสนใจซึ่งแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในเชิงวิชาการของพระองค์ ทรงรู้จักและเข้าใจประเทศสยามของพระองค์ในเชิงเศรษฐกิจและสังคมอย่างถ่องแท้ ได้ทรงแนะนำนโยบายและมาตรการทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับประเทศสยามในสมัยนั้น

จากเกร็ดประวัติศาสตร์ที่กระจัดกระจายกันอยู่ตามบันทึกต่าง ๆ และบางส่วนของพระราชหัตถเลขาของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ที่ได้กล่าวถึงพระโอรสองค์นี้ นำไปสู่ความเข้าใจที่ว่าการดำเนินชีวิตส่วนพระองค์คงไม่สู้จะราบรื่นและปกติสุขเท่าใดนัก ส่วนหนึ่งอาจจะสืบเนื่องมาจากความรู้สึกแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่างเชียงใหม่กับกรุงรัตนโกสินทร์ในขณะนั้นยังมีอยู่มาก ประกอบกับการสูญสิ้นบุคคลใกล้ชิดผู้เป็นที่รักและเข้าพระทัยในเวลาใกล้ ๆ กัน ในที่สุด พระองค์ได้ทรงกระทำอัตวินิบาตกรรมด้วยพระแสงปืน

บรรณานุกรม

จุลลดา ภักดีภูมินทร์ เลาะวัง เล่มที่ ๑ โรงพิมพ์กิจเจริญ ๒๕๓๔

ปราณี ศิริธร **ชีวิตและการต่อสู้ในพระนครเชียงใหม่ราชธานี** ไม่ปรากฏแหล่งและปีที่พิมพ์

สุพจน์ แจ้งเร็ว **ศรีเมืองเชียงใหม่** ในวารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๗ หน้า ๙๐-๙๗

ดร. บี. เจ. เตรวิล **เจ้าชายผู้ถูกลืม** ในวารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๗ หน้า ๙๘-๑๐๐

เจ้าสุริยวงศ์ (คำตั๋น สิโรรส)

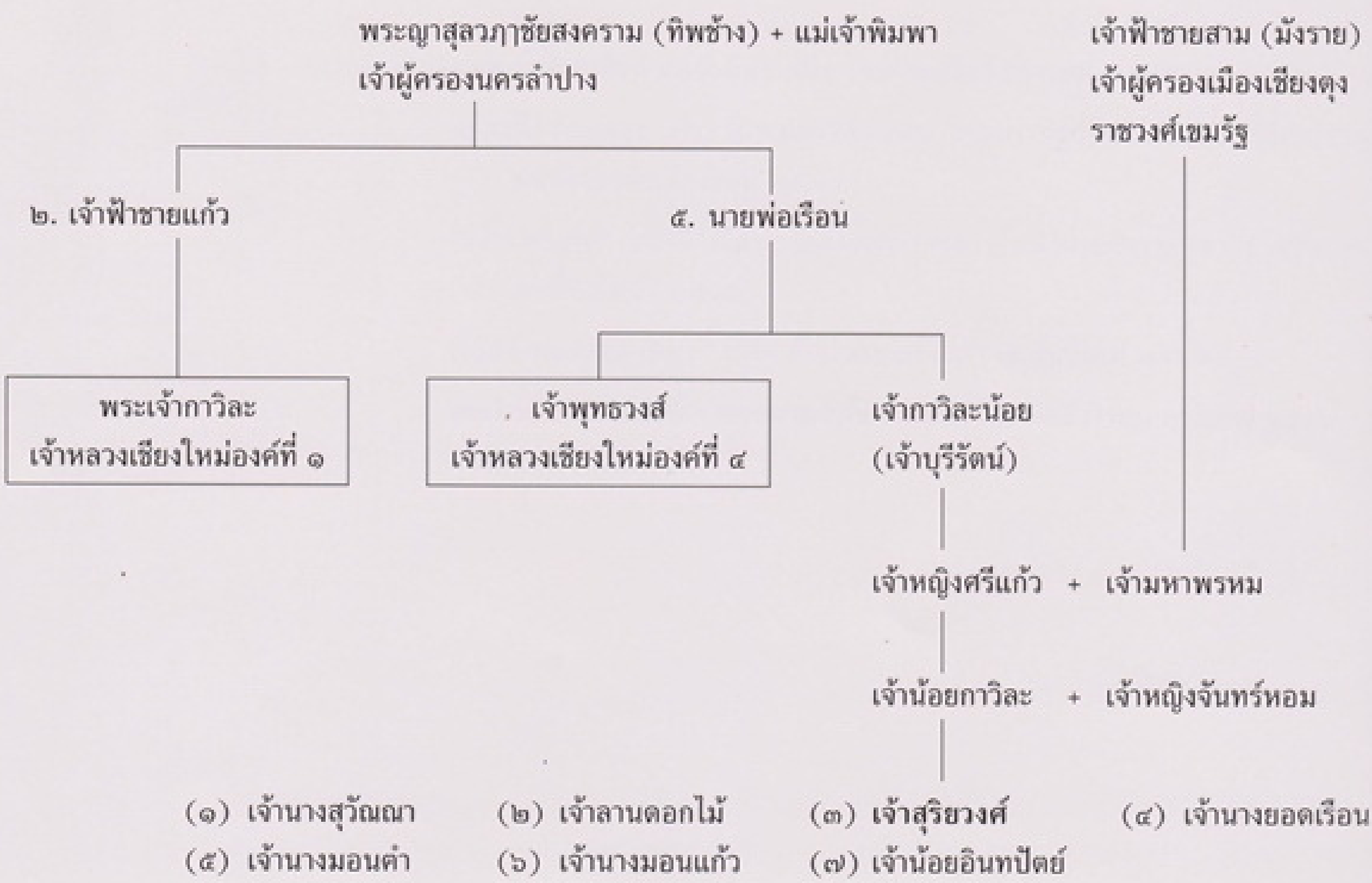
พ.ศ. ๒๔๐๐-พ.ศ. ๒๔๗๘

เบญจวรรณ ทองศิริ

เจ้าสุริยวงศ์ เป็นนักปราชญ์ผู้มีความสามารถหลายด้าน ท่านมีชีวิตอยู่ในช่วงการปกครองของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่สามพระองค์ ตั้งแต่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์และเจ้าแก้วนวรัฐฯ

เจ้าสุริยวงศ์ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นบุตรของเจ้าน้อยกาวิละ และเจ้าจันทร์หอม ณ เชียงใหม่ การสืบสายสกุลของเจ้าสุริยวงศ์ปรากฏดังนี้

สายสกุลของเจ้าสุริยวงศ์ (คำตั๋น สิโรรส)

เจ้าสุริยวงศ์ สมรสกับเจ้าสุคนธา ณ เชียงใหม่ ธิดาเจ้าราชบุตร (เจ้าหนานสุริยวงศ์ โอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ) บุตรธิดาของท่านมีรายชื่อดังต่อไปนี้

บุตรธิดาเกิดแก่เจ้าสุคนธา

๑. เจ้าบัวนวล (คู่หมั้นเจ้าศุขเกษม)

๒. เจ้าน้อยกุย

๓. เจ้าอำพัน

๔. เจ้าศิริวรรณ

บุตรธิดาเกิดแก่นางเกี๋ยงคำ

๑. เจ้าบัวระมวล

๒. เจ้าแสงสว่าง

๓. เจ้าบุษบรรณ

๔. เจ้าสิงหล

บุตรที่เกิดแก่นางคำ

๑. เจ้าอินสอน

บุตรที่เกิดแก่นางนวล

๑. เจ้าจักรวาฬ

๑๕๕

๑๕๕ เจ้าสุริยวงศ์ (คำตั๋น สิโรรส)

เจ้าสุริยวงศ์ได้เข้ารับราชการในสมัยของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ (เจ้า-หลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘) ท่านเป็นผู้มีความสามารถหลายประการ ทั้งในทางการทหาร การช่าง และการด้านกวีนิพนธ์ ในด้านการทหารนั้น ท่านก็ได้รับการยกย่องว่าชำนาญในการรบและการใช้อาวุธอย่างเยี่ยมยอด โดยเฉพาะด้านการกวีนั้น ท่านได้แต่งกวีนิพนธ์ภาษาล้านนาไว้หลายเรื่อง ที่โดดเด่นมากคือ เรื่องหงส์หิน (แต่งเป็นค่าวซออิงนิทานชาดก) ซอรับเสด็จ และมหาชาตินครกัณฑ์ ผลงานของท่านนับเป็นกวีนิพนธ์ที่มีคุณค่ามาก แสดงถึงความเป็นนักอักษรศาสตร์ และความเป็นนักประพันธ์ที่สามารถใช้ถ้อยคำบรรยายความได้อย่างไพเราะเป็นภาษาที่ถูกต้องตามอักขระวิธีทุกประการ ในการบรรยายภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดจินตนาการตามได้อย่างสวยงามชัดเจน นอกจากนี้ในเนื้อเรื่องยังแทรกด้วยแนวความคิดเชิงปรัชญา กล่าวถึงประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างของล้านนาในสมัยนั้นอย่างละเอียด

๑๕๖

๑๕๖ สัตตภัณฑ์ ฝีมือของเจ้าคำตั๋น ที่วัดสำเภา จ. เชียงใหม่

ในด้านการทหาร เจ้าสุริยวงศ์ได้รับความไว้ใจจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกองระวังเหตุ แขวงเมืองยวม (จังหวัดแม่ฮ่องสอน) ติดกับชายแดนด้านตะวันตก ซึ่งติดต่อกับพม่า ท่านเป็นนายกองที่เข้มแข็ง เป็นที่หวาดหวั่นของโจรผู้ร้ายและชาวต่างชาติที่มักจะข้ามแดนมารบกวนคนไทยตามแนวชายแดนนั้น

ในด้านช่างศิลปกรรมต่าง ๆ นั้นเจ้าสุริยวงศ์เป็นผู้ที่มีความชำนาญในการช่างไม้และการแกะสลักสูงมากผู้หนึ่ง ผลงานเด่น ๆ ของท่านปรากฏดังต่อไปนี้

๑. ฐานแท่นแก้วพระพุทธรูปวัดสำเภา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ทำเป็นดอกลายเครือเถา และรูปมังกรกิเลนหรือรูปสัตว์ในเทพปกรณัมที่มีความวิจิตรพิสดารเป็นอันมาก

๒. สัตตภัณฑ์ (เชิงเทียนขนาดใหญ่ของล้านนาไทย) แกะสลักลวดลายจากไม้สักแผ่นหนา ทำเป็นรูปพญานาคราช ๗ เศียรเกี้ยวกอดกันเป็นพัลวัล สลับด้วยลายกนกเครือเถาวัลย์ ตั้งไว้ที่วัดสำเภา

๓. โต๊ะทำงานรูปโค้ง แบบช่างจีนเชียงไฮ้ เตียงและเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำถวายไว้ที่วัดสำเภา วัดพันอ้น นับเป็นฝีมือช่างที่ประณีตงดงามมาก

เจ้าสุริยวงศ์ ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๗๘

บรรณานุกรม

ปราณี ศิริธร **เพ็ชรลานนา** เล่ม ๑, ๒๕๐๗

มณี พยอมยงค์ **ประวัติและวรรณคดีล้านนา** คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๑๓

การสัมภาษณ์ เจ้าบุษบรรณ ณ ลำพูน (ธิดาคนหนึ่งของเจ้าสุริยวงศ์)

บรรณานุกรม
เจ้าหลวงเชียงใหม่

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี **ทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔

จินตนา มัธยมบุรุษ "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่" ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สหวิทยาลัยล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่ : เชียงใหม่ ๒๕๓๒

เจ้าไชยวรเชษฐ์ ณ เชียงใหม่ **ทิพจักราธิวงศ์** พิมพ์ในงานเมรุศพแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่

เจ้าแม่จามรี ณ เชียงใหม่ พิมพ์เนื่องในงานฉลองอายุครบ ๖ รอบ เจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่

เจ้าถวิล ณ เชียงใหม่ "พระราชชายาเจ้าดารารัศมี" บทความในหนังสือที่ระลึกครบรอบอายุ ๘๐ ปี เชียงใหม่ : ๒๕๓๗

เจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) **งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าราชบุตร** ๑๓ มกราคม ๒๕๑๖

เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ และนายสวัสดิ์ แสงไพจิตร **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** ในหนังสืองานอนุสรณ์ถวายแด่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ๙ ธันวาคม ๒๕๑๖

ชูสิทธิ์ ชูชาติ "รายงานการวิจัยเรื่อง การค้าขายทางเรือบริเวณลุ่มน้ำปิง ระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางของประเทศไทย (พ.ศ.๑๘๓๙-๒๕๐๔)" วิทยาลัยครูเชียงใหม่ : ๒๕๒๙

ดำรงราชานุภาพ, พระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ **อธิบายระยะทางล่องน้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพ** ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ พิมพ์ถวายสนองพระคุณพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ เมื่อเสด็จประพาสมณฑลพายัพในปีเถาะ ๒๔๗๐

ตำนานดอยสุเทพ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ณ เมรุวัดสวนดอก ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒ เชียงใหม่

ประชากิจกรจักร, พระยา **พงศาวดารโยนก** กรุงเทพฯ : คลังวิทยา ๒๕๑๖

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง **เพ็ชรลานนา** (๑) และ (๒) เชียงใหม่ : ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ ๒๕๓๘

พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระพิจิตรโอสถ (รอด สุตันตานนท์) ณ เมรุวัดกู่เต้า ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๐๕ เชียงใหม่

พรพรรณ จงวัฒนา "กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๔๕)" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๗

พูนพล อาสนจินดา, ศาสตราจารย์ พันเอก **ตระกูล ณ เชียงใหม่** แจกในงานพระราชทานเพลิงศพของพลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๑๖

ม้วนบัญชีรายชื่อเจ้านายในสกุล ณ เชียงใหม่ ซึ่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจัดทำ และ ได้มี พ.ต.ต. เจ้าไชยวรเชษฐ์ เป็นผู้เขียน (ไม่ปรากฏปีที่จัดทำ)

มณี พยอมยงค์ **ประวัติและวรรณคดีล้านนา** คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : เชียงใหม่ ๒๕๑๓

แมคกิลวารี, ดาเนียล ดร. **เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก** โครงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, สำนักพิมพ์สุริยบรรณ : ๒๕๒๕

รัตนาพร เศรษฐกุล "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๘๐)" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๔

เรือนจำกลาง จังหวัดเชียงใหม่ **รำลึกสัมมนาราชทัณฑ์** เชียงใหม่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๓

ลาวัณย์ โชตามระ **พระมเหสีเทวี** : กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๒

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร. เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๓๖

วิไล สุทธิศิริกุล "เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล", พ.ศ. ๒๓๘๙-๒๔๔๒ : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๘

ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี

สงวน โชติสุขรัตน์ **คนดีเมืองเหนือ** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ ๒๕๑๕

............**ประชุมตำนานลานนาไทย** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ ๒๕๑๕

สรัสวดี ประยูรเสถียร "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๗๖)" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรี-นครินทรวิโรฒ ๒๕๒๓

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : เชียงใหม่ ๒๕๒๙

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** เอกสารคำสอนวิชา ๐๐๔๓๗๒ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๘ (ต้นฉบับอยู่ในระหว่างการตีพิมพ์เผยแพร่โดย บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๙)

สุพจน์ แจ้งเร็ว **ศรีเมืองเชียงใหม่** "วารสารศิลปวัฒนธรรม" ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๗

เสฐียร พันธรังสี และ อัมพร ทีขะระ แปลและเรียบเรียงจาก Temples and Elephants โดย Carl Bock "ศิลปวัฒนธรรม" ฉบับพิเศษ "ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง" ๒๕๒๙

หนังสือที่ระลึกอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ ๑๖ ปี ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑ จังหวัดทหารบกเชียงใหม่ ๒๕๓๑

อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ ณ เมรุวัดสวนดอก ๓๐ มิถุนายน ๒๕๓๔ เชียงใหม่

บันทึกส่วนตัวของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี (ไม่ปรากฏวันที่บันทึก)

บันทึกส่วนตัวของ พ.ต.ต.เจ้าวรเชษฐ์ ณ เชียงใหม่ (ลายมือเขียน) ไม่ปรากฏวันที่บันทึก

Daniel McGilvary **A Half Century Among the Siamese and the Lao** Fleming H Revell Company, U.S.A. 1991

บัญชีภาพ

ภาพจากกองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เลขที่ ๕๘, ๗๕, ๘๒, ๘๕, ๘๖,๘๗, ๙๕, ๙๗, ๑๐๐, ๑๑๐, ๑๑๔, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๔๘, ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕ เจ้าอุปราชบุญทวงศ์ และ พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

ภาพจากหอจดหมายเหตุพายัพ เลขที่ ๔๔, ๑๑๗

ภาพจากหนังสือ งานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เลขที่ ๑๐๑

ภาพจากหนังสือ อนุสรณ์งานศพแม่เจ้าทิพเนตร ต.จ. เลขที่ ๑๐๓

ภาพจากหนังสือ ๔๕ ปี ถนนศรีวิชัยช่วงสุดท้าย ๑๗ เมษายน ๒๕๓๒ เลขที่ ๑๐๙

ภาพจากหนังสือ Temples and Elephants โดย Carl Bock หน้า ๑๖๐ เลขที่ ๗๓

พระสุพรหมญาณเถระ วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร เชียงใหม่ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๖๖

พระอาจารย์รณฤทธิ์ วัดประทานพร เชียงใหม่ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๑๔๑, ๑๔๒

บุญเสริม สาตราภัย ให้ยืมภาพ เลขที่ ๑๕, ๘๐, ๑๒๒, ๑๔๐

วิรัช วิเศษศิริ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๑๓๙

ทิว วิชัยขัทคะ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๑๔๗

ปราณี ศิริธร ให้ยืมภาพ เลขที่ ๗๗

พิเชษฐ์ ตันตินามชัย ให้ยืมภาพ เลขที่ ๑๐๕

เยาวพรรณ ณ เชียงใหม่ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๙๖

ฮันส์ เพนธ์ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๕, ๖

ฮันส์ เพนธ์ ถ่ายภาพ เลขที่ ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘

ม.ร.ว. รุจยา อาภากร ให้ยืมภาพ แผนที่ ๑, ๓

ชัชวาลย์ เจริญรักษ์ วาดภาพ พระเจ้ากาวิละ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ยุทธกิจ ประสพผล วาดภาพ พระญาธัมมลังกา พระญาคำฝั้น พระญาพุทธวงส์ พระเจ้ามโหตรประเทศ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์

จรัล ยังมาก วาดภาพ แม่เจ้าทิพเกสร เจ้าอุบลวรรณา

ชิงชัย อุดมเจริญกิจ วาดภาพ แม่เจ้าอุสาห์

อุดม รุ่งเรืองศรี ถ่ายภาพ เลขที่ ๑, ๔, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๖, ๑๘, ๑๙, ๒๒, ๒๙, ๔๑, ๔๒, ๔๕, ๔๖, ๔๗, ๕๓, ๕๗, ๕๙, ๖๒, ๖๔, ๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๔, ๗๙, ๘๑, ๘๓, ๘๘, ๙๘, ๙๙, ๑๐๒

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ ให้ยืมภาพ เลขที่ ๗๖, ๑๐๔, ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๓๐

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ ถ่ายถาพ เลขที่ ๒, ๓, ๑๓, ๑๔, ๑๗, ๒๐, ๒๑, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๘, ๓๙, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๕๒, ๕๔, ๕๕, ๖๐, ๖๑, ๖๓, ๘๔, ๘๙, ๙๐, ๙๑, ๙๒, ๙๓, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๙, ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๖

สมโชติ อ๋องสกุล ให้ยืมภาพ เลขที่ ๔๓, ๕๖, ๑๔๕, ๑๔๖

สมโชติ อ๋องสกุล ถ่ายภาพ เลขที่ ๓๓, ๓๗, ๔๐

สักก์ดนัย ณ เชียงใหม่ ถ่ายภาพ เลขที่ ๖๕, ๗๘, ๙๔, ๑๑๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙

ผู้สนับสนุนการพิมพ์

คณะกรรมการจัดงาน "๑๒๐ ปีพระราชชายาเจ้าดารารัศมี"

ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน)
- สาขาเชียงใหม่
- สาขาถนนช้างคลาน เชียงใหม่
- สาขาย่อยถนนห้วยแก้ว เชียงใหม่
- สาขาประตูช้างเผือก
- สาขาหนองประทีป เชียงใหม่
- สาขาหางดง
- สาขาหนองหอย
- สาขาสันกำแพง

ธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน) ในเขตเชียงใหม่

ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)

ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) สาขาห้วยแก้ว เชียงใหม่

ธนาคารนครธน จำกัด (มหาชน)

SONY THAI CO., LTD.

บริษัทในเครือ โตชิบา ประเทศไทย

บริษัทบุญรอด บริวเวอรี่ จำกัด

บริษัท ชิว เนชั่นแนล จำกัด

คุณเสถียร เสถียรสุต
ดร. สุบิน ปิ่นขยัน
พลเอก สุจินดา คราประยูร
พลเอก วิโรจน์ แสงสนิท
คุณศิริชัย บุลกุล
คุณนาม พูนวัตถุ
เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี
คุณปิยะ จิตตาลาน
คุณบุญเกื้อ เหล่าวานิช
คุณชัชวาลย์ พริ้งพวงแก้ว
คุณไกรศรี จาติกวณิช
คุณสรรเสริญ โลหารชุน
คุณทองเปลว รุ่งแสง

ดร. ธวัชชัย - อาจารย์ปาริชาติ นาคะตะ
คุณชยันต์ ศาลิคุปต์
คุณชัชวาลย์ ชนวิริยะ
คุณกิตติพงษ์ เดชะอำไพ
คุณยุตติ ล่ำซำ
คุณสถาพร ณ พัทลุง
ดร. สอาด ปิยะวรรณ
คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
คุณมนัส เหมสถาปัตย์
คุณประสิทธิ์ แก้วกาญจนโรจน์
คุณสงวน โชติชัยชรินทร์
คุณปวิตร คชเสนี

คุณณรงค์ – คุณวิภาดา ธรรมาวราคุปต์
บริษัท บลูริเว่อร์ไดมอนด์ จำกัด
คุณกิตติ กีรติรัตนกุลชัย
นายกสโมสรไลออนส์ รามา กรุงเทพ
คุณสิทธิชัย เจริญขจรกุล
บริษัท พริวิเลจ โกดาวน์ จำกัด
คุณเดชาธร – คุณญะนิดา เห็นใจชน
หจก. เดชา อิมเมค สัพพลายส์
ดร. พาชื่น รอดโพธิ์ทอง
คุณฟาริดา บุณยศักดิ์
บริษัท พันทวี คอสเมติคส์ จำกัด
คุณลักขณา จำปา
LUCKANA COMMUNICATION LTD.
คุณอัจฉรา กาไชย
HOLIDAY INN GREEN HILL HOTEL, CHIANGMAI
คุณสุทธิลักษณ์ สุทธิ
สถานเสริมความงามและช่วยชลอวัย "สุดที่รัก"
คุณหญิงสุวรรณี พัฒนพงศ์พานิช
คุณจรรยา สว่างจิตร
P. OVERSEAS STEEL CO., LTD.
ดร. สิรินาถ พันธ์เหมานนท์
บริษัทสิรินาถ จำกัด

พ.ต.ท. สัณหกิจ คุณรัชนี บำรุงสวัสดิ์
บริษัทเงินมั่นคงเรียลเอสเตท จำกัด
คุณนันทวรรณ หะสีตะเวช
นันทวรรณ สักทอง รีสอร์ท
คุณเสรี ตันชูเกียรติ
บริษัท ที ซี เค กรุ๊ป
คุณวิชัย บินกอรี
วี ซี เฮลท์ คลับ ในเครือ เชวู กรุ๊ป
นายเทียม เสร็จสวัสดิ์ นางไอ้ฮวง แซ่อือ
คุณทิพาภรณ์ โชควัฒนา
บริษัทอินเตอร์เนชั่นแนลแลบบอราทอรี่ส์ จำกัด
คุณกาญจนา สายสิริพร
บริษัท โอ ซี ซี จำกัด (มหาชน)
ผลิตภัณฑ์เครื่องแต่งกายสุภาพบุรุษ ARROW
คุณมณฑิรา รังคกูลนุวัฒน์
ห้างทอง คุณเฮง เชียงใหม่
ร.ท. สุเทพ คุณวัลลีย์ ยุกตะเสวี
คุณชวรัตน์ คุณทัศนีย์ ชาญวีรกุล
คุณบุษบา เปรมเจริญ
สถาบันพัฒนาช่างเสริมสวย ดูเอ้
KUDO COMPANY LTD. และ
บริษัท ประกายกาวิล จำกัด
คุณสักก์ดนัย ณ เชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

ตามที่คณะทายาทสกุล ณ เชียงใหม่ และเจ้านายฝ่ายเหนือสายอื่น ได้ร่วมกับ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักวิชาการในมหาวิทยาลัย และสถาบันอื่นในเชียงใหม่ จัดพิมพ์หนังสือ **เจ้าหลวงเชียงใหม่** เล่มนี้ขึ้น เพื่อร่วมสมโภชเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี และเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวกับเชียงใหม่ ได้แก่ การให้ทุนอุดหนุนนักศึกษาปริญญาโทที่ทำวิทยานิพนธ์ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเชียงใหม่ โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ ตลอดจนสนับสนุนการเผยแพร่งานปริวรรตอักษรพื้นเมือง เพื่อเป็นการแสดงถึงเจตนารมณ์อันดีงามในวโรกาสนี้โดยจะได้เริ่มจัดสรรทุนตั้งแต่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นต้นไป

ในฐานะประธานคณะผู้จัดทำหนังสือข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านที่ปรึกษา กรรมการ อนุกรรมการ ตลอดจนท่านที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้เป็นอย่างยิ่งที่ได้ให้ความกรุณา และเป็นกำลังอันสำคัญในการจัดพิมพ์ทุกขั้นตอน จนสำเร็จเป็นรูปเล่มดังที่ปรากฏอยู่นี้

นอกจากนั้น คณะกรรมการรู้สึกสำนึกในพระคุณของท่านผู้มีจิตกุศล ที่ได้สนับสนุนด้านเงินทุนเพื่อจัดพิมพ์ ทำให้งานได้ดำเนินไปโดยความเรียบร้อย ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลือจนเป็นผลสำเร็จ สมความมุ่งประสงค์ ซึ่งจะเป็นอนุสรณ์เฉลิมฉลองเชียงใหม่ในวาระครบ ๗๐๐ ปี ร่วมกันในหนังสือเล่มนี้ตลอดไป

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่

